

ISSN 1311-3321

РУСЕНСКИ УНИВЕРСИТЕТ „Ангел Кънчев“
UNIVERSITY OF ROUSSE „Angel Kanchev“

Факултет „Юридически“
Law Faculty

СБОРНИК ДОКЛАДИ

на

СТУДЕНТСКА НАУЧНА СЕСИЯ – СНС’09

СБОРНИК ДОКЛАДОВ

СТУДЕНЧЕСКОЙ НАУЧНОЙ СЕСИИ – СНС’09

PROCEEDINGS

of

the SCIENTIFIC STUDENT SESSION – SSS’09

Русе
Rousse
2009

ISSN 1311-3321

РУСЕНСКИ УНИВЕРСИТЕТ „Ангел Кънчев“
UNIVERSITY OF ROUSSE „Angel Kanchev“

Факултет „Юридически“
Law Faculty

СБОРНИК ДОКЛАДИ

на

СТУДЕНТСКА НАУЧНА СЕСИЯ – СНС’09

СБОРНИК ДОКЛАДОВ

СТУДЕНЧЕСКОЙ НАУЧНОЙ СЕСИИ – СНС’09

PROCEEDINGS

of

the SCIENTIFIC STUDENT SESSION – SSS’09

Русе
Rousse
2009

Сборникът включва докладите, изнесени на студентската научна сесия **СНС'09**, организирана и проведена във факултет „Юридически“ на Русенския университет “Ангел Кънчев”.

Докладите са отпечатани във вида, предоставен от авторите им.
Доклады опубликованы в виде, предоставленном их авторами.
The papers have been printed as presented by the authors.

ISSN 1311-3321

Copyright ©

- ◆ **СТУДЕНТСКАТА НАУЧНА СЕСИЯ** се организира от **АКАДЕМИЧНОТО РЪКОВОДСТВО** и **СТУДЕНТСКИЯ СЪВЕТ** на **РУСЕНСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ (РУ)** с цел да се предостави възможност на студенти и докторанти да популяризират основните резултати от своята учебно-изследователска работа и да обменят опит.
- ◆ **ОРГАНИЗАЦИОНЕН КОМИТЕТ:**
  - **Съпредседатели:**
доц. д.т.н. Христо Белоев – РЕКТОР на РУ
Иван Калинов – ПРЕДСЕДАТЕЛ на СС
  - **Научни секретари:**
доц. д-р Ангел Смикаров – Заместник-ректор на РУ
ASmrikarov@ecs.ru.acad.bg; 082-888 249
Радослав Линов – Заместник-председател на СС
R.Linov@abv.bg; 082-888 390
  - **Членове:**
    - **Факултет „Аграрно индустриален”**
доц. д-р Чавдар Везиров
vezirov@ru.acad.bg; 082-888 442
Цветелина Василева
cvete@abv.bg
    - **Факултет „Машинно технологичен”**
доц. д-р Стоян Стоянов
sgstoyanov@ru.acad.bg; 082-888 572
Зорница Иванова
zori_doli@abv.bg
    - **Факултет „Електротехника, електроника, автоматика”**
доц. д-р Русин Цонев
rtzonev@ru.acad.bg; 082-888 379
Надя Антонова
antonowa14@abv.bg
    - **Факултет „Транспортен”**
доц. д-р Валентин Иванов
vdivanov@ru.acad.bg; 082-888 373
Иван Калинов
i.kalinov@abv.bg
    - **Факултет “Бизнес и мениджмънт”**
доц. д-р Юлиана Попова
jprorova@ru.acad.bg; 082-888 813
Виктория Ангелова
viktoriya.angelova88@gmail.com

Факултет „Юридически“

гл.ас. Елица Куманова
derecho@abv.bg; 082-845 281
Антоанета Николаева
mugal@mail.bg

Факултет „Природни науки и образование“

доц. д-р Петър Сигалов
sigalov@ami.ru.acad.bg; 082-888-754
Благовест Николов
blago_nikolov_86@abv.bg

Филиал Разград

гл.ас. д-р Цветан Димитров
tz_dimitrow@abv.bg; 0887-631 645
Деница Бонева
deni4ka_boneva@abv.bg

Филиал Силистра

гл. ас. Галина Лечева
lina_acad.bg@abv.bg; 0897-912 702
Александър Господинов
lordsweet@mail.bg

СЕКЦИЯ
„Право”

С Ъ Д Ъ Р Ж А Н И Е

1. За понятието търговски кораб според разпоредбите на Кодекса на търговското корабоплаване.....	7
автор Анна Николова научен ръководител проф. д-р Г. Стефанов	
2. Прекратяване на съпругеска имуществена общност при търговска несъстоятелност.....	13
автор Антонина Димитрова. Проф. д-р Г. Боянов	
3. Националната специфика и външното влияние, като фактори, формирани конституционната уредба на субективните и гражданските права в Търновската конституции.....	19
автор Веселин Гецов Гръцманов научен ръководител проф. д-р Л. Дачев	
4. Моралните задължения като субективни задължения. Право и морал.....	28
автор Елина Маринова научен ръководител проф. д-р Л. Дачев	
5. Задължение за non facere и правна забрана.....	32
автор Елина Маринова научен ръководител проф. д-р Л. Дачев	
6. Правото – изкуство за доброто и справеливостта.....	36
автор Албена Иванова Стоянова	
7. Правно-социологически проблеми на правната социализация на подрастващите.....	39
автор Александър Генков Конаков	
8. Прекратяване на съпругеска имуществена общност.....	56
автор Александър Генков Конаков	
9. Принудително изпълнение на данъчни задължения.....	82
автор Александър Генков Конаков	
10. Коментар на Закона за биологичното разнообразие.....	95
автор Васил Стефанов Тънгаров	
11. Погасителна давност и правоприемство.....	113
автор Вера Ангелова Пепелникова	
12. Бракът в българското семейно право.....	121
Автор Галена Стефанова Стефанова	
13. Форми на митническия контрол.....	130
автор Деница Иванова Дончева	
14. Възникване и прекратяване на представителното правоотношение...	134
автор Димитър Неделчев Костадинов	
15. Видове гражданскоправни сделки.....	149
автор Ивелина Йорданова Василев	

16	Нарушение на международно задължение като основание за международна отговорност.....	157
	автор Мерлин Мехмед Юдаев	
17	Форми на държавно управление и форми на държавно устройство.	161
	автор Миглена Маринова Добрева	
18	Заповедно производство.....	180
	автор Невена Заранкова	
19	Характеристика на съвременната българска изборителна система...	187
	автор Пресиана Борисова Данева	
20	Обща характеристика и определение на правни субекти.....	199
	автор Хафизе Юмер Ахмед	
21	Правна уредба на законодателния процес в Република България.....	209
	автор Юлия Миткова Николова	

За понятието търговски кораб според разпоредбите на Кодекса на търговското корабоплаване

Анна Николова
научен ръководител проф. д-р Г. Стефанов

Приключва Корабоплаването е предмет на правна уредба на Кодекса на търговското корабоплаване (КТК) и на Закона за морските пространства, вътрешните водни пътища и пристанища на Република България (ЗМПВВПРБ), а също така и на подзаконовите актове по тяхното прилагане. Въз основата на принципа на договорната свобода кодексът детайлно регламентира всички аспекти на търговската корабоплавателна дейност и в тази си част преимуществено съдържа диспозитивни норми, докато с императивен характер са всички правила относно безопасността¹ на корабоплаването и корабоплавателния надзор. ЗМПВВПРБ от своя страна регламентира използването на Черно море и на река Дунав, улесняване на морските и речни връзки; безопасността, опазването на морската и речната среда при корабоплаване и поддържане на екологично равновесие, както и изграждането, свободния достъп и предоставяне на услуги в пристанищата на Република България, което определя императивния характер на неговите разпоредби. При формулирането на разпоредбите на кодекса и на закона законодателят многократно си служи с термина кораб (кораби), съответно корабпритежателите² имат редица права, вменени са им редица задължения. Ето защо за адресатите на правните норми е необходимо да има яснота по един на пръв поглед елементарен въпрос, а именно дали всички плаващи средства, съоръжения, съдове, устройства и други подобни се считат за кораби³ и подчинени ли са на разпоредбите на КТК и ЗМПВВПРБ.

Прегледът на разпоредбите на КТК разкрива честата употреба на термина кораб, за който термин в кодекса липсва дефиниция.⁴ Легална дефиниция кодексът (чл. 4) дава за понятието търговски кораб и това е всеки самоходен или несамоходен плавателен съд или плавателно съоръжение, предназначено за плаване и за извършване на някоя от следните дейности (чл. 3): превоз на пътници, багажи, товари и поща с кораби, наемане и други сделки с кораби, влачене и тласкане, търсене на кораби и товари, спасяване и оказване на помощ на бедстващи хора и кораби, предоставяне на морски и речни услуги, свързани с корабоплаването, стопански ри-

¹ безопасност на корабоплаването е твърде широка категория и обхваща най – общо: техническите изисквания към корабите чл. 72 КТК; правилата за предотвратяване сблъскванията на кораби по море и съответните правила за безопасност на корабоплаването за корабите, плаващи по вътрешните водни пътища - чл. 77 КТК; задълженията на капитана за безопасно корабоплаване – най – съществени, от които са регламентирани в чл. 92, чл. 93, чл. 98, чл. 100; КТК задължителния пилотаж – чл. 237 и сл. КТК.

² терминът е легален и означава всяко физически или юридическо лице, което от свое име използва кораб и което може да е собственик, наемател или ползвател на друго законно основание (пример от по – новата практика е лизингополучателят по договор за лизинг).

³ извън предмета на настоящото изложение е анализът за значението на понятието кораб съгласно международните договори, по които Република България е страна.

⁴ легално определение за кораб се дава с разпоредбата на § 2, т. 30 от ДР на ЗМПВВПРБ.

болов, експлоатация на морски и речни ресурси и други стопански дейности с използване на кораби.⁵

Съгласно разпоредбата на чл. 4, ал. 2 от КТК за търговски кораби се считат и плаващите съоръжения за изваждане на потънало имущество или за друга стопанска дейност.

Допълнително с изричната разпоредба на чл. 5, ал. 1 от КТК на правния режим на търговските кораби (с изключение на правилата за превоз на пътници, товари и обща авария) са подчинени всички кораби, които се използват за научни, учебни, културни и спортни цели, за противопожарни, съобщителни, митнически и санитарни цели, за пилотаж, за упражняване на контрол и надзор, за разбиване на ледове, за спасяване на човешки живот и имущество.

Анализа на разпоредбите на КТК показва, че за определянето на търговския кораб като такъв се използват два критерия. Първият е технически (конструктивен), според който кораб това е самоходен или несамоходен плавателен съд или плавателно съоръжение и вторият е неговото предназначение (то от своя страна се определя като предназначение за плаване и за извършване на някои от по-горе изброените дейности).

Следователно за да се изясни какво е търговският първо трябва да има яснота по въпроса какво представлява плавателният съд и плавателното съоръжение. За тези понятия няма легални дефиниции и в кодекса липсват разпоредби, от които по тълкувателен път да може да се определи въз основа на какъв белег те се различават едно от друго. Безспорно плавателният съд и плавателното съоръжение възникват в резултат на човешка дейност т. е. те са построени от човека, като употребеното прилагателно име означава, че те имат свойството да плават.

Традиционно в литературата свойството да плава се определя като свойство на корабите да бъдат постоянно в плаващо състояние, да са предназначени да се движат и да осъществяват стопански дейности.⁶

Дали плавателният съд е самоходен или не се определя в зависимост от това дали същият се привежда в движение със собствен двигател или посредством друг самоходен плавателен съд.

При липса на юридически критерий въз основа на който да разграничим плавателния съд от плавателното съоръжение такъв трябва да потърсим у другите науки. Според правилата на корабостроенето разграничителният критерий следва да е начинът, по който са конструирани различните видове плавателни средства.⁷ По своите конструктивни характеристики плавателният съд е най – близко до традиционната представа за кораб (лодка, яхта), докато плаващите съоръжения това най – общо са плаващи кранове, плаващи докове, плаващи платформи, устройствата за драгажна дейност (дълбачки). Съвсем наскоро това разграничение като че ли намери и своето законодателно отражение в разпоредбата на § 1, т. 23 от Наредба № 22 от 22.12.2008г. за техническите изисквания към корабите, плаващи по вътрешните водни пътища, която определя плаващото съоръжение като: “плаваща конструкция, носеща механични инсталации напр. кранове, драги, екскаватори или елеватори.”

За да бъде определен на следващо място търговския кораб като такъв, той трябва да е предназначен за извършване на корабна дейност. Посочените в чл. 3, ал. 1 КТК дейности, които могат да се извършват посредством кораби, са от най –

⁵ така изброените дейности ще означавам с израза дейности с кораби.

⁶ Коментар на Кодекса на търговското мореплаване. Авторски колектив. Българска асоциация по морско право. София 1982, с. 6.

⁷ Изразът е използван като обобщено название за всички видове плавателни съдове, плавателни съоръжения, плаващи устройства.

разнообразно естество. Някои от тях се осъществяват посредством плаващи устройства. Това обяснява необходимостта в настоящия доклад да изясни какво представляват различните устройства, посредством които в пристанищата се предоставят морски и речни услуги или може да се извършва стопанска дейност, без за последната да е нужно да се осъществява плаване. Те плавателни съдове ли са или плавателни съоръжения и следва ли да се подчиняват на разпоредбите на КТК. Това са различните видове понтони, могат да са и пристанищни приемни съоръжения и други подобни. На следващо място това са плаващи ботели, сцени, ресторанти, които въпреки че все още са малко познати и разпространени в България, отдавна съществуват и се използват в други държави. Всички тези устройства се поставят във акваторията, т. е. те са постоянно в плаващо състояние (това е приликата им с плавателните съдове и плавателните съоръжения), като се закрепват към брега, но те не са предназначени да се движат (да плават).

За да могат да се предоставят пристанищни услуги е необходимо в пристанищата да се създадат условия за безопасно акостиране и престояване на кораби, за обработка на товарите (товаро–разтоварни процеси), за снабдяването им с гориво (бункероване), с вода, телефон и електрическа енергия и за предоставяне на пътнически услуги. В морските пристанища товарните кораби обикновено застават на рейд⁸ (т. е. в акваторията, далеч от брега), където е възможно да се извърши обработка на товарите, бункеровката им и снабдяването им със запаси. За осъществяването на тези дейности на рейда не се изисква контакт на кораба с брега. По – често обаче морските товарни и пътнически кораби, акостират на пристанищата и там престояват. Особеност на речното корабоплаване е, че корабите в речните пристанища се установяват в граници на обявените котвени стоянки или акостират на брега⁹ на кей или на понтон¹⁰. За безопасно акостиране, престояване и за предоставянето на различните видове пристанищни услуги за корабите винаги е нужна връзка (контакт) с бреговата ивица. Този контакт с брега обяснява защо пристанищата е необходимо да бъдат оборудвани с допълнителни устройства, чрез които именно се осъществява връзката на брега с кораба. Чрез тези устройства се предоставят различните видове пристанищни услуги – напр. понтон и свързващ мост към него, които служат за качването и слизането на пътници от пасажерските кораби или П – образен понтон, към който да пристава кораб и или понтон към който са обвързани малки кораби предназначени за спорт, туризъм и развлечения.

Устройства (разгледани в горните два параграфа) са постоянно в плаващо състояние, използват се за предоставяне на морски и речни услуги или друга стопанска дейност. Тези характеристики според мене са достатъчни, за да бъдат определени същите устройства като разновидност на плавателните съоръжения (имам предвид само тези устройства, които се намират в плаващо състояние, т. е. разположени са в акваторията), а не и другите устройства като кнехтове, кейови стени и други, които са закрепени за или към брега и не са в плаващо състояние. Щом като се изясни, че плаващото устройство притежава характеристики, които са достатъчни да го определим като разновидност на плавателното съоръжение, би трябвало същото да се

⁸ § 2 т. 14 от ДР на ЗМПВВПРБ : "Рейд" е определен район от морското пространство извън пристанището, в който корабите могат да стоят на котва за изчакване, влизане в пристанище, укриване от лошо време, извършване на товарно-разтоварна дейност."

⁹ В българо –румънския участък от река Дунав ширината на реката варира от 1. 500(1. 400) км. до 700 (800) метра, поради което на реката корабите не могат да застават на рейд, защото това би означавало те да застават или на фарватера или в непосредствена близост до него и по този начин би се възпрепятствало корабоплаването.

¹⁰ Вж. чл. 22 от Задължителните правила за българските пристанища на река Дунав.

счита и за търговски кораб. В този смисъл не споделям застъпеното в литературата становище¹¹, че разграничаваме кораб от друго съоръжение, което не се определя като кораб (като фарове, нефтени сонди¹²) в зависимост от това дали същият има свойството да бъде постоянно в плавателно състояние, да е предназначен да се движи (да се премества) и да осъществява стопанска дейност. Считам, че е достатъчно разграничението да се прави въз основа на свойството на плавателния съд, съоръжение или устройство да се използва в плаващо състояние, с него да се осъществява стопанска дейност или да служи за предоставянето на морски или речни услуги.¹³

Анализът на подзаконовите актове по приложението на кодекса разкрива, че законодателят е в известна степен затруднен да намери точното място на плаващото устройство в правната реалност. За плаващите устройства до приемането на Наредба № 22 от 5. 10. 2005 г. за техническите изисквания към корабите, плаващи по вътрешните водни пътища (отменена) и Наредба № 22 от 22. 12. 2008 г. за техническите изисквания към корабите, плаващи по вътрешните водни пътища съответно в глава осемнадесета и глава седемнадесета, раздел VI липсваше правна уредба относно изисквания за техническата им годност. Двете наредби са издадени на основание разпоредбата на чл. 72, ал. 3 от КТК, която постановява министъра на транспорта с наредба да определя изискванията за безопасност към отделните видове кораби, което дава основание да се твърди, че плаващите устройства са вид кораби.

Като се има предвид направения анализ и заключенията в предходните параграфи считам, че са налице достатъчно аргументи в подкрепа на твърдението, че законодателят си служи с термина търговски кораб, за да означава с него всички плавателни средства (т. е това е една широка, всеобхватна категория) - плавателни съдове, плавателни съоръжения и дори плаващи устройства, стига последните да притежават свойството да са постоянно в плаващо състояние, без абсолютно задължително и присъщо за тях да бъде използването им за плаване (за преместване от едно място на друго), въпреки че именно затова най – често служат плавателните средства, и са предназначени за извършване на следните дейности: превоз на пътници, багажи, товари и поща с кораби, наемане и други сделки с кораби, влачене и тласкане на кораби и товари, търсене, спасяване, оказване на помощ на бедстващи хора и кораби, предоставяне на морски и речни услуги, свързани с корабоплаването, стопански риболов, експлоатация на морски и речни ресурси и други стопански дейности с кораби. Следователно спрямо всички тях се прилагат разпоредбите на КТК, ЗМПВВПРБ, подзаконовите актове по прилагането им, освен ако приложението им не е изключено с изрична разпоредба¹⁴.

Съдебната практика по - скоро застава на противното мнение и не възприема търговския кораб по този начин. В свое решение от 09. 03. 2009 г. Русенският адми-

¹¹ Коментар на Кодекса на търговското мореплаване, с. 7.

¹² По принцип те могат да плават, но в случая се имат предвид само хипотезите, при които фаровете или нефтените сонди са закотвени за дъното или по друг начин технически са закрепени в неподвижно състояние.

¹³ Най – добро разрешение е прецизирането на определенията на КТК, като законодателят създаде в кодекса или в подзаконовни нормативни актове правила за експлоатация на различните видове плавателни съоръжения или устройства като отчети техническите им специфики и особеностите за експлоатацията им.

¹⁴ Така например чл. 1 ал. 3 от Наредба № 1 от 10. 01. 2003 г. за вписване в регистъра на корабите регламентира, че водни колела, академични лодки, кану, каяк, надувни лодки, сърфове, джетове, парасейлинг, хидроделтапланери, както и ветро-ходните яхти, използвани само за спортни цели, и плаващи пристанищни съоръжения, служещи за връзка между кораба и брега не се вписват в регистъра на корабите на Република България.

нистративен съд¹⁵ е приел, че плаващо устройство П – образен понтон за акостиране на малки кораби не е кораб. Съдът е обосновал своя извод, като се е позовал на § 1, т. 19 от ДР на отменената Наредба № 22 от 5. 10. 2005 г. за техническите изисквания към корабите, плаващи по вътрешните водни пътища, който е давал следното определение за плаващо устройство: „плот или друга конструкция, способна да плава и неявяваща се кораб (понтон, док, пристан, хангар за кораби, ботел, плаващ басейн, увеселително заведение или ресторант и други);”. Вече са изясниха доводите, които дават основание да се твърди, че плаващите устройства се считат за вид кораби. Употребата на думата кораб в разпоредбата на п-ф. 1, т. 19 от наредбата би следвало след поправително тълкуване да се схваща в смисъл, че плаващите устройства не са от конструктивна гледна точка плавателни съдове, но не и че не са кораби и че за тях не се прилагат разпоредбите на КТК приложими към корабите. Този извод се потвърждава и от новата дефиниция на плаващо устройство като: „устройство, което обикновено не е предназначено за местене (понтон, док, пристан, хангар за кораби, ботел, плаващ басейн, увеселително заведение или ресторант и други) дадена в §1, т. 27 от ДР на Наредба № 22 от 22. 12. 2008г. т. е от определението липсва частта му „неявяваща се кораб”. За в бъдеще законодателят би следвало да бъде по-прецизен при формулиране на разпоредбите на подзаконовите актове по прилагането на кодекса и да не допуска в тях да се съдържа разпоредби, които могат да бъдат тълкувани и прилагани разпопосочно, двусмислено. По същите съображения считам, че определението за кораб в § 2, т. 30 от ДР на ЗММВВПРБ¹⁶ няма своето място в точно този закон. Дефиницията не е прецизна и не е съобразена с разпоредбата на чл. 3 от КТК, като с нея се подменят понятията, въведени и утвърдени с разпоредбите на кодекса. Според чл. 3 от кодекса само плавателният съд може да е самоходен или несамоходен и той е нещо различно от плавателното съоръжение.

Анализът на КТК разкрива, че при формулиране текстовете на кодекса законодателят си служи и с израза плаващо средство, без да го дефинира. (чл. 231, чл. 232, чл. 234 и чл. 236). Както вече се изясни под кораб се разбират всички средства за плаване¹⁷. Следователно кораб и плаващо средство са употребени като синоними. Допълнително изразът “кораб (плаващо средство)” - чл. 234 изключва всяко съмнение за синонимната им употреба. Не виждам пречка при бъдеща промяна в законодателството терминът търговски кораб (като обобщаващ термин) да се замени с негов синоним като плаващо средство, за да се избегнат трудности при тълкуването и прилагането разпоредбите на кодекса.

Ограниченият обем на настоящия доклад не позволява да се анализира и изследва цялостно употребата на „кораб”, „плавателно съоръжение” и „плаващо устройство” в КТК, ЗМПВВПРБ и подзаконовите актове по тяхното прилагане. Считам,

¹⁵ вж. интернет страницата на АС –Русе <http://admcourt-ruse.com/>.

¹⁶ "Кораб" е всяко самоходно или несамоходно плавателно съоръжение от каквото и да е тип, включително съдове на подводни криле, на въздушна възглавница, подводници, плаващи средства и неподвижни или плаващи платформи, предназначени за плаване по море и/или река, независимо от знамето, под което плава, и което се използва за извършване на една или няколко от следните дейности: превоз на товари, превоз на пътници и багажи; влачене на плавателни съоръжения; извършване на морски услуги и други помощни операции; риболов; експлоатация на други морски богатства, както и други дейности.

¹⁷ по този повод мисля, че неточна е употребата на съюза *или* в чл. чл. 231, чл. 232 и чл. 236. Неправилна считам, че е дефиницията за кораб в § 1, т. 2 от ДР на Наредба № 2 от 10 януари 2003 г. за измерване на кораби, плаващи по вътрешните водни пътища, като тя не е съобразена с чл. 4 от КТК и под плаващо средство трябва да се разбира плаващо съоръжение.

че се представиха убедителни аргументи в подкрепа на твърдението, че правната уредба в областта на корабоплаването се нуждае от по – прецизни определения, от употребата на еднакви термини, за да се избегне всяка възможност за нееднопосочното и разностранно тълкуване и съответно приложение на правните норми. Безспорно е, че плавателният съд и плавателното съоръжение са търговски кораби според КТК, а що се отнася да плаващите устройства само доколкото те могат да бъдат определени като разновидност на плавателното съоръжение.

Прекратяване на съпружеска имуществена общност при търговска несъстоятелност

Антонина Димитрова
Научен ръководител проф. д-р Г. Боянов

Summary: This paper looks specifically at the institute of Judicial termination of the matrimonial property in case of bankruptcy of a spouse. The bankruptcy estate comprises property rights of the debtor as of the date and those acquired after the date of ruling to institute bankruptcy proceedings. The property of the sole proprietor debtor and of the partner with unlimited liability includes one half of the properties, rights in properties and bank deposits, that are matrimonial community property as well. The protection of the interests of creditors affected by the family law property regime and by the interests of the members of the family.

Key words: matrimonial property, marital property regime, assets, termination, bankruptcy proceedings, bankruptcy estate.

ВЪВЕДЕНИЕ

В Семейния кодекс от 1985 година липсва изрична правна норма, която да урежда прекратяването на съпружеската имуществената общност при търговска несъстоятелност на неограничено отговорен съпруг. Тази празнина е запълнена със специална норма в част четвърта на Търговския закон, в който текст са посочени субектите – неограничено отговорни търговци, както и имуществата, включени в масата на несъстоятелността (чл. 614, ал. 2 и 3 ТЗ). Освен имуществените права на длъжника към и след датата на решението за откриване производство по несъстоятелност, за обезпечение на кредиторите служат и една втора част от вещите, правата върху вещи и паричните влогове – съпружеска имуществена общност. Разпоредбата се явява допълнителен прекратителен способ на общността. Поставя се въпросът чии интереси защитава законът – тези на кредиторите или на семейството [1].

ИЗЛОЖЕНИЕ

1. Сега действащият Семейен кодекс определя два вида притежания на съпрузите – общи (съпружеска имуществена общност) и индивидуални имуществена на всеки един от тях. За да съществува съпружеска имуществена общност (СИО), трябва да са налице едновременно всички условия: 1. наличие на валидно сключен брак; 2. моментът на придобиване да е по време на брака; 3. характерът на имуществото – вещ, право върху вещь или паричен влог; 4. съвместен принос на съпрузите [2]. Извън обхвата на СИО са вещите, правата върху вещи и паричните влогове, изрично изброени в чл. 20, ал. 1 СК [3]. Общи не могат да бъдат и тези движими вещи за лично ползване или упражняване на професията, дори ако са придобити по време на брака (чл. 20, ал. 2 СК) [4; 5], както и случаите на преобразуване на лично имущество – чл. 21 СК.

С тълкувателно решение № 2 от 27. 12. 2001 година на ОСГК на ВКС се разшири обхвата на личното имущество на съпруга – ЕТ. Върховният съд постанови, че придобитото в резултат на търговската му дейност принадлежи само нему и го изключи от обхвата на СИО, когато е включено в предприятието му.

Така създадената съпружеска имуществена общност цели да задоволи и интересите на семейството като общност, и личните интереси на съпрузите. В правната теория се определя като особена бездялова собственост, за която са характерни две особености. Едната е нейната императивност, тъй като произтича от закона, а

другата са самите правни отношения, които се пораждат между съпрузите след сключването на брака.

2. Докато съществува СИО никой от съпрузите не може да се разпорежда с дела си, който би получил при прекратяването ѝ. Възможностите за това са изрично изброени в чл. 26 СК:

- със смъртта на единия съпруг, при развод или при унищожаване на брака;
- по съдебен ред и през време на брака, ако важни причини налагат това;
- принудително изпълнение върху отделни вещи, които са съпругеска общност, за личен дълг на единия от съпрузите прекратява общността върху тези вещи.

Първата хипотеза е свързана със самия факт на прекратяване на гражданския брак, когато СИО се прекратява по закон. При развод или унищожаване на брака общността се превръща в обикновена съсобственост между съпрузите в равни дялове. Само в изрично уредени от закона случаи може да се иска определяне на по-голям дял.

Втората и третата алинея на чл. 26 СК обхващат случаите на прекратяване на СИО през време на брака. В едното изключение е необходимо да са налице "важни причини", като преценката е предоставена на съда. В правната теория преобладава мнението, че се преустановява самият режим на общност [6]. Единият съпруг и тук може да претендира за определяне на по-голям дял, ако приносът му в придобитото значително надхвърля приноса на другия.

В последната хипотеза общността се прекратява върху отделни вещи за личен дълг на единия съпруг. Нормата е и един от способите за възникване на лично имущество. Не може да се търси определяне на по-голям дял при прекратяване на СИО по този ред [7].

ТЗ разширява посочените случаи, като изрично регламентира имуществата, които се включват в масата на несъстоятелността (чл. 614, ал. 2 и 3 ТЗ). Така уредбата се явява нов трети способ за прекратяване общността на съпрузите по време на брака.

3. При разширително тълкуване на ал. 3 на чл. 26 СК, тези случаи се обхващат и от сегашната редакция на нормата, тъй като търговската несъстоятелност е вид изпълнителен процес [8].

В теорията се определя като способ за универсално принудително изпълнение, което има за цел чрез осребряване на наличното имущество на неплатежоспособен или свъхзадължен търговец да се удовлетворят претенциите на кредиторите. Това са вземанията, възникнали до датата на решението за обявяване на длъжника в несъстоятелност [9].

Защитават се основно четири интереса: на кредиторите, на длъжника, на неговите работници и служители, на държавата [10]. Приоритет има интересът на кредитора, който законодателят е предпочел дори пред този на семейството.

Изводът може да се направи от разпоредбата на чл. 14 от Търговския закон, регламентиращ имуществата, които се включват в масата на несъстоятелността. Според чл. 614, ал. 2: "В имуществото на длъжника – едноличен търговец, се включват и една втора част от вещите правата върху вещи и паричните влогове – съпругеска имуществена общност" и ал. 3 "В имуществото на неограничено отговорния съдружник се включват и 1/2 част от вещите, правата върху вещи и паричните влогове – съпругеска имуществена общност."

Масата на несъстоятелността е част от имуществото на длъжника с точно определено предназначение. В нея се включват само активи, не и пасиви [11]. Такива

са правата на длъжника, произтичащи от участието му търговски дружества и обединения на търговци, вземания при разпределяне на печалбата и т. н. Имат се предвид парично оценени права [12]. Тези, които остават извън нея са изрично определени от закона, като средствата по финансовите обезпечения по чл. 22з и чл. 63а, ал. 2 от Закона за подземните богатства.

Обхватът на масата на несъстоятелността в доктрината се определя като динамична величина.

На първо място това са имуществените права на длъжника към и след датата на решението за откриване производство по несъстоятелност. Ограничено отговорните съдружници – членове на ООД, акционери и командитисти отговарят до размера на дружествения си дял. Неограничено отговорните съдружници носят солидарна отговорност за задълженията на дружеството. Така за обезпечение на кредиторите на събирателно или командитно дружество (обикновено или а акции) служат както самото имущество на дружеството, така и личното секвестрируемо имущество на всички съдружници в СД и на комплементарите в КД и КДА. Ако съпругът – несъдружник има принос към вноската, с която се участва в капитала на дружеството, може да предяви иск по чл. 29 СК за част от стойността на дяловото участие на ограничено или неограничено отговорния съпруг [13].

С регистрацията на едно физическо лице като едноличен търговец, нов правен субект не възниква. Имайки предвид ТР № 2 от 2001 г. ЕТ отговаря с цялото имущество, включено в предприятието му (заедно с общите съпружески притежания), така и с останалото лично секвестрируемо имущество.

До изменението на ТЗ, ДВ бр. 58 от 2003 г. вещите, права върху вещи и паричните влогове – съпружеска имуществена общност, включени в предприятието на едноличния търговец са част от масата на несъстоятелността на самостоятелно основание. Така редакцията на изменената разпоредба разделя вещите, правата върху вещи и паричните влогове СИО на включени в предприятието му и такива, които не са включени в предприятието му. Друг е въпросът, че предприятието на ЕТ включва това имущество, с което той си служи фактически за осъществяване на дейността си [14]. Според променената редакция на текста общите притежания на съпрузите, включени в предприятието, следва да се причислят към имуществото на длъжника на общо основание, по силата на чл. 614, ал. 1 ТЗ.

Интересите на семейството могат да бъдат накърнени, особено в случай че общо съпружеско имущество е включено в предприятието на несъстоятелния търговец. По своята същност това представлява разпореждане с обща собственост и следва да се приложи чл. 22, ал. 2 СК. Другият съпруг трябва да даде съгласието си или да го оспори по исков ред в 6-месечен срок узнаването (чл. 22, ал. СК).

4. На следващо място в масата на несъстоятелността на длъжника ЕТ или неограничено отговорен съдружник се включват и една втора част от вещите правата върху вещи и паричните влогове – съпружеска имуществена общност. Това са тези общи притежания, които не са включени в предприятието на длъжника.

В случая законодателят приравнява бездяловата съпружеска общност в обикновена съсобственост, при равни дялове. Нормата на ТЗ е специална спрямо разпоредбата на СК. Затова и тя се прекратява на основание чл. 614, ал. 2, съответно ал. 3 от Търговския закон.

На практика неограничено отговорния търговец отговаря с повече от половината от съпружеските притежания, имайки предвид имуществата СИО, включени в търговското предприятие и дела си от СИО. Така законодателят на първо място защитава интересите на кредиторите предвид пълната имуществена отговорност на

длъжника (чл. 133 ЗЗД). На съпруга – недлъжник му остава възможността да се ползва от права, които му дава ГПК в глава четиридесет и четвърта „Изпълнение върху вещи в съпругеска общност”, доколкото според чл. 621 ТЗ, разпоредбите на ГПК се прилагат субсидиарно [15]. С цел защита интересите на семейството, намирам за удачно да се пристъпи първо към осребряване на личното имущество на несъстоятелния съпруг. В случай че останат неудовлетворени кредитори, да се осребряват вещите и правата върху вещи СИО. Колкото до паричните влогове, те следва да се трансформират в две отделни вземания и в масата на несъстоятелността да постъпи половината сума.

Несеквестрируемите права на длъжника – физическо лице не се включват в масата на несъстоятелността (чл. 14, ал. 3 ТЗ във вр. чл. 444 – 446 ГПК). Такива са вещите за обикновено употреба на длъжника и на семейство му, посочени в списък, приет от Министерския съвет; необходимата храна за един месец, а за земеделските стопани - до нова реколта, или равностойността ѝ в други земеделски произведения, ако няма такава; необходимите горива за отопление, готвене и осветление за три месеца и т. н.

5. За разлика от индивидуалното принудително изпълнение, където се прекратява общността върху отделни вещи за личен дълг на единия съпруг, производството по несъстоятелност действа като прекратителен способ по отношение на всички имущества в СИО, до момента на приключване на производството [16]. Затова и в чл. 506 ГПК е регламентирана забраната съпругът – недлъжник да противопоставя на взискателя претенциите си за по-голям дял от вещта, предмет на изпълнението. Същото важи и за взискателя, който не може да претендира по-голям дял от тази вещ.

Търговският закон определя една временна относителна недействителност на имуществената общност по отношение на кредиторите. Така чл. 615 ТЗ гласи: “Недействително по отношение на масата на несъстоятелността е прекратяването или делбата на съпругеската имуществена общност, както и определянето на по-голям дял, ако е станало в срок от 6 месеца преди началната дата на неплатежоспособността до приключване на производството по несъстоятелност”. Но във вътрешните отношения между съпрузите се прилагат разпоредбите на СК [17].

Моментът на прекратяване на общността се определя от датата на обявителното съдебно решение за откриване производство по несъстоятелност. С влизане в сила на решението по чл. 630, ал. 1, т. 2 ТЗ СИО се прекратява автоматично [18]. При индивидуалното принудително изпълнение съпругеската общност върху вещи се прекратява със завършването на проданта [19].

6. Производство по несъстоятелност може по изключение да се открие за лице, което няма търговско качество [20]. Затова следва по аналогия на закона да се приложат всички разпоредби, касаещи производството, включително чл. 614, ал. 2 и 3 ТЗ.

За неограничено отговорните съдружници се открива производство по несъстоятелност, заедно с производството по несъстоятелност на дружеството, в което членуват [21]. По силата на чл. 88 ТЗ следва да се приеме, че тяхната отговорност е субсидиарна. Двете производства няма да се развиват едновременно. Производството по несъстоятелност по отношение на съдружниците следва да се спре и да продължи, в случай че са останали неудовлетворени кредитори след осребряване имуществото на дружеството [22].

Тук се поставя въпросът дали разпоредбата на чл. 614 ТЗ се прилага и за производство по несъстоятелност, открито за лице, което прикрива търговската си дей-

ност чрез неплатежоспособен длъжник. Ако скритият съучастник е едноличен търговец по смисъла на закона, няма пречка към масата на несъстоятелността му да се включи и половината от имуществото СИО. Същото се отнася и за СД, КД и КДА по отношение на неограничено отговорните съдружници. В повечето случаи обаче прикриващото се лице не е търговец. За него също следва да важат всички разпоредби на закона и половината от общото му съпружеско имущество също да служи за обезпечение на кредиторите.

Производство по несъстоятелност се открива и в случаите, когато починал ЕТ или съдружник в СД, КД или КДА е бил неплатежоспособен преди смъртта, т. нар. „послесмъртна несъстоятелност“. Наследниците отговарят до размера на наследствената си несъстоятелна маса, независимо дали са приели наследството по опис или без опис [23]. Затова за тях няма да се приложат правилата на чл. 14, ал. 2 и 3 ТЗ. Липсва обаче изрична уредба в тази насока.

Откриване на производството е възможно и за заличен ЕТ или заличен от регистъра неограничено отговорен съдружник. Тук могат да се появят различни хипотези. Например ЕТ да има сключен граждански брак по време на неплатежоспособността си преди заличаването, а той да е прекратен към момента на откриване на производството. Считам, че на общо основание могат да се обявят за нищожни по отношение масата на несъстоятелността прекратяването или делбата на СИО, както и определянето на по-голям дял, ако с това са увредени интересите на кредиторите (чл. 615 ТЗ). Ако обаче съпругът-длъжник е получил по-голям дял от общите притежания, няма да е налице правен интерес за такъв иск.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Уредбата на института на прекратяване на СИО *de lege ferenda* се нуждае от допълване и прецизиране. Изрично следва да се защитят интересите на съпруга-недлъжник и тези на семейството и децата, като се регламентира субсидиарно приложение на чл. 502 – 506 ГПК към нормите на чл. 614, ал. 2 и 3 ТЗ, както и да се пристъпва към осребряване на личните притежания на несъстоятелния длъжник преди общото съпружеско имущество. Добре е да се уреди приложението им и при откриване производство по несъстоятелност за лица, които нямат търговско качество.

По отношение на съпружеския имуществен режим има законодателни предложения в проекта за нов СК. Така институтът на прекратяване на СИО е допълнен с изричен текст, уреждащ прекратяването на общността при търговска несъстоятелност: „Съпружеската имуществена общност се прекратява с влизането в сила на решението за откриване производство по несъстоятелност срещу съпруг – едноличен търговец или неограничено отговорен съпруг“ (чл. 28, ал. 5 от проекта). Също така проектът дава алтернатива на съпрузите да избират измежду три имуществени режима, като е предвидена още една възможността за прекратяване на общността през време на брака, ако съпрузите изберат режим на разделност или договорния режим. Може да се приеме, че с новия СК уредбата на института на прекратяването на съпружеската общност ще бъде изчерпателна.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Вж. по въпроса Тодорова, В. Търговска несъстоятелност и прекратяване на съпружеска имуществена общност: конфликтът между интересите на кредиторите и семейството. – Правна мисъл, 1999/1, с. 83 – 91.

[2] Вж. Ненова, Л. Семейно право на Република България. С. : Софи-Р, 1994, с. 162 – 163.

[3] Според чл. 20, ал. 1 СК това са: “Вещите, правата върху вещи и паричните влогове, придобити преди брака, както и вещите, правата върху вещи и паричните влогове, придобити през време на брака по наследство и дарение, принадлежат на съпруга който ги е придобил. Лични са и вещи и права върху вещи, придобити от единия съпруг по реда на Граждански процесуален кодекс, когато се насочва принудително изпълнение за личен дълг на другия съпруг върху вещи права върху вещи, които са съпругеска имуществена общност”.

[4] В този смисъл Постановление № 5 от 31. 10. 1972 г. на Пленума на ВС определя съдържанието на понятията „обикновено лично ползване” и „упражняване на занятие (професия)”.

[5] Според Станева, А. (Търговска несъстоятелност и съпругеска имуществена общност. – Търг. право, 1995/4, с. 43) вещите за упражняване на професията са твърде спорно понятие.

[6] Вж. Ненова, Л. Цит. съч., 210 – 211 и Постановление № 5 от 31. 10. 1972 г. на Пленума на ВС.

[7] Вж. Чл. 502-506 ГПК и Ненова, Л. Цит. съч., с. 211 – 213.

[8] Вж. в този смисъл Марков, М. Семейно и наследствено право – помагало, Второ преработено и допълнено издание, С. : Сиби, 2005, с. 35, а също така Димитрова, А., С. Тасев. Имуствените отношения между съпрузите по проекта за нов Семейен кодекс. – Съвр. право, 2007/6, с. 35

[9] Маданска, Н. Производство по несъстоятелност, Второ допълнено издание, С. : Сиби, 2005, с. 73.

[10] Вж. Стефанов, Г. Търговско право – отделни видове търговци, отделни видове търговски сделки, търговска несъстоятелност. В. Т. : Абагар, 2005, с. 363 и сл.

[11] Вж. Стефанов, Г. Цит. съч., с. 396.

[12] Маданска, Н. Цит. съч., 65 – 66.

[13] Маданска, Н. Цит. съч., с. 70.

[14] Станева, А. Търговска несъстоятелност и съпругеска имуществена общност. – Търговско право, 1995/4, с. 42; Вж. още Маданска, Н. Цит. съч., с. 70.

[15] Тодорова, В. Търговска несъстоятелност и прекратяване..., с. 85; Станева, А. Цит. съч., с. 44.

[16] Тодорова, В. Търговска несъстоятелност и прекратяване..., с. 86.

[17] Маданска, Н. Цит. съч., с. 70.

[18] Вж. Тодорова, В. Прекратяване на съпругеска имуществена общност през време на брака, С., 1999, с. 106.

[19] Тодорова, В. Прекратяване на..., с. 86; Вж. и Венедиков, П. Въпроси на съпругеската имуществена общност, С. : Сиби, 1994, с. 86.

[20] Вж. Стефанов, Г. Цит. съч., 369 – 372.

[21] Вж. Стефанов, Г. Цит. съч., с. 398.

[22] Станева, А. Цит. съч., 41 – 42.

[23] Вж. Таджер, В. Несъстоятелност по Търговския закон. С. : ИК“Труд и право”, 1996, с. 46; Вж. също така Стефанов, Г. Цит. съч., с. 372.

За контакти:

Антонина Димитрова, докторант по гражданско и семейно право в катедра “Частноправни науки”, Юридически факултет, Русенски университет “Ангел Кънчев”, е-mail: andimitrova@ru.acad.bg.

Националната специфика и външното влияние, като фактори, формирали конституционната уредба на субективните и гражданските права в Търновската конституция

Веселин Гецов Гръцманов
научен ръководител проф. д-р Л. Дачев

Всеки народ, в това число и българският, който за дълго време е бил лишен от правото си на самоопределение и самостоятелно съществуване, но който въпреки това е съумял да постигне своята национална независимост, неизбежно полага в основите на новата си държавност ценностите, които са го съхранили във времето. Стремехът винаги е това да се направи така, че тези ценности да дават сили и енергия за бъдещото му развитие и в същото време да го предпазват от разединение и външно влияние, за да може той да върви според естествените и божествени закони.

Дейците на българското Възраждане успяват да създадат според силите, уменията и съпричастността си към общото дело такива общочовешки ценности. Идеите за справедливост между хората, за народно просвещение, за самостоятелност и самоуправление присъстват във всяка сфера на тогавашния ни обществен живот. По естествен начин тези идеи са били трансформирани в принципи и ценности, които заедно с мечтата за свободна и независима България подхранвали сърцата на предците ни с вяра в бъдещето. За развитието на народа ни от периода на Възраждането решаваща роля изиграват и общоевропейските процеси на просвещение и хуманизъм. Радетелите на националната ни независимост- Паисий, Раковски, Каравелов, Ботев и Левски приобщавали със слово и дело към идеите за справедливост и обновление.

Трагизмът обаче на малките народи, какъвто е и българският, се състои в това, че тези усилия са свръхмерни, а влиянието и външната намеса са неизбежни. Освобождението заварва българската общност в момент, в който имената на тези изключителни личности бяха престанали да осветяват пътя и, точно на предела между свободата и независимостта. На лице била нужда от нови усилия, но вече от различно естество -законодателни умения, управленска решителност, безкористност и решимост да се отстояват политически позиции. Постигането на тази нова консолидираща нацията цел трябвало да мине през съзнателното и целенасочено съграждане на устоите на новата държавност чрез Конституция, която да осмисли натрупания исторически опит от Възраждането и да позволи устойчивото развитие на обществото ни. Един конституиращ акт, израз на националната воля, който да е близък и съзвучен с „народния дух” и който да отразява принципите за справедливост и хуманизъм по начин най- близък до самобитността и обичаите ни. Създаването на Търновската конституция от 1879г. бива осъществено, като логичен завършек на усилията на поколения българи. Усложнената външнополитическа обстановка, съчетаваща множество противоречиви интереси превръща процесът, съпътстващ създаването на всяка класическа конституция, наречен делиберация (дискутиране и обсъждане на бъдещите конституционни текстове в събрание, отразяващо максимално автентично волята на обществото), от вътрешен за страната в международен. Европейският концерт на великите сили разчертал в договора от Берлин1879г. съдбата на следвоенните Балкани едва ли е отчитал интересите на малък народ като нашия. Въпреки това обаче прераждането за нов живот на една древна държавност вероятно

но по един неповторим начин е изпълвало с надежда за свобода сърцата на живелите тогава.

Целта на настоящото изследване е да анализира процесиите съпътстващи създаването на Конституцията, степента на оказваното външно влияние, за да се обясни същността и смисъла на Търновската конституция и най-вече да се потърсят общочовешките принципи съдържащи се в нея, определяни от философите на правото, като естествени и граждански човешки права.

Съграждането на всяко управление от каквото и да е вид монархическо, демократическо или деспотическо, започва винаги със съграждане на неговите принципи. Те трябва да са от такъв вид и да се съчетават така, че управлението да бъде устойчиво, а това означава от него да произтичат икономически просперитет и справедливост в обществените отношения. В противен случай ако тези две изисквания не се осъществят принципите на това управление ще бъдат поставени под съмнение, а впоследствие и смисъла от съществуването на конкретния вид управление.

Първата българска Конституция от 1879г. е създадена в класическа за европейската конституционна традиция от началото на Новото време ситуация, при която е налице установяване на обществените отношения чрез нов правен ред вследствие на драматичен кризис. В конкретния случай става дума за наслагване на три предпоставки, които предизвикват този кризис. Те могат да бъдат видени ясно ако се вземем и анализираме стремежът на българина към духовна, правова и икономическа независимост. Много преди края на XIX век занаятчийските и стопанските умения на предците ни са им давали основание да мерят себе си със съседни народи. Тези умения не са намирали реализация и подкрепа в рамките на османския натурално-стоков пазар. Тежестта на данъчната тежоба е засилвала чувството на недоволство в зараждащата се българска буржоазия. От друга страна предпоставката за единна духовна цялост, формирала се благодарение на културните натрупвания и най-вече на изключителния стремеж към образование, въпреки трудностите на битието, е давала опора да се противостои, както на османската държава, така и на гръцкото влияние в делата на църквата ни. Липсата на правна традиция, която да произтича от суверенната воля на българите и насилственото подчиняване на тази воля на чужда правна култура ни е отчуждавало от правото, затваряло ни е в рамките на обичаите, последиците от този факт могат да са тема на по-широк анализ с оглед на народопсихологията ни. Деспотическата същност на османското правосъдие, чуждо на разбирането за справедливост от гледна точка на разликата в религиите винаги е разграничавала хората живеещи в огромните предели на империята и им е приписвала различни по степен права.

Освен в миналото предпоставки за това Търновската конституция да придобие тези измерения, които дискутираме днес с оглед на правата, който тя гарантира или не гарантира могат да бъдат търсени най-вече в приносът който руската правна традиция като опит, методика и ценности дава. Не бива да се заблуждаваме от казаното до тук, че е било възможно за толкова кратък период от пепелищата на войната да израснат личности и идеи, които да ни позволят сами да се справим с тази задача. Разбира се процесът по създаването на конституцията не е класически от гледна точка на това, че изработването на нейния първоначален проект е дело на външни фактори. Това е и нейният най-голям недостатък. Без значение е какви са водещите мотиви за създаването на една или друга институция или права в нея. Дали прозира стремеж към поставяне в зависимост или възможност за последващо влияние. Когато по смисъла на върховното за един народ право да се самоопредели, тоест да конституира сам собственото си управление, това може да стори единствено той със суверенната си воля.

Целта, както на авторите на първоначалния проект, така и на участниците в неговото обсъждане и допълване е била да се определят ясни и конкретни субективни права, които да се гарантират чрез изграждането на стабилни в структурата си властови институции, разположени една спрямо друга в съотношение на баланс. Така е трябвало да се гарантират, както силна монархическа власт, така и съществени либерални принципи за устройството и управлението на страната. Конституциите от първото поколение от края на XVIII и началото на XIX век включват като неотделима своя част тези права в отделни декларации, предхождащи или последващи самата Конституция. Тези декларации още повече засилват силата на принципите заложиени в основния конституционен акт. „Декларацията за независимостта на САЩ“, единадесетте поправки последвали същата Конституция, подобен е и подходът на французите, чиято „Декларация за правата на човека и гражданина“ е респектиращото обстоятелство, напомнящо дори и в годините на крайна реставрация за смисъла на революцията. Търновската конституция може да бъде определена като Конституция от ново за времето си поколение с оглед на това, че тя инкорпорира в себе си, под една или друга езикова формулировка, текстовете касаещи правата на гражданите от гореизброените класически декларации. В този смисъл тя е опит да се обобщи в единно цяло всичко касаещо сферата на обхват на една Конституция. Такъв подход въздига структурата и нормативното позициониране на конституционния текст в първостепенен смислораждащ фактор и код за неговото разбиране. Но да се върнем отново на правата за да видим как подобна структура може да бъде разчетена с оглед на акцентите, които чисто формалното им разположение в текста би ни позволило да видим. Липсата на преамбюл, както и мястото, което текстовете, визиращи субективните и гражданските права заемат в нея, свидетелстват за това, че те не са изведени като главна цел. Като такава очевидно е въздигната институционалната защита и по-конкретно защитата на монархическата институция като властова доминанта. Първите девет глави от Конституцията не случайно уреждат статута на княжеската власт-наследяване, встъпване на престола, издръжка на Княза, държавни символи и изповедание.

Същинската част на Конституцията, която без съмнение може да се определи като либерална, започва с глава десета. Показателно е и заглавието на тази глава – „За законите“, очевидна препратка към философския трактат на Монтескьо. Разпоредбата на чл. 43 от нея гласи: „Българското княжество се управлява точно според законите, които се издават и обнародват по начина, който е показан в Конституцията“. Тук очевидно се изправяме пред идеята на френския просветител, че човешката свобода е в лоното на законите, Това привидно ограничава гражданите, като ги подтиква да спазват правилата на техните разпоредби, но в същото време по този начин чрез гаранции за личното пространство се достига логично и до гарантирането на правата на общността като цяло. Втори важен момент произтичащ от текста на цитираната норма е конституционното върховенство. Явна препратка към френската Декларация за правата на човека и гражданина, където по много категоричен начин чрез текста на чл. 16 от нея се провъзгласява идеята, че „Всяко общество, в което не са гарантирани правата и не е проведено разделение на властите е лишено от конституция“. Авторите на чл. 43 лаконично са изразили смисъла на тази идея и са изпуснали възможността да и придадат пряко съответствие с класическия текст.

Разглеждайки следващия текст от Конституцията ще видим, че концепцията за върховенството на закона бива допълнена и обогатена с уточнението, че гражданите участват в изработването, допълването и изменянето на законите посредством представителство в Народното събрание.

В дял първи от глава XII озаглавена „За гражданите на българското княжество“ се съдържат три разпоредби касаещи субективните и гражданските права – това са членове 57, 58 и 61. Първият от тях гласи: „Всички български поданици са равни пред закона. Разделение на съсловия в България не се допуща“. Тази конституционна норма в чист вид пренася идеята за равенството пред закона без оглед на съсловни привилегии. Тя обаче неминуемо ни кара да се замислим върху това възможно ли е симбиоза между монархическата институция и конституционализма от либерален тип. Не се ли обезсмисля по този начин идеята за равенство пред закона, щом Князът и княжеската институция не са в числото на „равните пред закона“. С възникването на тази идея при Джон Лок се е търсело помирение в духа на толерантност в края на един дълъг период на размирици в Англия. Но нито за миг не се е забравяло, че абсолютизма е изживял времето си. Нужно е било да бъде теоретично препореден земният свят в самата основа на неговата генеалогична структура. Лок възвеличава Бог като единствен творец и създател, но категорично прекъсва патерналистичната връзка създавана по аналогия между представата за божествената власт и представата за монархическата власт. Тази връзка, която е била от векове основание за претенциите на всички монарси за божествения произход на тяхната власт в Новото време е немислима.

Нека се опитаме въз основа на темата за измеренията на гражданските права в Търновската конституция да направим едно възможно сравнение между подходите на две от великите сили, играли важна роля в българската история от него време, към подобно съчетаване на конституционализъм и монархия в моделите на тяхното държавно устройство, а именно Англия и Русия. Разбира се това сравнение може да бъде само най-общо в случая. Характерните белези на руската монархическа традиция, която винаги категорично се е разграничавала и не е допускала подобни реформационни идеи, личат в структурата и приоритетите на доста от текстовете на Търновската конституция. Един възможен поглед върху нея, като събитие с правна значимост е, че тя се явява не толкова стриктно спазване на изискването на чл. 4 от Берлинския договор, който дава възможност на Русия да положи конституционните основи на новата държава, а по-скоро, че тя е правен експеримент от изключителна полза за самата Русия. Основание за такова твърдение е нуждата, която тя изпитва от конституционна реформа. Реформа, която в рамките на православната традиция, славянската народопсихология и стремежът към силна еднолична монархическа власт да постигне модернизирание на страната. Съотношението на силите в Европа непосредствено преди войната и настроенията и пристрастията на европейските управляващи кръгове също представляват интересен ракурс, които може да даде сведения за мотивировката в поведението и. Поредният крах на крайния либерализъм в лицето на Парижката комуна, революциите в Централна Европа, засилващата се хегемония на Германия създават условия на крайна реакция по целия континент. Този факт предоставя на руската политика изключителната възможност да заеме нова различна по смисъл позиция от традиционната за нея до тогава. Като манифестира с един съдържател либерални принципи конституционен текст относно България тя би могла да постигне много повече изгоди с оглед на бъдещи действия, както спрямо новата държава, така и по отношение на нейните опоненти от Европа. Всичко ставащо в България тогава е от полза с ясната идея за възможността то да бъде евентуално пренесено на полето на нейната държавна и правна традиция. Най-вече условията, в които би протекло конституирането на един нов тип руско общество и държавен модел, биха могли да бъдат видени у нас в умален вид за да се преценят реакциите, одобрението, както и ефективността на либералните принципи на българска почва. Историческият опит показва за съжаление, че експериментирането на

реформи за сметка на истинското им прилагане забави и прекъсна идеята за конституционни промени в Руската империя по един драматичен начин. Така България се оказа с Конституция съдържаща либерални принципи и дух, разбира се разгърнати в рамките на силна монархическа власт, а страната допринесла най-много за това, не успя да направи за себе си подобна стъпка точно в навечерието на най-големите предизвикателства пред нея.

Говорейки за Лок преди това и неговия принос към английската конституционна традиция, можем да свържем нещата с казаното по-горе за възможния избор стоящ пред всеки народ решил да избира и да гради своята конституционен модел. Двете големи империи стоящи в двата противоположни края на континента имат консервативен подход към конституционализма още от десетилетията на неговото формиране като идея през XVIII век. Ала основанията и принципите на техният консерватизъм са различни. С оглед на правата Англия не отговаря по никакъв признак на оперделението за консерватизъм. Тя дори генерира идеи и изпреварва всички в прилагането на почвата на законодателството на тези права повече от всяка друга страна. Нейният консерватизъм се състои не в това да се ограничават либералните нововъведения, а по скоро в нагласата тези направени през вековете подобрения да не бъдат отстъпвани под натиск отвън. От гледна точка на това дали английската външна политика през XIX век използва картата на човешките права, за да разшири своето влияние отговорът е по скоро отрицателен, с оглед на нейните интереси на Балканите, които неминуемо биха били накърнени при появата на новите държави от национален тип на мястото на империята на султана. Струва ми се, че по отношение на конституционната монархия Търновската конституция е по близо до английската идея, ала парадоксално нейният първоначален проект е продукт и заслуга на руската традиция в правото.

Мястото на монарха винаги е било в основата на смисловите търсения на конституционалистите през епохата на ранните конституции. Нека да си припомним обаче думите на Васил Левски отразени в проектоустава на работниците за освобождението на българския народ: „Ако някой презре и отхвърли предначертаната държавна система демократска република и състави партии за деспотско-тиранска или конституционна монархическа система, то и такива ще се считат за неприятели на отечеството ни и ще се наказват със смърт”. Какво се е променило през осемте години от изричането на тези думи от Апостола на свободата. Отразяват ли те истинските нагласи на българите от него време или чувството за подчинение пред силната ръка на монарха, бил той султан или цар, е надделяло? Не се споменава по време на заседанията на учредителното събрание в Търново да са били издигнати и защитавани републикански идеи. Този факт иде да покаже колко общочовешки и изпреварили времето си са били разбиранията на националните ни герои от Възраждането. Не можем да не си дадем сметка за това колко са важни историческите и обществените предпоставки за прогресивното развитие на обществата, но още по-важни са личностите, които враждат себе си във времето и го променят. От тази позиция изглеждат формални всички спорове по чл. 58 фокусирали толкова много вниманието на обществеността ни не само при дебатирането на Конституцията, но и при тяхното коригиране впоследствие през годините, спорове за титли, звания и почести, атрибути неразривно свързани по смисъл с монархическата власт.

Член 61 прокарва идеята за правото на свободна воля, произтичащо от естественото право на всеки човек да бъде свободен. Като езикова характеристика на тази разпоредба от две части можем да отбележим нейното почти художествено звучене. Тя е една от най-съвършените формулировки в цялата Конституция и често служи като емблема и доказателство на защитниците на либералната и същност. „Никой в

Българското Княжество не може ни да купува, нито да продава човечески същества. Всякой роб, от какъвто пол, вяра и народност да бъде, свободен става, щом стъпи на българска територия. "Ето как съответства той със смисъла заложен в XIII поправка на Конституцията на САЩ, където се казва: „Нито робството, нито принудителният труд, освен като наказание за престъпление, извършителят на което е надлежно осъден не могат да съществуват в Съединените щати или която и да е територия намираща се под тяхната юрисдикция". Разпоредба, която повече от век си пробива път, за да бъде приложена в пълния си смисъл в Америка. Със своята категоричност обаче текстът на чл. 61 от нашата Конституция ни убеждава, особено на фона на най-важната причина довела до създаването и, а именно Освобождението на България от турско робство, че смисълът от нейното съществуване не е формален, че той действително идва от опита на народа и ще бъде спазван.

В дял III са уредени други два ръководни принципа установяващи правото на собственост, като един от стълбовете на субективната свобода и достойнството на личността. Това е направено в класически либерален стил - чл. 67 „Правата на собствеността са неприкосновени”, а следващият член ограничава изрично възможностите на държавата необосновано да посяга на собствеността на гражданите. Изисква се „особен закон”, по който да става уреждането на подобни спорове между публичната власт и съответния гражданин, както и заложената преди това в текста възможност, че подобно отнемане на собственост може да стане при две предпоставки. Първата от тях е това да се върши в полза на държавата и обществото и втората да е налице справедливо предварително обезщетение.

Към друг особен вид субективни права ни отправя дял VI от глава XII. Това е идеята възникнала още в Англия през средните векове за правото на лична неприкосновеност наречена *habeas corpus*. Този дял съдържа шест разпоредби. Първите три са обобщение на няколко от фундаменталните граждански права. На първо място това е правото на справедлив съд, който единствен да преценява вината им. Член 73 въвежда и презумпцията за невинност до доказване на противното: „Никой не може да бъде наказван без присъда от надлежния съд, която е вече добила законна сила”. Следващата разпоредба разширява правото на лична неприкосновеност до правото на неприкосновеност на личната воля, която може да бъде ограничавана само и единствено по смисъла на закона и в материалните рамки на домът, но не и в духовното пространство. Тук гореупоменатият принцип за неприкосновеност на частната собственост е изложен с идеята за това, че публичната власт не може безконтролно и по силата на своя интерес да преследва гражданите в запазеното като техен патримониум пространство на собствеността, това тази власт може да прави това единствено в името на общия интерес и по „правилата изложени в законите”.

Смисълът на наказанието е уреден в текста на чл. 5. Според този текст то не може да бъде израз на ничия друга воля освен на общата воля на гражданите положена в законите и тя следва да бъде прилагана безпристрастно. Правото на справедлив съд не е нищо друго освен правото да съизмерим себе си с общите ценности. Забраната за мъчения и изтезания, както и конфискуването на имот без доказано обвинение тук е категорична. Вероятно тази и следващите две разпоредби от Търновската конституция са откликвали най-дълбоко в сърцата на хората от след-освобожденска България, защото те в контрастират най-видимо с наказателните обичаи и правила на османската държава, която по съществото си е деспотически тип държава ако приложим определението на Монтескьо към нея. Зараждането на този тип права в западна Европа е главно във връзка с публичните екзекуции и изтезания при изпълнение на наказанията наложени от съдилищата. За българите обаче, освен

всичко това, много по-съществено основание да отхвърлят деспотизма на подобен тип правна система е било произволът и репресиите от страна на турците извън закона, на ежедневни ниво. Тук освен наказателно-правен мотив очевидно се е насложил и друг, този за отпор на насилието спрямо нас като етнос.

Следващият член 76 е знаков и смислоопределящ заради това, че той отделя две диаметрално различни концепции за конституционна подредба на едно общество. Гарантираните в предходните две разпоредби субективни права тук са недвусмислено и в голяма степен ограничени. Това ограничение е оправдано от гледна точка на Конституцията и с оглед на извънредните „събития, които биха могли да нарушат обществената безопасност“. Ясно е посочено и на кого се пада отговорността да ограничи посочените права, както и нещо повече да спре тяхното действие (разбирай действието на чл. 73 и 74), това може да прави само и единствено Князът. Тук Народното събрание е поставено в позицията на обслужващ монархическата институция орган под претекст, че извънредността на тези събития има вероятност да постави страната в опасна ситуация. Разбира се финалната част от въпросната разпоредба смекчава и балансира нещата. Това се прави чрез изискването в случай на подобни събития и при наличието на спрени от действие разпоредби на дискутираните текстове Князът да постави на разглеждане пред първата сесия на Народното събрание свикано да реши кризата основателността на тази забрана. Неяснотата на това изискване бива много бързо поставена на изпитание по време на събитията във връзка със Съединението на България от 1886г., само седем години след създаването на Конституцията. Тези събития опровергават до голяма степен смисъла на чл. 76 тъй като показват, че Парламентът в лицето на неговия Председател е пренебрегнат без основание под претекст на това, че не е постоянно действащ орган и че решенията в него изискват винаги дебатиране и консенсусно решение т. е. време. Вклиняването на тази разпоредба в сърцевината на дял VI, озаглавен „За личната неприкосновеност, за неприкосновеността на жилищата и кореспонденцията“ създава правомощия за Княза, които видимо са за сметка на субективните права на гражданите, иззети с неясния претекст за заплаха срещу обществената безопасност, но ако самата институция инспирира подобна опасност как би могло да и се противопоставя остава неизяснено. От гледна точка на нас като съвременни граждани, свидетели на огромния напредък на технологиите и с оглед на казаното касаещо предходния текст можем да констатираме колко кардинално са се променили способите и средствата за гарантиране на обществената безопасност. Имам предвид това, че в днешно време се върви по линията на нейното осигуряване чрез ограничаване на правото на неприкосновена лична кореспонденция и всяка форма на обмен на информация и като че ли се изоставя другият подход, който е свързан с ограничаване на правата от типа на регламентирани в чл. 73 и 74. Точно противоположна е тази нагласа в Търновската конституция и това личи най-добре от текста на чл. 77, който безспорно гарантира правото на неприкосновена кореспонденция. Възможни са няколко обяснения за по-добра еволюция в ранга и степените, на които различните исторически периоди въздигат или омаловажават едно или друго субективно право. Да конкретизираме, става дума за сравнение между правото на лична кореспонденция закрепено без условия в текста на чл. 77 и правото на справедлив съд, както и правото на неприкосновеност на жилището на гражданите. Защо при посочената вече нужда конституционните разпоредби не посягат и на него, така както вече е направено в предходните две разпоредби. Чрез слово и епистолярно общуване, още повече и чрез телеграфирание също може да бъде застаршено общественото спокойствие. Ето две възможни обяснения, първо това да е поради подценяване на тези възможности, или пък свободното слово и свободното

изразяване на мненията да са надвишавали в йерархията на ценностите другите права. Ала най-вероятно е обяснението, че наказанието чрез временни съдилища или в съкратена процедура, както и претърсванията по домовете са се считали за ефикасни средства за защита на монархическата власт, така както това е било винаги назад в историята. В този смисъл това е крачка назад, която ще даде отрицателни последици във времената на криза последвали годините след Първата световна война, когато се създават въз основа на тази разпоредба ред недемократични и реакционни закони.

Нека сега да разгледаме как стои въпросът със социалните права в Търновската конституция. Те не са застъпени в значителна степен и това е обяснимо с оглед на историческия период, в който е създадена тя, тъй като все още социалните и позитивни идеи в правото не са били възприети в конституционните традиции на болшинството от европейските държави. Въпреки това като ярък пример за подобно социално завоевание, заложено като текст в нея, е правото на образование и то безплатно. В първоначалният проект е била предвидена единствено неговата задължителност без да се уточнява факта, че то трябва да бъде безплатно. В последвалите дискусии се достига до становището че държавата трябва да се ангажира с подобна отговорност към бъдещето си. Пренията по тази тема са били показателни за нагласата и решимостта да се върви в същата посока, която дейците на нашето Просвещение са отстоявали десетилетия наред и която в крайна сметка е станала една от най-важните предпоставки за националното ни прераждане. Всички дискутиращи са си давали ясно сметка, за сериозния финансов ресурс, който подобно начинание изисква и за това, че без обединените усилия на общините и настоятелствата държавата не може да се справи с тази задача. Направено е било обаче всичко смисълът на чл. 78, толкова лаконично и пестеливо изразен, да придобие реални измерения, както на масово равнище, така и да се реализира чрез високите нива на културата. Което може да бъде наблюдавано в десетилетията след Освобождението, в пространното развитие и дълбочина, която получават всички нейни жанрови направления. Подобно отношение и практически резултати са нужни и днес.

Свободата на словото и изразяването на мненията като право е застъпена на няколко места в Конституцията. За първото вече стана дума, когато говорихме за неприкосновеността на кореспонденцията. Предстои да видим как това право е гарантирано от посегателства когато става дума за изразяване на политически идеи и позиции в Народното събрание. Но преди това, нека да споменем и за класическата форма на изразяване на мнение тази на плурализма в печатните издания, разбира се от него време. Целият дял VIII озаглавен „За свободата на печата“ урежда в детайли това право. Изричната забрана за цензуриране на печатните издания бива доразвита и допълнена от изискването да не се даде възможност за появата на автоцензура на базата на икономическа зависимост. Като че ли нещата в днешно време опират точно до този проблем, който се оказва не по-малко съществен от директното вмешателство със забрани в свободата на словото.

Завоевание от същия порядък, но имащо по-скоро характер на политическо право, е възможността гражданите свободно да се сдружават и дискутират проблеми, които представляват техен интерес на мирни събрания - разпоредбите на чл. 82 и 83.

Правото на свободни петиции и прошения, утвърдено в чл. 84 пък гарантира процедура, чрез която властите в държавата да бъдат сезирани по определен проблем, като тази възможност в същото време е и улеснение за самото управление, тъй като се установява обратна връзка между публичните институции и гражданите.

С глава XIV се слага началото на чисто политическите права на гражданите – правото да бъдеш избиран, правото да избираш, правото да бъдеш представляван в

резултат на пряк избор и не на последно място гарантираната свобода за изразяване гласно и открито на политическа позиция за членовете на Народното събрание. Тези права стават съществена част от нашия парламентарен живот и до днес.

Като обобщение на казаното до тук се налагат няколко извода, произтичащи от ролята, която е изпълнявала Търновската конституция през почти петдесет годишния период на своето действие в България. Подобни изводи са винаги от позицията на историческия поглед, интересуваш се най-вече от резултата, който явленията пораждат. В този смисъл ролята и е прогресивна, с оглед на това, че нейните разпоредби приобщават обществото ни към един новаторски тип държавно управление, в които човешките права присъстват неотменимо като смисъл и цел, която трябва да се отстоява и гарантира. Друг е въпросът дали това се е осъществило на дело и ако не е, дали причините за това се съдържат в самата Конституция. Една перифраза на Дж. С. Мил се налага, като възможна крайна сентенция, за това какъв е смисълът на конституирането на демократичното управление: "...държава, която превръща гражданите си в джуджета, за да станат послушни инструменти в ръцете и, дори когато става дума за добри каузи, такава държава скоро ще разбере, че с дребни хора големи неща не се правят...тя е жертвала всичко, в края на краищата няма да получи нищо, защото ще липсва жизнената сила, която тя е предпочела да пропъди за да може машината и да работи гладко". В годините, в които тази Конституция е била действаща страната ни е съумяла да осъществи Съединението, да извоюва Независимостта си, да се приобщи като част от обществото на цивилизованите и културни народи, но в същото време преживява и тежки военни неуспехи, резултат на политически амбиции, вътрешна нестабилност и партизански борби и в крайна сметка не успява да противостои на комунистическото влияние. Дано причините да честваме с чувство на достойнство и респект поредната годишнина от създаването на този най-знаменателен за новата ни история законодателен акт да не се съдържат само в сантименталната му стойност, а заради неговата сила, жизненост през годините и правдиво съответствие с духа на българите, аз съм уверен в това.

ЛИТЕРАТУРА:

- Български конституции и конституционни проекти, държ. Изд. Петър Берон 1990.
- Дачев, Л., История на политическите и правни учения том 2, изд. Свидя 2008.
- Конституционализъм сборник под редакцията на Стилиян Йотов, изд. Агата 2006.
- Лок, Дж., Два трактата за управлението.
- Лок, Дж., Писма за толерантността.
- Мил, Дж. С., За свободата.
- Монтескьо, Ш., За духа на законите, изд. Наука и изкуство 1984.
- Радев, С., Строителите на съвременна България том 1, изд. Български писател 1990.
- Свята и чиста република, сборник с писмата на Васил Левски, изд. Наука и изкуство 1989.
- Грим, Е., История и идейния основни проекта Органичесаго Устава, внесенаго въ търновское Учредителное Собрание 1989г. в годишник на софийския университет, юридически факултет 1920-1921.

Моралните задължения като субективни задължения.

Право и морал

Елина Маринова
научен ръководител проф. д-р Л. Дачев

Moral obligations as subjective obligations. Law and morality: This paper examines law and morality and determines them as phenomena with different meaning, principles and ideas. This serves as the basis for analogous comparison between legal and moral obligations. Moral obligations are interpreted as subjective obligations from the point of view of the free will for obliging of the morally obligated person and they are juxtaposed with subjective legal obligations.

Key words: law, morality, obligations, principles of law, principles of morality

Според значението на волята на задълженото лице за възникването им, правните задължения могат да се разглеждат като субективни и обективни. Така правните задължения са субективни, когато задълженият поема, обвързва се едно задължение по своя воля (свободно), за да постигне удовлетворяването на един свой интерес. За обективни задължения говорим, когато обвързването е наложено обективно, по силата на една външна воля - воля на орган на държавна власт или когато е законово предвидено, воля на частноправен субект, за да се отговори съответно на един обществен интерес или интереса на съответния частноправен субект. Винаги субективни са моралните задължения.

Моралните задължения като субективни задължения представляват самоограничаване на свободата, за да се отговори на една необходимост (принцип) с нравствено съдържание и винаги са израз на собствена воля, т. е. на свобода. При моралните задължения свободата е в своята най-абсолютна форма. Моралната свобода е единствената, която при осъществяването си е освободена от външна зависимост. Осъществяването на свободата в правната сфера (упражняването на права, поемането на задължения) е винаги зависимо. Правните действия, чрез които се реализира свободата в правото, имат за цел удовлетворяването на лични интереси и потребности и винаги са зависими от насрещните действия или съдействието на другите (изискват най-малкото въздържане от действия). Моралните действия са извън подобна зависимост. Изборът за и осъществяването на едно морално действие включва игнориране на личния интерес и е освободено от изискванията за взаимност, насрещност, реципрочност - все изходни точки на правото. Зигмунт Бауман сочи: „Моралната позиция поражда по съществото си връзка на неравенство; това неравенство, несправедливост, липса на изискване за подобен отговор от другата страна, на интерес от взаимност, това безразличие към „балансиране“ на ползите или наградите - накратко, този органично „небалансиран“ и оттам необратим характер на връзката „Аз срещу Другия“ е това, което прави тази среща морално събитие. Така принудата далеч не е единственият критерий за разграничението на задълженията на правни и морални. Най-присъщият принцип на правото – справедливостта като хармония между даването и получаването, не управлява сферата на морала. Вярно е обаче, че моралът в своята минимална форма (минимално добро) стои в основата на правния и въобще на обществения ред.

Правото е призвано да гарантира редът в обществото като сфера на разнообразни противоречия, противопоставяния и конфликти (всеки иска благата за себе си). Благото е центърът, около който се подреждат правните позиции. Правото е нужно, за да отдели моето благо от чуждото благо, да ме „овласти“ да имам и да се

разпореждам с блага, както и да ме задължи да се лиша от тях, когато това е нужно, за да се следва принципът на справедливостта. Както сочи Лъчезар Дачев, смисълът на правото е в установяването на „взаимни позиции върху блага с цел задоволяване на потребности, основано върху принципа на справедливостта“. Справедливостта винаги включва възмездността - „давам, за да дадеш“, „давам, за да получа“. Справедливостта е принцип на разпределението. Тя не важи в сферата на моралното. Когато постъпвам морално, аз не очаквам и не изисквам отговорен отговор, „отплащане“ от другата страна; в противен случай моралността се обезсмисля. „Аз съм готов да се пожертвам за другия“ е морално твърдение. „Другият трябва да се жертва за мен“ очевидно не е морално твърдение.

Моралното пространство се владее от идеята за доброто. В различните епохи, при различните общества и култури съдържанието на „доброто“ може да варира, но то винаги включва в себе си като висш нравствен идеал пренебрегването, отказа от личния интерес в името на другия, другите, обществото. Ако в правната позиция вниманието е върху Благото, център на вниманието в моралната позиция винаги е Другият / Другите. Доброто е добро в най-висша форма, когато е заради другия. Идеята за доброто може да се изрази в повелителното начало „Прави добро другиму“ и в тясната негова форма с обратен знак - „Не прави зло другиму“. В тези две начала могат да се резюмират всички морални задължения.

Принципът на доброто в неговата минимална форма „Не прави зло другиму“ е възприет в сферата на правото. Тази повеля лежи в основата на всички правни задължения и забрани. Тя ясно личи при правните забрани - не убивай, не кради, не причинявай телесна повреда на друго лице и пр. От нея се извеждат и обективните (законовите) и субективните (договорните) задължения. Дори да имат за предмет положително действие, в дълбоката си същност правните задължения следват това „отрицателно“, защитително начало. Когато изпълнявам задължението си и плащам цената по един договор за покупко-продажба, аз не правя добро на продавача, а само избягвам да му причиня зло, като не му предам това, което е вече негово. В публичното право, когато изпълнявам публичните си задължения и плащам определените ми данъци, аз не правя добро на другите (обществото), а само избягвам да причиня зло, което ще се случи, ако безвъзмездно се ползвам от обществените придобивки, за които другите плащат. Правото и моралът се срещат в изискването за минималното добро. „Не прави зло другиму“. Така вярно се сочи, че правото е изкуството за справедливото (като чист правен принцип) и доброто (като морално начало в неговия минимум). Реализацията на минималното добро е необходимото условие за да е възможен правният и въобще общественият порядък.

Повелителното начало „Прави добро другиму“ не е от „онтологична“ необходимост за правовия ред. Неговото пространство е сферата на моралното. Правото обвързва във външния (обществения) свят, моралът обвързва във вътрешния свят на човека, там където всеки сам си е законодател. Моралните закони може да са различни, моралните задължения, които следват от тях, в конкретната ситуация може да имат различно съдържание, но за да са морални, техните начални координати винаги са Другият и Доброто. Тези две понятия изграждат смисъла на морала, така както Благото и Редът изграждат смисъла на правото. Така това, което различава правните от моралните задължения са мотивът за задължаване (Благото за мен, за нас или Другият като благо) и източникът на принудителност. (принудително наложеният външен Ред или Доброто в мен, моралният закон в мен, моят вътрешен ред). Наистина субективно зададените правни задължения и моралните задължения си приличат по това, че задълженият и в двата случая се обвързва по собствена воля (свободно). Различието помежду им става очевидно с отговора на въпроса: Защо се

обвързвам? В правото, когато се обвързвам по собствена воля, то е за да удовлетвори един свой интерес. Моралното задължение предполага безкористност, то не е заради личните интереси. Неговата наложителност не е вследствие на човешката природа и биологичните стимули – „интерес“ и „страх“.

Интересът от удовлетворяването на личните потребности и страхът от институционално насилие лежат в основата на правните задължения (субективно и обективно зададени). „Чрез своята съгласуваност в съзнанието тези фактори (интерес и страх) представляват психобиологичното основание на правото“. 6 Основанието на морала очевидно не е в тези биологични стимули. Спори се дали това основание трябва да се търси в моралния разум или в моралните импулси и емоции на човека. Моралното за Кант е въпрос на рационална преценка. 3. Бауман напротив поддържа, че „тъкмо първичният и най-важен „суров факт“ на моралния импулс, на моралната отговорност, на моралната близост доставя материала, от който се прави морала на човешкото същителство.“ 7 Независимо дали основата на морала е рационална или ирационална, неговото основание е в същността на човека и при всички случаи стои над неговата биологична същност (и нейните стимули „интерес“ и „страх“). Моралното изискване е апел към „по - висшата същност“ на човека. Моралните задължения съществуват като изискване от най- висок порядък в йерархията на дължимото. Една такава йерархия може да бъде конструирана по следния начин: в основата – дължимото, което трябва да изпълни с цел да се удовлетвори личните интереси и желания (субективни правни задължения), после – дължимото, което следва независимо от личните интереси и желания (обективно правни задължения), и най- горе, като субективно изискване от най-висок порядък – дължимото, отделено от всякакви лични интереси и желания (моралните задължения).

Не можем да се съгласим с твърдението, че моралът като категория обхваща всички задължения - и нравствените и юридическите. Моралът и правото не съществуват като цяло към своята част, защото правото включва моралът в неговата минимална форма, но не е само морал. Моралът и правото са отделни явления със свои принципи, които кореспондират съответно с вътрешния и външния (обществения) свят на човека. Вярно е, че както външния (обществения) свят на човека не е изолиран от неговия вътрешен свят, така и правото не е и не може да бъде изолирано от морала. Моралът като духовно явление пренася ценности в обществото, които се отразяват в определена степен в правото като обществено явление. При различните епохи и култури обхваща на „минималното добро“ се променя с оглед на сложилите се в обществото ценностни ориентации. При това пренесена в сферата на правото всяка морална ценност приема неговият смисъл, трансформира се съобразно неговото предназначение – да сочи основаванията за получаване, разпределяне и защита на разпределените блага, все функции чужди на същинския смисъл на морала. В крайна сметка тези морални ценности се превръщат в критерии за справедливото, съответно правдивото.

В обобщение може да се посочи, че моралните задължения съществуват като субективни задължения, защото са израз на свободната воля на морално задълженият и по отношение на волята за задължаване, те кореспондират на субективните правни задължения. Но правните и моралните задължения, съответно правото и морала, носят като цяло различен смисъл, почиват върху различни идейни и принципни плоскости, въпреки че си взаимодействат и се взаимопреплитат в принципа за „минималното добро“. Правните задължения улесняват мирното съществуване заедно с другите с оглед разпределението и обмена на благата, моралните задължения имат в основата си „съществуването заради Другия“ като благо. Затова правните задължения, регулирайки заедността, съществуват като общи за всички изисквания.

Моралното задължение не може да е общо, защото не е наложено отвън; то е винаги индивидуално, субективно изискване. Моралното задължение, за разлика от субективното правно задължение, е субективно задължение в най-абсолютна форма, защото само от моралния субект зависи както неговото поемане, така и изпълнението му, съответно санкцията за неизпълнението (която най-често е вътрешна и субективна). И защото правните задължения са общи за всички, а моралните задължения винаги се носят индивидуално, накрая може да се посочи, че ако правото прави хората равно-поставени и в този смисъл - еднакви, т. е. правни субекти, моралът е това, което ги прави личности.

ЛИТЕРАТУРА

- [1.] Бауман, З. Постмодерна етика, С., 2001, с. 71.
- [2.] Дачев, Л. Юридически дискурс, Русе, 2004, с. 127.
- [3.] Пак там. с. 120.
- [4.] Поповилиев, М. Нравственост, право и държава, С., 1993, с. 35.
- [5.] Михайлова, М. Правото - смисъл, сянка, противоположности, с. 233.
- [6.] Дачев, Л. Юридически дискурс, Русе, 2004, с. 90
- [7.] Бауман, З. Постмодерна етика.
- [8.] Поповилиев, М. Нравственост, право и държава, С., 1993, с. 63.
- [9.] Бауман, З. Постмодерна етика, с. 73.

За контакти:

Елина Маринова, Докторант, Юридически факултет, РУ „Ангел Кънчев”,
E-mail: elina_marinova@abv.bg

Научен ръководител:

Проф. д-р Лъчезар Дачев, Юридически факултет, РУ „Ангел Кънчев

Задължение за non facere и правна забрана

Елина Маринова
научен ръководител проф. д-р Л. Дачев

Obligation for non facere and legal ban: This paper explains the obligation for non facere (inaction) and the legal ban as two different phenomena, which are observed as expression of the two fundamental principles of the law - force and freedom of choice. From this point of view we juxtapose the legal ban as external constraint with the obligation for non facere, which is interpreted as self-constraint. The legal ban is meant to defend rights while the objective of the legal obligation for non facere is consideration.

Key words: legal obligation, legal ban, external constraint, self-constraint, defence, consideration

Не са много разработките в теорията, които разглеждат в съпоставителен аспект понятията правно задължение за бездействие (задължение за пасивно поведение или за non facere) и правна забрана. Напротив - често двата термина се използват като взаимозаменими названия на едно и също правно явление. Настоящата работа е опит да се направи разграничение между двете понятия, като се покаже, че те са словесен израз на два самостоятелни феномена на правото, всеки със собствена природа и съответно отличителни черти, въпреки общотото им съдържание, а именно - обвързаност за определено пасивно поведение.

Въпреки, че рядко се прави разлика между задълженията за бездействие и забраните, широко известна и поддържана е класификацията на правните норми на забраняващи, задължаващи и оправомощаващи /разрешаващи/. Очевидно забраняващите норми съдържат забрана за дадено поведение. Ако задълженията за non facere изискват също пасивно поведение, въпросът е, в кой вид правни норми биха се съдържали задължения за бездействие – в задължаващите или в забраняващите.

Още от римското цивилно право е познато разграничението на правните задължения според характера на дължимото поведение - задължение да направиш нещо (facere), задължение да дадеш нещо (dare) и задължение да не правиш нещо (non facere). Следва да се подчертае, че посочените разновидности се отнасят до гражданскоправното задължение, за което римските юристи дават следното определение: „Правното задължение (облигацията) е правна връзка, която ни обвързва да отдадем, което следва (на правоимащия) съгласно правилата на нашето гражданско (цивилното) право“- „The Institutes of Justinian“.

Основание за възникване на задълженията в сферата на гражданското право, с изключение на задълженията, които следват от непозволено увреждане, е съгласуваната воля (съгласувани волеизявления) на равнопоставени правни субекти /граждани/. В тези случаи правните субекти поемат едно задължение, обвързват се, ограничават свободата си на поведение, по своя воля. Определящо тук е желанието и намерението за обвързване от страна на задълженото лице. Така ограничението, което поставя задължението за non facere е всъщност едно самоограничение. Или можем да дефинираме гражданскоправното задължение за бездействие като самоограничаване (по своя воля, субективно) свободата на поведение и обвързване с определено пасивно поведение. Например, поемам задължение да не предоставям творбите си за публикуване в друго издание. В случая самоограничавам свободата, която следва от авторското ми право, и създавам едно облагодетелстващо насрещната страна правно положение, предоставям й едно благо, едно насрещно субективно право в повече. Това благо в повече наричаме престация. Принципет на автономията на гражданскоправните субекти предполага многовариантност на поведението

им, в рамките на границите, които поставя закона. В частно-правната сфера лицата действат от позицията на свобода - могат свободно да определят поведението си, включително свободно да се обвързват с дадено пасивно поведение в полза на насрещна страна.

Но можем ли да говорим за задължение за бездействие в горния смисъл, когато изискването за пасивно поведение е установено обективно и безусловно, по силата на властническо разпореждане (законово, административно, съдебно). Очевидно тук сме изправени пред правно явление с друга природа, което изисква съответен, отделен термин. Този термин е именно правна забрана.

Забраната, както и заповедта смислово се свързват с обективно, външно наложената повеля. Те представляват едностранно, повелително, императивно разпореждане на определен авторитет (орган на държавна власт, църквата, Бог и пр.). Лъчезар Дачев сочи, че „ императивът е безусловно ограничаване на волята, изразено в правото чрез правни забрани и правни заповеди, като форми съответно на изисквано или наложено, пасивно или активно поведение”. Ограничението, което налага забраната е обективно, външно установено – налице е, без да е необходимо волеизявление на адресата. Желание и намерение за обвързване в случая не са необходими. Правнозадълженото лице няма право на избор да се обвърже или не с пасивното поведение – то е поставено в позиция на не-свобода.

Забраните винаги предполагат едновариантност на избора - т. е липса на свободен избор и затова се установяват с императивни норми и разпореждания. Така в случаите, в които изискването за пасивно поведение е установено императивно, говорим за правна забрана.

Забраните са наложени, вменени на правните субекти ограничения за определени действия (например наказателноправните норми въвеждат забрани и санкционират определени действия, с които се нарушават основни права - право на живот, на свобода и пр.) или за определен резултат(например забраната за заемане на определени длъжности от народните представители, съгласно чл. 68 от Конституцията). В съответния текст забраната може да е изразена чрез различни словесни конструкции - „ не се допуска”, „ няма/ нямат право”, не може/ могат да”, „са длъжни да не”, както и пряко, чрез изразите „ забранява се”, „забранени са” и пр. Независимо от използвания израз, ще е налице забрана, ако сме изправени пред властническо разпореждане.

Задълженията за поп фасеге се установяват с оглед определено поведение или определени действия, които са нежелани от насрещната страна. Забраните се установяват за определено поведение или определени действия, които са едновременно опасни и нежелани. Те могат да бъдат опасни и нежелани както за обществото като цяло (в случаите на всеобщи и общи забрани), така и за конкретно определено лице (при индивидуалните забрани). И в двата случая общественият интерес изисква тяхното предвиждане.

Субектите на задълженията за поп фасеге са винаги индивидуални, конкретно определени, защото обвързването възниква винаги въз основа съгласуваната воля на две или повече индивидуално определени лица. Недопустимо е по пътя на договорното споразумяване да се създават задължения в тежест на трети лица, също както и е недопустимо един частноправен субект едностранно, по своя воля да създава ограничения за неопределен кръг правни субекти. Това е компетентност единствено на определени властнически органи.

Лъчезар Дачев сочи, че „ забраните се формулират общо, обвързват общо правното качество” 5. Това важи за т. н. всеобщи забрани. При тях адресатите не са

конкретизирани (обвързват се всички правни субекти). Всеобщите забрани се установяват конституционно и конкретизират законово.

В друг случай може да сме изправени пред обща забрана. При нея адресатите са частично конкретизирани, т. е. забраната е относима към субекти в определено правно качество - например народни представители. Общите забрани са законови (установени в закона/ конституционна разпоредба) или административни – наложени въз основа на общ административен акт - например заповед на министъра на земеделието за забрана употребата на антибиотици в пчеларството.

На трето място възможни са случаи, при които забраната е адресирана до индивидуално, конкретно определен субект. Например - заповед на директора на областна дирекция "Полиция", с която се налага забрана за напускане на страната от лице, на което е наложено наказание "пробация". В тези случаи говорим за индивидуални забрани. Те се установяват чрез индивидуален административен или съдебен акт.

Ако основанието за обвързване с едно задължение за бездействие е очаквана насрещна облага, в какво се състои основанието на правните забрани. Кое оправдава характерното за тях едностранно, безусловно ограничаване на свободата на поведение.

С правните забрани не се предоставят (престират), а се защитават блага. При задълженията за поп фасеге винаги е налице предоставяне на едно благо в полза на другата страна, създаване на едно допълнително субективно право, каквото тя принципно няма. Правните забрани пазят блага, които представляват ценност от различен порядък. Така чрез всеобщите забрани се охраняват и защитават правата и свободите на правните субекти, като ценности от най-висок порядък. Нарушаването на този вид забрани неизбежно води до отнемане или нарушаване на едно право - например правото на живот, което се охранява с наказателноправната забрана за убийство. Всеобщите забрани са израз на общия правен принцип *neminem laedere* - да не се вреди другиму. От своя страна общите законови забрани се установяват с оглед защитата на определен правен принцип, без нарушаването на забраната задължително да засяга конкретно субективно право - например забраната за заемане на определени длъжности от народните представители като гаранция за безпристрастност при осъществяване на предоставените им правомощия. За разлика от тях общите административни забрани са израз на управленско решение и се предвиждат с оглед защитата на обществения интерес в определени случаи - например заповед на министъра на околната среда и водите, с която временно се забранява строителството в определени райони с оглед опазването на значими природни местообитания.

Индивидуалните забрани могат да представляват съдържание на една санкция - например, временна забрана за упражняване на определена професия като санкция за извършено административно правонарушение. В други случаи индивидуалните забрани са израз на принудителна мярка, с която се цели да се предотврати накръняването на едно субективно право или да се улесни реализирането на юридическа санкция - например, определение на съда, с което се забранява на обвиняемия да доближава непосредствено пострадалия или искане на съдия-изпълнител, по повод на което се забранява напускането на страната на длъжника с оглед успешно то удовлетворяване на вискателя.

Ако поведението, предмет на всеобща забрана има изначално противоправен характер - защото винаги накрънява едно право, действията, които са индивидуално забранени, принципно са напълно правомерни, те са израз на едно право - правото на свободно придвижване в горните примери. В определени случаи обаче, с оглед

на това да се накаже неправомерното поведение на едно лице, тези негови права се ограничават, като му се налагат дадени забрани. От друга страна е възможно упражняването на едно право да накърнява едно чуждо субективно право - например правото на удовлетворяване на възискателя. В тези случаи е налице опасност от злоупотреба с права (субективни права се упражняват, за да се увредят чужди права). Така създалата се конкретна опасност за чуждото право се предотвратява посредством налагане на различни принудителни мерки, с които временно (докато отmine опасността) се ограничават определени права на субектите, като се забранява едно принципно правомерно поведение. При задължения за бездействие, също имаме ограничение за поведение, което по начало е напълно правомерно. В случая имаме едно право, което се ограничава в полза на насрещната страна, но не за да бъде защитена тя, а за да ѝ се предостави една допълнителна облага (престация). Така ако пасивното поведение при задълженията за бездействие има престаиционен характер (предоставя една облага повече), чрез забраните се изисква пасивно поведение, което има единствено защитен характер.

Нека отговорим на въпроса, който поставихме в началото - в кой вид правни норми биха се съдържали задължения за бездействие – в задължаващите или в забраняващите. В хода на изложението посочихме разликата между негативните задължения и правните забрани. Установи се, че правните забрани са израз на императив, което означава, че те се установяват с императивни норми. Такива са всички забраняващи норми. Императивното начало е точно обратното на свободата на договаряне. Задълженията за non facere са израз именно на тази свобода. Когато те се сочат в правна норма (регулират се), то тя винаги ще има диспозитивен характер и ще допуска отклонение от предписаното. Или – задължения за бездействие могат да съдържат единствено задължаващите диспозитивни правни норми.

Задълженията за non facere и правните забрани носят различен смисъл, имат различна цел и предназначение, както се показва. Оттук - едното е ценност за частния субект, а другото - за обществото като цяло. Всяко от тях е съответно възплъщение на двата основни противоположни принципа на правото - диспозитивност и императивност, свобода на определяне на поведението и неговата външна определеност. Ето защо, считаме, че няма основание двете понятия да се разбират и поставят в обща категория, единствено с оглед пасивното поведение, което изискват.

ЛИТЕРАТУРА

[1.] Вж. напр. Д. Радев, *Обща теория на правото*, С., 2008, стр 205 и Р. Ташев, *Обща теория на правото-Основни правни понятия*, С., 2005, стр. 138.

[2.] *The Institutes of Justinian* - Институциите на Юстиниан – Книга (Book) III, Титул (Chapter) XIII- <http://classes.maxwell.syr.edu/His381/InstitutesofJustinian.htm>.

[3.] Вж. повече за субективните задължение: Маринова, Е., „ Субективни и обективни правни задължения”, Сборник научни трудове на РУ, ЮФ – 2008, том 47, серия 7

<http://conf.ru.acad.bg/bg/docs/cp/7/7-11.pdf>

[4.] Дачев, Л. *Юридически дискурс*, Русе, 2004, с. 205.

[5.] Пак там, с. 206.

За контакти:

Елина Маринова, Докторант, Юридически факултет, РУ „Ангел Кънчев”,

E-mail: elina_marinova@abv.bg

Научен ръководител:

Проф. д-р Лъчезар Дачев, Юридически факултет, РУ „Ангел Кънчев”

Правото – изкуство за доброто и справедливостта

Албена Иванова Стоянова

Jus est ars boni et aequi.

Правото възниква преди много години още в древността като естествено явление, вследствие от съвместното съжителство на прадедите ни и по-точно организираната форма на обществото.

Правото е естествения резултат отговарящ на необходимостта от порядък, ред и справедливост, регулиращ механизъм, осигуряващ съществуването на общността (племенен съюз, държава и всички други форми на социална организираност).

Правото е основен инструмент, чрез който се постига задоволяване на социалната достатъчност, основен закон за наличието на организирана общност както безапелационно е доказала историята.

Правото е морално-етична, правно-политическа категория. Независимо от нивото на развитие, в зависимост от спецификата на периода всяка цивилизация се нуждае от унифициране, уеднаквяване на човешките ценности, създаването на правила както и механизъм, гарантиращ спазването им. Което само по себе си подsigурява ред и ясни правила, канализиращи потоците и преразпределянето на имуществени и неимуществени блага, явяващи се обект на трудно контролираните човешки амбиции и стремежи.

В различните исторически епохи правото възплъщава различни вярвания и идеи, но почти винаги основен негов фундамент се явяват религията и морала. Посредством тях се изграждат категориите добро, лошо, справедливо, честно, разумно, правилно и т. н.

Правото се явява едновременно възпитател, съдник, наказател, регулатор и страж.

Много дълго то е използвано като средство за постигане на цели и интереси на по-силните индивиди в общността оказващи надмощие и манипулация над по-слабите, но винаги правото е налагало ред и е установявало правила дори и не до там еквивалентно осигурени за всички. Ред, който е жизненоважен за всяка човешка общност.

В нашето съвремие, когато вече са приети и твърдо установени принципите на хуманизъм, братство и гражданското общество, правото може да бъде разгледано по един друг начин през една друга призма.

Като механизъм, осигуряващ равни права и задължения. Присъствието на социалния елемент в идеологията на правото, обуславя третирането на всички човешки същества като равни без ограничения по пол, раса, възраст, религиозно вероизповедание или материално положение.

На човечеството е коствало много достигането до тези убеждения, както и превръщането на правото в основен механизъм за тяхната защита и неотменимост.

Ние като представители на период на глобализация сме свидетели на подобна тенденция и в развитието на правото. Днес освен на ниво държава се забелязва процес по уеднаквяване и на правните принципи на наднационално, международно ниво. Една симбиоза между достиженията в правната сфера на различни народи и етноси, резултат от която е утвърждаването на международното право. Така се осигурява

гуряват и провъзгласяват основните права и свободи на индивида в един глобален мащаб, адекватно отговарящ на развитието на нашето време.

Правото като система от норми, принципи и правила отговаря на нуждите на обществото, като основен белег на тази система гарантиращ нейната актуалност и приложимост е възможността за промяна и усъвършенстване.

Защото дори и най-завидното постижение, лишено от тази способност се превръща в паметник, в част от нещо било и преминало.

Правото се простира върху всички значими области в човешкия живот. То дефинира благата, техния размер и механизъм за регулирането на обмена им, като основен стремеж е защитата на по-слабите или намиращите се в неравнопоставено положение индивиди.

Предоставят се различни по естество, но равни по качества права – граждански, социални, икономически, политически и др., чрез които се определя периметъра на личността, тясно свързан с последващата и реализация и прогрес. Наблюдаваната тенденция в тази насока е експанзивна, клоняща към все по-широк спектър права и свободи във всички сфери.

Като техен контрапункт се явяват задълженията, чрез които се предопределят действията на индивидите, което позволява достигане до оптимално състояние на обществото „порядъчен оптимум“. Балансирано и премерено разпределение на благата, запазване на ценностите, генериране на социален ресурс и подsigуряване на реализацията им чрез предписаното човешко поведение.

Като част от държавата човек не може да се откаже от своите права и не трябва ги „прекравча“, нарушавайки чужди, защото правния механизъм не предполага подобни деградирани явления и ги санкционира, връщайки индивида в позволения му и допустим периметър на правомерна изява.

Както е смятал Русо, ако разгледаме връзката между държавата и индивида като вид договор за сключването на който индивида се е отказал от безпределната си и неограничена естествена свобода, вследствие на което поема определени права и задължения, срещу което държавата му гарантира защита и достъп до блага, с които иначе едва ли би разполагал (сигурност, обществен ред, принадлежност, защита и т. н.)

Дори и определяна като романтична, това е теорията, разкриваща началото на порядъка и връзката между държавата и индивида, поставен в ситуация на зависимост, контрол и задължение.

Едновременно с това не бива разглеждаме правото като ограничител или своеобразна рамка, в която е поставен индивида. Напротив правото предоставя възможности за свободна изява просперитет на личността, като налага единствено условия - те да бъдат постигнати чрез легални средства и способности.

Всеки от нас би разбрал същността на правото по различен начин, воден от субективни вярвания и възприятия, но безспорен и неопровержим е факта, че то налага ред, изместващ хаоса и осигурява предвидимост.

Сложната човешка личност, оставаща голяма загадка за всички научни поприща дори и до днес се нуждае от подобен порядък, доказателство са многото горчиви опити от предоставени ни от историята. Защото в необятността на тази същност попадат многото необуздани и непремерени човешки действия, подтиквани от несъвършената човешка природа и водещи често до пагубни и трудно поправими резултати.

Различни правните системи инкорпориращи различни основни принципи и начала, но основен природен закон, е че създадени като част от човешката общност ние трябва да се съобразяваме с нея. Получили оригинално тази принадлежност тя

носи след себе си безусловна определеност, която е основен и неизменен паралел на нашето човешко житие.

Правото следва естествения процес на развитие на обществото, което води и до закрепване на нови ценности и идеали.

За много песимистично ориентирани личности на съвременното право е един каталог, съдържащ пожелателни принципи и послания, едно формално съществуване на обобщени значими човешки ценности.

Но не бива да бъркаме правото с неговите приложения. Дори и най-съвършено замислен и създаден всеки човешки продукт е носител на природното несъвършенство, обуславящо човешката същност.

Правото като продукт на много поколения въплъщава дълги години опит, модифициране на есенцията от постигнатото в духовната сфера на човешкия живот и оформяне на своеобразен „организъм“, съществуват паралелно с човечеството, едновременно сраснал и отделен от него, но определено жизнено необходим за съществуването му.

Може би краткостта на съществуването ни не ни позволява степента на зрялост, даваща ни възможност да преоткрием човешки ценности и да възприемем зачитането им по един различен и по-възвишен начин.

Придържайки се към основната черта на човешката природа и склонността и към грешки и несъвършенства се превръща в излишна дискусиата за оптималното прилагане на правото, неговата ефективност и способност за обуздаване и насочване към гравитност действията на човешкия индивид.

Важна предпоставка за ефективната приложимост на правовия ред, в частност правните норми е личностната оценка и субективна нагласа на индивида наричана още " правно съзнание".

Човешкото съзнание е трудно да бъде контролирано преди да бъде разгадано докрай. Но по-реализируемо и осъществимо е начинанието върху него да бъде въздействано по-подходящ начин и в определен момент, когато то се поддава на такава „своеобразна пластика“.

Защото вътрешното убеждение е основен двигател на човешките постъпки, чрез които се обективират правомерните действия, способстващи за налагането на ред и социален комфорт за всички членове на общността.

В едно здраво и устойчиво социално общество е необходимо да бъдат очертани и ясно определени нравствените категории - добро и лошо, правилно и неправилно, за да може да бъде изградена единна ценностна система, представляваща част от гръбнака на същото.

Правно-социологически проблеми на правната социализация на подрастващите

Александър Генков Конаков

Law and sociological problems of the law socialization of a rising generation: In this paper we review, present and discuss the problems about the relative influence of television, Internet (the world wide web – www), video and computer games, family, school, peer group, leisure, and work settings on adolescent socialization in postsocialist countries, in the context of the opposition: law conformity - social pathology.

Key words: socialization, law socialization, juvenile social adjustment, adolescent attitudes, a rising/coming generation, adolescents, teenagers, youth, conformity, law conformity, Rule of Law, social pathology, misconduct, bad behavior, wrongdoing, unlawful activity, offence, media-crime relationships, juvenile alcohol abuse, juvenile delinquency.

ВЪВЕДЕНИЕ

Проблематиката свързана с правната социализация на подрастващите в България придобива особена актуалност в нашата съвременност на фона на динамичните процеси на обществено-политическа обнова, на преход от социализъм към демокрация, на преустройство от централно-планово стопанство към пазарна икономика, и съответно на промяна в ценностната система и ориентация както на отделния индивид, така и на обществото като цяло. Това закономерно води до нарастване на различните форми и прояви на социална патология и девиантно поведение сред всички възрасти, полове, етноси, социални слоеве и пр. За огромно съжаление те засягат предимно младите хора и по-специално подрастващите. Ето защо въпросът свързан с правно-социологическите проблеми на правната социализация на подрастващото поколение е много болезнен именно днес, когато престъпността се ювенизира повече от всякога.

ИЗЛОЖЕНИЕ

1. Култура и цивилизация. Правна култура.

Всеки човек от момента на своето раждане попада в определена обкръжаваща среда, която се разделя на природна и културна. На социологически език тази съвкупност от материални и нематериални продукти се нарича култура и цивилизация. В науката обаче съществува разграничение между двете понятия. Под култура се разбират преди всичко ценностите – духовни и материални, създадени през многовековното историческо развитие на човечеството, които са и част от цивилизацията – степен на социално развитие на обществото, която обаче е по-скоро определение за технологичната част на човешкия прогрес, за научно-техническата революция, имаща конкретни прагматични и утилитарни измерения, отколкото за чисто духовното и аксиологичното развитие на човечеството.

Ето защо зависимостта на човека от обществото, от другите хора е изначална. Неоспоримо доказателство за това е фактът, че източник на нашият живот са родителите ни. Друго свидетелство за тази зависимост е и периодът на детството, в което ние дори и физически не можем да бъдем самостоятелни. Трудът и грижата за оцеляване е винаги съвместна и колективна. Освен това мисленето и нашата духовност са невъзможни без езика – човешкото средство за общуване с другите. Затова, дори когато мислим в уединение, ние сякаш общуваме вътрешно с другите хора.

Човекът е немислим по друг начин освен чрез обществото, в което живее, подобно на немислимостта на зелените листа без дървото, от което са израснали. За-

това още Аристотел определя човека като “*zoon politicon*”, т. е. като обществено животно, като политическо същество, но не като просто наблюдение, че хората живеят заедно заради някаква удобство, а в такъв смисъл, че никой не може да живее извън каквото и да е било общество. Да се говори за човека като напълно самостоятелен, изолиран, затворен, е само абстракция, изкуствено мисловно ограничаване.

2. Експериментът Робинзон.

Дори прословутият герой на Даниел Дефо - Робинзон Крузо, попаднал след корабкрушение на необитаем остров, не е напълно изолиран и самостоятелен човек. Той упорито и постепенно се справя с природните стихии, построява си жилище, ловува, отглежда растения и животни и т. н. Брани се умело от враговете и дори си доставя елементарни удоволствия. Но дали наистина Крузо е пример за човек, който може да оцелее сам-самичък в света? Дали всъщност той съществува напълно изолиран от обществото, в което е живял, или от каквото и да е било общество?

Робинзон попада на острова физически сам, но носейки в себе си чертите на обществения човек. Той не би преживял и седмица, ако не ползваше предметите и оръдията на труда, създадени от хората и останали сред останките от кораба. Тук той намира оръжието за отбрана, зрънцата жито, които ще посее, дори буренцето с ром, което ще го утешава в самотата му. Ние, читателите на прекрасния роман, преживяваме искрено удоволствие и се радваме тъкмо на събирането на тези обществени предмети, защото в това виждаме гаранция, че симпатичният ни Крузо ще оцелее. Но освен във всичко това обществото присъства още в неговите знания, умения и опит, в неговата култура, натрупана сред другите в родната му страна. То присъства и в езика, с който говори на папагала си, или в съдържанието на мислите му, в неговите мечти, спомени и копнежи. И накрая, спасявайки и облагородявайки дивака Петкан, Крузо си създава едно миниобщество. Впрочем възпитанието на Петкан е безинтересно и скучно. Морякът го учи на това, което си знае. Поинтересно е, че макар и между двамата, се създават форми на обществен живот като общуването, властта, възпитанието и редица други. Нищо характерно за всички общества не е чуждо на Робинзон и затова намираме за напълно естествена мини-войната – битката на моряка с новодошлите враждебно настроени диваци. В мини-обществото на Робинзон Крузо липсва само съпругата, но за сметка на това тя е постоянно в неговите мисли, т. е. тя присъства макар и задочно, имплицитно.

Тъкмо поради всичко изброено по-горе физически усамотеният Робинзон на практика не е пример за живот, основан на пълната самостоятелност и автономност на личността, а по-скоро тъкмо обратното – пример за абсолютната ни зависимост и здрава привързаност към обществото, в което сме живели или живеем. И тази зависимост се чувства най-добре именно тогава, когато се опитаме да си представим човек като Робинзон Крузо – сам, единичен, изолиран.

3. Правни образци и правни ценности.

Следователно влиянието на културата и цивилизацията върху отделния индивид е безспорно и категорично и не подлежи на съмнение, още повече когато говорим за ранния период на социализацията при подрастващите – малолетните и непълнолетните лица. Част от тази култура е т. нар. правна култура – юридическата област, правната сфера от обществения живот.

Влиянието на културата, респективно на правната култура върху социалното поведение на подрастващите се осъществява по няколко начина – чрез четири основни механизма:

Първият и най-важен механизъм е социализацията, респективно правната социализация на подрастващите;

Вторият механизъм е изграждането на определена система от ценности (правни ценности) у младия човек;

Третия механизъм е изграждането на определени образци и норми на дължимо поведение у подрастващите;

Четвъртия механизъм е изграждането на модели на поведение, на идеали у младото поколение.

Първият основен и най-важен механизъм, чрез който културата влияе върху личността на младия човек и поведението му в правната област на общественния живот, е процесът на социализация. От гледна точка на правната социология социализацията има фундаментално, основополагащо значение, тъй като именно чрез нея се осъществява механизмът на приспособяване и адаптиране на личността на младия човек – цветът и бъдещото на нацията, към действащите в обществото образци и норми на поведение. Съществена част от процеса на социализацията на подрастващите е тяхната правна социализация.

4. Правната социализация като част от процеса на социализацията на подрастващите.

Правно-социологическите проблеми на правната социализация на малолетните и непълнолетни лица се разглеждат от представителите на общата социология и от социологията на правото като част от глобалния проблем за социализацията на индивида. Във връзка с този въпрос съществуват два подхода – юридически и социологически.

Юридическият подход има редица недостатъци и несъвършенства. Той затваря проблема в т. нар. догматично-нормативна рамка, свързана най-вече с въпросите на престъпността и другите правонарушения сред младите хора – малолетни и непълнолетни, и поставя акцент преди всичко върху законодателството, свързано с младежката престъпност и ресоциализацията, върху неговата ефективност или съответно неефективност, върху регламентиращите права и задължения на държавните органи и институции, върху ролята на длъжностните лица и т. н. По този начин изграждането на ценностна система у младия човек и адаптацията му към социален живот, остават извън сферата на дейност на юристите. А те са важен мотивообразващ фактор за поведението на младото поколение в социалния и правния живот.

Извън зрителното поле на социолозите пък остават чисто юридическите въпроси, свързани със законодателното и правното уреждане на тази материя. Ето защо най-добрият вариант е съчетаването на двата подхода, съвместното им прилагане при решаване на въпросите и проблемите, свързани с правната социализация и интеграцията на подрастващите в обществото.

5. Понятие за правна социализация.

В многобройните социологически разработки досега са давани най-различни определения на понятието социализация. Общоприетата примерна дефиниция за социализация на подрастващите е следната: “Социализацията е онази част от влиянието на културата върху личността на младия човек, която го подготвя за социалния живот, учи го на поведение, което да отговаря на общоприетите образци и норми на дължимо поведение и изгражда у него способността да играе определена социална роля”.

Процесът на социализация на подрастващите обхваща влиянието на семейната среда (семейството), училището, групата на връстниците, приятелския кръг (т. нар. референтна група), обществените и младежките организации, средствата за масова информация – вестници, списания, радио, телевизия и в последно време – интернет (глобалната мрежа) се налага като доминиращ фактор. Така от момента на своето раждане човек започва да се социализира, т. е. да попада под въздействието

на различните елементи на културата, които оказват върху него разнопосочно въздействие. Напр. по един начин се социализират малолетните и непълнолетните под влияние на родителите в семейството, по коренно друг начини – на улицата или пък в групата на лица с отклонено, девиантно поведение (напр. в улична банда). Социализацията е процес, който не е еднократен, единичен във времето, а напротив – той продължава през целия ни живот – от раждането до смъртта ни, като е толкова многолик и разнообразен, колкото многолик и разнообразен е самият ни живот.

Възпитанието е онази част от социализацията на подрастващия, която обхваща процесът на целенасочено формиране на такива качества на личността на младия човек, които са желани и търсени от гледна точка на интересите на групата или на обществото като цяло.

6. Етапи на социализацията на подрастващите.

Процесът на социализация на подрастващите обхваща следните най-важни пунктове:

Първо, социализацията моделира начините за успокояване на биологичните желания на подрастващия, без да ги отстранява.

Второ, социализацията дава на младия човек определени умения, навици, утвърждава у него способността да се държи по определен начин в съответното социално обкръжение (среда), за да се адаптира към него (нея).

Трето, социализацията учи малолетните и непълнолетните на ред и дисциплина, на овладяване на емоциите и чувствата и следване на такова поведение, каквото е в унисон с интересите на групата или е полезно за отделния индивид.

Четвърто, социализацията поражда аспирации към постигането на определени цели и амбиции, събужда желание у подрастващия да подражава на даден герой – било той филмов, от комикси, компютърни игри и т. н. или на конкретна личност – актьор или актриса, певец, спортист и пр., провокира стремежа към постигане на признание, уважение, власт, богатство, чест, слава...

Пето, социализацията на подрастващия създава у него определени социални умения и компетентности, необходими за приспособяване (адаптиране) към живота в конкретната цивилизация.

Всички тези пунктове на социализацията на подрастващите имат своя своеобразна окраска в зависимост от обществото и културата, в които протича тя. Един от най-съществените моменти в процеса на тази социализация е усвояването на уменията на малолетните и непълнолетните лица да играят определена социална роля. Социализацията има за крайна цел постигане на поведение, съобразено с общоприетите норми в съответната социална група, т. е. конформизъм. От всичко казано до тук сам по себе си се налага изводът, че социализацията на подрастващите е основният процес, през който се пречупват останалите три механизма на влияние на културата върху поведението на младия човек както на индивидуално, така и на групово равнище.

7. Правната социализация и нормативния ред.

Правната социализация на подрастващите е част от цялостния им процес на социализация, който най-общо се изразява в процеса на приспособяване, приобщаване и съобразяване на личността на младия човек и на социалните групи младежи към действащите в обществото правни норми и принципи, чиято пряка и непосредствена последица е т. нар. правен конформизъм. В тесен смисъл правната социализация на подрастващите се свежда до приспособяване на личността на младия човек към действащите в обществото правни принципи и норми в степен, изключваща противоправното поведение. Ето защо тя се разглежда, като много важен елемент от целия механизъм на възприемане на правото и най-вече на реализацията му.

Дефектите в правната социализация имат за резултат, т. нар. девиантно поведение, т. е. отклонено от правните норми поведение, като тези отклонения се движат в много широки граници и затова в самата теория на правото и в действащото законодателство има ясно прокарана граница между отклонено поведение, което не е правонарушение, от една страна, отклонено поведение, което е правонарушение, от друга страна, и отклонено поведение, което е престъпление, от трета страна. Правната социализация на подрастващите добива своя завършен вид във възрастта на пълнолетието, т. е. при навършването на осемнадесет години. Ако този процес не се осъществи вече говорим за т. нар. криминален старт – извършване на нарушения (противообществени прояви) или дори на престъпления преди навършване на пълнолетие.

Правната социализация при подрастващите и младежта придобива особена важност именно в наши дни, когато корумпираните политици, силовият бизнес, аргантните новобогаташи, вълните емигранти, пошлостта на псевдокултурата и пр. са мощен ерозираш фактор върху ценностите, които сме наследили от своите родители и предци. Когато един политик лицемерно говори за национални идеали, а всъщност си мисли как да изтръгне по-голям процент комисионна от приватизационна сделка; когато “конкуренцията” прогонва с бухалки съседите от честния и почтен семеен бизнес; когато новобогаташи арогантно форсират бронирани джипове и мерцедеси по забранени за коли пешеходни зони, а т. нар. служители на реда и закона се правят на разсеяни и гледат в страни; когато приятелите ни от училището и колежите ни от университета не живеят повече в съседния апартамент или на отсрещната улица, а в Канада или Австралия; когато любовта на живота ни, момичето, което сме обичали най-истински се омъжи по сметка за някой богат чужденец от САЩ или Германия, който е на възрастта на баща ѝ – тогава става възможно ценностите (в т. ч. и правните ценности) да бъдат все по-малко и по-малко ценени както от младите хора, така и от по-възрастните. Всички тези кризисни явления агресивно въздействат върху морала и правосъзнанието на подрастващите и пораждат редица морални деформации и отклонения в мисленето и поведението им. Ето защо сложният процес на правна социализация е доста добре изразен в синтезиран вид във въпроса на известния български народнопсихолог Иван Хаджийски: “Когато младия човек разбира, че правният ред е създаден, за да се нарушава от едни безнаказано, а от други с риска да бъдат наказани, нима е възможно да се създаде в него едно дълбоко и искрено уважение към закона?”

В страните от Централна и Източна Европа, към които се числи България, на фона на обществено-политическата промяна и преход от тоталитаризъм към демокрация, проблематиката относно правната социализация на подрастващите придобива особена актуалност. Наред с безспорните положителни резултати тази промяна доведе и до неимоверно нарастване на престъпността и на различните форми на социална патология и девиантно поведение най-вече сред подрастващото поколение.

8. Теории за правната социализация на подрастващите.

Правната социализация на подрастващите и въобще социализацията като цяло се разглежда най-често в контекста на няколко основни концепции, приемани за класически в тази област.

Според социогенетичната теория – човешкото съзнание е “*tabula rasa*” (по думите на английския мислител и философ Джон Лок), т. е. “чиста дъска”, върху която обществото пише чрез възпитанието и опитът. Човешките индивиди се раждат равни и в зависимост от социалната среда се изгражда личността. Представител на това направление е Р. Парк, който стига до там, че дори заявява: “Човек не се ражда човешки, а става такъв в процеса на социализация.” Оттам представителите на социо-

генетичната теория извеждат определението, че социализацията всъщност е процес на формиране и изграждане на човешката личност. Извън човешкото обкръжение не е възможно да се развият онези биогенни и психогенни елементи в структурата на личността, които определят нейната човешка натура и да се реализира механизъмът на изграждане на социогенния елемент – интернализираните образци и норми на поведение. Сред тези образци и норми на поведение особено място заемат правните норми, които са съставна част от юридическата област на обществения живот.

Според бихевиризаторската концепция – определящи за социализацията и респективно за правната социализация на подрастващите са наследствените дадености, генетичните фактори. В подкрепа на тази теза те посочват многобройните криминологични изследвания от емпиричната действителност, които категорично доказват например, че детето на родители крадци (джебчи) има по-голяма вероятност да стане крадец-джипчия или че дъщерята на една проститутка има много по-големи шансове да поеме тази най-древна професия, отколкото други деца от семейства, където няма нито крадци, нито проститутки, при други равни условия. Друг класически пример в тази насока е, че синът на един алкохолик има много по-голяма вероятност да стане такъв, отколкото други деца от други семейства. Все още обаче науката не може да даде еднозначен и категоричен отговор на въпроса дали причините за тези негативни явления се коренят в заложените биогенни елементи, т. е. в човешката натура, както настояват представителите на бихевиризаторската концепция, или се крият в социалната сфера, в социалните фактори и среда, както твърди социогенетичната теория.

Съществува и теория за двата фактора, според която и социалната среда, и наследствеността са два важни фактора, от чието съчетание зависи вътрешното формиране на личността на подрастващия. Реалният процес на живот и дейност на човека е този, който изгражда, формира човешката личност.

Когато говорим за теоретични основи на правната социализация на младежите и деvojките, не може да не споменем и изследванията на представителите на антропологичното направление в социологията на правото. Те доказват, че “моралът вътре в нас” е основа на по-късно формиращото се правно съзнание и че в съвременното цивилизовано общество правната социализация не може да се разглежда отделно от формирането на моралните възгледи, нагласи и ориентации.

Други изследвания върху правото и правното съзнание на подрастващите са психологичните. За тяхна основа до голяма степен лежат антропологичните концепции. Представителите на психологичното направление правят разграничение между “официално право” и “интуитивно право”. Те за пръв път обръщат внимание на психологическия елемент в структурата на правното съзнание, посочвайки, че психологическите нагласи на младия човек към правото се формират преди всичко на базата на чувството му за справедливост. Психоанализата на Зигмунд Фройд също се посочва като една от приложимите теории при изследването на правната социализация. Трите нива на личността – “Аз”, “Свръх Аз” и “То”, играят определена роля при формирането на моралните и правни нагласи на подрастващия. Свръх Аз-ът представлява сбор от ценности, а в То се намират инстинктите - за удоволствие и самосъхранение. Задачата на Аз-а е да балансира между двете и да достигне до компромис (баланс). Когато влиянието на Свръх Аз-а е занижено, логично водеща роля за формирането на личността започва да играе То. Така поради липсата на изградена и наложила се в обществото ценностна система, действията на тийнейджърите са подчинени почти изцяло на стремежа към удоволствие и самосъхранение.

Теорията на социалния контрол е най-често използваната съвременна теория, която поставя подрастващите и тяхното поведение в рамките на релацията конфор-

мизъм – девиация. Тази концепция е свързана със структурно-функционалния анализ, чиито корени следва да се търсят в разбирането на Емил Дюркем, че нормите и в частност правните норми са основа за интеграция на младия човек в обществото. Липсата на такава интеграция, т. е. социалната дезинтеграция на подрастващите е в основата на т. нар. аномия. Тази теория е доразвита от Токвъл Пърсънс и Робърт Мертън, които поставят човешкото поведение в известната рамка "конформно - девиантно поведение".

Интересна е и концепцията на Колберг и Пиаже, която акцентира на ранната социализация на подрастващия и свързаните с нея механизми на забавяне или претъпяване на процеса на моралното приспособяване.

Като отделна теория може да се обособи и криминологично ориентираната концепция за правната социализация, която разглежда социализацията в неразривна органична връзка с причините и условията (риските фактори) за появата на ранните криминогенни фактори. Тази теория обръща особено внимание на механизмите на формиране на криминологично правосъзнание у подрастващите.

9. Правна социализация, социална патология и девиантно поведение на подрастващите.

Независимо от разнообразието и разнопосочността в концепциите, теориите и възгледите относно правната социализация на подрастващите и на социализацията изобщо, следва да се отбележи, че този проблем става особено актуален на фона на глобализацията и разрастването на социалната патология и девиантното поведение сред малолетните и непълнолетните лица.

Една от причините за това е, че подрастващите и младите хора се причисляват към уязвимите групи в нашето общество. Обективните анализи посочват, че при младите хора не са развити в достатъчна степен за възрастта социални и жизнено важни умения за правене на избори и поемане на отговорност в общ житейски план, в това число и по отношение на сексуалното поведение. Статистиката сочи увеличаване на рисковото поведение сред младите хора с едновременно намаляване на възрастта на участниците – непосещаване и отпадане от училище, безработица, младежка престъпност, проституция (най-вече сред 12! -25 годишни), наркоманно поведение и особено инжекционна употреба на наркотици, употреба на алкохол и тютюнопушене, рисково сексуално поведение. Средната възраст за първа бременност и данните за абортите по желание са индикатори, по които България изпреварва повечето европейски страни - изследване на Фонда за населението към ООН показва, че сме сред шампионите по аборти на 15-годишни момичета, след Русия и Украйна. Значително нарастват регистрираните случаи на полово предавани болести, в това число и сифилис. Практически в повечето от регистрираните случаи на заразяване със СПИН (ХИВ), това се е случило преди навършване на 24 години.

10. Фактори, влияещи върху правната социализация на подрастващите.

В общия контекст на анализирания по-горе механизми на влияние на културата върху социалното поведение на подрастващите следва да се посочи, че правната социализация е неразривна част от общата социализация. Ето защо когато търсим спецификата и характерните особености на правната социализация, то следва да открием ролята на правния фактор във всеки един етап от механизмите на влияние на културата върху личността на младия човек и социалните групи.

Става въпрос следователно за това да се анализира по какъв начин протича процесът на възприемане от подрастващите на правните принципи и правните норми, какво е мястото на правото в системата от ценности на младия човек, как става изграждането на онази ценностна ориентация на младежта, при която правните образци и норми на поведение заемат особено място.

Общия процес на социализация се осъществява най-интензивно в периода до навършване на пълнолетието. През този период се осъществява и правната социализация на подрастващите. Особеностите на правната социализация обаче се свеждат до това, че за разлика от останалите норми в системата за социален контрол – морал, обичаи, религия и т. н., подрастващата личност по-трудно може да се ориентира в сложната правна реалност.

През ранния период на правната социализация – периодът до навършване на пълнолетие, особена роля играят семейството, училището, телевизията, Интернет, компютърните игри, приятелската среда, групата на връстниците, различните младежки организации и т. н. Тогава се формират и първите най-общи знания за това що е право, кое е позволено и съответно кое не е позволено от правото, кои са титулярите на различните видове власти, представата за държавните органи, за парламента, за полицията, за съдебните органи и т. н.

Най-новите емпирични изследвания доказаха, че през изминалото столетие долната възрастова граница на пубертета се е снижила и децата вече изглеждат преждевременно по-зрели не само физически, но и като интелект и манталитет. Детето престава да бъде малчуган, но все още не е и възрастен човек. Ето защо в науката се говори, че подрастващите са продукт на два взаимносвързани процеса, това са т. нар. акселерация и алиенация. Акселерацията е по-ранното съзряване на едно поколение в сравнение с предишните. А алиенацията е отчуждаване, но не просто и само на един човек от друг, а още по-лошо – на деца от техните родители. Затова именно през тази преходна възраст подрастващият е особено склонен да подлага на критика начина на живот на своите родители, техните разбирания и дори външния им вид. И това, което е най-важно и опасно за правната социализация на младите – това е периодът на “бунт” на младия човек, на противопоставяне и отхвърляне на правилата и забраните, измислени и наложени от “големите”.

11. Семейство и правна социализация.

Основният и според мен най-важен фактор за социализацията на подрастващото поколение (в т. ч. и правната му социализация) е семейната среда или по-просто казано семейството, това, което един тийнейджър вижда и чувства там.

Според известния български сексолог д-р Илия Врабчев ролята на семейството по отношение на сексуалното образование е изключително важна. Сексуалното възпитание е част от общата култура на човека, която започва или би трябвало да започва още от семейството. Таткото и майката дават личен пример. Детето попива това, което вижда. От голямо значение е как родителите ще разговарят с него, каква информация, при това възрастово съобразена, ще му дадат. Но детето не може и не бива да бъде лъгано или заблуждавано. В ранните си детски години то осъзнава своята полова принадлежност и след това – своята сексуална и социална роля. Родителите редовно грешат в разбирането на този проблем. Те често не разговарят с децата си или не разговарят достатъчно и не са техни приятели. Децата са особено чувствителни към човешката топлина. Ако не научи, че е преди всичко човек и чак след това всичко останало, детето не е подготвено да води пълноценен сексуален живот. Има три вида сексуална зрялост: физическа, психическа и социална. Последната включва поемането на отговорност за своя полов живот. Това е ключовата дума. Детето, узрявайки по-рано физически, недотам узряло психически и без никаква социална отговорност, много рано започва да води полов живот и при това безразборен. Това е една от причините за разпространението на болести, предавани по полов път у все още невръстни деца. На това се дължи и бумът на бременностите сред подрастващи момичета у нас.

В последните години българският дом стана модерен, семейството също, обаче с модернизацията, за съжаление, някак си се засилиха и пороците, и дефектите в дома, като насилие, алкохолизъм, употреба на наркотици и др. Може би, защото никой не осъвремени в достатъчна степен и законите, и наказанията за домашни криминални прояви. Доказано е, че при родители със системни проблеми с алкохола, сериозно тютюнопушене или дрогиране, шансовете за тийнейджъра да последва примерът е много голям. Дори да липсват точно такива проблеми, то скандалите и неспокойната домашна обстановка, е още един сериозен негативен фактор, който би могъл да тласне подрастващия към агресия, употреба на алкохол или дори наркотици.

Модерният, западен вариант с много заети родители, които работят много, на по няколко работни места, и имат сериозни средства, но нямат никакво време за потомството си, също стана доста често срещан случай. Той не е по-малко страшния, защото парите и това, което могат да купят на подрастващия, не могат да запълнят времето и нуждата да му се обърне внимание и да си комуникира лично. Този тип деца остават неразбрани и се затварят вътре в себе си, докато не им писне да се чувстват самотни и не решат да си намерят „нови“ приятели и забавления, след като така или иначе разполагат с пари.

Домът, в който има топлина, обич, съчувствие, доверие и приятелство е и най-голямата липса в живота на съвременния български тийнейджър - няма кой да го изслуша, да му поговори, няма време или желание, а най-често, за голямо съжаление, няма и двете.

12. Училище (университет) и правна социализация.

Училището и дори университетът, които традиционно са били, от една страна, място за социализация и въобще за редица просоциални дейности, а от друга страна – своеобразна сцена за изява на знанията и уменията на младия човек, днес, за съжаление, са се профанизирали неимоверно много като институции и до голяма степен са загубили своята социално-педагогическа и възпитателна функция и роля в обществото. От храм на знанието и науката допреди години, сега са се превърнали в панаир на суетата. В наше време никой, или почти никой, не ходи на училище, за да научи нещо ново или да се съревновава интелектуално с другите, а още по-малко, за да намери отговорите на важните житейски въпроси и да стане човек. Повечето ученици ходят на училище само за да се видят с връстниците си, да си организират състезания по канадска борба или комар, да обсъдят програмата на „Еврофутбол“, да се уговорят за поредния купон или дискотека и пр. Съвременните ученички също не им отстъпват като вместо знания демонстрират най-новите си дрехи, обувки и гримове, които често са твърде неподходящи за тяхната възраст и в разрез с „добрите нрави“ в обществото, и дори в час си позволяват да разглеждат каталози на Avon и Orlifame например. Според едно статистическо изследване, проведено наскоро в училищата, учащите, които искат да знаят всичко са под 12%. Ето защо никак не е изненадващ фактът, че повечето деца не мечтаят да бъдат пожарникари, машинисти, учители или професори, да открият лекарства за СПИН или рак или да полетят в космоса, а мечтите, целите и стремежите им са слезли ниско на земята и просто искат да станат мафиоти, гангстери, бизнесмени, политици и т. н. А повечето млади момичета не желаят да бъдат домакини или майки, а поп-фолк певици, манекенки, фотомодели или просто съпруги на богати и заможни бизнесмени. Така повечето ученици, независимо от това къде и какво учат, са в по-голямата си част инфантилни и с много ниска обща или направо отсъстваща култура, а една част от студентите е все още с ученически манталитет, като най-често причината, за да следват е желанието им за весел и безгрижен живот в по-голям град, далеч от контрола на родителското тяло, но, разбира се, на негова издръжка, и не на последно

място желанието им за намиране на интересен сексуален партньор. Може би най-доброто доказателство за това е именно фактът, че читалните в студентските обществения днес са превърнати, обратно на предназначението им, във вертепи, където вместо студентите да четат и да се развиват интелектуално, в най-добрия случай се празнуват рождени и именни дни. Ще припомня само че думата студент идва от латинския глагол "studio" и означава "стремя се към знания", а не към пиене или нещо друго. Вече дори и в училище или в университета никой не се интересува от това, колко книги си прочел или дори написал, а само колко пари имаш в джоба, каква кола караш, маркови ли са дрехите ти, каква марка е мобилния ти телефон и пр.

Пагубна за правната социализация на младежите е и търпимостта на обществото към противообществените прояви на ученици и студенти - вече никой не се учудва или изненадва, когато разбере, че едн кой си ученик от четвърти или пети клас пуши, никой не се възмуцава, когато види ученик да употребява алкохол, даже и в района на училището, където учи. И никой не държи сметка на децата си къде ходят, с кого са, какво правят, кога се прибират и прочие. Забавно е, дори бих казал някак „героично“ за днешните ученици да направят някаква поразия, да счупят нещо или да нарушат точка от училищния правилник, без да ги забележат. Лесно е да откраднат дреболия от магазина, защото даже и да ги хванат, няма да им кажат нищо - те са млади, още деца. Да, наистина няма какво да се заблуждаваме, сред подрастващите сега е модерно да си порочен, да си лош, да правиш забранените неща. Това се е превърнало в някаква норма, във вид младежката мода, в модел на поведение.

Така двете най-стабилни образователни институции в миналото, днес са се превърнали в моден подиум, където младите хора демонстрират социалното положение на родителите си като идват на училище или в университета например с джип 4x4 или последен модел лек автомобил. Естествено надменността, горделивостта и социалната арогантност на някои от нас, особено във възрастта на пубертета и юношеството, в условията на зараждащата се пазарна икономика, неизменно ни съпътстват навсякъде в сивото ни ежедневие, но безспорно намират най-добрата си извивка именно в българската образователна система.

13. Музика и правна социализация.

Едва ли някой би намерил доводи да оспори твърдението, че най-достъпното и най-близко до сърцето на човека, и особено до младите, изкуство е музиката. Известно е, че още от най-дълбока древност хората са започнали да имитират песните на птиците и звуците от природата. Още тогава те усещат огромната и непреодолима сила, която притежава музиката. Историята на изкуството изобилства от примери за голямата роля, която тя изиграва в живота на хората като мощен социализиращ фактор. Цивилизацията ни е завещала наследството на грандиозните класици, творенията на фолклора, както и безброй известни и неизвестни съчинения, оставили трайна следа в душите на хората. В трудовете си психиатърът проф. В. Кандиба не случайно прави аналогия между въздействието на музиката и различните техники за изпадане в транс, и дори говори за "трансова култура". В различни моменти от историята далновидни държавни глави и пълководци са оценявали въздействието на музиката и нейната роля в така наречената идеологическа война. С това можем да си обясним и различните маршове и войнствени песни, предназначени да повдигнат бойния дух, да възбудят патриотични чувства и да внушат ненавист към врага.

Днес малцина се замислят за фактора музика, за неговата възпитателна и облагородяваща роля. В своята системна деградация човечеството от благородните оратории и сонати на класиците достигна до грохота на траш метъла и заличаващите мозъчните гънки мотиви на чалгата и рейв-музиката. От текстовете възхваляващи

Бога или възпяващи благородните чувства в човешката душа, музиката достигна падението да възпява най-грозното, най-пошлото, да провокира насилие, да разголта, да позори и опорочава.

Ако трябва да вникнем в анатомията на това психо-физично явление, ще се убедим, че в неговата основа залягат фактори, върху които се реализират съвременните методи на хипноза. То се базира на ендорфините – естествените наркотични вещества, които се отделят в кората на главния мозък у човека. Именно благодарение на тях участниците в езическите обреди и танци изпадат в транс. Всъщност ендорфини в една или друга степен се отделят при човешките емоционални състояния, но в тези случаи човекът запазва самообладание и контрол над себе си. Идва обаче, определен момент на предозирание при който контролът отслабва. В случаите, когато става въпрос за музика, причини за това са монотонният ритъм, високите децибели, енергичните движения по време на танца, светлинните ефекти, задимените помещения. Тук вече не става въпрос само за култовата африканска музика, а и за тази, която гърми от мощните тонколони в дискотеките. Изследванията показват, че както марихуаната и синтетичните наркотици предизвикват пристрастяване, така и тези ефекти от въздействието на музиката водят до привикване вследствие на ендорфините. В резултат на предизвиканите от тях състояния, човек става податлив на внушение и задръжките му падат. В този момент циничните текстове нахлуват в съзнанието и подсъзнанието, премахват задръжките, събуждат либидото (сексуалния нагон), подтикват към агресия и насилие. Именно затова толкова често по време на партита и дискотеки млади, а и по-възрастни хора се отдават на случайни интимни контакти, затова са честите случаи на насилие, организирането на сексуални оргии. Може да се каже, че в тази си форма музиката вреди и на възрастни хора, а какво ли остава за подрастващите с още неукрепнала психика.

Тъй като днес е много модерно пошлото и грозното, прогресират рап, рок и рейв с цинично съдържание или още по-лошо – чалга (поп-фолк) с интимни намеци. Лошото се копира много лесно и по тази причина, а и поради липсата на цензура, на пазара свободно се продават албуми на певци с подчертано цинично и вулгарно съдържание. Циниците стават звезди, да им се подражава е модерно. Така музиката се превръща в средство за "изглаждане" на оскъдното количество гънки върху мозъчната кора на голяма част от младите и подрастващите. Липсата на нравствени критерии и морални ценности води, вместо до заклеяване на псевдокултурата, до нейното въздигане едва ли не в култ. Образци за подражание са фолкпевачките, шоумените, лумпените от рап и рейв формациите. Подражанието на такива кумири започва от облеклото, грима, прическата и стига до арогантното поведение, насилието, употребата на наркотици сред младите момчета и момичета. Вследствие на това, немалко от младите се превръщат в криминогенен фактор за обществото. За това допринасят и чувството за пълна безнаказаност, тоталната безотговорност на родителите, безсилието на образователната система и бездействието от страна на органите на реда, което подробно вече обсъдихме по-горе.

Трябва да си зададем два въпроса: С каква цел се допуска издаването и разпространението на тази пародия на изкуството и защо се допуска на пазара да излязат песни със съдържание, достойно за стената на обществена тоалетна? На първо място, това е чисто материалната изгода. Лошото, пошлото, грозното, деформираното се възприемат по-лесно. По близко е до човека това, което провокира у него асоциации със сексуалното общуване между половете, с неговите собствени осъществени и нереализирани страсти. Това се придружава от съответния стил, като за всяка възрастова група, за всяка социална прослойка той може да бъде различен. Така албумите на хип-хоп певците, на оскъдно облечените фолк певици се пласират

в много по-голям тираж. Тук роля изиграват и медиите – кабелните оператори, специалните списания и вестници за тийнейджъри. При наличието на субкултура, която провонира секс, хората лишени от ценностна система ще предпочетат нея. На второ място целта е чиста популярност. Наистина малцина са тези, които са успели да пробият и да стигнат върховете на класациите, но съблазънта да станеш идол е твърде характерно за нашето време явление.

14. Масмедии и правна социализация.

Важна роля в процес на социализация на подрастващите играят и т. нар. масмедии, т. е. средствата за масова информация, особено телевизията, а в наши дни и глобалната мрежа Интернет, които преpraщат определено количество правни знания към подрастващите. Тези средства за масово осведомяване нерядко подготвят младия човек за извършване на неправомерни действия. Типични примери в това отношение са любимите на всеки тийнейджър екшъни, криминални и гангстерски филми, където извършването на престъпления и употребата на груба сила са показани в най-големи подробности и детайли и така те се налагат, наслояват като модели на поведение за младия човек, към които той много бързо се приспособява или просто ги одобрява и толерира (като употребата на наркотични средства, порнографията, сексуалното насилие и т. н.). Така например мащабно изследване върху този проблем, проведено в Руската федерация, където ситуацията е много близка (сходна) до тази в нашата страна, показва че средният ученик е поставен на доста монотонна видео и телевизионна диета: един от всеки три филма, които са гледани от децата, е или на военна тема или трилър, докато всеки един от пет филма е окачествен като еротичен. Героите на най-популярните сред децата филми обикновено нямат семеен живот, техните цели и мотивация са далеч от средния семеен човек, като в 45 % от случаите основният им стремеж е да задоволят своето либидо, в 17 на сто – да убият, и в други 17 % се стремят да спасят собствения си живот. Ценности като приятелство, справедливост, чест и достойнство почти не се експонират; те присъстват едва в 3 % от филмовото време. По такъв начин изобилието от екранно насилие постепенно създава впечатлението, че това е единственият начин на живот. А една от характерните черти на детската психология е, че получената от екрана информация се възприема от детето като истинска. Както в игровите, така и в реалните житейски ситуации, децата често копират това, което са видели, в частност – асимилираното от екрана насилие. В резултат на това децата могат да започнат да считат насилието за приемлива форма на поведение и за начин на решаване на техните проблеми. Ето защо в някои европейски държави бяха приети закони за защита на децата от телевизионното насилие.

Не бива да забравяме обаче, че влиянието на телевизията не се изчерпва и ограничава само и единствено до игралните филми, а обхваща и вече наложилите се в масмедииите т. нар. “реалити шоута” като мачовете по кеч, шоуто “Страх” и Big Brother например, които също имат пагубно влияние върху подрастващите и тяхната правна социализация. Излъчваните дълго време по телевизия bTV епизоди на мачовете по кеч, а сега по GTV, и то в най-гледаното телевизионно време, бързо се превърнаха в сензация и завладяха съзнанието както на малките, така и на нас по-големите. Това от своя страна даде своето негативно отражение в неимоверно увеличената склонност към насилие и агресия у подрастващите, които безумно искаха да приличат на своите любимци Скалата и Гробаря. Нашумялото пък шоу Big Brother, излъчвано също по телевизия с национален обхват (Нова телевизия), утвърди като модели на поведение и подражание “герои” като Найден и Гроши, които бързо се превърнаха в идоли за тийнейджърите. Така всяко дете, което гласуваше за някои от съквартирантите в къщата на Big Brother, всъщност даваше своя глас за

човека, с който се отъждествява или на който иска да прилича. По този начин просташината, цинизма, вулгарността и агресията на участниците в шоуто бързо се пренасоха във всеки дом в страната, където има телевизор и се превърнаха в модели и идеали за поведение сред подрастващите.

Не бива да забравяме и подценяваме влиянието и на порнографските филми, които доказано заемат основно място при социализацията на малолетните и непълнолетни лица. Емпиричните изследвания в наши дни показват, че почти няма тийнейджър, който да не е гледал порно. Вече в българското публично пространство могат да се видят най-малко три еротични канала като XXL, Spice Platinum, Playboy TV и много други. Излъчваните по тях третокачествени порнофилми не само че объркват неукрепналото полово съзнание и вредят на половата култура на подрастващите, но им дават и една изключително погрешна, изкривена и сбъркана представа за секса, представяйки го не като кулминацията, върха на любовното чувство и наслада, а едва ли на като някакво "баташко клане". В някои случаи дори видяното по телевизията буквално се възпроизвежда от подрастващите и води до такива страшни форми и прояви на девиантно поведение и социална патология като сексуални извращения и перверзии, воайорство, хомосексуализъм, кръвосмешение, зоофилия, фетишизъм, екхибиционизъм, проституция и много други.

15. Интернет и правна социализация.

В съвременния високо технологичен свят все по-голяма роля в социализацията, в т. ч. и в правната социализация, на подрастващите, наред с телевизията, започва да играе Интернет и въобще компютрите като цяло. Те са едно от големите изобретения на човечеството, но прекаляването с тях вреди. Много майки са виждали с тревога зачервените очи на децата си, прекарвали часове наред пред компютъра, за да чатят в Интернет или да играят компютърни игри. Чатът и сайтовете за запознанства обаче не са безопасна дистанционна обмяна на мисли, а място, където мнозина не са такива, за каквито се представят. Има всякакви хора – от младежи, които искат просто да се позабавляват, до педофили и хомосексуалисти, които само търсят наивни "птички" сред подрастващите.

Освен това световната мрежа изобилства и от най-различни материали, описващи в най-големи подробности извършването на различни престъпления – от "Наръчник на наемния убиец" до това как да си направим бомба или как да забъркаме смъртоносна отрова например. А компютърните игри са голяма мания не само за хлапетата, но дори и за мъже на 30-40 години, които с часове не се отлепят от стола, вкопчени в епични битки с враговете си от "Counter strike". Би било твърде жестоко да се забрани на подрастващите всякакъв достъп до компютърните игри и Интернет, но той на всяка цена трябва да се ограничи. Прекаляването с подобен вид забавления води до пристрастяване, което вреди на зрението, подготовката на уроците, живото общуване с връстниците и в нередки случаи води към необоснована агресия и жестокост.

Всички тези потоци от информация, в които се съдържат и определени оценки за правото и неговата значимост в обществото, достигат много често в твърде деформиран и изкривен вид до съзнанието (правното съзнание) на младите хора. Дефектите в правната социализация на подрастващите, причините за които могат да бъдат най-различни – от неблагоприятна семейна или училищна среда през попадането в маргинализирана подгрупа или девиантно поведение на възпитателите до дисфункционалността на институциите – водят до такъв тип поведение, който може да бъде определен най-общо като девиация, т. е. отклонение от нормите. Многобройните изследвания в тази насока показват, че теоретично всяко дете, недостигна-

ло възрастта на пълнолетието, може да извърши противоправно деяние, чиято най-тежка форма е престъплението.

16. Правна социализация и противообществени прояви на подрастващите.

Интегрираният проект на тема “Насилието в училищата – предизвикателство за местните общности”, чийто резултати бяха изнесени в Страсбург от 2 до 4 декември 2002 година като част от конференцията на Съвета на Европа “Местни партньорства за превенцията и противодействието срещу насилието” очерта един от основните проблеми на правната социализация на подрастващите. На описателно равнище докладите по проекта показваха, че регистрираната от полицията младежка престъпност се е увеличила масивно след 1990 г. и че насилствената престъпност преобладава в големите градове в сравнение със селските райони, както и че в самите градове насилието е концентрирано в по-бедните райони. Други макрохарактеристики се отличават с това, че са приложими само спрямо отделни държави. В редица страни например, недостатъчно интегрираните малцинства на имигрантите са източник на непропорционално голям брой младежи-насилници. В други страни младежите от имигрантските общности като че ли са по-малко въввлечени в актовете на насилие. Освен това, полицейските статистики в някои (но не във всички държави) като че ли подсказват значително снижаване на средната възраст на извършителите на насилствени действия, регистрирани от полицията, което означава, че все повече младежи-престъпници са на възраст 15 и дори 12 години.

Може да изглежда изненадващо, но ние до такава степен сме свикнали с постоянното увеличаване на детската престъпност, че не сме забелязали как ставаме жертва на абсурдната теза, че най-добрият отговор на увеличаващата се младежка престъпност е увеличаването на броя на поправителните заведения. Парадоксално, но усилията на обществото в социалната и икономическата област са фокусирани върху коригирането и превенцията на жестокостта, а не върху оформянето на миролюбиво поведение.

През последните няколко години контекстът на насилието и представите ни за него се промениха радикално, особено с открояване значението на глобализацията и на трансграничната престъпност и тероризъм. Множеството телевизионни репортажи, в които има недостатъчен или никакъв анализ на показваното, допринесе за подхранването на нов вид опасения и на впечатлението, че насилието ви причаква навсякъде – в семейството, в близкия магазин, на спортните прояви и в училищата. В частност насилието в училищата е много чувствителен проблем. Училището, което навремето беше идеализирано като храм на знанието и науката, като убежище на начетеността и социализацията, днес като че ли е подвластно на потенциални конфликти, които не могат да бъдат овладени от преподавателските власти.

Докладът посветен на насилието и хулиганството сред учениците в Югоизточна Европа показва, че и двата феномена бележат ръст. Те се увеличават отчасти поради същите причини, които наблюдаваме и в страните от Европейския съюз. Освен тях обаче има и някои специфични фактори, характерни за региона. Преходът от социалистическа система към нови форми на социална организация, в частност навлизането на пазарната икономика, може да обясни драматичните промени в социалната структура на населението както и промяната в преобладаващите ценности в обществото и особено сред младежта. През социалистическия период това бяха егалитаризмът, колективизмът и солидарността. Тези ценности се съчетаваха с традиционните ценности като патриархалните отношения в семейството и общността. Освен това за голяма част от населението бяха характерни и религиозните ценности. Индивидуалистичното поведение се намираще под строг социален контрол.

Днес аномията, или липсата на основни социални ценности е характерна черта на постсоциалистическите държави. Старата нормативна система се разпадна преди да бъде създадена нова такава. Идеологията на колективизма бе заменена от идеологията на индивидуализма. Личната изгода се превърна в главна цел за сметка на придобивките на общността. Преобладаващите и официално декларираните цели (в политическите програми, медиите, рекламата) са постигането на успех, богатство и социално влияние, като не се подлагат на обсъждане пътищата за постигане на тези цели. Всички средства са разрешени за използване, накратко – “всичко е позволено”. Трябва да се подчертае, че развитието на пазарната икономика е във фазата си на див, варварски капитализъм, като не бяха развити ценностите на честното пазарно поведение и „fair play”. В тези условия както онези, които искаха да имат повече, така и другите, които нямат нищо, искат да се отърват от етикета на неудачници и аутсайдери. Някои от младежите се опитват да постигнат власт и “репутация” чрез насилствено поведение и да се възползват от малки материални предимства, като това да изпият платеното от техните съученици кафе или питието в някой бар.

По времето на социализма съществуваша редица достъпни за всички просоциални дейности, насочени към децата, които помагаша много при тяхната социализация, респективно правна социализация. Днес повечето от колективните дейности за децата и младите хора от типа на пионерски, културни и спортни организации вече са изчезнали. Организираният спорт, културата и извънучилищните образователни дейности за децата, които в миналото бяха безплатни, сега вече са платени. За повечето от тях децата трябва да са екипирани подходящо, което не винаги съответства на възможностите на по-бедните семейства.

Високата степен на бедност също оказва негативно въздействие върху психологическия климат и правната социализация на подрастващите в училищата и общностите. При социализма социалните различия и неравенства бяха много по-малки и онези, които бяха богати, не се хвалеха с това, тъй като богатството не съответстваше на официалната идеология за социално равенство. Сегашната голяма поляризация между богати и бедни намира израз и в отношенията между децата в тези групи. Богатите деца често се обединяват в групи, които презират и изключват от състава си бедните деца. Описаната ситуация е източник на тревожност за децата и младите, които нямат богати и влиятелни родители, но искат да постигнат същия социален статус и материалните предимства, на които се радват съучениците им с по-добри икономически възможности. За да направят това някои от тях се превръщат в изнудвачи и насилници.

17. Правната социализация и концепцията за господството на правото.

Правната социализация не бива да се отъждествява обаче единствено до механизъм на формиране на оценки и нагласи у подрастващия към правото, изключващи девиантно поведение. Правната социализация формира много по-широки и по-общи представи за правото като социален регулатор, за неговите институти и норми, за съдържанието се в него принципи, като справедливост, правилност, съответствие с морала и т. н.

Особено значение в разглеждания контекст има въпросът за цялостната аксеологична характеристика на принципа Rule of Law, т. е. принципа за господството на правото. Защото правната социализация на подрастващия не означава просто приспособяването му към правните норми. Нейният завършен вид се определя от това как личността на младия човек възприема съществуващото право и неговите принципи. Новата правно-аксеологична ориентация на социологията на правото изхожда

от разбирането, че този принцип има двойствена природа. От една страна, става въпрос за господство на право, а от друга – за господство чрез право.

18. Правната социализация в контекста на законодателството в областта на младежката престъпност и ресоциализация.

Друг важен аспект на правната социализация на подрастващите е свързан със състоянието, структурата и тенденциите на престъпността и противообществените прояви на малолетните и непълнолетните лица в контекста на законодателството в тази област (най-вече на Закона за борба с противообществените прояви на малолетни и непълнолетни) и ресоциализацията на младежите с проблемно поведение. Тази отговорност е дадена на специализиран държавен орган, разкрит към всяко Районно полицейско управление в страната, наречен Детска педагогическа стая. Основните цели и задачи на ДПС са предотвратяване, пресичане и разкриване на престъпленията, на противообществените прояви, извършени от малолетни и непълнолетни лица на територията на Република България. Приоритет е ранната профилактика (превенция) на детската и младежката престъпност, пресичането на престъпленията срещу подрастващите и работата с общински и държавни институции по закрила правата на детето. Превенцията, профилактичната дейност на Детска педагогическа стая се състои в изнасяне на профилактични беседи по училищата, индивидуални мероприятия със застрашени подрастващи и техните родители и много др. А ресоциализацията на младежите с девиантно поведение се състои основно в следното:

Детайлно изучаване както на детето и семейството, така и на причините, факторите и условията, довели до отклоняващото се поведение;

Проучване и оценка на младите правонарушители, на техния характер, манталитет, психологически профил и т. н.;

Договаряне и планиране на работа с младите правонарушители в изградена общност за взаимопомощ;

Обучение на младежите от професионално подготвени обучители по социални умения;

Включване на младите правонарушители в специализирани индивидуални програми за придобиване на социални умения и компетентности;

Преодоляване на социално-икономическото положение, на бедността и безработицата;

Получаване на по-високо образователно равнище, включване в програми за професионална ориентация и придобиване на професионални знания и умения;

Ограничаване на злоупотребата с алкохол и тютюнопушенето.

Сексуално възпитание и обучение на тийнейджърите.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Периодът на правната социализация на подрастващите е най-краткият период, гранична ситуация в съзряването на човешката личност. Ако използваме метафората "сезоните на живота", то става дума за най-неуловимия преход - от пролетта към лятото. Само крачка е времето, което превръща златното детство в спомен, а света на възрастните - в следващ миг от живота. Най-отговорната крачка в съдбата на човека - съдбоносната. Защото от нея зависи какви ценности от безметежното и безгрешно детство са съхранени и ще бъдат пренесени в сложния и често противоречив свят на възрастните. И това, което е най-важно за правната социализация на младите – това е периодът на "бунт" на младия човек, на противопоставяне и отхвърляне на правилата и табулата, измислени и наложени от "големите".

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Наумова, Стефка. Социология на правото, Издателство "Юриспрес", София, 2000 г.
- [2] Наумова, Стефка. Социология на правото – Актуални проблеми и перспективи, списание "Юридически свят", бр. 1/2000, стр. 85-116.
- [3] Наумова, Стефка. Лекции по социология на правото, четени в ЮФ на РУ „Ангел Кънчев”, Русе, 2006 г.
- [4] Айдаров, Йордан. Криминология, Издателство „Сиела”, София, 1998 г.
- [5] Шопова, Петя. Лекции по криминология и противодействие на корупцията, четени в ЮФ на РУ „Ангел Кънчев”, Русе, 2008 г.
- [6] Колев, Иван; Пожарлиев, Райчо. Учебник по Философия за 11 клас – задължителна подготовка, Издателска къща “Анубис”, София, 2001 г.
- [7] Врабчев, Илия. Порнографията тласка към насилие – интервю във в-к „Монитор”, 2006 г.
- [8] Диковски, Цветан. Факторът пошла музика в духовното изграждане на подрастващите.
- [9] Atkin, C. K. Television Socialization and Risky Driving by Teenagers, In Journal: Alcohol, Drugs and Driving, Volume: 5, Issue: 1, Pages: 1-11, USA, 1989.
- [10] Ellickson, Robert C. Law and Economics Discovers Social Norms, The Journal of Legal Studies, vol. 27, The University of Chicago, Urban Law, Yale Law School, USA, 1998.
- [11] Hurrelmann, K., Engel, E., Social World of Adolescents: International Perspectives, West Germany, 1989.
- [12] Woodhouse, Lynn D., Sayre, Judith J., Livingood, William C., Tobacco Policy and the Role of Law Enforcement in Prevention: The Value of Understanding Context, Qualitative Health Research, Vol. 11, USA, 2001.
- [13] Boyd, Danah, Why Youth Loves Social Network Sites: The Role of Networked Publics in Teenage Social Life - Youth, Identity, and Digital Media, University of California, Berkeley, School of Information, USA, 2008.
- [14] Barkauskaitė, Marija, Influence of Social Events Upon Persons' Socialization, Vocational Education: Research and Reality, Vytauto Didžiojo Universitetas (Vytautas Magnus University), Lithuania, 2004.
- [15] Louge, Nathalie, Adolescents and the Internet, Cornell University, Family Life Development Center, USA, 2006.
- [16] www.legalththeory.org

За контакти:

Александър Генков Конаков, студент IV курс в Юридическия факултет на Русенски университет “Ангел Кънчев”, Ф№ 057029, 39 гр., тел. : 0899199954, e-mail: alek9@abv. bg

Прекратяване на съпругеска имуществена общност

Александър Генков Конаков

Liquidation of the matrimonial property: This paper discusses the problems about choice of matrimonial property regime by the spouses and the case of dissolution of the marriage by the death of one of the spouses and the cases of divorce, annulment, and judicial separation of estates. According to the draft of the new Family Code couples planning to marry in Bulgaria must choose a matrimonial regime, and since there is no perfect matrimonial regime, it is up to the partners to weigh the advantages and disadvantages of each regime and make the best choice for their situation and plans. It is important to remember that the matrimonial regime affects only property excluded from the family patrimony and takes effect as soon as the marriage is solemnized. The intended spouses can choose one of three matrimonial regimes: partnership of acquests, separation as to property, and community of property. The couple can create its own regime by stipulating, for instance, that only part of the property is to be considered as acquests, while the remaining property will be subject to the rules governing separation as to property. Spouses who do not make a marriage contract will automatically be governed by the legal regime of partnership of acquests. Their choice of any other matrimonial regime must be formalized in a notarial contract.

Key words: marriage, matrimony, wedlock, married state, spouses, divorce, separation, split, break up, annulment, cancellation, termination, dissolution, invalidation, revocation, inheritance, inheriting, succession, inheritableness, disinherit, matrimonial property community, a marriage contract, personal property, inherited property, hereditary estate, The Family Code, The Law of Succession.

ВЪВЕДЕНИЕ

Със сключването на граждански брак между съпрузите възниква брачна връзка. Бракът е източник на широка гама отношения, уредени от правото и имащи конкретни правни последици. Тези правоотношения се състоят от съвкупност от съпругески права и задължения, които в зависимост от характера си могат да се разделят най-общо на лични и имуществени. Личните отношения обхващат правата и задълженията, носещи чисто личен, неимуществен характер, лишен от икономическо съдържание. Имуствените правоотношения, обратното, са с икономическо съдържание и се отнасят до имуществото на съпрузите.

ИЗЛОЖЕНИЕ

1. Понятие и обща характеристика на института:

1. 1. Основания за прекратяване.

По принцип съпругеската имуществена общност се прекратява с прекратяване на брака, а бракът се прекратява със смъртта на единия от съпрузите (или с обявяването на смъртта на изчезналия съпруг по чл. 14 и сл. ЗЛС и гл. 52 – чл. 549-552 ГПК), с унищожаването на брака и с развод. Прекратяването на общността настъпва по право с факта за смъртта и с влизането в сила на решенията за обявяване на смърт, за развод и за унищожение на брака. Прекратяването е окончателно. То не се обезсилва, ако обявеният за умрял се окаже, че е жив, защото и бракът в такъв случай не се възстановява (чл. 95, ал. 2 СК). Общността остава прекратена и ако разведените съпрузи встъпят повторно в брак помежду си. В такъв случай възниква нова имуществена общност за това, което ще се придобие с взаимен принос през време на новия брак.

По изключение имуствената общност се прекратява по време на брака, ако важни причини налагат това (чл. 26, ал. 2 СК). Прекратяването на общността в този случай се постановява от съда. Най-сетне имуствената общност се прекратява пак в течение на брака, но не като цяло, а върху отделна движима вещь или недви-

жим имот, когато за личен дълг на единия съпруг е осъществено принудително изпълнение върху отделна вещ – чл. 26, ал. 3 СК. Прекратяването става по реда на гл. 44 – чл. 502-506 ГПК (преди по реда на чл. 389а-389д ГПК-отм.). Това прекратяване на общността всъщност е твърде различно от другите случаи на прекратяване. Отнася се до прехвърляне на общата вещ върху единия съпруг, който удовлетворява кредитора по изпълнението със стойността на дела от вещта, който би се паднал на съпруга-длъжник, ако общността се прекрати. Прекратяването се извършва чрез дейността на съдия-изпълнителя.

В проекта за нов СК (с вносител МС, дата на постъпване: 1 април 2008, минал на първо четене на 2 октомври 2008 год.) е предвидено и още едно допълнително основание за прекратяване на СИО – „Съпружеската имуществена общност се прекратява с влизането в сила на решението за откриване на производство по несъстоятелност срещу съпруг-едноличен търговец или неограничено отговорен съдружник в търговско дружество” (чл. 28, ал. 5п. СК). Но дори и при сега действащото законодателство съгласно чл. 614 ТЗ, СИО се прекратява с решението за откриване на производство по несъстоятелност на ЕТ или неограничено отговорен съдружник в СД, КД и КДА. СИО се прекратява, за да може неговата половина да се внесе в масата на несъстоятелността.

1. 2. Иск за прекратяване на общността.

Прекратяване на общността през време на брака се смята от закона като изключение от принципа, че имуществената общност е принудителна, което може да се допусне само при „важни причини”, и то „по съдебен ред” (чл. 26, ал. 2 СК). Под „съдебен ред” трябва да се разбира общият исков ред. Колкото се отнася до това кой може да иска общността да се прекрати и какви са важните причини, които налагат да се прекрати, законът е оставил тези въпроси на тълкувателя.

Разбира се, преките заинтересувани от това да съществува ли или не съпружеската имуществена общност са съпрузите. Няма съмнение, че всеки съпруг може да поиска прекратяване на общността, ако „важни причини” налагат това. Тези причини не са определени в СК. Съдът има право на преценка във всеки конкретен случай. Важните причини могат да се състоят в дълга фактическа раздяла между съпрузите, пиянство и разточителен живот, изпадане на съпруга в недееспособност, необходимост да се подпомогне близко лице, например дете от предишен брак и т. н. Запазват значението си указанията по този въпрос, дадени с Постановление № 5/1972 г. на Пленума на ВС.

Прекратяването се извършва по съдебен ред. Каквито и важни причини за прекратяване на общността да има, те трябва да бъдат установени в исково производство от съда и само той с решението си може да я прекрати. Спогодба между съпрузите, с която те прекратяват общността, е нищожна: Решение № 1244/70 II г. о., така и ТР № 36/70 на ОС.

Решението, с което се уважава един иск по чл. 26, ал. 2 СК, има конститутивно действие. С влизането му в сила общността се прекратява. Същевременно престава да се прилага в този брак чл. 19, ал. 1 СК. Прекратяването не може да стане по взаимно съгласие на съпрузите. Те не могат например да си разделят общата вещ на две обособени реални или идеални части, които да бъдат собственост поотделно на всеки един от тях. Защото това ще противоречи на императивния законов режим на общност, от който не е допустимо отклоняване. Наистина съпрузите могат да ликвидират съпритежанието в друг смисъл - като например продадат общия апартамент или разрушат общата къща. Но чл. 26 СК има предвид прекратяване в смисъл на обособяване на отделни части при запазено от съпрузите притежание на обекта.

Обемът на прекратяването може да бъде различен. Това зависи от причините, наложени прекратяването, и от необходимостта, както и от направеното искане. Съдът може да прекрати общността само по отношение на определени обекти (например жилище) или по отношение на всички притежания на съпрузите. Отворен остава въпросът, дали прекратявайки общността върху всички налични имущества на съпрузите, съдът не може въобще да преустанови режима на имуществена общност и за следващите им придобивки.

1. 3. Правни последици.

Прекратяването на СИО се изразява в различни правни последици с имуществен характер при общите вещи, вещните права и при влоговете.

Прекратяването на имуществената общност при вещите означава превръщане на досегашната особена съвместна бездялова собственост в дялова съсобственост с идеални части (в този смисъл е и Постановление № 5/1972 г. на Пленума на ВС). Дяловете на съпрузите, които до този момент са били само бъдещи и потенциални, придобиват обособен вид.

За случая на учредено вещно право на строеж, което е влизало в прекратената общност, важи казаното за положението на вещите. След като СИО се прекрати, то се оказва в дялово съпритежание на бившите съпрузи. Същото е и с право на ползване, ако то е влизало, разбира се, в имуществената общност.

Прекратяването на имуществената общност върху общите влогове означава разделяне на общия влог на две отделни вземания, тъй като поначало влогът като вид вземане е делим. Съпругът-нетитуляр става индивидуален притежател на половината от влога. Той може да установява правото си с документ, удостоверяващ прекратяването на съпругеската имуществена общност: препис от акта за смърт на титуляра, препис от съдебното решение за развод, за унищожаване на брака, за прекратяване на имуществената общност през време на брака поради важни причини. Следователно въз основа на такъв документ съпругът-нетитуляр може да иска от кредитния институт плащане на половината от влога. Ако възникне спор за притежанието на влога, институтът може да откаже плащането до решаването му по надлежния ред. Титулярят на влога, който твърди, че последният е лично негов поради отсъствие на принос на другия съпруг, трябва да предяви иск за оспорване на оборимата законова презумпция за съвместен принос по чл. 19, ал. 3 СК. Ако твърди, че влогът е придобит преди брака, трябва да установи това с иск, основан на чл. 20 СК.

Ако бракът е прекратен приживе на съпрузите чрез развод или унищожаване на брака, дяловата съсобственост се учредява между тях, респективно те стават притежатели на две отделни влогови вземания. Ако бракът е прекратен поради смърт (действителна или обявена по реда на чл. 14 и сл. ЗЛС) на единия съпруг, другият става притежател на обособената половина от имуществото. Полагащата се на починалия половина се превръща в част от неговото наследство. Тя се наследява от съпруга и евентуалните други наследници. Ако обаче преживелият съпруг е единствен наследник, съпругеската имуществена общност се превръща в негово индивидуално притежание, в негова лична собственост.

2. Дялове на съпрузите:

2. 1. Определяне на по-голям дял на един от съпрузите.

Общият принципът при прекратяване на съпругеската имуществена общност е равенството на дяловете. Той е установен в разпоредбата на чл. 27 СК (чл. 29 п. СК): „При прекратяване на имуществената общност дяловете на съпрузите са равни.“

Това равенство обаче може да бъде променено. Възможно е определяне на по-голям дял за даден съпруг, съответно – по-малък дял за другия съпруг. Това е из-

ключение от принципа за равенство на дяловете. То важи само в предвидените случаи и на посочените законови основания.

По-голям дял не може да се определя при всички случаи на прекратяване на СИО. Това е възможно само при прекратяване на имуществената общност поради развод, респективно унищожаване на брака, и при прекратяване на СИО през време на брака поради „важни причини“. Първият СК от 22 май 1968 г. не допускаше определяне на по-голям дял в последния случай. Но това водеше до неоснователно обогатяване. Затова сега действащият СК от 1985 г. допуска определяне на по-голям дял въз основа на преобладаващ принос и при прекратяване на имуществената общност „по реда на чл. 26, ал. 2 СК (чл. 28, ал. 3 СК), т. е. през време на брака при важни причини. В проекта за нов СК е възпроизведена същата правна уредба, но вече в чл. 30.

По-голям дял обаче не може да се търси при прекратяване на имуществената общност по реда на гл. 44 – чл. 502-506 ГПК (чл. 389а-389д ГПК–отм.), т. е. при принудително изпълнение върху общо имущество за личен дълг на единия съпруг (чл. 26, ал. 3 СК). Такова изключение от принципа за равенство на дяловете не е установено от чл. 28 СК.

Основанията за получаване на по-голям дял са свързани с две категории обстоятелства: грижи за децата и преобладаващ принос. Преобладаващият принос може да обоснове по-голям дял и в двата случая, при които е възможно такова определяне: при прекратяване на имуществената общност при развод или унищожаване на брака и при прекратяване на имуществената общност през време на брака поради важни причини. Грижите за децата могат да обосноват по-голям дял само при прекратяване на имуществената общност поради развод или унищожаване на брака. Тези грижи се вземат предвид от две гледни точки: затруднения за съпруга, на който е предоставено упражняването на родителските права, и обезпечаване на децата чрез обслужващи ги вещи.

По този начин в трите алинеи на чл. 28 СК са уредени три конкретни основания за определяне на по-голям дял.

2. 1. А. По-голям дял поради преобладаващ принос.

По-големият дял породи преобладаващ принос е основание с по-широко приложение от останалите две и затова се разглежда на първо място. Правната уредба е в чл. 28, ал. 3 СК: „При прекратяване на общността поради развод или по реда на чл. 26, ал. 2 СК съдът може да определи по-голям дял от общото имущество на единия съпруг, ако приносът му в придобиването значително надхвърля приноса на другия съпруг.“ Необходимо е тълкуване на въпросната разпоредба. Тя говори на първо място за „развод“. Но казаното важи и за унищожаването на брака, тъй като при него се прилагат изцяло правните последици на развода според чл. 98 СК. Текстът препраща и към „реда на чл. 26, ал. 2“, т. е. се касае до прекратяване на СИО през време на брака поради важни причини.

Условие за определяне на по-голям дял е преобладаващият принос на единия съпруг - принос, който „значително надхвърля“ приноса на другия съпруг. По СК от 1968 год. основанието преобладаващ принос беше обусловено от прекомерни изисквания: по-голям дял можеше да се определи само в „изключителни случаи“, ако приносът на съпруга „явно и значително“ надхвърля приноса на другия съпруг. Това неоправдано водеше до пренебрегване на „обикновено“ значително надвишаващ принос. Затова справедливо вторият кодекс се задоволява с изискването за „значително надхвърлящ“ принос. По този начин по-последователно се осъществява принципът за забрана на неоснователното обогатяване. Така е и в проекта за нов СК в това отношение.

Размерът на приносите на съпрузите трябва да се определи не само чрез съпоставяне на техните възнаграждения и доходи. Трябва да се държи сметка за всички форми на съдействие, в които съгласно чл. 19, ал. 2 СК може да се изрази съвместният принос: влагане на средства и труд, грижи за децата, работа в домакинството и т. н.

Правото за получаване на по-голям дял може да се осъществи само по съдебен ред. В случай на развод или унищожаване на брака искът за по-голям дял може да се съедини с брачния иск. Но той може да се предяви и след развода „до изтичане на една година от прекратяването на брака“ (чл. 30 СК). В случай на прекратяване на имуществената общност през време на брака по важни причини искът за по-голям дял може да се съедини с иска за прекратяване на общността. Той обаче може да се предяви и в последствие - „до изтичане на една година от прекратяването... на имуществената общност“ (чл. 30 СК). Тези срокове са преклузивни и в двата случая.

Съдебното решение, с което се определя по-голям дял, е конститутивно, т. е. то създава ново правно положение, създава промяна в правния мир. Именно СР предизвиква промяна в пропорцията на дяловете: от равни до влизането му в сила те стават неравни.

Неуреден в закона и спорен в правната теория е въпросът дали наследниците на починалия съпруг могат да искат определяне на по-голям дял. Съществува мнение, че това е допустимо. То се обосновава с имуществения характер на правото и със забраната за неоснователно обогатяване (така и ТР № 26/1970 г. на ОСГК на ВС). Според проф. Л. Ненова, обаче такъв иск е недопустим, защото предявяването му е свързано с личната воля и желание на съпруга, а отношенията му към брачния партньор, със субективните му преценки и съображения относно материалните и морални приноси на последния в брака и семейството.

2. 1. В. По-голям дял поради грижа за децата.

Първата алинея на чл. 28 СК предвижда, че при прекратяване на имуществената общност поради развод съдът може да определи по-голям дял от общото имущество на съпруга, на когото се предоставят за отглеждане и възпитаване ненавършилите пълнолетие деца, ако това създава за него особени затруднения. "Макар тук да се говори само за „развод“, казаното важи и за унищожаване на брака, при което се прилагат последиците на развода (чл. 98 СК). Следователно се касае до всяко прекратяване на брака приживе на съпрузите (чрез развод или унищожаване), но не и в друг случай. Защото само в посочените хипотези се поставя проблемът за децата, което обуславя определянето на по-голям дял.

Такова определяне може да иска съпругът, на когото е предоставено упражняването на родителските права. Или по изрази на текста, „на когото се предоставят за отглеждане и възпитаване ненавършилите пълнолетие деца“ (чл. 106 СК). Но не винаги този съпруг би получил по-голям дял. Това е само една възможност, която се предпоставя от определени предпоставки (условия): съдът трябва да прецени, че грижите за децата създават за съпруга „особени затруднения“. Това условие е формулирано за първи път от действащия кодекс от 1985 год., но то отразява съществуващата и преди него практика. „Особените затруднения“ могат да бъдат свързани с възрастта на децата, с техния брой, със здравословното им състояние, с ниския доход на родителите и пр. Разпоредбата цели защита на децата и справедлива закрила на родителя, комуто те са поверени.

Обектите, от които се определя по-голям дял, се виждат при съпоставка със следващата алинея на чл. 28 СК. Тя предвижда отреждане в полза на съпруга, на когото са поверени децата, извън дела му, на обслужващите децата движими вещи.

Следователно алинея първа има предвид другите обекти (например жилище, паричен влог).

По-голям дял и на това основание може да се търси само по съдебен ред. Срокът е едногодишен. Но началният му момент е по-особен. Искът може да се предяви до изтичане на една година „от влизане в сила на решението за родителските права“, според чл. 30 СК. Понякога бракоразводното решение се обжалва само в частта относно упражняване на родителските права. А същевременно правото на по-голям дял е обусловено именно от това обстоятелство. Това обяснява посоченото уточнение за началото на срока, което отразява утвърдената и преди това практика. Актът, който променя равната пропорция на дяловете и ги прави неравни, е именно съдебното решение, което е конститутивно, т. е. създаващо ново правно положение.

Мерките за родителските права могат да бъдат изменени (чл. 106 СК). Детето може да бъде поставено под грижите на другия родител. Възниква въпрос за съдбата на имущественото разпределение, което е било основано на първоначалното уреждане на отношенията. Въпросът се поставя еднакво при действието на двата кодекса. Но нито първият, нито вторият съдържат изрично, изчерпателно решение. По този въпрос може да се спори. Противоречията в съдебната практика доведоха до издаване на ТР № 24/1969 г. на ОСГК на ВС. Върховният съд прие възможност за ревизиране на имущественото разпределение при изменение на мерките спрямо децата. Постановката е следната: на основание влязлото в сила решение за изменение на мерките относно родителските права може да се иска въз основа на чл. 303, ал. 1, т. 3 ГПК (чл. 231, б. „в“ ГПК-отм.) отмяна на влязлото в сила решение за определяне на по-голям дял. Съпругът, който получава децата, може на свой ред да предяви иск за по-голям дял.

Възможно е съпругът, комуто са поверени децата, да почине. Наследниците му не могат нито да предявяват по своя инициатива, нито да продължат евентуално предявения от наследодателя иск за по-голям дял въз основа на грижите за децата. Вън от личния характер на преценките, в случая отпада самото основание: родителските права и задължения се концентрират изцяло в лицето на преживелия родител.

2. 1. С. По-голям дял чрез обслужващи децата вещи.

Чл. 28, ал. 2 СК предвижда: „Съпругът, на когото са предоставени за отглеждане и възпитаване ненавършилите пълнолетие деца, получава извън дела си движимите вещи, които са предназначени за тяхното отглеждане и възпитаване“. Тези вещи са били в режим на СИО. Но вещи, които единият родител е набавил за отглеждането и възпитанието на детето със свои лични средства, не попадат под разпоредбата на чл. 28, ал. 2; за тях може да съществува само морален дълг на родителя да ги предаде. Но според мен, почти винаги такива вещи, купени с лични средства от единия родител, ще трябва да се смятат подарени на детето и ще трябва да се предадат на това основание. (Приемане на дарението ще има от страна на другия родител, действащ като негов законен представител, когато то е малолетно; ако е над 14 години, то самото ще е изявило воля за приемане).

Друга особеност е, че на посоченото основание вещите по чл. 28, ал. 2 СК се предоставят в лична, индивидуална собственост на съответния съпруг извън дела му от останалото общо имущество. Правилото закриля и обезпечава децата: движимите вещи, които ги обслужват, остават при родителя, на когото са предоставени родителските права. Разпоредбата е формулирана за първи път от втория кодекс от 1985 год., но тя дава израз на утвърдено още преди него разбиране. В по-големия дял, основан на грижите за децата, практиката на ВС и правната доктрина виждаха отреждане преди всичко на вещите, обслужващи децата: легло, завивки, бюро, биб-

лиотека, учебни пособия, музикални инструменти и пр. (Постановление № 5/1972 г. на Пленума на ВС).

Ал. 2 на чл. 28 СК не сочи изрично, че правилото важи за случая на развод (а също и на унищожаване на брака). Това обаче е съвсем очевидно: само тогава се предоставят на единия съпруг „за отглеждане и възпитаване ненавършилите пълнолетие деца“. Касае се до същата обстановка, която е предвидена в ал. 1; до едно продължение, при което се установява втора възможност за съпруга.

Прави впечатление различният законов подход в двата случая, когато се определя по-голям дял поради възложени родителски грижи. По-голям дял от общото имущество поради затруднения в отглеждането и възпитаването на поверените деца (ал. 1) съдът „може“ да определи, т. е. нормата е диспозитивна. Той има право на преценка относно условията на закона и е овластен да не уважи направеното искане. Докато движимите вещи, обслужващи децата (ал. 2), съпругът „получава“ извън дела си винаги. Тук текстът е категоричен и условия не са поставени, т. е. нормата е императивна (повелителна). Той установява право на съпруга, което съдът трябва да уважи. Мерадавно е само предназначението на вещите.

Както по ал. 1, срокът е преклузивен и е една година от влизане в сила на решението за родителските права (чл. 30 СК). Съдебното решение е актът, който определя по-големия дял чрез отреждане на вещите, обслужващи децата.

Закономерно и обосновано се поставя въпроса за съдбата на тези вещи при промяна на мерките за родителските права и поверяване на детето под грижите на другия родител. Предвид назначението им, тези вещи следва да се предоставят на новоовластения родител. Ако възникне такъв дребнав спор и вещите не бъдат предадени доброволно, може да се използва процесуалният път, посочен в ТР № 24/1969 год. (посочено във връзка с предоставянето на по-голям дял поради грижа за децата).

2. 1. D. Получаване на по-голям дял на няколко основания – възможни са две хипотези.

Първо, един от съпрузите разполага с няколко основания за по-голям дял (т. е. налице е кумулиране на основания). Например упражняването на родителските права, възложени на съпругата, ѝ създава особени затруднения, а във от това нейният принос в придобиване на общото имущество значително надхвърля приноса на съпруга. При определяне дела на съпругата съдът трябва да вземе предвид и двете основания. Аритметичната величина, която би се получила, е въпрос на конкретна фактическа преценка. Извън така определения дял съпругата трябва да получи и обслужващите децата движими вещи.

Второ, всеки от съпрузите разполага с основание за по-голям дял (т. е. налице е конкуренция на основания). Например упражняването на родителските права, възложено на съпругата, ѝ създава особени затруднения, но приносът на съпруга в придобиване на общото имущество значително надхвърля нейния принос. Съдът би следвало да определи поотделно резултатите на двете основания и да приложи, най-общо казано, идеята за „компенсацията“. Общият резултат би могъл да бъде запазване на равенството между дяловете. Независимо от тези пресмятания, съпругът на когото са поверени децата, получава извън дела си обслужващите ги движими вещи.

2. 2. Получаване на дял от личното имущество.

А. Понятие.

Получаването на дял от личното имущество на другия съпруг трябва да се разграничава от прекратяването на СЮ и получаването на дял от бившите общи имоти. В случая се отнася до право на съпруга да получи дял от определени лични

имущества на другия съпруг поради това, че е съдействал за придобиването им. Например подпомогнал е със средства придобиването на вещи за професионално ползване от другия съпруг, които съгласно чл. 20, ал. 2 СК са негова лична (индивидуална) собственост. Правото се основава на забраната за неоснователно обогатяване. Целта е да се възмезди приносът на съдействалия съпруг.

Правната уредба е в самостоятелната разпоредба на чл. 29 СК, озаглавена „Получаване на дял от личното имущество“: „При развод всеки от съпрузите има право да получи част от стойността на вещите за упражняване на професия и от вземанията на другия съпруг, придобити през време на брака, ако са на значителна стойност и той е допринесъл за придобиването им с труда си, със средствата си или с работата си в домакинството. Този иск може да се предяви и преди развода, ако поведението на съпруга, който е придобил имуществото, поставя в опасност интересите на другия съпруг или на децата.“

В проекта на нов СК не се предвиждат промени в тази материя и е запазена старта уредба, но вече с друга номерация – чл. 31 п. СК.

Правилото има дълга предистория в семейното ни право. Когато беше в сила принципът на съпрузеската имуществена разделност (до 1968 г.), правото на съдействалия съпруг да получи дял от личното имущество на другия съпруг имаше много важно и широко приложение. Чрез него се извършваше справедлива корекция на разделността. В началото тя бе в полза главно на жената-домакиня. Обектът на правото беше неограничен. Той обхващаше всички индивидуални имущества на съпруга, придобити през време на брака със съдействие на другия съпруг. Първият СК от 1968 г. въведе режим на общност върху определени имущества на съпрузите. Но други имущества останаха лично притежание. Остана и възможността някои от тях да бъдат придобити с принос на другия съпруг. Правото на дял отново бе признато, но практически вече в много по-тесни рамки, тъй като бе стеснена самата сфера на индивидуалното притежание. Голяма част от имуществата, към които по-рано се насочваше искът, бяха превърнати в имуществена общност. Семейният кодекс от 1985 г. на свой ред възпроизведе правилото с досегашните му основни черти, но приложното поле на претенцията бе още повече ограничено. Намалени бяха нейните обекти поради разпростиране на общността и върху паричните влогове. Предвидени бяха и допълнителни условия за осъществяването ѝ.

Важна особеност е, че докато в чл. 28 законът говори за присъждане на "дял", тук говори за присъждане на "част от стойността" на вещите за упражняване на занятие и на "част" от вземанията. Трябва да се забележи обаче, че по чл. 29 съпругът получава не идеална част от вещите за упражняване на професия, както беше по стария кодекс от 1968 г., а част от стойността им. Целта е очевидно да не се лишава съпругът-собственик на вещи за упражняване на занятие от вещите, с които се прехранва. Това положение може обаче и да бъде неудобно за него, когато той при развода вече не упражнява занятието; но законът не прави разлика.

Що се отнася до частта от вземанията, тя не е част от стойността им. Граматически "стойността" се отнася само към вещите, това се вижда от обстоятелството, че текстът казва "част от стойността" и след това "от вземанията". Но и нецелесъобразно би било частта от вземанията да е част от стойността им. Стойността на едно вземане зависи от разни обстоятелства, при това често пъти променливи. Най-много изпъква между тях платежоспособността на длъжника. Следователно съпругът, който упражнява правото си по чл. 29 СК, ще получи част от самото вземане, т. е. ще стане кредитор на длъжника по него за присъдената му част.

2. 2. В. Обекти.

Допустимо е да се търси част от стойността само от точно определени индивидуални имуществена, които съставляват обекта на правилото на чл. 29 СК: от стойността на вещите за упражняване на професия и от вземанията на другия съпруг.

Вижда се, че не може да се претендира дял в натура от вещите за упражняване на професия - нещо, което първият СК допускаше. Може да се търси само част от стойността им. С това се гарантират професионалните интереси на съпруга-съсобственик на имуществото и професионалната му дейност.

Значително е стеснено по същество съдържанието на обекта „вземания“. При действието на първия СК от 1968 г. „вземанията“ и по-специално паричните влогове бяха главен предмет на разглежданото право. Защото влоговете представляваха лично имущество на съпруга. А за придобиването им беше напълно мислимо съдействие на съпруга-нетитуляр. Вторият СК от 1985 г. превърна паричните влогове в общо имущество в режим на СИО. Следователно правото на дял се оказва ограничено само до други вземания, „придобити“ с принос на съпруга- нетитуляр.

2. 2. С. Предпоставки (условия).

Предпоставките (условиата) за получаване на дял от личното имущество на другия съпруг са три:

Първо, имуществото да е придобито през време на брака. Само тогава може да се очаква принос на другия съпруг.

Второ, имуществото да е на „значителна стойност“. Това условие е поставено от СК от 1985 г. Преценката е обективна: необходимо е по разбиранията в обществото стойността да се смята за значителна и се определя във всеки един конкретен случай. Целта на това ограничение е да се избегне воденето на ненужни дела за дребен интерес, опасност, която съществува, като се имат предвид обикновено твърде отбегнатите отношения между разведените съпрузи.

Трето, съпругът да е „допринесъл“ за придобиване на имуществото на другия съпруг: „с труда си, със средствата си, с работата си в домакинството“. Така гласеше и предишният текст. Прави обаче впечатление едно различие, което се получава сега между него и новия текст за съвместния принос като основа на СИО. Според чл. 19, ал. 2 СК този принос може да се изрази във влягането на „средства и труд, в грижи за децата и работа в домакинството“. Чл. 29 СК не сочи грижите за децата като форма на принос. Предишната разпоредба за приноса при придобиване на индивидуалните имущества е била дословно възпроизведена, при което се е оказала не напълно съгласувана с по-съвършената нова формулировка за приноса като основа на СИО. Грижите за децата, полагани от единия съпруг, не по-малко от работата му в домакинството могат да освободят средства и усилия на другия съпруг и да допринесат за имуществените му придобивания. Затова те трябва да се имат предвид и при правилото на чл. 29 СК. Това може да се приеме чрез тълкуване по аналогия на закона на чл. 19, ал. 2 СК или чрез разширително тълкуване на понятието „работа в домакинството“ в него могат да се поставят и грижите за децата. Освен това неправилно е да се смята, че това изброяване цели да създаде разлика по същество, след като както установихме по-горе, че то не е изчерпателно и пълно. Ето защо в проекта за нов СК това несъвършенство е изгладено и в чл. 31, ал. 1 от него пропускат е запълнен с включването на въпросното основание („с грижите за децата“).

2. 2. D. Приложимост.

По начало правото на част от стойността на личното имущество на другия съпруг е приложимо „при развод“. Без да е посочено изрично, то е приложимо и при унищожаване на брака, към което принципно са привлечени последиците на развода (чл. 98 СК). Новият кодекс от 1985 г. отстрани едно необосновано различие, същест-

увало при стария кодекс: правото на дял от личното имущество въз основа на съдействие бе отказано на недобросъвестния съпруг при унищожаване на брака (т. е. на този, което е знаел пречката за брак). Но това право не беше отказано на виновния съпруг при развод. А същевременно недобросъвестността при унищожаване на брака имаше значението на вината при развода. Затова нямаше никакво оправдание нито за различieto въобще, нито за отнемане точно на това право на недобросъвестния съпруг (при признаване примерно на правото му за по-голям дял от общото имущество). Вън от това, в областта на имуществените отношения в гражданското право е меродавен не принципът на вината или недобросъвестността, а принципът за забрана на неоснователното обогатяване. Следователно сега и недобросъвестният съпруг при унищожаване на брака може да получи дял от личното имущество на другия съпруг, ако е съдействал за придобиването му.

Разводът (респективно унищожаването на брака) е обстановката, в която по начало искът би бил предявен. Отново наред с това е призната възможността за предявяването му и „преди развода“. Това е изключение. То се обуславя от определени условия: „ако поведението на съпруга, който е придобил имуществото, поставя в опасност интересите на другия съпруг или на децата“. Преценката принадлежи на съда. Различни конкретни случаи могат да се подведат под законовата разпоредба. Например разпиляване и отчуждаване на придобитите имущества, ликвидиране на обекта, към който при развод би могла да се насочи претенцията на съдействалия съпруг, подкопаване на материалното семейно благополучие. Не съществува необходимост наред с искането за дял от личното имущество през време на брака да се иска и прекратяване на СИО поради „важни причини“.

2. 2. Е. Осъществяване.

Правото на дял от личното имущество на другия съпруг се осъществява по съдебен ред чрез иск срещу бившия съпруг. Това право е потестативно (преобразуващо). Искът може да бъде съединен с брачния иск съгласно чл. 322, ал. 2 ГПК (чл. 260, ал. 2 ГПК-отм.), но той може да бъде предявен и самостоятелно. Срокът е една година (както при исковете за по-голям дял). Той тече от прекратяването на брака (чл. 30 СК). Ако искът се предявява през време на брака поради поведението на съпруга-притежател, възпрос за срок не се поставя. Същевременно трябва да е налице посочената в текста обстановка на „опасност“. Искът може да се предяви и „преди развода“. Не е необходимо обаче да последва развод, и то до изтичане на определено време. Искът би бил правилно уважен, щом са съществували законовите условия и предпоставки, макар да не се е стигнало до развод. Затова по-коректно би било да се каже, че искът може да се предяви и „независимо от развода“.

Съдебното решение, подобно на решението за определяне на по-голям дял, е с конститутивно действие и ефект. Ако се отнася до част от стойността на вещите за упражняване на занятие, решението признава на ищеца правото на съответна част от стойността и му я присъжда. Ако се отнася до част от вземане, решението прехвърля на ищеца съответната част от вземането, т. е. извършва цесия на тази част – една принудителна цесия, в която волята на съда замества волята на кредитора-цедент. За действието на СР в този случай се прилага правилата за цесията, следователно длъжникът, ако е платил преди да му бъде съобщено за цесията, се е освободил от задължението си.

Размерът на дела от личното имущество, който може да се отреди на ищеца, не е посочен аритметично. Той трябва да се определя от съда във всеки отделен конкретен случай по справедливост и с оглед характера и размера на приноса.

2. 3. Прекратяване при смърт и режим на СИО.

А. Понятие.

Проблемът за наследяване от съпруг на имуществена общност възникна през 1968 год., когато първият СК въведе в нашето право самия институт на СИО. До влизане на кодекса в сила действаше режим на разделност, т. е. всеки съпруг беше индивидуален притежател на придобитите от него имущества. При смъртта му те се наследяваха по правилата на ЗН. По-специално съпругът получаваше част, равна на частта на всяко дете (чл. 9, ал. 1 ЗН). За наследства, открити до 22 май 1968 г., важи това правило.

В главата „Отношения между съпрузите“ във връзка с прекратяването на СИО, СК от 1968 г. създаде едно специално наследственоправно правило - чл. 14, ал. 7 СК. То се отнасяше до наследяването на прекратената поради смърт имуществена общност. С него се внасяше отклонение от правилата на ЗН, според които съпругът и децата получават равни части: когато преживелият съпруг наследяваше заедно с деца, той не получаваше дял от частта на починалия съпруг от общото имущество; тя се наследяваше само от децата. Това правило бе изоставено от втория Семейен кодекс от 1985 г. ЗН получи приложение на общо основание. Поради това никъде в съдържанието на действащия кодекс не фигурира разпоредба по въпроса. Просто липсва старото специално правило. Промяната е много съществена. Тя е с дълготрайно значение и ще се чувства години наред. Защото новото правно решение ще се прилага за наследствата, открити след влизане на новия СК в сила от 1 юли 1985 г. Уреждането на неликвидираните отношения по откритите до тази дата наследства остава подчинено на отмененото специално правило, тъй като то е било в сила при откриване на наследството. Това налага да се даде информация за уреждането на въпроса и по двата последователни кодекса, както и по актуалния въпрос за проекта на нов, трети по ред, СК.

2. 3. В. Наследяване от съпруг на имуществена общност при СК от 1968 год.

Наследяване от съпруг на имуществена общност при СК от 1968 год. – Чл. 9, ал. 1 от ЗН казва, че: „Съпругът наследява част, равна на частта на всяко дете. „, а чл. 14, ал. 7 от стария СК предвиждаше, че: „При прекратяване на имуществената общност поради смърт на единия от съпрузите се прилагат разпоредбите относно наследяването и делбата. Но когато преживелият съпруг наследява заедно с деца на починалия съпруг, той не получава дял от частта на починалия от общото имущество. “

Това означава следното. При смърт на единия съпруг СИО се прекратява на две равни части. Преживелият съпруг запазва половината от общите имущества като обособено свое участие в общността, като лично притежание, а не като наследство. Другата половина се включва в наследството. В качеството си вече на наследник, преживелият съпруг би трябвало да получи и дял от тази половина. И наистина той получава такъв дял, когато конкурира с роднини от втори ред (родители) или с роднини от трети ред (определени сребрени роднини или по-далечни възходящи). Той получава даже цялата половина, ако е единствен наследник (чл. 9, ал. 3 ЗН). Но съпругът не получава такъв дял, когато сънаследява с деца. Той не е наследник относно частта на починалия от имуществената общност. Тя се получава само от децата. При конкуренция с деца преживелият съпруг получава наследствен дял само от индивидуалното имущество на починалия. Правилото на чл. 14, ал. 7 СК от 1968 г. е специално по отношение на чл. 9, ал. 1 ЗН, според което съпругът получава дял, равен с този на децата. Ето защо в посочените рамки то дерогира последната разпоредба.

Чл. 14, ал. 7 СК породи редица въпроси. Според господстващото мнение изразът „деца на починалия“ обхваща както лични деца на наследодателя от друга брачна връзка, така и общи деца на съпрузите. Важното е децата да са деца на починалия (родни или осиновени), без оглед кой е другият родител. Правилото намира приложение и когато като сънаследници на съпруга се явяват внуци или правнуци на наследодателя, заместващи децата (които са починали преди това или са станали недостойни да наследяват - чл. 10 ЗН). Макар да сънаследява с деца, съпругът може да получи цялата обикновена покъщнина, щом отговаря на съответните условия. Според чл. 12, ал. 1 ЗН покъщнината се получава от сънаследниците, които са живели с наследодателя и са се грижили за него. Наистина по начало тя е общо имущество. Прилага се обаче не чл. 14, ал. 7 СК, по силата на който съпругът би трябвало да бъде лишен от половината. Прилага се чл. 12, ал. 1 ЗН, който има собствен социален смисъл и морално значение със своя възнаградителен характер (в този смисъл и ТР № 28/1970 г. на ОСГК на ВС). Съпругът може да се разпорежи със завещание в полза на другия съпруг с разполагаемата си част от общото имущество. Няма основание това да се откаже, щом подобно завещание може да се направи в полза на всяко трето лице. Усложнено става изчисляването на запазената и разполагаемата част (чл. 28 и 29 ЗН). Когато съпругът наследява с деца (или други низходящи), наследството се явява разделено на две части: една, в която наследяват низходящите и съпругът, и друга - в която наследяват само низходящите. В зависимост от това трябва да се определят и две разполагаеми части за двете наследствени маси.

Тези правила важат за наследствата, открити до 1 юли 1985 г.

2. 3. С. Наследяване от съпруг на имуществена общност при СК от 1985 год.

Наследяване от съпруг на имуществена общност при СК от 1985 год. – правилото на отменения чл. 14, ал. 7 от стария СК бе замислено в интерес на децата. Прието е било, че при режим на СИО, ако се приложи последователно ЗН, децата ще бъдат ошетенени, а съпругът - прекалено облагодетелстван, тъй като наред със своята половина от общото имущество, той би получил и от другата половина част, равна на частта на всяко дете. В този случай, например при две деца, съпругът би задържал четири шеста, а децата - само по една шеста. По силата на предвиденото в СК съпругът запазва само своята половина, а другата половина се разделя между децата.

Но правилото установено в чл. 14, ал. 7 от първия СК, приложено в различните житейски случаи, не осигуряваше най-справедливо уреждане на имуществените отношения. То съдържаеше вътрешна алогичност и противоречивост. Съвсем скоро се появиха недоволства в реалния живот и критики в правната доктрина. Щом съпругът задържа едната половина не на друго основание, а като оправдана и заслужена своя лична собственост, базирана на съвместния принос, защо да не получава винаги дял от другата половина, превърната в наследство? Не се ли нуждае именно съпругът от по-засилена закрила? Нормално, ако при смъртта на родителя децата са малки, всички грижи за тях се стоварват върху плещите на преживелия родител. Ако децата са големи, дееспособни и трудоспособни, то значи, че преживелият родител вече не е млад. Децата биха могли със свои сили и средства да посрещнат житейските си проблеми, а възрастният съпруг е много повече затруднен и трябва да бъде закрилян и подпомаган. При това в мнозинството случаи неговото имущество един ден пак ще премине върху тях.

Ръководен от подобни съображения и обстоятелства, вторият СК изостави правилото на чл. 14, ал. 7 от стария СК. По този начин правилата на ЗН получиха последователно приложение. Това означава следното: при прекратяване на СИО

поради смърт на съпруга, преживелият съпруг запазва своята собствена половина от бившите общи имоти. Става въпрос именно до половината, защото при прекратяване на общността поради смърт, СК не предвижда възможност за определяне на по-голям дял (чл. 27 и 28 СК). Другата половина, полагаща се на починалия, се включва в наследството наред с индивидуалните негови имущества. От цялата наследствена маса съпругът получава на общо основание съответен дял съобразно правилата на чл. 9 ЗН. Няма значение дали той наследява с роднини от втори или трети ред или с деца (респективно внуци или правнуци, заместващи децата), т. е. и при сънаследяване с деца, наред със своята половина от общото имущество, съпругът получава и от частта на починалия наследствен дял, равен на дела на всяко дете. Той е сънаследник наред с децата и на това имущество.

Това правно решение важи за наследствата, открити след 1 юли 1985 г.

2. 3. D. Наследяване от съпруг на имуществена общност по проекта за нов СК.

Наследяване от съпруг на имуществена общност по проекта за нов СК – в проекта за трети СК не се предвиждат промени на правната уредба, установена от сегашният СК от 1985 год. в това отношение – при смърт, преживелият съпруг получава една втора ех lege, а другата половина наследява заедно с останалите наследници по правилата на ЗН – чл. 9.

2. 3. E. Наследяване от съпруг при отказ на децата.

Наследяване от съпруг при отказ на децата – при решението на този въпрос трябва да се имат предвид две обстоятелства: първо, положението на съпруга като наследник и второ, действието на отказа от наследство. Наследственоправното положение на съпруга е особено в сравнение с това на роднините. Наследниците-роднини са подредени в редове (групи): първи ред – низходящи (деца, внуци и пр.); втори ред – родители; трети ред - по-далечни възходящи плюс съдебени роднини (братя и сестри, възходящи от 2 и по-горна степен); четвърти ред (създаден през 1992 г., ДВ, бр. 60 от 1992 г.) - роднини по съдебна линия до шеста степен включително (т. е. до втори братовчеди). Следващ ред се призовава, ако липсва предходен (чл. 5-8 ЗН). Съпругът е партньор на всяка призована група роднини и сънаследява с всеки наследствен ред, освен с новосъздадения четвърти. Що се отнася до отказа от наследство, отказът на даден сънаследник по правило уголемява дяловете на останалите наследници (чл. 53 ЗН). На тази основа трябва да се разглеждат последиците от отказа на децата, когато те сънаследяват със съпруга частта на починалия от общото имущество: уголемява ли се делът на съпруга или не се уголемява?

При действието на първия СК от 1968 год. неговият чл. 14, ал. 7 налагаше да се отговори отрицателно. Ако децата се откажат от наследството, делът на съпруга няма да се уголеми с другата част от общото имущество, защото при конкуренция с деца съпругът не е сънаследник за тази част. Отказът на едно от децата ползва само останалите. Ако отказващото се дете е едно или всички деца се откажат от наследство, наследниците от първи ред отпадат с обратна сила, т. е. към момента на откриване на наследството. Тогава се призовават наследниците от следващите редове, в конкуренция с които съпругът наследява без ограничение. Вън от своята половина той получава съответен дял и от частта на починалия от общото имущество (в този смисъл е и ТР № 27/1970 г. на ОСГК на ВС).

При действието на настоящия СК, според проф. Л. Ненова, се налага обратният отговор: отказът на децата трябва да доведе до уголемяване дела на съпруга. Ако децата са няколко и само някои от тях се откажат от наследство, ще се уголемяват дяловете на останалите деца и на съпруга. Ако единственото дете или всички деца се откажат от наследство, съпругът следва да получи цялото наследство - как-

то когато няма никакви други наследници, така и когато има роднини от следващите родове.

Но с ТР № 148/1986 г. на ОСГК Върховният съд даде различно тълкуване за случая на отказ от всички деца. Той прие следното: „При отказ от наследство, заявен от някои от децата на наследодателя, а също и при неприемането му от някои от тях, преживелият съпруг получава дял от наследството, равен на дела на всяко от децата, които са приели наследството. " С други думи дялът му се уголемява подобно на дяловете на децата. „При отказ от наследство, заявен от всички деца на наследодателя, а също и при неприемането му от всички тях, преживелият съпруг наследява със следващите децата редове. В този случай, ако няма наследници от тези редове, той получава цялото наследство. " В правната теория такова е и становището на проф. С. Тасев.

3. Унищожаемост на брака.

3. 1. Понятие и обща характеристика.

Унищожаването на брака е посочено между основанията за прекратяване на брака (чл. 92, т. 2 СК) и като основание за прекратяване на СИО (чл. 26, ал. 1, пр. 3 СК). По-нататък то е подробно уредено в чл. 96, 97 и 98 СК.

Терминът „унищожаване на брака“ замества термина „обявяване недействителността на брака“, съществувал традиционно в семейното ни законодателство от 1945 г. до действащия СК, тъй като същият по-точно изразява същността на явлението. Той указва на проявен правен ефект и необходимост от дейност на държавен орган за разрушаването му. Налага се използването на този термин, щом не може да се намери по-подходящ самостоятелен синоним за обозначаване на тази специфична съдебна прекратяемост.

Терминът „унищожаване на брака“ позволява също по-ясно да се разграничи фигурата на нищожния, т. е. напълно невалиден брак. Макар да не се урежда пряко от закона, тази фигура е напълно възможна и неизбежна, ако са допуснати радикални закононарушения при сключване на брака (например некомпетентност на служителя, несъставяне на акт за брак и пр.).

3. 2. Основания (причини).

Основанията (причините) за унищожаване на брака са изрично (изчерпателно, лимитативно) посочени в чл. 96 СК: „Бракът се унищожава когато:

1. при сключването му са били нарушени чл. 12 и 13 СК;

2. встъпващият в брак е бил принуден да го сключи чрез заплашване с тежка и предстояща опасност за неговия или на негови близки живот, здраве или чест. ”

Основанията са посочени изчерпателно и не могат да се тълкуват разширително. Всички други възможни закононарушения са или ирелевантни за действителността на брака, или пък водят до неговата нищожност.

Основанията за унищожаемост се свеждат главно към нарушаване на условията и пречките за встъпване в брак, установени в чл. 12 и 13 СК. Унищожаемостта е обратната страна на въпроса за материалните брачни изисквания. Тя представлява семейноправна санкция за тяхното нарушаване, обща и еднообразна за всички случаи.

В правната литература са поддържани различни идеи. Например – определени брачни пречки да не водят до недействителност (като непълнолетие, болест). По този начин пречките за брак се оказват разделени на:

1) пречки, унищожавачи брака (*impedimenta dirimentia*), и

2) пречки, само запрещаващи брака (*impedimenta impedimentia tantum*).

Според проф. Н. Меворах известни брачни връзки могат да бъдат свързани с нищожност на брака (бигамия, инцест между близки роднини), а други - с унищожаемост на брака (болест, инцест между по-далечни роднини). СК от 1985 год. не е напуснал позицията на предишния закон. Нарушаването на всички материалноправни изисквания за брак водят до едни и същи правни последици. Тези последици се свеждат до съдебна прекратяемост на брака.

3. 3. Режим на унищожаване.

Режимът на унищожаемостта на брака разкрива следните основни черти:

Най-характерната и определящата е, че унищожаемият брак поражда правните последици на законен брак. Ако не бъде надлежно атакуван и разрушен, той ще съществува като валиден брак до смъртта на съпрузите (например брак на душевно болен, на туберкулозен, на епилептик - неатакуван от никого). До евентуалното съдебно разрушаване на брака позоваването на неговата унищожаемост е недопустимо. Според изричния текст на чл. 96, ал. 2 СК, който е ключ за разбиране същността на явлението, „никой не може да се позовава на унищожаемостта на брак, докато тя не бъде постановена от съда“ (така и Решение № 1828/1973 год. на ВС). Затова например съпругът на една шизофреничка не може да отблъсне обвинението в двубрачие или иска за издръжка, противопоставяйки болестта на своята съпруга и унищожаемостта на брака си с нея, щом този брак не е съдебно прекратен. По същите съображения, бракът, непрекратен като унищожаем, може да бъде прекратяван с развод (Решение № 827/1973 год. на ВС). Следователно брачната унищожаемост не действа по право. Тя е „спяща“, „латентна“. За да се проявят нейните последици, тя трябва да бъде релевирана и постановена от съда.

Унищожаемостта на брака може да бъде предявена само по исков ред. Тя е предмет на специален брачен иск - иск за унищожаване на брака (по старата терминология - за „обявяване недействителността“ на брака) - по гл. 26, чл. 318 и сл. ГПК (или чл. 258 ГПК-отм). Този иск може да бъде предявен самостоятелно, на едно или няколко основания. Той може да бъде съединен и с друг брачен иск, например за развод, съгласно чл. 322, ал. 2 ГПК (чл. 260 ГПК-отм.). Той може да бъде предявен и като насрещен. Но иск е безусловно необходим. Унищожаемостта не може да бъде постановена инцидентно, като преюдициален въпрос, или чрез възражение (например възражение на ответника съпруг по иска за издръжка, предявен от болната съпруга).

При определени обстоятелства унищожаемият брак може да бъде заздравен (саниран). Това означава той да се освободи от своята латентна унищожаемост и да стане неатакуем. Съществуват четири различни разрешения в това отношение.

3. 4. Действие на унищожаването (правни последици).

Действие на унищожаването (правни последици) – основният въпрос е дали бракът се унищожава с обратна сила (ex tunc) или само за в бъдеще (ex nunc).

Ако направим историческо тълкуване и преминем от ЗЛС през първия СК от 1968 год. до настоящия СК от 1985 год., при сега уредените правни последици и при липсата на законодателен намек за обратна сила следва да се приеме, че унищожаването на брака има действие само за в бъдеще, т. е. ex nunc, отсега-нататък, за напред.

Несъмнено важна правна последица от унищожаването на брака е прекратяването на СИО, съгласно чл. 26, ал. 1, пр. 3 СК (или чл. 28, ал. 1, пр. 3 п. СК).

Действието на унищожаването на брака само за в бъдеще не се влияе от добросъвестността на съпрузите. Но добросъвестността има значение за правните последици, защото добросъвестният съпруг е поставен в по-благоприятно положение. Добросъвестността означава незнание на брачната пречка, незнание на основание-

то за унищожаване на брака при сключването му. Това незнание може да се отнася както до фактическото обстоятелство, така и до правното му значение. В този случай се приема, че принципът *error juris* посет в случая не намира приложение. Добросъвестността е налице например когато: съпрузите не знаят, че са първи братовчеди, или знаейки това, те мислят, че бракът между тях е позволен; съпругът не знае, че е болен, или знае, но не мисли, че болестта му е пречка за брак; съпругата не знае, че съпругът е двуженец, и т. н. Принуденият да сключи брак е по хипотеза добросъвестен. Такъв е по начало запретеният, респ. страдащият от болест, даваща основание за поставяне под пълно запрещение.

Добросъвестни могат да бъдат двамата съпрузи или единият от тях. Добросъвестността се преценява към момента на сключване на брака. По общо правило тя се презумира.

Значението на добросъвестността е установено от чл. 98, ал. 1 СК. Общото положение е приравняването на недобросъвестността към вината за развод: при съответното прилагане на бракоразводните последици „недобросъвестността при унищожаване на брака има значението на вината при развода“. Значи добросъвестността има значение на невиновност. По-конкретно това означава следното:

При смърт на ищеца в течение на започнат процес за обявяване унищожаване на брака наследниците могат да продължат делото само ако преживелият съпруг е бил недобросъвестен (чл. 102 СК).

Само в такъв случай преживелият съпруг няма да наследи починалия и ще изгуби изгодите, произтичащи от разпореждания по случай на смърт (чл. 104 СК).

Между критериите за предоставяне на семейното жилище се подрежда и добросъвестността (чл. 107 СК).

Добросъвестността или недобросъвестността, които могат да отразяват даден облик и поведение на личността, могат косвено да имат значение и при решаване на въпроса за фамилното име (чл. 103 СК), както и за упражняване на родителските права (чл. 106 СК).

Чл. 329, ал. 1 ГПК (чл. 270 ГПК-отм.) възлага съдебните разноси по брачните дела „върху виновния или недобросъвестния съпруг“. При липса на вина или недобросъвестност или при двустранна вина или недобросъвестност „разноските остават в тежест на всеки от тях, както са ги направили“.

4. Последици от развода.

4. 1. Понятие и обща характеристика.

Разводът е посочен като основание за прекратяване на брака в чл. 94, т. 3 СК и уреден подробно в чл. 99-107 СК. Разводът е и основание за прекратяване на СИО според чл. 26, ал. 1, пр. 2 СК (или чл. 28, ал. 1, пр. 2 п. СК).

Разводът обикновено се определя като съдебно прекратяване на брака при живота на двамата съпрузи. Но съвсем същото определение важи и в пълна степен за унищожаването на брака. Нашият закон изобщо познава два начина за съдебно прекратяване на брака приживе на съпрузите - унищожаване и развод. Затова и дефинирането им трябва да отрази и отличителните им особености. Прекратяването на брака чрез унищожаване се извършва поради нарушаване на материалните условия и пречки за брак, т. е. поради пороци при неговото учредяване. Прекратяването на брака чрез развод се извършва въз основа на последващи факти: настъпило дълбоко и непоправимо брачно разстройство или постигнато взаимно съгласие (*divortium ex consensu*). По хипотеза бракът е бил редовно сключен (Той би могъл да бъде и унищожаван, но непрекратен на това основание.).

Разводът по действащото българско право може да се определи като съдебно прекратяване на брака при живота на двамата съпрузи въз основа на настъпили след сключването му обстоятелства.

4. 2. Последници от имуществен характер.

Правни последици на развода между съпрузите от имуществен характер – най-важните последици от прекратяването на брака с развод в имуществен план са две: отпадане на наследяването и на разпорежданията в случай на смърт, от една страна, и отмяна на даренията направени във връзка или през време на брака по чл. 105 СК, от друга страна.

4. 2. А. Отпадане на наследяването и на разпорежданията в случай на смърт.

Чл. 104 СК предвижда: „След развода бившите съпрузи престават да бъдат законни наследници един на друг и губят всички изгоди, произтичащи от разпорежданията в случай на смърт, направени преди това... ”

Правилото съществува неизменно в законодателството ни още от 1945 г. (чл. 41 Наредба-закон за брака, чл. 50 ЗПС, чл. 27 СК от 1968 г.). Текстът обединява две правила, които макар и тясно свързани помежду си, имат самостоятелно значение.

Първото е отпадане на взаимното наследяване между съпрузите.

Съпрузите са законни наследници един на друг. При това положението на преживелия съпруг като наследник е особено. Той наследява винаги независимо от наличието на други наследници. Никой от стълбицата на наследниците не го изключва. Съпругът е партньор на съответния призван наследствен ред роднини, като изключва някои далечни сребрени роднини (чл. 8, ал. 4 ЗН - ДВ. бр. 60 от 1992 г.). При отсъствие на други наследници съпругът получава цялото наследство като единствен наследник (чл. 9 ЗН).

Наследственото право на съпруга се основава на брачната връзка. Затова разводът погасява наследствените права на съпрузите и изважда последните от кръга на законните наследници. Както сочи чл. 104 СК, „след развода бившите съпрузи престават да бъдат законни наследници един на друг... ” Този резултат настъпва при абсолютно всички случаи на развод. Няма значение дали бракът е прекратен по взаимно съгласие или по исков ред. Ирелевантно е дали в последния случай разводът е постановен по вина на двамата съпрузи, по вина на единия от тях, по обективни причини. И абсолютно невинният съпруг престава да бъде законен наследник на изключително виновния. Изобщо отпадането на взаимното наследяване не е свързано с въпроса за вината. То произтича от обективния факт на прекратяването на брака.

Съгласно чл. 104 СК, наред с отпадане на взаимното наследяване, след развода бившите съпрузи „губят всички изгоди, произтичащи от разпорежданията в случай на смърт, направени преди това”. Става дума за разпореждания, направени от съпруга в полза на другия съпруг приживе, през време на брака, но предназначени да проявят действие след смъртта на извършителя (например завещателно разпореждане). Тези разпореждания са били мотивирани от съпругеските отношения, от чувството на признателност и благодарност, от грижата за брачния партньор. Следователно разводът, който коренно променя отношенията, ги прави неоправдани. Съпругът би могъл и лично да ги отмени. А ако той пропусне да стори това, сам законът, изхождайки от предполагаемата му воля, ги обезсилва автоматично, ex lege, в момента на развода.

Най-характерни „разпореждания в случай на смърт” са завещателните разпореждания, направени от единия съпруг в полза на другия. Те отпадат по силата на закона със самия факт на развода. Това отпадане не е „отменяване на завещание” (по смисъла на чл. 38 и сл. ЗН), защото не е необходима проява на воля в такъв

смисъл. То не е и „недействителност на завещанието“ (по смисъла на чл. 42 и сл. ЗН), защото липсва порок при извършване на завещанието. Налице е особено автоматично (*ipso facto*) обезсилване чрез развода на валидно извършени завещателни разпореджания. То не се урежда от ЗН, а от СК - като последица на развода. В резултат на отпадането на завещателните разпореджания съответните имущества се включват в общата наследствена маса. Естествено, обезсилването се отнася само до завещателните разпореджания в полза на съпруга. То не засяга завещанието като цяло, ако то съдържа и други разпореджания.

Разводът осуетява и изгодите, произтичащи от застрахователни договори, свързани с живота на съпруга. Наред с общото правило на чл. 104 СК трябва да се имат предвид и специалните правила на Кодекса за застраховането.

За да отпадне взаимното наследяване между съпрузите, както и изгодите от разпореджанията в случай на смърт, необходимо е разводът да предшества смъртта на съпруга. Макар бракът да е дълбоко разстроен, макар съпругеското съжителство да е прекратено и даже да е предявен иск за развод, щом липсва влязло в сила бракоразводно СР, преживелият съпруг запазва по начало наследствените си права и изгодите от разпореджанията в случай на смърт. По изключение този резултат може да бъде осуетен, макар съпругът да е починал преди развода, само в случая на чл. 102 СК - при продължено от наследниците дело за развод и установена основателност на предявения иск. Чл. 104, изр. второ СК предвижда, че „същите последици настъпват и когато основателността на иска е установена след смъртта на ищеца“.

4. 2. В. Отмяна на даренията.

Според чл. 107, ал. 1 СК „даренията на имущества със значителна стойност, направени във връзка или през време на брака на единия съпруг от другия съпруг или от негови близки, могат да бъдат отменени, освен ако отмяната противоречи на морала“.

Въпросът за положението на такива дарения се повдигаше многократно, преди сегашният СК от 1985 год. да го уреди. При липсата на разпоредба в закона, ОСГК на ВС се опита да разреши въпроса в ТР № 26/1972 год., като прие, че даренията могат да бъдат отменени, ако са със значителна стойност и запазването им от надарения съпруг след развода е противно на „правилата на социалистическото общество“. При изработването на сегашният СК от 1985 год. въпросът бе решен в новия чл. 105 пак с позоваване на моралните ценности и етиката, но сега се иска отмяната на дарението да не е противна на морала.

Разпоредбата има предвид дарения „с със значителна стойност“, като оставя на съда да определи дали стойността в един случай е значителна. Дали стойността на едно дарение е значителна ще се преценява за всеки един отделен случай, и то с оглед на значението на тази стойност за дарителя. Целта на закона е да не бъде ошетен дарителят, а не да бъде наказан дареният, който може да не носи никаква вина за развода и за когото дарението може да има много по-голямо значение, отколкото за имотния и заможен дарител.

Отменят се даренията, направени или от единия съпруг на другия, или от близки на единия съпруг на другия. Дарения, направени на съпруга от негови собствени близки и роднини, не попадат в обхвата на чл. 105 СК. Кой са „близки“, е предоставено на съда да преценява. Не попадат тук по мое лично мнение и даренията, направени от лице, което е близко на двамата съпрузи.

Текстът на чл. 105 СК обхваща две групи дарения. Тук влизат както даренията, направени преди брака, но „във връзка с брака“, така и даренията, направени през време на брака. Че дарението, ако е направено преди брака, е „във връзка с брака“, това трябва да докаже този, който иска то да бъде отменено. Колкото за даренията

през време на брака, не всички попадат под чл. 105 СК. Законът не допуска да се твърди, че не са във връзка с брака. Но тук на помощ на дарения идва разпоредбата, която изключва отмяната на дарението, ако отнемането на подареното от дарения е „противно на морала“. Това положение се прилага и за даренията, извършени преди брака във връзка с него.

Кога отнемането на подареното ще бъде противно на морала и кога не – и това е предоставено да се преценява от съда. Тук влизат преди всичко много случаи на т. нар. възнаградителни (ремунераторни) дарения: единият съпруг или близък на единия съпруг се отблагодарява със значително дарение за услуга, която е получил от дарения съпруг - за съответна на дарението услуга. Но и без възнаградителност може да има случаи, в които отнемането на подареното ще бъде противно на морала. Ако например след 30 години брак, единият съпруг се влюби, получи развод по своя вина и иска от бившата си съпруга да му върне това, което ѝ е подарил в началото на брака, мисля, че доста трудно би се оправдало морално такова искане за отмяна. В правната теория основателно се сочи, че въпросът за вината на дарителя, който иска да се отмени дарението, не е без значение. Ненормално ще бъде съпругът-дарител, който е изгонил жена си, за да се ожени за друга, след това да иска да му се върне това, което и е подарил.

Тук възниква и въпросът какво може да се иска при отмяна на дарението - като се има предвид, че целта на закона е дарителят да не бъде ощетен. Когато подареното е вещ, която е налице - имот, лек автомобил, скъпоценност - положението струва ми се, е ясно. Но трябва да се има предвид, че подареното може да е изразходвано най-добросъвестно от дарения или да е изхабено и да се е унищожило. Когато се прави дарение, не се уговаря, че дареният ще запази подареното, та да може да го върне при развод; има и дарения, които се правят, като се има предвид, че подареното, например парична сума, ще бъде изразходвано (похарчено). Според проф. П. Венедиков, тъй като отмяната на даренията не е замислена като наказание за дарения съпруг, няма връзка с вината за развода - би трябвало да се приеме, че подлежи на връщане това от дарението, с което дареният се явява обогатен, когато се предявява искът. Ако на съпруга са подарени пари, за да си купи кола, и колата е вече погинала, не може да се иска от него да върне сумата, която е получил. Това ограничение се налага от изискването на закона отмяната на дарението да не е противна на морала.

Според някои автори, ако дареният е използвал подареното за нуждите на семейството, не дължи връщане, а ако го е изразходвал за свои лични нужди, дължи. Според проф. П. Венедиков няма основание, за да се наместват нуждите на семейството и целта на закона е да се избегне у дарения бивш съпруг да остане подарено имущество, а ако имуществото е консумирано, няма място и за връщането му.

Искът за отмяна трябва да се предяви в срок от една година от влизането на решението за развод в сила (чл. 105, ал. 2 СК). Според мен, ако дарителят умре през този срок, няма пречка този иск да се предяви и от наследниците му, понеже е чисто обезщетителен иск. Решението за отмяна има действие за бъдещето, доходите и плодовете преди това не подлежат на връщане.

В проекта за нов СК обаче е внесена значителна промяна по отношение на отмяната на даренията. Според разпоредбата на чл. 57 п. СК даренията, направени във връзка или през време на брака на съпруг, не могат да бъдат отменени след развода освен в случаите, посочени в гражданските закони, т. е. имаме препращане към изрично (изчерпателно) изброените случаи на чл. 227 ЗЗД, или ако отмяната е предвидена в договора за дарение или в брачния договор.

4. Семейното жилище.

А. Развитие на законодателството.

Ползването на семейното жилище е една от най-трудните за уреждане последици на развода. Обширната разпоредба на чл. 107 СК (чл. 58 п. СК) е посветена на този сложен въпрос. Тя е озаглавена „Предоставяне на семейното жилище след развода“ (така и в проекта за нов СК). Разпоредбата се предшества от много характерна история, която хвърля светлина върху съдържанието и смисъла на днешното правило и позволява то да бъде по-добре осмислено.

До първия СК от 1985 г. липсваше законово правило относно ползването на семейното жилище след развода. Това принуди ВС сам да потърси разрешение на въпроса и да даде указания на съдилищата. Той издаде последователно три тълкувателни акта, изразяващи стремежа да се обхване проблемът във все по-голяма пълнота и да бъде той най-справедливо решен: Решение № 67/1954 г. на ОСГК на ВС, Постановление № 1/1957 г. на Пленума на ВС, Постановление № 20/1963 г. на Пленума на ВС.

Семейният кодекс от 1968 г. отстрани празнотата в законодателството и създаде специална разпоредба относно ползването на семейното жилище при развод - чл. 28 СК. Първоначално тя съдържаха три алинеи. Ал. 1 установяваше система от ориентировъчни критерии за предоставяне на жилището на единия съпруг, когато то не може да се ползва поотделно от двамата: интересите на децата, вината, здравословното състояние, другите обстоятелства. В крайна сметка се стигаше до съдебна преценка в дух на справедливост и морал. Тази алинея се прилагаше, когато семейното жилище е СИО или е наето само от съпрузите. Ал. 2 и ал. 3 даваха точно определени решения на два конкретни случая: наличие в жилището на сънаематели-близки на единия съпруг, или притежаване на жилището в собственост на единия съпруг или на негови близки. Тогава в жилището трябва да остане съпругът-собственик или близък на собствениците или сънаемателите. Другият трябва да го напусне. Съдът можеше да му разреши ползване само за определен срок. Това породя един принципен проблем: ако съобразно условията на ал. 2 и 3 от жилището трябва да излезе съпругът, на когото са поверени децата, тези алинеи ли имат примат (предимство) или пък критериите на ал. 1, между които на първо място е интересът на децата са водещи. Повечето учени и практики даваха предимство на първото разрешение, но срещу него закономерно се възразяваше, че води до изваждане от жилището на майки с малки деца и че противоречи на принципа за всестранна защита на децата - което е обществено неприемливо. Тази критика залегна в мотивите на ЗИД на СК и на ГПК относно ограничаване на принудителното изваждане от жилище (ДВ, бр. 27 от 1973 г.). Законът отмени ал. 2 и 3 на чл. 28 СК. По този начин текстът бе сведен до неговата ал. 1. Това правило стана валидно за всички случаи: „При постановяване на развода съдът предоставя семейното жилище на един от съпрузите, когато то не може да се ползва поотделно от двамата, като взема предвид интересите на децата, вината, здравословното състояние и другите обстоятелства.“ Специалните критерии по отменените алинеи (собственост на жилището, наличие на сънаематели-близки) можеха да се вземат предвид само чрез общата категория „други обстоятелства“.

Такова бе положението до СК от 1985 г., който уреди въпроса изчерпателно със своя чл. 107, ал. 1-6, а проектът за нов СК в своя чл. 58, ал. 1-6 възпроизвежда същото правилото и не внася значителни промени.

4. 3. В. Характеристика и обект на правилото.

Чл. 107 СК е ново правило, което съдържа шест алинеи, които като цяло установяват различна регламентация. Тя е по-подробна, изградена на друга основа и

съобразно с други критерии. Тя се опитва да даде оправдан отговор на споменатите по-горе многобройни проблеми, които дълги години са определяли усилията на съдебната практика и промените в законодателството; да зачете и справедливо да балансира всички достойни за защита интереси: закрила на децата; благоприятно третиране на невинния съпруг, респ. санкциониране на виновния; гарантиране права на третите лица; защита правото на лична собственост.

Чл. 107 СК си служи с общи понятия: „семеино жилище“, „поотделно ползване“, „интереси на децата“ и т. н. Те се употребяваха и от предишния текст и по принцип са запазили значението си. Затова и тяхното изясняване от ВС остава валидно. Важно значене в тази насока има Постановление № 12/1971 г. на Пленума на ВС. То изяснява понятието „семеино жилище“ като жилището, обитавано от семейството до прекратяване на брака или до фактическата раздяла между съпрузите. Изяснено е, че ведомствените жилища се предоставят за ползване на общо основание. Не така стои въпросът със служебните жилища - тяхно свързани с трудовите задължения на единия съпруг – жп кантони, помещения на пазач, помещения в токоизправителни инсталации и други такива. Те не могат да се отделят от служебните задължения, заради което се предоставят на работника или служителя (т. II, т. 8).

Значение за решаване на спора за семейното жилище има жилищната нужда, т. е. непритежаването на друго жилище. Не може да получи спорното семеино жилище съпруг, който има друго жилище (т. II, т. 6). От значение е и местожителството на съпрузите. Когато един съпруг не е жител в дадено населено място, жилището се предоставя на съпруга жител. По изключение то може да се предостави на съпруга-нежител, който има временно жителство и на него е предоставено упражняването на родителските права върху децата, които са жители на населеното място (т. II, т. 7). Пълнолетните деца и другите пълнолетни членове на семейството имат самостоятелни права, които трябва да се зачитат при разпределяне на жилището (т. II, т. 12).

4. 3. С. Критерии за предоставяне (предпоставки и условия).

Алинея първа на чл. 107 СК сочи общите критерии за предоставяне на семейното жилище: „При допускане на развода съдът предоставя ползването на семейното жилище на единия от съпрузите, когато то не може да се ползва поотделно от двамата, като взема предвид интересите на децата, вината, здравословното състояние и други обстоятелства.“

Преди всичко, ако е възможно, съдът разделя ползването между двамата съпрузи. За да стане това, жилището трябва да е „делимо“. Този белег е изтъкван много находчиво от ВС - не единствено като техническа делимост, но и като търпимост на отношенията: нетърпими са не само острите, свързани с физически или морален тормоз отношения, но и проявите на пианство, разврат и други несъвместими с морала и интересите на децата явления (т. II, т. 4).

При невъзможност да се разпредели жилището за поотделно ползване, съдът го предоставя на единия съпруг, като се ръководи от посочените в текста критерии, като изброяването им не е изчерпателно и лимитативно – в този смисъл е употребено и понятието „другите обстоятелства“. Изброяването не е градиация на ценности, т. е. подреждане по важност, защото мястото на критерия в реда на изброяването не сочи по-голямата или по-малката му значимост.

Във всички случаи обаче основен и най-важен приоритет имат интересите на децата. Това е общоприето и следва, от една страна, от задължението и на двамата родители да осигурят жилище на децата си, а от друга, и от общите принципи на семейното право, според което интересите на децата са от обществено значение. Понятието „деца“ по ал. 1 на чл. 107 СК има същия смисъл, както и в следващите алинеи – „ненавършили пълнолетие деца от брака“. Към тях трябва да се добавят: об-

щите деца на съпрузите отпреди брака; децата, осиновени от двамата съпрузи; децата на единия съпруг, осиновено от другия. Основното е да става въпрос за ненавършили пълнолетие общи деца на съпрузите, т. е. деца, чието жилище осигуряване е задължение и на двамата родители. Нормално и типично това са „деца от брака“, което може да обясни употребата на този термин. Понятието „деца“ по ал. 1 обхваща всички възможни деца в семейството: доведени, заварени, осиновени от единия съпруг, фактически отглеждани без осиновяване и пр. Но техните интереси могат да бъдат взети предвид чрез категорията на „другите обстоятелства“.

Критерият здравословно състояние добива особено значение, когато съпрузите нямат ненавършили пълнолетие деца и когато бракът е прекратен по обективни причини.

Критерият вина може да се използва само при развод с произнасяне по вината. Той е неизползваем, ако съдът не се е произнесъл по вината (чл. 99, ал. 3 СК). В този случай моралните качества на съпрузите могат да се преценяват само като едно от „другите обстоятелства“.

Критерият „други обстоятелства“ е неограничено широк. Той обхваща всички факти и обстоятелства, които са релевантни за справедливото и обосновано решаване на въпроса като материалните възможности на съпрузите, ангажираността на съпруга с грижи за съвместно живеещ тежко болен родител и т. н.

Приложното поле на ал. 1 се вижда при съпоставка с останалите алинеи. Те уреждат случаите, когато семейното жилище е собственост на единия съпруг (ал. 2 и 3) или на близки на единия съпруг (ал. 4). Следователно ал. 1 се отнася до останалите случаи: когато семейното жилище е СЮО или обикновена съсобственост (защото например е придобито преди брака), или е наето от страна на съпрузите от „чуждо“ трето лице. В тези случаи съдът оперира с целия комплекс критерии. Той може да постави ударението, на който и да е от тях, но като спазва предимството на интересите на децата.

4. 3. D. Специални хипотези.

Ал. 2, 3 и 4 на чл. 107 СК уреждат специални хипотези и използват определени критерии: интерес на децата, невинност или вина за развода, собственост на жилището.

1) Ползване на семейното жилище - собственост на съпруга при липса на деца. Хипотезата е предмет на чл. 107, ал. 2 СК: „Когато от брака няма ненавършили пълнолетие деца и семейното жилище е собственост на виновния съпруг, съдът може да предостави ползването на невинния съпруг само за определен срок.“ Основните белези на хипотезата са липса на ненавършили пълнолетие деца от брака и лична собственост на жилището. Тогава значение придобива критерият вина. Той е приложим, когато разводът е допуснат с произнасяне по вината (чл. 99, ал. 2 СК), а ако съдът не се е произнесъл за нея по искане на съпрузите, това значи, че те предварително са се споразумели по всички последици на развода (чл. 99, ал. 3 СК). Ако жилището принадлежи на виновния съпруг, съдът може да предостави ползването на невинния за определен срок. Продължителността на срок не е посочена. Той ще се определи от съда с оглед обстановката на конкретния случай. Съдът трябва да даде възможност за жилищно устройване на невинния съпруг, като същевременно ограничи в допустими граници ползването на притежателя (примерно една година). Ако жилището принадлежи на невинния съпруг, виновният следва да го напусне. Ако са виновни и двамата съпрузи, несобственикът също трябва да напусне, защото липсват условията за благоприятното му третиране, т. е. изрядно брачно поведение. Ако и двамата съпрузи не са виновни, налага се пак същият извод, защото липсват условията за „санкциониране“ на собственика.

2) Ползване на семейното жилище-собственост на съпруг при наличие на деца. Хипотезата е предмет на чл. 107, ал. 3 СК: „Когато от брака има ненавършили пълнолетие деца и семейното жилище е собственост на единия съпруг, съдът може да предостави ползването на другия, комуто е предоставено упражняването на родителските права, докато ги упражнява. " Основните черти на хипотезата са наличието на ненавършили пълнолетие деца от брака и индивидуална собственост на жилището. Решаващо значение тук придобива критерият интерес на децата. Критерият вина губи значението си. Ползването на жилището се предоставя на съпруга, на когото са поверени децата. Този съпруг може да бъде и несобственикът. Срокът за ползването му се определя от периода на упражняване на родителските права. Този период завършва, когато упражняването бъде преустановено спрямо всички деца. Преустановяването може да се дължи на различни обстоятелства: навършване на пълнолетие, еманципация чрез брак, осиновяване, промяна на мерките за родителските права и предоставяне упражняването им на родителя-собственик. Заедно с отпадането на упражняването отпада и основанийето за ползване на жилището от несобственика. Ако при развода децата бъдат поверени на съпруга собственик, несобственикът трябва да напусне жилището. Ирелевантно е, че той не е бил виновен за развода, т. е. в разглежданата хипотеза несобственикът може да получи само чрез децата ползване на жилището, принадлежащо на другия съпруг.

3) Ползване на семейното жилище-собственост на близки при наличие на деца. Хипотезата е предмет на чл. 107, ал. 4 СК: „Когато от брака има ненавършили пълнолетие деца и семейното жилище е собственост на близки на единия съпруг, съдът може да го предостави на другия съпруг, комуто е предоставено упражняването на родителските права, за определен срок. " Основните черти на посочената хипотеза са наличие на ненавършили пълнолетие деца от брака и семейно жилище - собственост на „близки“. За понятието „близки“ няма легална дефиниция, ето защо няма и формални ограничения за тълкуването му. По смисъла на текста се касае до лица, които са допуснали семейството в своя жилищен имот поради близките си връзки с един от съпрузите. Обикновено това са родители, а понякога и други близки роднини като братя, сестри, баби, дядовци. Правното решение се обосновава от интереса на децата в съчетание със защитата на правата и законните интереси на близките. Вината тук също няма значение, защото акцентът тук е, че близките не трябва да бъдат ощетявани от развода и те не могат да бъдат принудени да търпят в имота си или да съжителстват с лице, което вече им е чуждо и с което вероятно са в обтегнати отношения. Неетично и нелогично е например при родителите на съпруга да останат бившата снаха в едната стая на двустайното им жилище, придобито след дългогодишни усилия и спестявания. Съпругът „неблизък“ може да получи ползването само ако са му поверени децата, и то само за определен срок. А собствениците трябва да понесат тази временна тежест, защото децата на съпрузите са същевременно и техни близки, най-вероятно внуци. Но необходимостта „неблизкият“ на собствениците съпруг да напусне скоро жилището заедно с децата може да бъде едно от съображенията за поверяването им на съпруга - близък на собствениците. Ако упражняването на родителските права бъде поверено на този съпруг, другият трябва да напусне жилището. Срок за ползването на съпруга „близък“ не е определен, следователно жилището му се предоставя безсрочно от бракоразводния съд. Съдбата на ползването по-нататък ще зависи от отношенията между близките и от основанийето, на което то почива.

4. 3. Е. Прекратяване на ползването.

Разпоредбата на чл. 107, ал. 5 СК гласи: „Ползването на семейното жилище по ал. 2-4 се прекратява и преди изтичането на срока, ако ползващият сключи нов брак.

" Правилото пресича някои познати в миналото несправедливи положения: съпругът-несобственик, обикновено чрез децата, получава ползването на семейното жилище, после сключва нов брак и завежда там новия си съпруг. А в същото време собственикът е отстранен от имота си и лишен от неговото ползване.

Прекратяване на ползването е предвидено за всички хипотези, когато на съпруга-несобственик е предоставено ползването на семейното жилище - собственост на другия съпруг или на негови близки: когато при липса на деца собственото жилище на виновния съпруг е предоставено на невинния за определен срок (ал. 2); когато собственото жилище на единия съпруг е предоставено на другия, на когото е поверено упражняването на родителските права, докато то трае (ал. 3); когато собственото на близки жилище е предоставено за определен срок на съпруга-неблизък, на когото са поверени децата (ал. 4). Правото за ползване се прекратява автоматично със сключването на брака. Това не може да бъде изненада за бившия съпруг, тъй като от неговата воля зависи кога да сключи новия брак. Той е могъл предварително да уреди жилищните си въпроси. Успоредно със съпруга, жилището трябва да бъде напуснато и от поверените му деца, защото те трябва да живеят с родителя, на когото е предоставено упражняването на родителските права. Евентуалните жилищни затруднения обаче, в които те биха се оказали, могат да се разглеждат като изменение на обстоятелствата по смисъла на чл. 106, ал. 5 СК и основание за прехвърляне на родителските грижи върху родителя-собственик, респективно близък на собствениците.

4. 3. Ф. Служебно произнасяне.

Действащият СК от 1985 год. уреди ясно съдебното произнасяне относно ползването на семейното жилище. Той отстрани съществуващата непълнота в закона и колебанията при неговото тълкуване и прилагане. Чл. 107, ал. 6 СК предвижда: „Когато от брака има ненавършили пълнолетие деца, съдът служебно се произнася за ползването на семейното жилище. "

Следователно начинът на произнасянето зависи от това дали съпрузите имат или нямат ненавършили пълнолетие деца. При наличност на деца съдът се произнася за ползването „служебно“, т. е. *ex officio*, по своя инициатива, без да се нуждае от направено искане (сезиране) за това. Този начин на процедиране съответства на принципа за всестранна защита на децата, чиито интереси са от обществено значение. Той е проява на общото задължение, възложено на съда, да урежда служебно положението на децата при развода по исков ред (чл. 106, ал. 1 СК). Ако от брака няма ненавършили пълнолетие деца, съдът се произнася за ползването на семейното жилище само по иск на съпрузите. Този иск е между тези, които задължително се предявяват и разглеждат с бракоразводния иск и е уреден в чл. 322, ал. 2 ГПК – „Всички брачни иски може да се съединяват помежду си. С тях задължително се предявяват и разглеждат исковите за упражняване на родителските права, личните отношения и издръжката на децата, ползването на семейното жилище, издръжката между съпрузите и фамилното име” (преди чл. 260 ГПК-отм., ал. 2-§ 19 СК).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Терминът „сърпужеска имуществена общност" (СИО) не трябва да се отъждествява със "семейна имуществена собственост", тъй като сърпужеската имуществена общност е общност само на сърпрузите, а децата нямат никакви права върху нея, за разлика от семейната собственост.

При уреждането на имуществените отношения между сърпрузите в света са известни три основни системи - СИО; принцип на разделност и смесена (комбинирана) система. При режим на общност придобитите през време на брака имуществени

права от съпрузите стават обща собственост. Това е особен вид бездялова съсобственост, чието управление и разпореждане се урежда от специфични семейноправни правила. В режим на разделност придобито от всеки от съпрузите е негова индивидуална (лична) собственост, а придобитото от двамата общо се урежда по общите правила. Смесените режими комбинират по различни начини другите две системи за регулиране на имуществените отношения в семейното право.

У нас до момента е възприета смесената система - голяма част от имуществените права се намират в СИО, а други, изрично (изчерпателно, лимитативно) посочени от закона, са притежание на всеки от съпрузите. Сега действащият режим е императивен, което означава, че не съществува никаква възможност съпрузите да уреждат сами помежду си отношенията, възникващи по повод управлението и разпореждането с обекти от съпругеската общност, нито по някакъв начин да се отклоняват от установеното от СК. В проекта за нов СК се предвижда диспозитивност на режима - възможност съпрузите сами да избират начина на уреждане на имуществените си отношения. Ако нищо не е уговорено и записано в акта за граждански брак, отношенията ще са на имуществена общност; ако съпрузите пожелаят могат да приемат имуществените отношения в брака да се уреждат от принципа на разделност - това ще се отбележи в акта за брак. Съществува и друга възможност - да се сключи брачен договор, който урежда имуществените отношения между партньорите. Предвижда се възможност такъв договор да бъде сключван и по време на брака.

Според проекта документът може да съдържа уговорки (клаузи) единствено за имуществени отношения между страните, но не и за личните отношения между съпрузите или пък между родители и деца. Дадени са и примери. В договора могат да се впишат клаузи за:

правата на страните върху имуществото, което се придобива през време на брака - например, че 30% от него задължително ще е за съпругата;

правата върху притежаваното от тях имущество преди брака;

начините на управление и разпореждане с имуществото - например, че съпругата ще получава всички наеми от имотите;

участието на страните в разходите и задълженията - например, че мъжът е длъжен да покрива всички сметки;

имуществените последици при прекратяване на брака с развод - например колко ще получи съпругата;

издръжката на съпрузите през време на брака, както и след неговото прекратяване;

издръжката на децата от брака и др.

Брачният договор ще се сключва лично от страните в писмена форма с нотариална заверка на съдържанието и на подписите. Ако се прехвърля право на собственост или се учредява вещно право върху недвижим имот, то ще трябва да се вписва и в имотния регистър. Самите брачни договори ще се завеждат в централен регистър към Агенцията по вписвания към Министерството на правосъдието.

Важно е да се знае, че ако съпрузите не изберат сами режима на брачния договор или на разделност, то се смята, че те са съгласни да живеят при условията на имуществената общност – или иначе казано, по сега единствено действащото законодателство.

И тук обаче са предвидени нови моменти. Така например е променен обхватът на законовата имуществена общност. Тя ще се простира само върху вещните права, но не и върху паричните влогове. Сега действащият СК фактически не позволяваше на нито един от съпрузите да има личен влог. Новият СК дава възможност двамата

съпрузи да имат общи влогове, но и всеки един от тях да си направи и собствен, като тези пари ще се считат за негово лично имущество.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Венедиков, П., Въпроси на съпругеската имуществена общност, С., 1994 год.;

[2] Запрянов, Ас., Правни въпроси на семейното имущество, сп. Правна мисъл, бр. 2/1993 год.;

[3] Койчева, Ал., Правото на ползване върху семейното жилище по чл. 107 СК не е вещно право на ползване, сп. Собственост и право, бр. 1/2002 год.;

[4] Койчева, Ал., Правото по чл. 107 СК, сп. Собственост и право, бр. 3/2002 год.;

[5] Койчева, Ал., Движимите вещи по време и след прекратяване на СИО, сп. Собственост и право, бр. 2/2003 год.;

[6] Марков, М., Семейно и наследствено право – учебно помагало от поредицата “Modus studendi”, С., 2007

[7] Меворах, Н., Семейно право, С., 1962 год.;

[8] Ненова, Л., Семейно право на РБ, С., 1994 год.

[9] Розанис, С., Имуществени отношения: собственост, наследяване, съпругеска общност (Популярни беседи), С., 1994

[10] Тасев, Хр., Българско наследствено право. Нова редакция –Г. Петканов и С. Тасев, С., 2006 год.;

[11] Тасев, С., Лекции по семейно и наследствено право, четени в ЮФ на РУ “Ангел Кънчев”, Русе, 2008 год.;

[12] Тасев, С., Лекции по гражданско право – обща част, четени в ЮФ на РУ “Ангел Кънчев”, Русе, 2007 год.

[13] Baeteman, G., Colomer, A., Graue, E. D., Rodota, S., Edited by Kiralfy, Albert. Comparative law of matrimonial property: A Symposium at the International Faculty of Comparative Law at Luxembourg on the Laws of Belgium, England, France, Germany, Italy and the Netherlands, 1972.

[14] Семейен кодекс (Обн. ДВ. бр. 41 от 28 Май 1985г., посл. изм. ДВ. бр. 59 от 20 Юли 2007г.);

[15] Проект за нов Семейен кодекс (с вносител МС, дата на постъпване: 1 април 2008, минал на първо четене на 2 октомври 2008 год.);

[16] Закон за наследството (в сила от 30. 04. 1949г., Обн. ДВ. бр. 22 от 29 Януари 1949г., посл. изм. ДВ. бр. 59 от 20 Юли 2007г.).

За контакти:

Александър Генков Конаков, студент IV курс в Юридическия факултет на Русенски университет “Ангел Кънчев”, Ф№ 057029, 39 гр., тел. : 0899199954, e-mail: alek9@abv. bg

Принудително изпълнение на данъчни задължения

Александър Генков Конаков

The enforced collection of tax obligations: The paper is devoted to the enforced collection of taxes and other public receivables in the Republic of Bulgaria. The main functions of execution are regulated in the Law for Collection of State Receivables and the Tax and Social Insurance Procedure Code, which distinguish between public and private receivables of the state or municipalities, and determines the terms and conditions for the voluntary payment and enforced collection of public receivables such as taxes, customs duties, mandatory social security contributions and other payables to the budget. The bodies of the enforced collection are the National Revenue Agency and the State Receivables Collection Agency. As of 1 January 2006 the National Revenue Agency incorporated the collection and administering of state taxes (income tax, patent taxes, VAT, corporate taxes) and obligatory social security contributions (health insurance contributions, pension insurance contributions, contributions for additional mandatory pension insurance, etc.). The State Receivables Collection Agency was established in 1999 and secures collateral and enforces the collection of the public receivables.

Key words: execution, enforced collection, voluntary execution, voluntary payment, public receivables, taxes - personal income tax, patent tax, corporate income tax, VAT, local taxes and fees (including building tax, garbage fee, taxes on vehicles, property acquisition taxes, inheritance taxes), customs duties, mandatory social security contributions, THE NRA - the National Revenue Agency, THE SRCA - The State Receivables Collection Agency, The Law for Collection of State Receivables, The Tax and Social Insurance Procedure Code.

ВЪВЕДЕНИЕ

Изпълнението на публични вземания преимуществено се осъществява доброволно и в основата им стои методът на убеждението. Когато обаче този метод не въздейства върху данъчно задълженото лице и не даде желания резултат, в действие влиза държавната принуда.

Държавната принуда се свързва с метода на правно регулиране при данъчните отношения като властнически отношения. Административната принуда се проявява под формата на мерки и действия по физическо заставяне, които се развиват от органи на държавно управление - държавна администрация - за да обезпечат сами направо (без да прибегват предварително до съд), изпълнението на издадените от тях актове. Методът на принудението има за цел да бъде реализирано публично субективно право на държавата да получи едно парично вземане под формата на публично или още по-точно казано данъчно вземане. В този случай - при принудително изпълнение - резултатът е същият както при доброволното изпълнение, а именно - изпълнение на публично (данъчно) задължение, при което постъпват приходи в държавния бюджет (фиска), само че този резултат се постига не чрез доброволно плащане, а чрез външно въздействие. Това въздействие се прилага от органите на приходната администрация (преди - данъчната администрация по отм. ДПК) като под влияние на принудата задълженото лице подчинява своето поведение на изискванията на данъчно-правната норма. В този смисъл, обект на изпълнението са действията на задълженото лице, визирани в хипотезиса на данъчно-правната норма. Чрез принудата се цели извършване на действието, което задълженото лице не е извършило доброволно. Поставено под външно въздействие, задълженото лице подчинява своето поведение на изискването на правната норма. За да бъде постигнат този резултат, публичните изпълнители използват средствата, предвидени както в ДОПК, така и в останалите нормативни актове (напр. Законът за събиране на държавни вземания). В тези нормативни актове са намерили уредба въпросите относно органите по изпълнението и тяхната компетентност (правомощия), относно способности

те за принудително изпълнение, относно реда за защита срещу принудителното изпълнение и т. н. Следователно, принудителното изпълнение е дейност, която се осъществява в едно правно-регламентирано производство, при спазване правата и задълженията, и зачитане на законните интересите на данъчните длъжници. Тоест, принудителното изпълнение на данъчни задължения е метод за въздействие от страна на държавата върху задължените лица, за да бъдат принудени сами да извършват посочените от данъчната норма действия или да бъдат принудени да търпят неблагоприятно въздействие (да понесат неблагоприятни правни последици) от страна на държавните органи, когато сами не подчиняват действията си на разпореденията на съответната данъчно-правна норма.

ИЗЛОЖЕНИЕ

1. Основни начала (принципи) на изпълнителния процес по ДОПК.

Изпълнителният процес е изграден върху основата на определени правни принципи (основни начала), които определят и неговата характеристика:

1) законност - принципът на законност (чл. 2 ДОПК) означава, че участващите в изпълнителния процес лица, са задължени да упражняват предоставените им правомощия, така както те са уредени в ДОПК и в останалите закони като под закон следва да се разбира всеки нормативен акт (т. е. прилага се разширително тълкуване). С особена сила това важи за публичните изпълнители, които трябва да упражняват правата и задълженията си съобразно нормативните изисквания.

Публичните изпълнители не могат да описват вещи, които са несеквистрируеми (т. е. по отношение на тях не може да бъде насочено принудително изпълнение), не могат да преминат към изпълнение преди да са изпратили покана за доброволно изпълнение, не могат да правят личен обиск на длъжника и пр.

2) служебно начало - има особено значение за изпълнителния процес. То е намерило израз в чл. 5 от ДОПК и гласи, че органите по приходите и публичните изпълнители са длъжни служебно, *ex officio*, когато няма искане от заинтересованото лице, да изясняват фактите и обстоятелствата, които са от значение (които са правнорелевантни) за установяване и събиране на публични вземания, включително да установяват факти и обстоятелства, свързани с предоставените в закона облекчения (преференции) за данъчно задълженото лице. Служебното начало намира израз още в задължението за публичния изпълнител да пристъпи към принудително изпълнение при наличието на данъчен ревизионен акт и изтекъл срок за доброволно изпълнение. В тези случаи не е необходимо каквото и да било нареждане на ръководноорешаващ орган или решение на съд. Той служебно пристъпва към принудително изпълнение.

Обжалването на данъчния ревизионен акт също не е пречка за предприемане на изпълнителни действия, освен ако принудителното изпълнение е спряно от висшестоящия административен орган или от съда при условията и по реда на ДОПК.

3) писмено начало - този принцип намира израз в това, че публичното задължение е намерило отражение в издаден по надлежния ред данъчен ревизионен акт, който акт е и извънсъдебен изпълнителен титул. Писменото начало означава още, че в писмен документ следва да намерят отражение и всички последващи изпълнителни действия на изпълнителния орган – като съобщения, наложен заповед, опис на имущество, възражение на длъжника и др. Писмената форма има значение и при отсрочването и разсрочването на изпълнението, при компенсацията между публични задължения и вземания, които длъжникът има спрямо държавата, при връщане на надвзети суми при данъчни и други публични вземания и т. н.

Най-общо казано писменото начало трябва да намери приложение в действията на всички участващи в принудителното изпълнение лица. Това налага в самия нормативен акт, т. е. в закона, да бъдат посочени изрично (изчерпателно, лимитативно) актовете и документите, които се издават от публичните изпълнители в този процес.

4) бързина - бързината в изпълнителния процес се съчетава с принципа на служебното начало и ефективността на процеса и се изразява в активността на публичните изпълнители да предприемат незабавно всички необходими действия с цел своевременното събиране на публичните (данъчните) вземания. Значението на този принцип се разкрива най-вече с оглед на редовното набиране на постъпления в държавния бюджет, а както знаем данъците са основен приходоизточник в него.

5) право на защита – наред с принципа на законност, правото на защита на задължените лица е едно от най-важните и фундаментални основни начала на данъчно-осигурителния изпълнителния процес. То е разписано в чл. 6, ал. 3 във връзка с чл. 17, ал. 1, т. 3 и т. 8 ДОПК и се изразява в задължението на органите по приходите и публичните изпълнители да осигурят на участниците в производствата възможност да упражнят процесуалните си права и правото си на защита в административното, изпълнителното и съдебното производство и по-конкретно в правото им да обжалват всички актове и действия на органите по приходите и публичните изпълнители, с които се засягат техни права и законни интереси, по реда, предвиден в този кодекс.

2. Публични изпълнители.

Събирането на данъците и задължителните осигурителни вноски е от изключителна компетентност на публичните изпълнители на НАП. Като държавни органи те са част от държавния апарат и са обособени в самостоятелна приходна администрация - НАП. Тъй като данъците са най-голямата част от постъпленията в бюджета, то пред НАП е поставена задача да използва предоставените ѝ правни възможности със Закона за НАП и да осигури събирането на публични вземания - на първо място това са именно данъците.

Освен публични изпълнители на НАП (чл. 167, ал. 2, т. 2 ДОПК), събирането на публични вземания е в компетентност на:

публични изпълнители на Агенцията за държавни вземания (чл. 167, ал. 2, т. 1 ДОПК);

органите на отделните агенции на Общинските съвети, когато събират местните данъци и такси (чл. 4, ал. 1 ЗМДТ);

митническите органи - събират вземанията за митнически задължения и акцизи.

3. Фактически състав (предпоставки).

За да започне принудително изпълнение, е необходимо в обективната действителност да се осъществи нормативно предвиден фактически състав, т. е. да се проявяват определени юридически факти, с които правната норма свързва това изпълнение:

1) необходимо е валидно, действително данъчно задължение, което да е ликвидно, т. е. определено по правно основание, по размер и по адресат;

2) длъжникът да е изпаднал в забава, т. е. да е изтекъл срокът за доброволно изпълнение (падежът е минал);

3) длъжникът да е получил покана за доброволно изпълнение;

4) съответното данъчно задължение да не е отсрочено (тогава ще имаме нов падеж и задължението няма да бъде изискуемо) или разсрочено (тогава задължението ще трябва да се изпълни на части и ще имаме множество падежи).

Следователно става въпрос за едно неправомерно поведение на лицето, което поведение е в противоречие с императивните (повелителните) норми на закона. Неизпълнението, било то цялостно или частично, е новият юридически факт, който дава основание на публичния изпълнител да започне принудително изпълнение.

Доколкото данъчният ревизионен акт е издаден от самата приходна администрация, бихме могли да говорим за самосезиране на изпълнителния орган, което означава, че публичният изпълнител е задължен служебно, *ex officio*, да започне принудителното изпълнение. Това поражда един изпълнителен процес (висящ изпълнителен процес), което е основание за прекъсване на погасителната давност относно изпълняемото право.

Публичният изпълнител образува отделни изпълнителни производства срещу всеки данъчен длъжник, даже и когато няколко длъжници отговарят за едно и също или няколко данъчни задължения. Изпълнителното производство обаче ще бъде едно, когато длъжникът има различни задължения. В тези случаи е налице хипотезата на обективно съединяване на изпълнителни дела.

4. Изпълнителни основания.

Принудителното изпълнение на публични вземания се допуска само въз основа на предвидените в закона изпълнителни основания (чл. 209, ал. 2 ДОПК). Такива изпълнителни основания са:

ревизионен акт, независимо дали е обжалван (тъй като обжалването няма суспензивен ефект и не спира изпълнението на ревизионния акт);

декларация, подадена от задълженото лице с изчислени от него задължения за данъци или задължителни осигурителни вноски;

актовете на органите по приходите, с които е извършена служебна корекция на подадените декларации. Това са актовете по чл. 106 и 107 от ДОПК;

постановлението за принудително събиране, издадено от митническите органи, независимо дали е обжалвано;

влязлото в сила наказателно постановление, т. е. преминала е цялата процедура по оспорването, а не както при ревизионните актове и постановленията за принудително събиране, издавани от митническите органи;

влезли в сила решения, присъди и определения на съдилищата, както и решения на Европейската комисия, на Съвета на Европейския съюз, на Съда на Европейските общности и на Европейската централна банка;

разпорежданията за събиране на суми по актове за начет, издадени от органите на НОИ, независимо дали са обжалвани;

разпорежданията за изпълнение, издадени от публичния изпълнител, в случаите, когато законът е предвидил солидарна отговорност;

изпълнителен лист, издаден въз основа на влезли в сила решения за начет (издават се от съда), по чл. 404-5 ГПК (чл. 302, ал. 4 от отм. ГПК);

по отношение на публичните общински вземания изпълнителните основания са уредени в ЗМДТ - чл. 4, ал. 1 ЗМДТ - събирането на местните данъци се извършва от служителите на общинската администрация по реда на ДОПК. Те ползват всички правомощия на публични изпълнители.

Принудителното изпълнение на публични данъчни вземания се изпълнява в хода на данъчния процес. Данъчният изпълнителен процес е съвкупност от правно регламентирани процесуални действия на държавните органи по принудителното

събиране. Данъчният изпълнителен процес съчетава в себе си особеностите на административния и на гражданския изпълнителен процес, т. е. по същество той си остава финансов изпълнителен процес. Правната уредба се съдържа в ДОПК, като за неуредените въпроси се прилагат субсидиарно разпоредбите на АПК и ГПК.

Принудителното изпълнение замества липсата на доброволното плащане и има за цел в хода на привилегированото изпълнително производство държавата да събере във възможно по-кратки срокове данъчните си вземания. Принудителното изпълнение се прилага единствено и след като са изчерпани способите за доброволно изпълнение.

Страни в производството по принудително изпълнение (чл. 210, ал. 1 ДОПК).

публичният взыскател – носителят на материалното право, лицето, от чието име се извършва искането. Най-често това е държавата в лицето на конкретен държавен орган (институция, ведомство);

длъжниците или техните наследници и правоприемници, както и третите лица, отговарящи за плащането на задължението на длъжника. Напр. при данък върху недвижимите имоти, когато едно малолетно дете трябва да изплати данък, задължен е неговия родител. Но задължението все пак е насочено към детето;

третите лица със самостоятелни права върху обекти на изпълнението;

обезпечените кредитори (когато има наложени заповест или възбрана от други кредитори).

Принудително изпълнение се извършва от публичните изпълнители. Това са органите на НАП и на Агенцията за държавните вземания.

. Предмет на изпълнението и несеквестрируемост.

Предмет на изпълнението (т. е. върху кои обекти може да бъде насочено изпълнението) – По принцип принудителното изпълнение се разпростира върху цялото имущество на длъжника с изключение на т. нар. несеквестрируемо имущество - имущество, върху които не може да бъде насочено принудително изпълнение. То е изрично (изчерпателно) изброено в ГПК (чл. 444, т. 1-8 и в ПОСТАНОВЛЕНИЕ на МС № 113 от 26 МАЙ 2003 Г.) относно частните вземания на физически и юридически лица и ДОПК (чл. 213, ал. 1 и ал. 2) относно публичните вземания на държавата. Такива са:

вещите за всекидневна употреба на длъжника и неговото семейство - храна, топливо, работен добитък, предмети за упражняване на дейност (уредени са в списък на МС - ПОСТАНОВЛЕНИЕ № 167 на МС от 15 ЮЛИ 1996 г.);

срещу единственото жилище на длъжника. Ако жилищната площ е повече от 30 кв. м. за длъжника и за всеки от членовете на семейството му поотделно, разликата, която е над тези кв. метри, се продава (На двучленно семейство се полагат 60 кв. м.);

по сметки в банки в размер до 250 лв. - за всеки член на семейството;

върху трудовото възнаграждение, пенсия или стипендия в размер до 250 лв.

Останалата част се заповества;

върху земеделските земи;

обезщетенията по социалното осигуряване, включително за безработица;

социалните помощи, предоставяни от държавния или общинския бюджет;

сумите по дарение от физически и юридически лица, получени от лица с трайни увреждания с намалена работоспособност над 50 на сто и други категории лица в неравностойно социално положение;

вземанията за издръжка, определени от съда.

А съгласно ПОСТАНОВЛЕНИЕ № 167 на МС от 15 ЮЛИ 1996 г. и списъкът към него на вещите, върху които не може да бъде насочено принудително изпълнение, несеквестрируеми са още и:

Вещите за всекидневна употреба на длъжника и на членовете на неговото семейство:

1. Лични вещи, както и вещи, свързани със задоволяване на домашни нужди, като дрехи, бельо, легла, домашни и кухненски прибори, доколкото те позволяват на длъжника да живее, като води разумно и скромно домашно съществуване.

2. Всички детски храни и принадлежности.

3. Хранителни стоки:

а) необходими за осигуряване на домакинските нужди на длъжника и на неговото семейство за период четири седмици, или паричната сума за набавянето им, ако липсват запаси от тях и не съществува друг начин за осигуряването им освен закупуване;

б) когато длъжникът е земеделски производител, срокът е до нова реколта, а ако няма такава - равностойността ѝ в земеделски произведения от друг вид, като тютюн, семена, ориз, вълна, памук, вино, ракия и други подобни.

II. Необходимите горива, осветителни и отоплителни средства за осигуряване на домакинските нужди на длъжника и на неговото семейство в течение на три месеца.

III. Необходимият работен добитък за земеделските производители:

1. Два коня (или два бивола, или два вола, или две магарета) и една крава или биволица, или две крави, или две биволици, ако те са единственият работен добитък на длъжника.

2. Една свиня, пет овце или три кози, десет пчелни кошера и домашните птици, ако тези животни ще осигурят изхранването на длъжника и на неговото семейство.

3. Необходимата животинска храна и фураж за осигуряване изхранването на животните за срок четири седмици, а ако липсват запаси от храна или фураж - паричните средства за набавянето им.

IV. Предметите за упражняване на занятие или дейност:

1. При лицата, упражняващи физическа, умствена или друга дейност за осигуряване на приходи - онези вещи, без които не е възможно извършването на тези дейности.

2. При лицата, упражняващи дейност, свързана със селско стопанство - средствата на труда, животните, торовете и селскостопанските произведения, необходими за обработване на земята.

3. Необходимото семе за посев на земеделските земи, притежавани от длъжника, но не повече от размерите, посочени в чл. 24, т. 4 от Закона за събиране на държавните вземания.

4. Предвидените или получените възнаграждения в натура, ако съответните натурални продукти осигуряват жизненото съществуване на длъжника и на неговото семейство.

5. Работното облекло, както и работните инструменти, доколкото те са предназначени за използване от длъжника, както и всички вещи, включително необходимото облекло, свързани с упражняване на дейността на служители, духовни лица, адвокати, нотариуси, лекари и акушерки.

6. Всички уреди, инвентар и продукти, необходими за нормалната работа на една аптека.

7. Изкуствените органи, очила и други помощни приспособления и предмети, които се употребяват поради физически недъзи или наранявания от длъжника и от неговото семейство.

8. Книгите и музикалните инструменти, чието използване от длъжника и от неговото семейство е в тясна връзка с училището и с провеждането на други занятия за обучение.

9. Домашни животни (домашни любимци), непредвидени за продажба.

10. Семейните и личните ордени и отличия.

"Семейство" по смисъла на този списък са всички лица, които живеят съвместно с длъжника и се издържат от него. От посочените вещи не могат да се ползват длъжниците по отношение на вещите, дадени от тях в залог.

Законът дава възможност на длъжника да предложи изпълнението да бъде насочено към някоя друга движима или недвижима вещь или да бъде изменен начина за публичната продажба, който начин е определен от публичния изпълнител. Предложението на данъчния длъжник не се приема, ако предложеният начин на изпълнение не е в състояние да удовлетвори изцяло публичния вискател. Публичният изпълнител се произнася винаги в 7-дневен срок от постъпването на предложението. То може да бъде обжалвано по реда за обжалване на административен акт (чл. 157 от ДОПК).

7. Способи за принудително изпълнение (чл. 215, ал. 1 ДОПК).

Способите за принудително изпълнение са посочени в чл. 215, ал. 1 ДОПК – това са начините, механизмите, чрез които компетентния орган осигурява събираемостта на публичните вземания:

изпълнение върху вземания и парични средства в банките;

върху парични средства и вземания на длъжника;

върху движими и недвижими вещи и ценни книжа.

Във връзка с принудителното изпълнение законът въвежда оборимата законова презумпция, че всички движими вещи и парични средства на длъжника, намерени у него, в жилището му или в други собствени или наети от него помещения, превозни средства, офиси, каси или сейфове, се смятат за негова собственост до доказване на противното. Установена е в чл. 215, ал. 2 ДОПК, в полза на публичния изпълнител.

Тези способности се използват от Агенцията за държавни вземания. Публичен изпълнители, които са служители на НАП, не могат да използват всички тези изброени начини за принудително изпълнение, а само някои от тях:

изпълнение върху парични средства на длъжника;

върху средства на длъжника в банките;

върху парични вземания от трети лица.

Те не могат да правят публична продажба и могат да извършат принудително изпълнение само в първите 6 месеца от установяване на изпълнението. Публично изпълнение се прави първо от НАП, след това от Агенцията за държавни вземания.

8. Изпълнение върху вземания и парични средства в банките.

Първият способ - изпълнение върху вземания и парични средства в банките е един от най-често използваните способности за принудително изпълнение. Той се извършва чрез налагане на заповед от публичния изпълнител. Заповедта се налага с постановление на публичния изпълнител. Прехвърлянето на данъчно дължимата сума, по сметка на органа по приходите, наложил заповедта, се извършва от банката незабавно след получаване на разпореждането за изпълнение. Банката е длъжна в 7-дневен срок от получаването на постановлението да уведоми публичния изпълнител, наложил заповедта, за причините за неизпълнение на разпореждането - в случаите, когато не е преведена сумата.

Ако изпълнението е насочено върху валутна сметка, банката, в която се води сметката, изкупува валутата по нейния курс за деня на получаване на разпореждането и прехвърля левовата равностойност. При този вид принудително изпълнение длъжникът има право да поиска т. нар. разрешение за неотложно плащане. Това е уредено в чл. 229, ал. 1-6 ДОПК.

Разрешението за неотложно плащане дава възможност на данъчния длъжник определена част от постъпилите или постъпващите суми по сметката да останат на негово временно разпореждане за извършване на плащания във връзка с дейността му. Разрешение за неотложно плащане се дава при следните условия:

сумите да са дължими по договори, свързани с основната дейност на длъжника; ако забавянето или неплащането на тези суми може да доведе до тежки стопански последици за длъжника. Напр. разваляне на търговски договори, изпадане в забава по търговски договори, неизпълнение на задължения по трудови задължения, включително и плащане на вноски за държавното обществено осигуряване.

Когато има разрешение за неотложно плащане, банката е длъжна да извърши плащането съобразно условията на разрешението и носи солидарна отговорност със длъжника за несъответстващата на разрешението сума. Тази солидарна отговорност е уредена в чл. 211, ал. 3 ДОПК.

9. Изпълнение върху парични средства и вземания на длъжника.

Вторият способ - изпълнение върху парични средства и вземания на длъжника се подразделя на няколко други способа:

1) принудително изпълнение от трети лица, които не са банки - принудителното изпълнение върху вземания на длъжника се извършва чрез налагане на заповед с постановление на публичния изпълнител. Принудително изпълнение на вземанията се насочва върху вземанията на длъжника от трети лица при условие, че това вземане е ликвидно (т. е. определено по основание, размер и по отношение на адресата) и изискуемо (т. е. когато е настъпил падежът, срокът за плащане).

За целите на публичното изпълнение и конкретно при този способ, чл. 230, ал. 1 ДОПК дава дефиниция на понятието ликвидно и изискуемо вземане – но това определение не е универсално и общоприложимо, а важи само за този способ. Ликвидно и изискуемо е вземането, което е:

- (1) признато пред публичния изпълнител;
- (2) установено с влязло в сила съдебно решение;
- (3) установено с нотариално заверен документ;
- (4) установено с ценна книга, издадена на третото лице.

Но независимо дали вземането е ликвидно или изискуемо, ако третото лице плати, вземането се счита за такова, а ако третото лице плати на длъжника, то се задължава към публичния изпълнител със същия размер. Третото задължено лице следва да внесе дължимата сума по сметка на публичния изпълнител в 3-дневен срок от получаването на нареждането за изпълнение. Ако задължението на третото лице е за периодично плащане, то следва да внася сумите в 3-дневен срок от падежа на всяка вноска.

2) върху ценни книжа, вземания по изпълнителни листове и парични средства:

Изпълненото се извършва като публичният изпълнител се суброгира (встъпва) в правата на длъжника спрямо лицата, които са задължени по ценните книги или чрез продажбата им към него. Ценните книги се продават от публичните изпълнители съобразно правилата на публичната продажба на недвижим имот по реда на ДОПК.

Вземанията по изпълнителни листове се изпълняват по разпоредбите на чл. 230 ДОПК. В този случай, публичният изпълнител също се суброгира в правата на длъжника с постановление. Принудителното изпълнение върху национална или чужда валута се извършва чрез разпореждане на публичния изпълнител за изземването ѝ за удовлетворяване на данъчно задължение. Намерената в жилището или в служебни помещения на длъжника национална или чужда валута, както и откритата в трезори и банкови касетки, се изземва, описва и внася по сметка на публичния изпълнител.

Изпълнението върху вложени ценности в трезори, които могат да бъдат публични или частни, включително и съдържанието на банкови касетки се извършва чрез описване в протокол и оставянето им на съхранение в банката до продажбата им.

По същия начин се процедира при публично изпълнение, насочено срещу нематериални ценности, бижута или произведения на изкуството с художествена стойност, когато са открити в банкови касетки и трезори.

3) изпълнение върху притежавани от длъжника дялове: Съществуват два вида, в зависимост от вида на дружеството:

неограничено отговорен съдружник - чл. 231, ал. 1 от ДОПК.

При принудителното изпълнение публичният изпълнител връчва на дружеството и останалите неограничено отговорни съдружници изявление за прекратяване на дружеството. Едновременно с това, публичният изпълнител предявява и иск пред Окръжния съд по седалището на дружеството за неговото прекратяване. Ако в 6-месечен срок съдът установи, че вземането е удовлетворено, съдът отхвърля иска. В останалите случаи съдът прекратява дружеството, като това обстоятелство се вписва служебно в търговския регистър. Едновременно с това съдът назначава ликвидатор и дружеството встъпва в ликвидация по разпоредбите на Търговския закон.

ограничено отговорен съдружник (ООД).

Публичният изпълнител връчва изявление за прекратяване участието на данъчния длъжник в дружеството. Това изявление има действие на изявление за напускане на съдружник. 3-месеца след изявлението, публичният изпълнител предявява иск пред Окръжния съд по седалището на дружеството за неговото прекратяване. Ако съдът сметне, че искът е основателен, той прекратява дружеството, като това се вписва служебно в Търговския регистър.

10. Изпълнение върху движими и недвижими вещи.

Третият способ - изпълнение върху движими и недвижими вещи има законово установена презумпция в чл. 215, ал. 2 ДОПК.

Принудителното изпълнение се извършва чрез налагане на:

запор върху движими вещи и

възбрана на недвижими имоти

с постановление на публичния изпълнител. След това редът е следният: извършва се опис на вещите. Той следва да съдържа изпълнително основание, мястото на извършване, подробно описание на вещта, оценка на вещта, възражения на длъжника или заявени от трети лица права върху описаната вещ, подписи на публичния изпълнител и данъчнозадълженото лице.

Описът на недвижим имот се извършва само ако органът по принудителното изпълнение се увери, че той е собственост на данъчния длъжник в деня на налагане на възбраната - със справка в службата по вписванията. Когато няма сигурни данни за собствеността, се взема предвид владението на имота. В описа на недвижимия имот се посочват местонахождението на имота, неговите граници, евентуално вписаните възбрани и ипотечи, дължимите данъци и други обстоятелства, свързани с

имота. Описаните вещи се оценяват по пазарна стойност от публичния изпълнител. При необходимост могат да бъдат привлечени и вещи лица-оценители, включени в списъка на Агенцията за държавните вземания. Заключениеето на оценителя се изготвя в писмена форма, като оценката на недвижимите имоти не може да бъде по-малка от данъчната оценка, а оценката на моторни превозни средства не може да бъде по-малка от застрахователната оценка.

Когато публичният изпълнител или данъчният длъжник са недоволни от извършената оценка, в 7-дневен срок те могат да поискат извършването на контролна оценка, което е елемент от правото на защита на данъчния длъжник. Процедурата на извършване на оценките е уредена в чл. 236 ДОПК. А заключението на оценителите може да бъде оспорвано по реда на чл. 268 ДОПК пред административния съд по местонахождението на публичния изпълнител като решението му е окончателно и не подлежи на обжалване.

Принудително изпълнение върху недвижими и движими вещи се извършва чрез продажба на търг или посредством публична продажба от постоянно определени места.

Търгът може да бъде с тайно или явно наддаване. Той се организира за продажба на:

- 1) недвижими вещи, самостоятелни или включени в група;
- 2) вещни права върху недвижими имоти;
- 3) моторни превозни средства, кораби и въздухоплавателни средства;
- 4) продажба на движими вещи с първоначална цена над 500 лв.

Всички останали вещи, които са на стойност под 500 лв. се продават на места за публична продажба на т. нар. постоянно определени места. Условието да се продават там са:

- 1) стойността да е под 500 лв.;
- 2) да се намират на мястото на продажбата;
- 3) да се продават на купувача след заплащане на цената.

Компетентен орган за извършване на публична продажба е публичният изпълнител, но освен него, публична продажба на постоянно определени места могат да извършват и борси, тържища и магазини, като отношенията между тях и публичния изпълнител се уреждат въз основа на договор.

Публичните изпълнители в тези случаи са изпълнителите на Агенциите за държавни вземания.

Купувачи могат да бъдат всички физически или юридически лица, за които не съществуват нормативни ограничения за придобиване на вещите. Тези ограничения са изброени в чл. 242, ал. 5 ДОПК. Например, не могат да са купувачи длъжникът, негов представител, органите, провеждащи търга и оценителите на вещта.

Начини за извършване на продажбата – начинът се определя от публичния изпълнител. Той може да определи продажбата да се извърши:

- 1) отделно за всяка вещь на длъжника;
- 2) за групи от вещи, които обичайно се продават заедно;
- 3) за всички активи на длъжника-търговец, включително движими и недвижими вещи, оценени в пари права;
- 4) за обособени части от предприятие;

ДОПК е дал възможност на данъчния длъжник да направи сам предложение за начина, по който да бъде продадена вещта. Ако публичният изпълнител прецени, че по този начин ще бъде удовлетворена държавата, той приема предложението начин.

Процедурата по принудително изпълнение - преди всяка продажба публичният изпълнител изготвя съобщение за провеждането ѝ. Съобщението се изпраща до длъжника, като му се оказва, че до датата на продажбата или до датата на търга с явно наддаване, съответно до изтичане на срока за подаване на предложения при търг с тайно наддаване, той може да заплати данъчното си задължение заедно с разноските.

Едновременно с това, публичният изпълнител предприема действия за осигуряване на публичност на задължението - поставя го на публични места, публикува го в централен ежедневник и т. н.

ДОПК съдържа реквизитите на това съобщение (чл. 243, ал 1):

- 1) наименование на органа, който го издава;
- 2) номер и дата на изпълнителното дело;
- 3) начина на продажба;
- 4) времето и мястото за оглед;
- 5) времето и мястото на продажбата;
- 6) първоначална цена на вещта и т. н.

Състояние и цена - при продажба са валидни общите правила - чл. 238- 241 от ДОПК. Първоначалната продажна цена не може да бъде по-малка от данъчната оценка или застрахователната стойност. Вещта или имотът се продават такива, каквито са в момента на продажбата. Купувачите не могат да претендират за недостатъци.

Разпределение на разноските:

всички разноси, свързани с принудително изпълнение на публични вземания, са за сметка на длъжника;

всички разходи и разноси, свързани с прехвърлянето на вещта или с въвода във владение, когато има такъв - са за сметка на купувача.

Възможно е цената, за която е продадена вещта, да бъде по-висока от задължението. В такъв случай, след покриване на разноските, главницата и лихвите на публичното задължение, разликата се връща на длъжника - чл. 240, ал. 2 ДОПК.

Продажбите на специфични вещи се обуславят от особеностите на тези вещи (чл. 242, ал. 1-5 ДОПК):

бързо развалящи се стоки се продават с разрешение от органите на Държавния санитарен контрол и органите на Държавен ветеринарен контрол. Продават се чрез борси, стокови тържища или специализирани магазини - продажбата на произведения на изкуството, вещи с антикварна или нумизматична стойност, злато, сребро и други благородни метали или скъпоценни камъни или изделия от тях, се извършва чрез експертна оценка от специализирани магазини, галерии и други подобни, одобрени от Министъра на финансите.;

продажба на стоки, търгувани по принцип на борси, се извършва чрез борсите;

продажбата на чуждестранна валута се извършва чрез търговските банки;

животни от националния генофонд, сортови семена и посадъчен материали с гарантиран произход, се продават с разрешение на Министъра на земеделието и продоволствието или на оправомощено лице, като се продават само на други земеделски производители

Търгът се организира за продажба на движими и недвижими имоти, вещни права върху недвижими имоти и движими вещи с начална цена над 500 лв. Продажбата чрез търг може да се организира чрез търг за явно и тайно наддаване. Провежда се от публични изпълнители на Агенцията за държавните вземания.

Търг с явно наддаване - Подготовката, провеждането и правилата на търга са уредени в ДОПК - чл. 238, 246-257. Особеното при този търг е, че самият търг

включва поредица от действия, чието предназначение е да се осигури законосъобразното провеждане на търга. При този търг всяка вещь или група от вещи получава тръжен номер. Номерата се обозначават върху вещта най-късно до определения начален час за оглед.

За участие в търга може да има изискване за внасяне на депозит. Документът за внасяне на депозита се предоставя на публичния изпълнител най-късно до определения начален час за провеждане на търга.

ДОПК съдържа подробно правилата за провеждане на търга, мястото, процедурата, необходимите документи за провеждане на търга, провеждането на повторен търг и т. н. в посочените по-горе разпоредби.

Търг с тайно наддаване - Съгласно чл. 251, ал. 1 ДОПК, публичният изпълнител може да определи продажбата да се извърши на търг с тайно наддаване. В този случай в съобщението за търга се посочват мястото, началния и крайния срок за подаване на заявленията, размера на депозита и часа и мястото на отправяне на предложението. Спечелилият търга и следващите две най-високи предложения се вписват от публичния изпълнител в протокол.

В 3-дневен срок от постъпване на сумата по указаната от публичния изпълнител сметка, публичният изпълнител издава постановление за възлагане на вещта на първия от купувачите - този, който има най-високо предложението. Постановлението за възлагане на вещта следва да съдържа реквизитите, указани в ДОПК.

Обжалването на търга е уредено също в ДОПК, като жалбата се подава в 3-дневен срок от обявяване на резултатите от проведения търг чрез публичния изпълнител, като същата се разглежда по реда на чл. 266 (обжалване по административен ред пред изпълнителния директор на Агенцията за държавни вземания, съответно пред териториалния директор на териториалната дирекция на Националната агенция за приходите) и чл. 268 ДОПК (съдебно обжалване пред административния съд по местонахождението на публичния изпълнител). Условие за редовност на жалбата е цялостното внасяне на предложената от жалбоподателя цена по сметка на публичния изпълнител.

Резултат от този търг, като способ за публично изпълнение, е удовлетворяването на претенциите на държавата за невнесените или непредоставени данъчни вземания.

Прехвърляне на собствеността на вещите – предмет на продажбата - Когато предмет е бил недвижим имот, в 7-дневен срок от издаването на постановление публичният изпълнител въвежда купувача във владение. Въводът във владение се извършва срещу всяко лице, което владее имота. Това лице може да се брани по реда на чл. 269 ДОПК. Нотариална форма не е необходима.

Особени случаи на продажба са:

продажба на съсобствени вещи - чл. 258 ДОПК;

изпълнение върху вещи, съпружеска имуществена общност – чл. 259 ДОПК;

изпълнение върху влогове, съпружеска имуществена общност – чл. 260 ДОПК.

Всички тези случаи са подробно описани и детайлно уредени в ДОПК.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Изпълнението на данъчните задължения към държавата се извършва или доброволно, или чрез принудително изпълнение, но и в двата случая става въпрос за изпълнение, защото има постъпления (приходи) в държавната хазна (фиска). Пряката и непосредствена правната последица (резултат) от изпълнението (доброволно или принудително) е погасяване на публично държавно вземане към бюджета. При принудителното изпълнение обаче се осъществява държавна принуда за разлика от

доброволното, при което плащането е по волята и желанието на длъжника (данъчно задълженото лице). Това изпълнение на данъчни вземания се осъществява в хода на данъчния процес, който е неразривна част от общия финансов изпълнителен процес, който пък като една съвкупност от правнорегламентирани процесуални действия на държавните органи по принудителното събиране, съчетава в себе си особеностите и характеристиките едновременно и на административния, и на гражданския изпълнителен процес.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Минкова, Г., Петров, М., Данъчно - осигурителен процес. Коментар ДОПК. ДОПК., ИК „Сиела“, София, 2007 год.;
- [2] Стоянов, И., Данъчно право. Обща част. Данъчен процес., ИК „Феня“, София, 2008 год.;
- [3] Пенев, С., Лекции по данъчно право, четени в ЮФ на РУ „Ангел Кънчев“, Русе, 2008 год.;
- [4] Кучев, Ю., Лекции по финансово право, четени в ЮФ на РУ „Ангел Кънчев“, Русе, 2007 год.;
- [5] Данъчно-осигурителен процесуален кодекс (посл. изм. ДВ. бр. 69 от 5 Август 2008 год.);
- [6] Закон за националната агенция по приходите (посл. изм. ДВ. бр. 109 от 20 Декември 2007 год.);
- [7] Закон за събиране на държавни вземания (посл. изм. ДВ. бр. бр. 59 от 20 Юли 2007 г.);
- [8] Закон за местните данъци и такси (посл. изм. ДВ. бр. 70 от 8 Август 2008г.);
- [9] ПОСТАНОВЛЕНИЕ № 167 на МС от 15 ЮЛИ 1996 г.;
- [10] ПОСТАНОВЛЕНИЕ № 113 на МС от 26 МАЙ 2003 г.;
- [11] <http://www.nap.bg/>;
- [12] <http://www.adv.minfin.bg/>.

За контакти:

Александър Генков Конаков, студент IV курс в Юридическия факултет на Русенския университет “Ангел Кънчев”, редовно обучение, Ф№ 057029, 39 гр., тел. : 0899199954, e-mail: alek9@abv.bg

Коментар на Закона за биологичното разнообразие

Васил Стефанов Тънгаров

Повече от 2,5 млн. години човешкият род се развива, като използва примитивно обработения камък. По-късно, с овладяването на огъня, той еволюира достатъчно, за да променя трайно природата и да влияе на равновесието в нея. Появява се новия тип ландшафт - антропогенен, или културен. Човекът в своето битие все повече отслабва връзките с майката природа и пренебрегва нейните закони, като смята, че стои извън или над тях и за няколко хилядолетия изгражда свой собствен свят. Всяко ново стъпало в човешката цивилизация се е достигало с цената на огромни разхищения на природните ресурси.

Със Великите географски открития, и прилагането на постиженията на научно-техническата революция навсякъде по света, стават причина за няколко века да изчезнат 292 вида бозайници и птици. Загубите на риби, земноводни и безгръбначни са големи и надали някой е в състояние да определи. Предполага се, че голям брой видове са изчезнали, преди науката да ги е открила. По данни на Международния съюз за защита на природата сега са в опасност над 20 000 вида растения, 310 вида бозайници, 320 вида птици, 180 вида земноводни и влечуги, 90 вида риби. В крайна сметка е ясно, че равновесието в биосферата като единен организъм, се основава на стабилността на нейните екосистеми, а тази способност намалява в обратна пропорционалност на интензивността на човешкото вмешателство.

Ще разгледаме накратко антропогенното влияние по компоненти на околната среда и законовите норми в Европейския съюз и в Република България за управлението на качествата им, за да се сведе въздействието до допустимите граници, с цел опазване на околната среда и биологичното разнообразие. Сегашните главни приоритети произтичат от стратегическата цел за запазване на природното богатство, предотвратяване на замърсяването на чистите райони и подобряване на състоянието на проблемните райони на страната. Това е заложено в чл. 15 и чл. 55 от Конституцията на Република България.

Те се свеждат до разработване и приемане на закони и подзаконовни актове в съответствие с европейските изисквания, норми и стандарти; разработване и организиране на изпълнението на програми за прилагане на законодателството.

Още в зората на демократичните промени през 1991г. В Министерството на околната среда и водите започна разработването на законова рамка за опазване на биоразнообразието, природните екосистеми и видовете. В пакета закони до момента се включват Конституцията на Република България, Законите за опазване на околната среда, за опазване на биологичното разнообразие, за защитените територии, за лечебните растения, за горите, за лова и опазване на дивеча, за рибарството и аквакултурите, за водите и др., както и правилниците за приложението им. Редица подзаконовни актове-постановления, правилници, наредби, заповеди и др., определят конкретните измерения и изисквания. Всички международни природозащитни конвенции, подписани и ратифицирани от Република България, съгласно конституцията, автоматично стават част от нейното законодателство, а вече са и трансформирани до голяма степен в законовите и подзаконовите нормативни актове. България е една от най-богатите на биологично разнообразие в Европа държави.

Ето защо ще се запознаем с Закона за биологичното разнообразие. Той е обнародван в ДВ. бр. 77 от 9 Август 2002г. След като започва да действа той е изменен

многкратно. Най-актуалните изменения са направени след като страната ни става членка на ЕС. -изм. ДВ. бр. 52 от 29 Юни 2007г., изм. ДВ. бр. 64 от 7 Август 2007г., изм. ДВ. бр. 94 от 16 Ноември 2007г. В глава първа са изложени общите положения, които се предвиждат в закона.

Този закон урежда отношенията между държавата, общините, юридическите и физическите лица по опазването и устойчивото ползване на биологичното разнообразие в Република България. Биологичното разнообразие е многообразието на всички живи организми във всички форми на тяхната естествена организация, техните съобщества и местообитания, на екосистемите и процесите, които протичат в тях. Биологичното разнообразие е неразделна част от националното богатство и опазването му е приоритет и задължение за държавните и общинските органи и гражданите.

Целите на този закон са свързани с опазването на представителни за Република България и за Европа типове природни местообитания и местообитания на застрашени, редки и ендемични растителни, животински и гъбни видове в рамките на Национална екологична мрежа; опазването на защитените растителни, животински и гъбни видове от флората, фауната и микотата на Република България, както и на тези, които са обект на ползване и търговия; опазването на генетичните ресурси и разнообразието на растителни и животински видове извън естествената им среда; регулиране на въвеждането на неместни и повторното въвеждане на местни растителни и животински видове в природата; регулиране на търговията с екземпляри от застрашени видове от дивата флора и фауна; опазването на вековни и забележителни дървета. В глава 2-ра, раздел 1-ви от закона са описани общите положения на Националната екологична мрежа. Тя е изградена от държавата. В състава и се включват защитени зони като част от Европейската екологична мрежа "НАТУРА 2000", в които могат да участват защитени територии; защитени територии, които не попадат в защитените зони. В Националната екологична мрежа приоритетно се включват КОРИНЕ места, Рамсарски места, важни места за растенията и орнитологични важни места.

Националната екологична мрежа цели дългосрочното опазване на биологичното, геологичното и ландшафтното разнообразие, осигуряването на достатъчни по площ и качество места за размножаване, хранене и почивка, включително при миграция, линеене и зимуване на дивите животни, създаването на условия за генетичен обмен между разделени популации и видове, участието на Република България в европейските и световните екологични мрежи, ограничаване на негативното антропогенно въздействие върху защитени територии.

Защитени зони

Защитените зони по чл. 3, ал. 1, т. 1 от закона са предназначени за опазване или възстановяване на благоприятното състояние на включените в тях природни местообитания, както и на видовете в техния естествен район на разпространение. НАТУРА 2000 е европейска екологична мрежа за опазване на дивата природа. Нейното съществуване започва през 1992г. Основната цел на мрежата е да се опазват и управляват уязвими видове и местообитания в тяхната естествена област на разпространение в Европа. Очаква се мрежата да обхване близо една пета от територията на ЕС. НАТУРА 2000 не е система от резервати, в които се изключва всякаква човешка дейност. Напротив основния принцип, на базата на който Европа изгражда мрежата е, че човекът и природата са неразделно цяло. Много обекти, включени в НАТУРА 2000, са ценни именно заради начина, по който са управлявани досега и заради постигнатия баланс между човешки дейности и опазване на природата. В този смисъл ще бъде важно и в бъдеще да се гарантира това управление. НАТУРА

2000 включва специални защитени райони, определени от страните-членки ЕС, съгласно Директивата за запазване на природните местообитания и Директивата за защита на дивите птици. Обект на защита по двете директиви са около 140 природни местообитания и над 600 вида растения и животни със значение за ЕС. Страните членки следва да установят разпространението на тези местообитания и видовете в своите територии и да поставят част от тях под защита, както и да осигурят механизми за тяхното управление с цел запазване и устойчиво ползване. Като принос за Европейската екологична мрежа НАТУРА 2000, страната ни трябва да защити над 80 типа местообитания, както и най-важните местообитания на 100 вида растения и 226 вида животни, определени от европейските директиви. Обектите които ще бъдат включени в НАТУРА 2000 се определят на 3 етапа.

Първият етап представлява научна оценка на национално равнище. На базата на общи научни критерии всяка държава-членка на ЕС определя места, важни за опазването на съществуващите на нейна територия видове и местообитания. След това тези списъци официално се изпращат в Европейската комисия. Защитените зони за птиците се обявяват за без изрична санкция от ЕК. Зоните по Директивата за местообитанията обаче минават през втори етап и оценка. -

Вторият етап включва разглеждане и одобряване на предложените от съответната страна места по Директивата на за местообитанията от ЕК и научни специалисти в тясно сътрудничество с държавите-членки. Това се прави на т. нар. биогеографски семинари, които се организират от ЕК. След извършването на подбора от националните списъци на места с общностно значение, се преминава към

Трети етап. Държавите-членки разполагат със срок от 6 г., за да определят със съответният нормативен акт тези места като специални зони на консервация и да въведат мерки за тяхното опазване. Основният критерий за определяне на местата от НАТУРА 2000 е единствено и само научен.

Защитени зони се обявяват за опазване на типовете природни местообитания; опазване на видовете животни и растения; опазване на местообитания на видове диви птици; опазване на територии, в които по време на размножаване, линеене, зимуване или миграция се струпват значителни количества птици.

Териториите, включващи типове природни местообитания се подлагат на оценка въз основа на следните показатели; степен на представеност на природния тип местообитание за съответната територия; площ на територията, заета от природния тип местообитание в сравнение с общата площ, заета от същия тип природно местообитание в границите на Република България; степен на съхраненост на структурата и функциите на съответния тип природно местообитание и възможности за тяхното възстановяване; обща оценка на значението на територията за съхранението на съответния тип природно местообитание.

Обявяване и промени в защитените зони

Министерството на околната среда и водите осигурява проучването, оценката и изготвянето на документации за териториите, които съдържат наименование, предмет и цели на опазване на защитената зона, попълнени стандартни форми с данни и оценки, картен материал и координатен регистър на границата на защитената зона. Чл. 8ал1т. 3 е отменена в бр. 88 от 2005г.

Предложения за териториите, които са предмет на проучване, могат да се правят от държавни органи, научни и обществени организации. Те са:

Министерството на земеделието и продоволствието, Държавната агенция по горите, Агенцията по геодезия, картография и кадастър и общините предоставят на Министерството на околната среда и водите данните по ал. 1, т. 5 срещу заплащане

само на разходите за копия от съответната документация. Министерството на околната среда и водите уведомява обществеността за началото на проучването по ал. 1 и организацията, които ще го провеждат, чрез съобщение на интернет страницата си и най-малко в един ежедневник. В процеса на подготовка на документацията по чл. 8, ал. 1 и преди обявяването на защитени зони Министерството на околната среда и водите и Министерството на земеделието и продоволствието обезпечават провеждането на национални и регионални обществени кампании за разясняване на предназначението и целите на защитените зони. На основание на постъпили документации по чл. 8, ал. 1 Министерството на околната среда и водите изготвя списък на защитени зони, който заедно с документацията се внася за разглеждане на заседание на Националния съвет по биологичното разнообразие. Националният съвет по биологичното разнообразие се свиква на заседание не по-късно от 6 месеца от постъпването на документите по ал. 1. В резултат от обсъждането той предлага на министъра на околната среда и водите да внесе списъка по ал. 1 изцяло или отчасти за разглеждане от Министерския съвет, отпадането на определени територии от списъка или отлагане на разглеждането им за извършване на допълнителни проучвания. При представяне на мотивирано особено мнение от член на съвета министърът на околната среда и водите взема окончателното решение по списъка за внасяне в Министерския съвет. В срок до три месеца от произнасянето на Националния съвет по биологичното разнообразие министърът на околната среда и водите внася за разглеждане в Министерския съвет списък на защитените зони в съответствие с ал. 2 заедно с особените мнения. "Решението на Министерския съвет и списъкът се обнародват в "Държавен вестник". Министерството на околната среда и водите изпраща на Европейската комисия за одобрение списъка на защитените зони, приет от Министерския съвет. Обявяването на защитените зони се извършва от министъра на околната среда и водите в срок до две години след получаване на списъка на защитените зони. Обявяването на защитените зони се извършва от министъра на околната среда и водите в срок до една година след обнародване на решението на Министерския съвет.

Министерството на околната среда и водите изготвя проект на заповед за обявяване на всяка защитена зона, включена в списъка по чл. 10, ал. 4. В проекта на заповедта по ал. 1 се посочват: основанията за нейното издаване; наименованието и местоположението на защитената зона; предметът и целите на защитената зона; общата площ, както и опис на имотите, включени в защитената зона, и/или координатен регистър на границите на защитената зона; забрани или ограничения на дейности, противоречащи на целите за опазване на защитената зона. Министерството на околната среда и водите съобщава на обществеността за изработения проект на заповед с обявление, публикувано най-малко в един ежедневник и на Интернет страницата му. В едномесечен срок след изтичане на срока по ал. 5 министърът на околната среда и водите взема окончателно решение по постъпилите становища, възражения или предложения и издава заповед за обявяване на съответната защитена зона. Заповедта е окончателна и не подлежи на обжалване.

Промените в защитените зони са увеличение на площта; намаление на площта; заличаване; промяна на забраните или ограниченията на дейностите.

За обявените защитени зони и промените в тях Министерството на околната среда и водите и регионалните инспекции по околната среда и водите водят публични регистри.

Буферни зони.

Този раздел е отменен в ДВ, бр. 88 от 2005г. Членовете които отпадат са чл. 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26.

Планове за управление и устройствени планове и проекти

За защитените зони по чл. 3, ал. 1, т. 1 могат да се разработват планове за управление. Плановете за управление на защитени зони се разработват и утвърждават при условия и по ред, определени с наредба, приета от Министерския съвет. Плановете за управление се актуализират на всеки 10 години, а за защитени зони, които в преобладаващата си част са влажни зони - на всеки 5 години. В плановете за управление по чл. 27 се предвиждат мерки, които целят предотвратяване на влошаването на условията в типовете природни местообитания и в местообитанията на видовете, както и на застрашаването и обезпокояването на видовете, за опазването, на които са обявени съответните защитени зони. Мерките включват забрана или ограничаване на дейности, противоречащи на изискванията за опазване на конкретните обекти - предмет на защита; превантивни действия за избягване на предсказуеми неблагоприятни събития; поддържащи, направляващи и регулиращи дейности; възстановяване на природни местообитания и местообитания на видове или на популации на растителни и животински видове осъществяване на научни изследвания, образователна дейност и мониторинг.

За осигуряване на връзките между защитените зони в плановете и проектите по ал. 1 се включват мерки и дейности за опазване на елементите на ландшафта, които въз основа на своята линейна и непрекъсната структура или свързваща функция са значими за миграцията, географското разпространение и генетичния обмен в растителните и животинските популации и видове.

Основни елементи на ландшафта са:

1. реки и техните брегове и оводнени стари речни корита;
2. естествени блата, езера, преовлажнени ливади и други влажни зони;
3. пещери, скални венци и стени и дюни;
4. седловини и други естествени територии, свързващи отделни планински масиви;
5. полски синори, полезащитни пояси, ливади и пасища;
6. заливни речни тераси и крайречна растителност;
7. гори, разположени до 500 м надморска височина.

Планове, програми, проекти и инвестиционни предложения, които не са непосредствено свързани или необходими за управлението на защитените зони и които поотделно или във взаимодействие с други планове, програми, проекти или инвестиционни предложения могат да окажат отрицателно въздействие върху защитените зони, се подлагат на оценка за съвместимостта им с предмета и целите на опазване на съответната защитена зона.

Не подлежат на оценка:

1. планове, програми, проекти и инвестиционни предложения, които са в съответствие с параметрите на проекти, планове и програми от по-висока степен.
2. планове, програми, проекти и инвестиционни предложения, които са непосредствено свързани с управлението на защитените зони
3. политически и финансови планове и програми;
4. проекти, планове и дейности, свързани с оперативна защита при преодоляване на кризи, в случай че осъществяването им е неотложно;
5. планове, програми, проекти и инвестиционни предложения, попадащи в границите на урбанизирани територии - населени места и селищни образувания.

*Решенията на компетентния орган може да се обжалват по реда на Административнопроцесуалния кодекс. Оценката на степента на въздействие на плана, програмата, проекта или инвестиционното предложение върху природните местообитания и местообитанията на видовете, предмет на опазване в защитената зона, се възлага от възложителя на експерти с компетентност в областта на опазване на местообитанията и видовете, които отговарят на следните изисквания имат завършено висше образование, степен магистър, по някоя от специалностите в професионално направление "биологически науки"; имат стаж по съответната специалност минимум 5 години в рамките на последните 10 години; извършват или имат опит в научна дейност и/или експертна дейност, включително изработване на експертизи, писмени консултации или екологични анализи и други в областта на опазване на местообитанията и видовете, запознати са с изискванията на Директива 79/409/ЕИО на Съвета за опазването на дивите птици и Директива 92/43/ЕИО на Съвета за опазване на природните местообитания и на дивата флора и фауна и ръководствата на Европейската комисия за тяхното прилагане; не са лично заинтересовани от реализацията на планове, програми, проекти и инвестиционни предложения; не са свързани лица по смисъла на Търговския закон; не се намират с възложителя или с компетентния орган в отношения, пораждащи основателни съмнения в тяхното безпристрастие; не са изключвани от регистъра съгласно чл. 83, ал. 5 от Закона за опазване на околната среда.

Опазване на растителни, животински и гъбни видове

Растителните, животинските и гъбните видове от дивата флора, фауна и микота на Република България се опазват в естествената им среда чрез:

съхраняване на техните местообитания в Националната екологична мрежа;

поставяне на видовете под режим на защита или на регулирано ползване;

поддържане или възстановяване на условията в местообитанията, съобразно екологичните изисквания на съответния вид;

разработване и прилагане на планове за действие за видове с различна степен на застрашеност;

повторно въвеждане в природата на изчезнали видове и попълване на популациите на редки и застрашени видове;

контрол и регулиране на неместни видове, които са или биха могли да бъдат въведени целенасочено или случайно в природата и застрашават местни видове.

Опазването на местообитания на растителни, животински и гъбни видове се извършва чрез защитени територии, обявени по реда на Закона за защитените територии.

Защитени растителни и животински видове

За защитени на територията на цялата страна се обявяват дивите животински и растителни видове. За животинските видове се забраняват всички форми на умишлено улавяне или убиване на екземпляри с каквито и да е уреди, средства и методи; преследване и обезпокояване, особено през периодите на размножаване, отглеждане на малките, презимуване и миграция; унищожаване или вземане на яйца, включително в случаите, когато те са изоставени; разрушаване, увреждане или преместване на гнезда; увреждане или унищожаване на места за размножаване, почивка и струпване по време на миграция; вземане на намерени мъртви екземпляри; притежаване, отглеждане, пренасяне, превозване, изнасяне зад граница, търговия и предлагане за продажба или размяна на взети от природата екземпляри; препари-

ране, притежаване, излагане на публични места, пренасяне, превозване, изнасяне зад граница, търговия и предлагане за продажба или размяна на препарирани екземпляри. Забраните са валидни за всички жизнено стадии от развитието на животните. Лице, което е намерило екземпляр в безпомощно състояние или мъртъв екземпляр, без умисъл е ранило или убило екземпляр от животински вид, е длъжно при спазване на разпоредбата на чл. 38, ал. 1, т. 5 да уведоми за това най-близкия регионален орган на Министерството на околната среда и водите или на Държавната агенция по горите в срок до три дни.

*За разпореждането с екземпляра се съставя протокол, който се изпраща в Министерството на околната среда и водите, в 10-дневен срок от датата на съставянето му, а в случаите, когато е съставен от регионалните органи на Държавната агенция по горите - и копие, което се изпраща до регионалните инспекции по околната среда и водите.

За растителните видове се забраняват:

1. брането, събирането, отрязването, изкореняването или друг начин на унищожаване на екземпляри в техните естествени области на разпространение;

2. притежаването, отглеждането, пренасянето, превозването, изнасянето зад граница, търговията и предлагането за продажба или размяна на взети от природата екземпляри.

Регулирано ползване на растителни и животински видове

Информация черпим от чл. 41. В зависимост от състоянието на популациите и биологичните изисквания на отделните видове режимите и условията за ползването им обхващат предписания за достъп до определени райони; временна или местна забрана за ползване на вида или определени популации; срокове, правила и методи за ползване; въвеждане на разрешителен режим или определяне на квоти за ползване на екземпляри; условия за покупка, продажба, притежаване, предлагане за продажба или транспортиране с цел продажба или изнасяне зад граница на екземпляри или части от тях; условия за отглеждане и размножаване на животински и растителни видове при контролирани от човека условия.

За видовете птици се забраняват ловуването и обезпокояването в сезона на размножаване и отглеждане на малките, както и по време на завръщане на мигриращите птици в местата на отглеждане на малките; разрушаването, увреждането или преместването на гнезда; унищожаването, както и събирането и задържането на яйца, включително в случаите, когато те са изоставени.

*Забранява се вносът с търговска цел на територията на Република България на кожи от малки на видовете тюлени и продукти, получени от тях. Внасянето на продукти се допуска само при представяне на разрешително за внос, издадено от министъра на околната среда и водите или от оправомощено от него лице. *Лицето, което иска да получи разрешение, подава заявление до министъра на околната среда и водите, в което посочва име/наименование и адрес/седалище на лицето-вносител; адресите на получателя и изпращача; вида и количеството на екземплярите; държава на произход; цел на вноса.

*Към заявлението се прилагат:

1. документ за произхода на кожата, съответно продукта;

2. копие от документ за самоличност на кандидата;

3. актуално удостоверение за вписване в търговския регистър.

При спазване на всички условия разрешителното се издава в срок до 5 работни дни, считано от датата на подаване на заявлението.

Забранени методи, уреди и средства за улавяне и убиване

При улавяне или убиване на екземпляри от видове се забранява използването на неселективните уреди, средства и методи. Забраната важи и за животинските видове и видовете птици в случаите на разрешено изключение по реда на чл. 49.

Опазване на птици, срещащи се в диво състояние

Всички видове птици извън тези по приложения № 3 и 4, естествено срещащи се в диво състояние на територията на Република България, подлежат на опазване и контрол с оглед поддържане популациите им в благоприятно състояние.

За птиците се забраняват улавянето или убиването на екземпляри с каквито и да е уреди, средства и методи; задържането на екземпляри; разрушаването, увреждането или преместването на гнезда; унищожаването, както и събирането и задържането на яйца, включително в случаите, когато те са изоставени; обезпокояването, особено през периода на размножаване и отглеждане на малките.

За видовете птици министърът на околната среда и водите изготвя национален списък на застрашените видове, като се има предвид географското им разпространение; списък и екологично описание на териториите, които са от съществено значение за мигриращите видове по техните миграционни маршрути и като места за зимуване и гнездене; база данни за състоянието на популациите на мигриращите видове въз основа на информация от опръстеняването; оценка на въздействието на методите за използване на диви птици върху състоянието на популациите; екологосъобразни методи за предотвратяване на вредите, причинени от птици; списък на видовете, които да служат като индикатори за замърсяване; анализ за неблагоприятния ефект от химическото замърсяване върху състоянието на птичите популации.

Планове за действие за растителни и животински видове

Планове за действие за растителни и животински видове се разработват задължително, когато се установи, че видът е застрашен в международен мащаб и за опазването му са необходими мерки в цялата област на неговото естествено разпространение; състоянието на популацията на вида в Република България или в отделни региони не е благоприятно; въведен в природата неместен вид въздейства неблагоприятно върху условията на природните местообитания или върху състоянието на местни видове от дивата флора и фауна.

Плановете за действие обхващат описание на биологичните особености и екологични изисквания на вида; оценка на разпространението и състоянието на популациите на вида, както и на условията в неговите природни местообитания; данни за заплахите и лимитиращите фактори; възстановителни, поддържащи и други природозащитни мерки за вида, включително мерки за опазване извън естествената му среда, ако се налагат такива; възстановителни или поддържащи мерки за местообитанията на вида - предмет на плана; мерки за наблюдение и контрол върху изпълнението и ефекта от осъществените дейности; бюджет и график за реализиране на дейностите. Плановете за действие могат да обхващат два или повече вида, които имат близки изисквания към хабитата; изискват едни и същи мерки за опазването им.

Изготвянето на планове за действие може да се възлага от министъра на околната среда и водите; председателя на Държавната агенция по горите или ръководителите на други заинтересувани държавни органи; неправителствени организации.

Органите и организациите съгласуват с Министерството на околната среда и водите заданията и проектите на плановете за действие. Плановете за действие се внасят за разглеждане в Националния съвет по биологичното разнообразие.

Опазване на растителни и животински видове извън естествената им среда

Опазването на видовете извън естествената им среда включва отглеждане и размножаване на животни и растения при контролирани условия във вивариуми, зоологически или ботанически градини, дендрариуми, живи колекции и в центрове за размножаване и отглеждане на защитени видове; създаване на банки за семена, pollen, гамети, ембриони, тъканни и клетъчни култури и други колекции за съхраняване на растителни и животински генетични ресурси при специални условия.

Опазването се прилага приоритетно за видове и други таксони, които са непосредствено застрашени от изчезване от естествените им местообитания на местно, национално или международно ниво; от особен икономически интерес; диви предшественици на културни сортове растения или примитивни породи животни подходящи за използване при повторно въвеждане в природата; от специфичен интерес за науката - ендемити, реликти и други; подходящи за привличане на обществен интерес към проблемите на опазването на биологичното разнообразие.

Опазването може да се извършва от научни организации, юридически и физически лица. Те са длъжни да документират образците/екземплярите, както и техния произход; етикетират и маркират образците/екземплярите, когато това е възможно; събират и поддържат информация по определени показатели за състоянието на колекциите, както и за технологиите и техниките за тяхното отглеждане и поддържане; организират или участват в научни и други изследвания от значение за опазване и отглеждане на видовете, включително такива, свързани с повторното въвеждане в природата на диви видове; предоставят размножителни материали от застрашени видове за възстановяване или повторно въвеждане в природата; предоставят при договаряне размножителни материали от застрашени видове за създаване на насаждения за култивирано отглеждане на растения и ферми за отглеждане на животни; обменят информация с други институции с подобно предназначение и цели; осигуряват обществен достъп до колекциите, информацията за обществеността, свързана с видовете от колекциите, техните естествени местообитания и опазване на биологичното разнообразие; провеждат образователна и възпитателна дейност; подават необходимата информация за попълване и поддържане на регистрите по чл. 63.

Освен задълженията зоологическите градини и в центровете за отглеждане и размножаване на защитени видове животни са длъжни да настаняват животните при условия, които удовлетворяват техните биологични изисквания и изискванията за запазването и размножаването им; осигуряват подходяща за отделните видове обстановка в местата, където те са затворени; поддържат високо ниво на превантивни и лечебни ветеринарни грижи и хранене при отглеждането и развъждането на животните; предприемат необходимите мерки за предотвратяване бягството на животни, за да бъдат избегнати възможни екологични заплахи за местните видове. Дейността в зоологическите градини се извършва въз основа на лиценз, издаден от Министерството на околната среда и водите, при условия и по ред, определени с наредба на министъра на околната среда и водите.

Министърът на околната среда и водите и председателят на Държавната агенция по горите могат със заповед, обнародвана в "Държавен вестник", да забраняват вноса, развъждането и отглеждането извън зоопарковете, центровете за отглеждане и размножаване на защитени видове животни и спасителните центрове на местни или чужди диви животински видове, които представляват опасност за хората или са

неподходящи за отглеждане като животни компаньони, и на световно застрашени видове животни. Центровете за отглеждане и размножаване на защитени видове животни подлежат на регистрация в Министерството на околната среда и водите. Министерството на околната среда и водите води регистър на организациите и лицата, които притежават и поддържат колекции от диви видове от местната или чуждата флора и фауна. Министерството на земеделието и продоволствието води ведомствен регистър на организациите и лицата, които притежават и поддържат колекции от видове от културната флора и фауна, както и на специализирани колекции от диви дървесни и храстови видове или ловни видове от местната или чуждата флора и фауна.

*Специализираните организации, които създават и поддържат "национални колекции", се определят с акт на Министерския съвет.

Въвеждане на неместни или повторно въвеждане на местни животински и растителни видове в природата

Информацията ни дава чл. 67. Въвеждането в природата, както и вносът, развъждането и отглеждането на неместни животински, растителни и гъбни видове, включително подвидове и сортове се допускат, ако това не уврежда природни местообитания в тяхната естествена област на разпространение или местни видове от дивата флора, фауна и микота или техни популации. Дейностите се разрешават въз основа на разработена програма само след положителна научна експертиза, възложена от съответния компетентен орган и след положително решение на Националния съвет по биологичното разнообразие.

Дейностите се извършват с писмено разрешение на председателя на Държавната агенция по горите - за дървесни, храстови и ловни видове; министъра на околната среда и водите - за всички останали видове.

Министерството на околната среда и водите организира и ръководи дейностите по отстраняването на навлезли в страната неместни видове, включително подвидове и сортове, които биха застрашили естествени природни местообитания или местни видове от дивата флора и фауна. Повторно въвеждане в природата на местни животински и растителни видове се извършва по начин, който би допринесъл за трайно възстановяване на видовете в благоприятно състояние.

Търговия със застрашени видове от дивата флора и фауна

Разпоредбите на тази глава се прилагат за резл. видове екземпляри, относно защитата на видовете от дивата фауна и флора чрез регулиране на търговията с тях. Министерството на околната среда и водите е ръководният орган по прилагане на изискванията. С заповед то определя местата, изпълняващи функции на спасителни центрове. Дейността на тези центрове се определя с правилник, утвърден от министъра на околната среда и водите. Министърът е органа, който отменя заповедта, когато установи че в спасителния център не се полагат необходимите грижи при престоя на екземплярите, вследствие на което възниква заплаха за тяхното общо състояние или оцеляване; системни нарушения при дейността на спасителния център; системно неспазване на правилника за дейността на спасителните центрове по ал. 3.

Системни нарушения са три или повече нарушения на законите и подзаконовите нормативни актове по тяхното прилагане, извършени в продължение на две години.

Българската академия на науките със своите специализирани институти, щатен научен персонал и асоциирани експерти е научният консултативен орган.

Органът предлага на министъра на околната среда и водите списък на експертите. Предложените експерти писмено декларират, че не са лично заинтересовани

от вноса или износа на диви видове. В списъка се посочват имената, адресът и начините за връзка, сферата на компетентност и районът на действие на експертите.

В списъка могат да бъдат включвани само лица, които имат образователно-квалификационна степен по специалността, придобита във висше училище, и са осъществявали в продължение най-малко на три години някоя от следните дейности, свързани с опазване на флората и фауната преподавателска дейност във висши училища или научна дейност; ex situ отглеждане на диви видове в зоологически и ботанически градини; контролна дейност по опазване на флората и фауната. Министърът на околната среда и водите или оправомощено от него лице регистрира в служебен регистър експертите, като вписва данните или мотивирано отказва регистрацията, за което уведомява писмено органа в 15-дневен срок.

В 15-дневен срок от вписването министърът на околната среда и водите издава поименно удостоверение за вписване в регистъра. Удостоверението има валидност 5 години.

Пренасяне през границата на Република България

Внасянето и изнасянето на екземпляри от видове по чл. 70 се извършва съгласно изискванията на Регламент 338/97, на Регламент (ЕО) № 865/2006 на Комисията за установяване на подробни правила за прилагане на Регламент (ЕО) № 338/

Превозването на живи животни от видовете се извършва съгласно изискванията за транспортиране на живи животни, публикувани от Секретариата на Конвенцията по международната търговия със застрашени видове от дивата фауна и флора

Кандидатът за разрешителни и сертификати подава писмено заявление до министъра на околната среда и водите.

Към заявлението се прилагат:

за българските юридически лица - актуално удостоверение за вписване в търговския регистър;

за чуждестранните юридически лица - документ, удостоверяващ правния статус на заявителя, издаден в съответствие с националното му законодателство до три месеца преди подаване на заявлението;

адрес и описание на условията, при които ще се отглеждат внасяните живи екземпляри.

Митнически надзор и контрол

Митническите органи осъществяват митнически надзор и контрол при внасяне и изнасяне на екземпляри на и извън митническата територия на Република България в съответствие с този закон, митническото законодателство и изискванията на Регламент 338/97 и на Регламент 865/2006. При проверка на пратки с екземпляри митническите органи изискват от граничната ветеринарна и фитосанитарна служба да установи в срок до 2 часа от началото на проверката дали екземплярите отговарят на данните, определени в придружаващите ги документи. В случай че тази идентификация не може да бъде извършена, митническите органи се обръщат за идентификация на екземплярите към съответен експерт от списъка, който е длъжен да се яви на граничния пункт в срок до 6 часа от повикването. Митническите органи осигуряват помещения за временно настаняване на живите екземпляри до приключване на експертизата. При установяване на нарушение на изискванията на този закон или в случаи на съмнение за нарушение митническите органи задържат екземплярите и вещите, послужили за извършване на нарушението, и незабавно уведомяват Министерството на околната среда и водите или съответната регионална инспекция по околната среда и водите, които осигуряват поставянето на екземплярите при подхо-

дящи за тях условия в спасителни центрове. Съответните регионални инспекции по околната среда и водите и спасителни центрове оказват пълно съдействие на митническите органи за изясняване на Случаите по чл. 88 и вземане на решение по тях.

Регистрация

На регистрация подлежат всички екземпляри от видове гръбначни животни

1. хранителни продукти, получени от тях;
2. видове - предмет на Закона за лова и опазване на дивеча;
3. цветни мутации на видовете птици, които не притежават естествената окраска на дивите форми;
4. дребни кожени изделия;
5. риби;
6. екземпляри от видове по чл. 57, т. 5, буква "а" от Регламент 865/2006.

Регистрацията се извършва с регистрационна карта, издадена от съответната регионална инспекция по околната среда и водите по постоянния адрес на собственика на екземпляра - физическо лице, или по седалището, съответно адреса на управлението, на собственика на екземпляра - юридическо лице.

Регистрационната карта може да бъде два типа:

1. за регистриране на единични екземпляри;
2. за регистриране на група екземпляри.

За регистрацията собственикът в 15-дневен срок от придобиването на екземпляра или в 40-дневен срок от получаване на поколение внася в регионалната инспекция по околната среда и водите заявление, в което посочва: лични данни; данни за екземпляра; адрес на отглеждане; начин на придобиване.

Регионалните инспекции по околната среда и водите издават документа за регистрация в срок до 5 работни дни от постъпване на документацията в срок до 20 работни дни при необходимост от проверка за уточняване на вида или обстоятелствата по придобиването на екземпляра в случаите на постъпване на заявление.

Собственикът на регистриран екземпляр е длъжен писмено да уведоми регионалната инспекция по околната среда и водите при промяна на обстоятелствата, свързани с екземпляра - смяна на собственика, смяна на адреса на отглеждане, смърт, унищожаване, кражба или изгубване на екземпляра; унищожаване, повреждане, изгубване или кражба на документа за регистрация на екземпляра.

Регионалните инспекции по околната среда и водите водят регистър на екземплярите. Те трябва да съдържат наименование, седалище и БУЛСТАТ или единен идентификационен код за търговците; научното наименование на видовете, за които ще се ползва опростената процедура; доказателства за законното придобиване на изходния материал.

Министърът на околната среда и водите упълномощава лицата да попълват специфичната информация в разрешителните. В 15-дневен срок от постъпване на заявлението Министерството на околната среда и водите извършва проверка на обстоятелствата и изисква становище от научния консултативен орган. В 10-дневен срок от получаване на заявлението Министерството на околната среда и водите уведомява заявителя за регистрационния номер и го регистрира в Секретариата на Конвенцията.

Търговия на територията на Република България

Търговия с екземпляри на територията на Република България от видове по чл. 70 се извършва при спазване на разпоредбите на този закон и на чл. 8 от Регламент 338/97.

Чл. 101. е отменен в ДВ, бр. 94 от 2007 г.

Забранява се извършването на търговски сделки с нерегистрирани екземпляри които законният произход не може да бъде доказан. При продажбата на екземпляри, регистрирани по чл. 91, продавачът предоставя на купувача в зависимост от случая оригинала на регистрационната карта; копие на регистрационната карта, като за внесените в Европейската общност екземпляри се предоставят и съпътстващите го оригинални разрешителни по CITES за износ, сертификат за реекспорт или сертификат за произход, издадени от трета държава.

Собствениците на екземпляри от видове задължително ги маркират или етикетират съобразно вида и състоянието на екземпляра, като маркировката при живите екземпляри не трябва да вреди на здравословното им състояние.

Етикетването и маркирането на екземпляри се определят с наредба на министъра на околната среда и водите и министъра на земеделието и продоволствието.

Лицата, които извършват търговски сделки с екземпляри са длъжни да притежават и при поискване от контролните органи да представят документ, доказващ законния им произход.

Разпореждане с екземпляри, отнети в полза на държавата

Разпореждането с екземпляри, отнети в полза на държавата се извършва от министъра на околната среда и водите.

До влизането в сила на наказателното постановление за отнемане на екземплярите в полза на държавата министърът на околната среда и водите или оправомощено от него лице разпорежда настаняване на живите екземпляри в определени за целта спасителни центрове; съхраняване на подходящи места на мъртви екземпляри, хранителни продукти или медикаменти.

Чуждестранните екземпляри, за които не са извършени митнически формалности, се поставят под режим на митническо складиране.

Екземплярите се връщат на собственика при отменяне на наказателното постановление по съдебен ред в 7-дневен срок след влизането в сила на съдебното решение.

В 15-дневен срок след влизането в сила на съдебно решение, с което се отхвърля жалбата срещу наказателното постановление за отнемане на екземплярите в полза на държавата след митническо оформяне, министърът на околната среда и водите се разпорежда с тях.

При отнемане на живи екземпляри в полза на държавата министърът на околната среда и водите разпорежда връщането им на държавата на износа; предоставянето им на зоологическа или ботаническа градина или на спасителни центрове; пускането им на свобода, когато екземплярите са взети от природни местообитания в рамките на страната, в случай че няма очевидни пречки за тяхното оцеляване; продажбата им.

При отнемане на мъртви екземпляри в полза на държавата министърът на околната среда и водите разпорежда безвъзмездното им предоставяне на висши училища или центрове за обучение на кадри по прилагане на Конвенцията - за попълване на учебни сбирки; безвъзмездното им предоставяне на природонаучни музеи, а когато имат художествена стойност - на музеи на изкуствата; продажбата им; унищожаването им.

При отнемане на хранителни продукти или медикаменти в полза на държавата министърът на околната среда и водите разпорежда връщането им на държавата на износа; предоставянето им на висши училища или центрове за обучение на кадри по прилагане на Конвенцията - за попълване на учебни сбирки; унищожаването им.

Опазване на вековни или забележителни дървета

Отделни вековни или забележителни дървета във или извън населените места се обявяват за защитени, съгласувано с физическото или юридическото лице - собственик на имота, в който се намира дървото. Директорът на съответната регионална инспекция по околната среда и водите и лицето подписват протокол, в който се посочват местонахождението и характеристиките на дървото - вид, възраст, височина и други особености, неговото състояние и необходимите поддържащи мерки, както и задълженията на собственика за опазване на обекта. Протоколът и скица за местонахождението на дървото се изпращат в Министерството на околната среда и водите. Министърът на околната среда и водите издава заповед за обявяване на дървото за защитено, която се обнародва в "Държавен вестник".

Собствениците на дървета, обявени за защитени, са длъжни да ги опазват от унищожаване или увреждане; да уведомяват съответната регионална инспекция по околната среда и водите за настъпили промени в състоянието на обекта; да съгласуват със съответната регионална инспекция по околната среда и водите дейностите, необходими за поддържане или възстановяване на състоянието на обекта; да осигуряват достъп на представители на регионалната инспекция по околната среда и водите до имота за извършване на проверки по състоянието на защитените дървета.

Забраняват се дейности, водещи до унищожаване, увреждане или влошаване физиологичното състояние на дърветата, обявени за защитени.

Министерството на околната среда и водите може да финансира поддържащи или възстановителни дейности, необходими за опазване на защитените дървета. Обявените защитени дървета се вписват в регистри в Министерството на околната среда и водите и съответната регионална инспекция по околната среда и водите.

Организация за управление и контрол

Министерството на околната среда и водите и други държавни органи и техните подразделения в рамките на своите компетенции осъществяват управлението и контрола по опазване на биологичното разнообразие в Република България.

Министърът на околната среда и водите провежда държавната политика по опазване и поддържане на биологичното разнообразие изготвя с участието на отрасловите ведомства и неправителствени организации и внася в Министерския съвет Национална стратегия за опазване на биологичното разнообразие; изготвя с участието на отрасловите ведомства и неправителствени организации и внася в Министерския съвет Национален план за опазване на биологичното разнообразие, организира и отчита изпълнението на плана; изгражда и поддържа Националната екологична мрежа; възлага разработването и утвърждава плановете за управление за защитени зони и плановете за действие за видове; координира дейностите на други министерства, ведомства, общини, обществени организации, научни и академични институти по опазване на биологичното разнообразие; организира контрол върху дейностите на собствениците или ползвателите на земи, гори и водни площи, включени в Националната екологична мрежа; финансира дейности по прилагане на този закон; разработва и прилага механизми за стимулиране на дейности на собствениците или ползвателите, неправителствени организации, сдружения и други, насочени към опазването, поддържането и възстановяването на биологичното разнообразие.

зие; организира Национална система за мониторинг на състоянието на биологичното разнообразие и създава бази данни и географски информационни системи за регистриране на състоянието и установяване на изменението на биологичното разнообразие; осигурява достъп и обмен на данни по опазване на биологичното разнообразие; изготвя годишен отчет за състоянието на биологичното разнообразие и за дейностите по неговото опазване; представлява Република България по въпросите за опазване на биологичното разнообразие; организира и поддържа държавни публични регистри, предвидени в този закон; издава заповеди, списъци, разрешителни и лицензии, предвидени в този закон; публикува списъци и изменението в тях за видовете по чл. 47а, т. 1 и 2.

*Условията и редът за създаването и функционирането на Националната система за мониторинг на състоянието на биологичното разнообразие се определят с наредба на министъра на околната среда и водите.

Създава се Национален съвет по биологичното разнообразие като консултативен орган на министъра на околната среда и водите.

Директорите на регионалните инспекции по околната среда и водите и директорите на дирекции на националните паркове контролират спазването на изискванията за опазване на биологичното разнообразие при осъществяването на дейностите на собствениците или ползвателите на земи, гори и водни площи, включени в Националната екологична мрежа; координират и контролират прилагането на плановете за управление и плановете и проектите, предвидени в този закон, включително интегрирането им в общинските плановете и програми; контролират опазването на растителните и животинските видове, предмет на този закон; поддържат регионалните регистри, предвидени в този закон; санкционират нарушители в предвидените в този закон случаи.

Министерството на земеделието и продоволствието, Министерството на регионалното развитие и благоустройството и другите държавни органи и техните подразделения, както и общините, в сферата на своята компетентност осъществяват дейности по опазване на биологичното разнообразие; интегрират опазването на биологичното разнообразие и устойчивото управление на биологичните ресурси във всички плановете, проекти, програми, политики и стратегии в съответния сектор, като включват в тях преди всичко дейности по опазване на биологичното разнообразие, в съответствие с приоритетите на този закон, на Националната стратегия и на Националния план за опазване на биологичното разнообразие; разработват и внедряват плановете за управление на защитени зони и плановете за действие за приоритетни растителни и животински видове; сътрудничат с други компетентни органи, когато дейностите имат взаимосвързани или натрупани ефекти върху биологичното разнообразие или когато тяхната компетентност засяга един и същ обект или територия; организира отрасли системи за мониторинг на състоянието на биологичното разнообразие и на защитените зони и създават бази от данни и географски информационни системи за характеристиките им, като предоставят на Министерството на околната среда и водите информация, съгласувана по вид и период на представяне; финансират приоритетно научни изследвания и дейности, свързани с опазване на биологичното разнообразие и устойчивото управление на биологичните ресурси; използват резултатите от проучването на биологичното разнообразие при изготвянето на плановете, проекти, програми и политики в сектора или между секторите; контролират дейността на собствениците или ползвателите на земи, гори и водни площи, включени в Националната екологична мрежа; санкционират нарушители в предвидените в този закон случаи; осъществяват международно сътрудничество по въпроси от обща загриженост, свързани с опазване на биологичното разнообразие и защитените зони.

Министерството на околната среда и водите, Министерството на земеделието и продоволствието, общините, както и физическите и юридическите лица - собственици и ползватели на гори, земи и водни площи в Националната екологична мрежа, осъществяват тяхното стопанисване и охрана съгласно разпоредбите на този закон и другите специални закони. Собствениците на колекции от видове по чл. 37 и 70, както и собствениците и ползвателите на гори, земи и водни площи са длъжни да осигуряват свободен достъп в имотите си за извършване на дейностите и контрола по този закон при спазване на изискванията на другите специални закони. Министерството на околната среда и водите може да предоставя на неправителствените и други организации и сдружения правото да организират поддържащи, направляващи, регулиращи, възстановителни и други природозащитни дейности в защитените зони и по отношение на защитените видове по ред, определен с наредба на министъра на околната среда и водите.

Агенция "Митници" осъществява митническия контрол върху внасянето и изнасянето на екземпляри от видовете по чл. 70 съгласно изискванията на този закон, Закона за митниците и другите нормативни актове, свързани с митническия контрол.

Принудителни административни мерки и административнонаказателни разпоредби

Принудителни административни мерки

За предотвратяване и преустановяване на административните нарушения по този закон и на вредните последици от тях компетентните органи или оправомощени от тях лица налагат принудителни административни мерки по реда на този раздел.

Органите налагат принудителни административни мерки по този закон в случаите на възникване на непосредствена опасност от увреждане или унищожаване на защитени зони или на части от тях.

Министърът на околната среда и водите:

1. спира разпореждания на органи на изпълнителната власт, които са в нарушение на този закон;
2. спира реализацията на планове и проекти, започнати или утвърдени в нарушение на този закон;
3. затваря зоологически градини или части от тях, които не функционират в съответствие с изискванията на този закон;
4. отнема лицензи на зоологически градини в случаите по чл. 62, ал. 4.

Директорите на регионалните органи на Министерството на околната среда и водите:

- 1 спират дейности по ползването на горите, земите и водните площи и на други ресурси, както и строителството в защитени зони, които са в нарушение на заповедите за обявяването им или на утвърдените по съответния ред планове за управление, устройствени и технически планове и проекти;
- 2 спират дейности или обекти, които увреждат или замърсяват околната среда над допустимите норми в защитени зони;
- 3 спират разпореждания на регионалните управления на горите, държавните лесничейства, държавните дивечовъдни станции, директорите на природни паркове и общинските органи, които са в нарушение на този закон;
- 4 издават предписания за мерки за предотвратяване и/или отстраняване на нарушения.

Началниците на регионалните управления на горите, директорите на държавните лесничейства, държавните дивечовъдни станции и директорите на природни паркове, както и кметовете на общини спират дейности и строителство в гори, земи и

водни площи - държавна, общинска и частна собственост, извършвани в нарушение на утвърдените планове за управление и устройствени и технически планове и проекти.

Административни нарушения и наказания

*За нарушения на забраните и ограниченията, както и за неспазване на режимите и условията физическите лица се наказват с глоба от 100 до 1000 лв., а на юридическите лица и едноличните търговци се налага имуществена санкция от 200 до 5000 лв.

*За неспазване на условията в разрешително, издадено по реда на този закон, доколкото деянието не съставлява друго административно нарушение, физическите лица се наказват с глоба от 100 до 2000 лв., а на юридическите лица и едноличните търговци се налага имуществена санкция от 300 до 6000 лв.

*За неспазване на принудителните административни мерки физическите лица се наказват с глоба от 100 до 1000 лв., а на юридическите лица и едноличните търговци се налага имуществена санкция от 200 до 5000 лв.

Правоспособен ловец, извършил нарушение по чл. 38, чл. 41, ал. 3 и чл. 44 по време на лов, се наказва с глоба по ал. 1 и се лишава от право на ловуване за срок от една до две години.

- В случаите, когато нарушението е спрямо световно или европейски застрашен вид, лишаването от право на ловуване е за срок три години.

- За нарушения извършени в защитени територии или засягащи световно застрашени видове животни, глобите по ал. 1 се налагат в двоен размер.

За осъществяване на дейност без лиценз в нарушение на чл. 62а и чл. 67, ал. 4 или без разрешение физическите лица се наказват с глоба от 1000 до 10 000 лв., а на юридическите лица и едноличните търговци се налага имуществена санкция от 2000 до 25 000 лв.

За други нарушения на този закон, на Регламент 338/97 и Регламент 865/2006, ако извършеното не съставлява престъпление, физическите лица се наказват с глоба от 50 до 2000 лв., а на юридическите лица и едноличните търговци се налага имуществена санкция от 100 до 5000 лв.

Вещите, включително живите животни и растения, предмет на нарушение, и вещите, послужили за неговото извършване, се отнемат в полза на държавата, независимо чия собственост са.

За щети, нанесени на определени видове растения и животни, виновните лица заплащат обезщетение.

Размерът на обезщетението се определя с тарифа, приета от Министерския съвет.

Органи които сезират нарушенията

Нарушенията се установяват с акт на длъжностно лице, определено от министъра на околната среда и водите или от председателя на Държавната агенция по горите, от областния управител или от кмета на общината. Наказателните постановления се издават съответно от министъра на околната среда и водите, от председателя на Държавната агенция по горите, от областния управител или от кмета на общината, или от оправомощени от тях лица.

Наказателните постановления, с които е наложена глоба до 100 лв. включително, не подлежат на обжалване.

Околната среда е комплекс от естествени и антропогенни фактори и компоненти, които се намират в състояние на взаимна зависимост и влияят върху екологично-

то равновесие и качеството на живота, здравето на хората, културното и историческото наследство, а опазването на околната среда е комплекс от дейности, които са насочени към предотвратяване на деградацията на околната среда, към нейното възстановяване, запазване и подобряване.

ЛИТЕРАТУРА

1. Матов, Ив., Екология, София-Москва, 2004г.
2. Работен документ на Комисията на Европейската общност, януари. 1998г.

Погасителна давност и правоприемство

Вера Ангелова Пепелникова

1. Погасителна давност – същност, видове срокове

Институтът на погасителната давност е един от важните способности за защита на гражданските субективни права. С неговото установяване се цели да бъдат стимулирани носителите на тези права, да ги упражняват в предвидените от закона случаи, за да се предотврати висящността на възникналите граждански конфликти. Тези срокове съдействат за бързото уреждане на споровете и постигане на ефективно правораздаване.

Наред с това института на погасителната давност гарантира и правото на длъжника, че с едностранно волеизявление /възражение/ да оцети търсената защита по съдебен ред след изтичането на установените в закона срокове.

Институтът на погасителната давност поставя на практика множество и разнообразни въпроси, на които в доктрината и юриспруденцията са дадени отговори.

В настоящото изследване се разглеждат само отделни аспекти в правната уредба на погасителната давност и въпроси свързани и правоприемството.

1. Погасителната давност е период от време, един срок през който, ако носителят на едно субективно право не потърси неговото принудително осъществяване, правно задълженото лице може с възражение, направено пред компетентен орган /съд, арбитраж, съдия-изпълнител, данъчна администрация/, да погаси правото на иск или правото на принудително изпълнение на носителя на това право.

Фактическият състав на погасителната давност, наричана още искова включва 3 елемента:

а/ Изтичане на определен от закона срок;

б/ Бездействие през този срок на носителя на субективно право;

в/ Волеизявление на правно задълженото лице, с което то се позовава на изтеклия в негова полза срок.

Погасителна давност не се прилага служебно чл. 120 ЗЗД. Това означава, че правозащитният орган не може да приложи по своя собствена инициатива. Давността не настъпва и по право.

Волеизявлението на правно задълженото лице (длъжника) е едностранно и с него се упражнява едно потестативно право. Това право може да се осъществи само чрез възражение по предявен от носителя на субективното право (кредитора) иск или предприети от него принудителни изпълнителни действия - привеждане в изпълнение на изпълнителен лист.

Освен като юридически факт, погасителната давност може да се разгледа и като правно отношение. Погасителна давност погасява само правото на защита, без да засяга субективното материално право и съответстващото му правно задължение, това изрично е подчертано в закона. Съгласно чл. 118 ЗЗД, ако длъжникът изпълни задължението си след изтичане на давността, той няма право да иска обратно платеното, макар и в момента на плащането да не е знаел, че давността е изтекла. Това право остава да съществува и след изтичане на давността, но корелативното му правно задължение може да бъде изпълнено само доброволно от длъжника. Затова субективно право, чието осъществяване не може да се иска принудително

поради изтекла погасителна давност, се нарича несъвършено (изродено) право. Доброволно изпълненото не е недължимо получено от кредитора.

С погасяването на иска за главното право се погасяват и исковете за аксесорните права, макар давността за тях още да не е изтекла напр. правото на лихва, неустойка. От погасителна давност могат да се ползват и трети лица, които са обезпечили чужд дълг чрез залог, ипотека или поръчителство.

Значението на погасителната давност се обуславя от нейните функции. Тя има за цел да приведе правното положение в съответствие с фактическото. В основата на погасителната давност като правен институт е заложена идеята, че носителят на субективното право няма интерес от осъществяването му (отказал се от него), щом като в продължителен период от време не търси правна защита.

Погасителна давност се прилага по отношение на всички субективни права, с изключение на вещните, тя не се прилага единствено до облигационните права (вземания), което следва от буквалното тълкуване на чл. 110 и сл. ЗЗД.

2. Българското гражданско законодателство разграничава 3 вида давностни срокове: общ (обикновен), специален, особени. Общият давностен срок по чл. 110 ЗЗД е 5 год. и се прилага при всички случаи, за които не е посочен друг срок (особен или специален). Специалният давностен срок по чл. 111 ЗЗД е 3-годишен и се прилага за 3 групи от искове:

а/ за възнаграждения за труд;

б/ за обезщетения и неустойки от неизпълнен договор;

в/ за дължими наемни възнаграждения, лихви, дивиденди и други периодични плащания.

От периодичните плащания следва да се изключат исковете за издръжка.

Особените давностни срокове се установяват със специални разпоредби в зависимост от вида на субективните права. Такива са напр. исковете на купувача при недостатъци на продадената вещь и те се погасяват с изтичане на 1 год. при продажба на недвижим имот и 6 месеца при продажба на движима вещь.

3. По начало давностният срок започва да тече от момента, в който вземането стане изискуемо, т. е. правото на иск или правото на принудително изпълнение може да бъде упражнено. Този момент при различните видове субективни права е различен.

При облигационните права давността започва да тече от деня, в който те станат изискуеми. Това се отнася и за държавните вземания – за данъци, акцизи, мита и др.

Ако сключената сделката е с модалитети – условие, срок – давността започва да тече от настъпването им. Когато по едно облигационно правно отношение длъжникът има задължение за бездействие, давността започва да тече от момента на неизпълнение на това задължение.

При защитата на абсолютните права началният момент на погасителната давност съвпада с нарушаването им (чл. 75 ЗС). Давността при исковете за унищожаване на сделките се започва да тече в момента, в който грешката или измамата са били открити, заплашването е престанало, навършено е пълнолетие или запрещението е вдигнато, а в останалите случаи – от деня на сключване на унищожаемата сделка (чл. 28 и чл. 33 ЗЗД).

Установените в закона давностни срокове не могат да се скъсяват или удължават по съгласие на страните. Споразумението за такова изменение е нищожно. При продажба на вещь с недостатъци давностният срок може да бъде продължен или съкратен по съгласие на страните.

При правоприемство (общо или частно) изтеклият давностен срок запазва своето правно действие.

4. Погасителната давност предполага бездействие на носителя на едно субективно право, което може да бъде упражнено вкл. и по съдебен ред от него. Но не е оправдано и справедливо давността да тече и в случаи, при които оправомощеното лице не е в състояние да търси принудително осъществяване на своето право в зависимост от различни обстоятелства. В тези случаи погасителната давност спира да тече.

Спирането на погасителната давност означава настъпване на такива обстоятелства, при които давност не тече, а започналата преустановява временно действието си. След тяхното отпадане давността, продължава да тече и се събира с изтеклата преди настъпването им.

Основанията за спиране на давността са юридически факти, които изчерпателно са уредени от закона (чл. 115 ЗЗД), така например давност не тече между родители и деца, между съпрузи, между юридическо лице и неговия управител относно иска за обезщетение за причинените от управителя вреди, по време на данъчната ревизия и др.

Прекъсването на давностния срок се основава на юридически факти, които заличават изтеклата до настъпването им давност и от този момент започва да тече нов давностен срок. Прекъсването на давността обезличава изтеклия до настъпването на определени обстоятелства срок (той не се брои) и възобновява изцяло съответния давностен срок. Това е най-съществената разлика между прекъсване и спиране на погасителната давност.

Основанията за прекъсване на погасителната давност по чл. 116 от ЗЗД са:

а/признаване на субективното право от длъжника;

б/предявяване на иск или възражение, ако бъдат уважени;

в/предприемане на действия за принудително изпълнение.

Признаването на субективното право е едностранно и неформално волеизявление направено от длъжника, с което той заявява, че има задължение към носителя на субективното право. То е юридическа постъпка. Не е необходимо признаването да включва готовност или намерение да се изпълни задължението. Трябва да се признае самото право (задължение), а не юридически факт, например договорът, от който то произтича.

Признаването може да се направи изрично – иска се отлагане на изпълнението, разсрочване, предложи се частично изпълнение или мълчаливо - предложи се обезпечение, изплатят се лихвите и др. Счетоводното записване на задължението от длъжника обаче не означава признаване.

Предявеният иск може да бъде първоначален, насрещен или обратен (чл. 210 и сл. ГПК). Давността се прекъсва и когато исквата молба има нередовности, стига пропуските да бъдат отстранени. Към исковете са приравнени молбите за издаване на изпълнителни листове по реда на чл. 404 и чл. 405 ГПК например на основание нотариален акт.

Погасителната давност може да бъде прекъсната и с възражение. Ако искът или възражението не бъдат уважени с влязло в сила съдебно решение, давностният срок не се счита за прекъснат, съответно спрян. Но давността се счита прекъсната, като спорът приключи със съдебна спогодба (чл. 234 ГПК).

Третото основание за прекъсване на давността е предприемане на действия за принудително изпълнение например налагане на запор върху движима вещь или

вземане на задълженото лице, налагане на възбрана и опис на неговата движима вещ.

От прекъсването на погасителната давност започва да тече нова давност, т. е. възобновява се съответният давностен срок – общ, специален или особен. Но ако правото е установено със съдебно решение, давността е винаги 5-годишна (чл. 117 от ЗЗД).

Независимо от спирането и прекъсването на давността относно исквете за държавни вземания например за данъци, съответното вземане не може да се събере по принудителен ред, когато са изтекли 15 години от неговата изискуемост.

5. Погасителната давност следва да се разграничава от прекратителните срокове. При изтичане на тези срокове не се губи единствено правото на държавна защита, а се прекратяват самите субективни права. Така например срокът на действие на патента е 20 г. от датата за подаване на заявката, а правото на търговска марка има времетраене 10 години.

Съществена е разликата и между давностните срокове и преклузивните (пресекателните) срокове. Преклузивни са предимно процесуалните срокове и сроковете за упражняване на някои потестативни права. Преклузивните срокове могат да се предвидят не само нормативно, но и със сделка. Те текат от момента на пораждане на субективните права, а не от възникване на правото на иск. Преклузивните срокове не могат да бъдат спирани и прекъсвани и се прилагат служебно от правозащитните органи. Те прекратяват самите субективни права, а не правото им на защита. Правните субекти не могат да се отказват от преклузивните срокове след изтичането им, докато това е възможно при изтекли давностни срокове. Такъв е например срокът по чл. 30 СК за упражняване на правата по чл. 28 и чл. 29 СК.

Гаранционните срокове са разновидност на преклузивните срокове. Те се установяват предимно при договорите за продажба и изработка и изтичането им прекратява правото да се иска отстраняване на недостатъците на стоките или услугите.

II. ПРАВОПРИЕМСТВО

1. Понятието правоприемство е свързано с придобиване на субективни права, а в по-широк смисъл и на задължения, което има за предпоставка конкретното притежание на определено субективно право или задължение от едно лице.

Друго правоприемство настъпва в рамките на правоотношение между праводател и правопреемник (приобретател). То настъпва и при наследяването. В гражданското право преобладава производното придобиване – при придобиване чрез правни сделки.

При правоприемство са заложили следните принципи:

а/ никой не може да прехвърли права, които не притежава;

б/ никой не може да прехвърли повече права, отколкото сам притежава;

в/ с отпадане на правата на прехвърлителя отпадат и тези на приобретателя;

С цел защита на сигурността в оборота и правата на третите лица в гражданското право са установени изключения от тях.

Придобиване на движима вещ от добросъвестно лице, получило владението на възмездно правно основание /договор/ от неособственик – чл. 78 ЗС.

Придобиване на права от трето лице преди вписване на молбата за обявяване на привидността на сделката - чл. 17 ЗЗД унищожаване на договора по чл. 33 ЗЗД и разваляне на договора по чл. 88 ЗЗД.

А) В зависимост от това дали субективното право преминава в същия вид от праводателя в приобретателя, или се придобива друго субективно право, производно на притежаваното от праводателя;

а/ прехвърлително правоприемство /транслативна сукцесия/ - субективното право преминава от праводателя, който го губи, у пробретателя със същото съдържание, като вещните тежести се запазват (например прехвърляне на собственост).

б/ учредително правоприемство (конститутивна сукцесия) – въз основа на притежаваното субективно право праводателят учредява ново субективно право в полза на приобретателя, като си запазва правото, но вече ограничено от новоучреденото право (например учредяване право на строеж).

Б) Според конкретизирането на броя и вида субективни права и задължения, които преминават:

а/ частно (сингуларно) – прехвърлят се определени субективни права и задължения, (така е по принцип при правните сделки);

б/ универсално (общо) – прехвърлят се всички субективни права и задължения, които притежава едно лице като съвкупност (така е например при наследяване на физическо лице, при сливане или вливане на юридически лица).

В) В зависимост от основаниято

а/ законно – например при суброгация;

б/ доброволно – при сделките;

Приемство в задълженията има при:

Встъпване в дълг – трето лице се задължава заедно с досегашния длъжник, като и двамата отговарят солидарно пред кредитора - чл. 101 ЗЗД.

Заместване в дълг – на мястото на досегашния длъжник, който се освобождава със съгласие на кредитора, се задължава едно трето лице – чл. 102 ЗЗД.

2. Промяната може да се отнася до: съдържанието (правомощията) на субективните права; размера; условията (в широк смисъл) и сроковете за упражняването му; обекта на правото. Отграничението от новацията – чл. 107 ЗЗД – погасява се едно субективно право, а на негово място възниква друго, различаващо се по нещо от погасеното;

Основания: съгласие на страните (договор) – чл. 20 а ЗЗД; едностранна сделка (ако е уговорено, или в предвидени от закона случаи); съдебно решение (чл. 307 ТЗ); нормативен акт, който преурежда отношенията.

3. Прекратяване и загубване – прекратяването на правото винаги води до загубването му – то отпада за неговия носител. Правото може да бъде загубено и без да се прекратява, когато премине у другото;

Погасяване и загубване – погасеното субективно право продължава да съществува, но задълженото лице може да му противопостави възражение и да откаже изпълнение.

Прехвърляне и загубване – прехвърлянето (отчуждаване) е основание за загубване на правото от праводателя с негово съгласие (при транслативна сукцесия). Субективното право може да премине към други лица и без съгласието на титуляра – например при наследяване по закон. То преминава от едно лице към друго или други лица и при наследственото правоприемство.

4. Загубването на правата настъпва при следните основания:

а/ правилото – е при: отказ (за абсолютните субективни права – чл. 100 ЗС, но не и за личните субективни права, недопустим е и отказ от невъзникналите субек-

тивни права); опрощаване (на задължения – чл. 108 ЗЗД); придобиване на правото от други лица чл. 79 ЗС; сливане на несъвместими качества по едно гражданско-правно отношение (собственик и титуляр на ограничено вещно право, кредитор и длъжник и др.); погиване на обекта; изтичане на срока (уговорен или определен в закона); изпълнение на задължението (при облигационните субективни права и др.).

б/ с обратна сила – в предвидени от закона случаи: настъпване на прекратително условие (чл. 25 ал. 2 ЗЗД); унищожаване на сделки (чл. 34 ЗЗД); разваляне на договор, освен ако е с продължително изпълнение (чл. 88 ЗЗД); отмяна на дарение (чл. 227 ЗЗД); отказ от наследство и др (чл. 53 ЗН).

III. ПОГАСИТЕЛНА ДАВНОСТ, ПРАВОПРИЕМСТВО И ПОРОЦИ НА НОТАРИАЛНИТЕ АКТОВЕ

Цесията на едно вземане не води до погасяването на вземането по давност съгласно чл. 99 ЗЗД прехвърленото вземане преминава върху новият кредитор с привилегиите, обезпеченията и другите му принадлежности, включително и с изтеклите лихви. Тук понятието “другите принадлежности” включва и започналата да тече погасителна давност за вземането.

Не стоят така нещата при новацията. При новирането на един дълг давността прекъсва и започва да тече нова погасителна давност.

При частното правоприемство, каквото е и цесията, изтеклата до момента давност продължава да тече не само срещу праводателя, но и срещу правоприемника. Така например ако по отношение на праводателя са изтекли три години от давността, а спрямо правоприемника две години, общата погасителна давност е изтекла и за длъжника възниква правото да откаже изпълнение на задължението си. В тази връзка следва да се изтъкне, че:

а/ общото и частното правоприемство в субективните права и задълженията не се отразяват на броевете на сроковете;

б/ възникналото за праводателя възражение за изтекла давност, може да бъде противопоставено и на неговите наследници.

2. Наследственото правоприемство – по закон, завещание или завет е едно от основанията за издаване на констативни нотариални актове. Обикновено снабдяване с нотариален акт наследниците търсят, когато са няколко на брой. Наследството преминава към различни редове наследници по права и сребрена линия на общия наследодател. Те или лицата, пред които се легитимират като собственици по наследство или завещание, срещат трудности с определянето на наследствения кръг. Това важи особено, когато имотът е бил обект на реституция и се налага установяване на легитимираните наследници с оглед промените в ЗН от 1992 г. При действието на разширявания на кръг наследници по закон до шеста степен включително по сребрена линия – чл. 8, ал. 4 ЗН. Това се отнася и до включването към наследниците по закон на всички низходящи на братята и сестрите, които наследяват заедно с преживелия съпруг – чл. 9, ал. 2 ЗН, въвеждането на понятието “последващ съпруг” с новия чл. 9а ЗН, на фикцията “новооткрито наследство” по отношение на реституирани имоти, които се “прибавят” към вече открито наследство – чл. 91а ЗН, отпадането с обратна сила на давностния срок по чл. 50 ЗН за приемане или отказ от наследство, отпадането на действието на откази от наследство, завещания и продажби на наследство относно имоти, които се възстановяват (чл. 90 а и чл. 91 а ЗН).

В доктрината и юриспруденцията понятието “новооткрито наследство” по чл. 91 а ЗН, се интерпретира различно. Някои автори приемат, че спрямо реституирания

имот наследството се открива в момента на реституцията, в който момент определят и призваните към наследяване лица. Това понятие има за цел, за да се включи допълнително в наследствената маса онова, което до приемането на ЗВСОНИ е било изключено от нея и то към онзи момент, когато наследодателят е починал. Затова и наследниците на тези имоти са същите, които са били и към смъртта на наследодателя, без да се пренарежда наследственият кръг, с единствената резерва на чл. 9 а ЗН относно "последващия съпруг". ТР № 1 на ОСГК на ВКС № 1/1998 г. даде тълкуване на понятието, като изясни, че това не е втори, трети или друг съпруг според поредността на браковете. "Последващ" е съпругът, с който е сключен брак, след като имотът е бил вече одържавен, т. е. не е бил в патримониума на другия съпруг и от брака няма деца.

При наследяване по закон на наследство, открито в периода на действие на отменения СК (от 22. 05. 1968 г. до 30.06.1985г.) трябва да се държи сметка и за нормата на неговия чл. 14, ал. 7. Същата има пряко отношение към наследствените квоти и въвежда различен от ЗН режим на наследяване. В отклонение от общото правило на ЗН, съгласно чл. 14, ал. 7 СК (отм.) – " ...когато преживелият съпруг наследява заедно с деца на починалия съпруг, той не получава дял от частта на починалия съпруг от общото имущество".

При наследяване по завещание проверката, която прави нотариусът, е, на първо място, дали завещанието, от което се черпят права, отговаря от формална страна на изискванията за този вид едностранни сделки и дали не страда от някой от пощите по чл. 42 ЗН, водещи до неговата нищожност. Както всички нищожни договори и сделки, така и нищожното завещание не поражда никакво правно действие и за нея (нищожността) както съдът в исковия процес, така и нотариусът в охранителното производство следи служебно.

Датирането на завещанието или липсата на ясен текст в него относно момента, в който е написано, липсата на саморъчен подпис на завещателя – било чрез изписване на цялото име или чрез параф след завещателните разпореждания, използването на пишешо средство вместо саморъчно и ръкописно, мотивирането на завещанието с причини, противоречащи на закона или добрите нрави, наличието на модалитети, които са невъзможни или е направено в полза на лице, което е недостойно да наследява, правят същото нищожно. То не може да послужи като основание за правоприемство и нотариусът следва да откаже издаването на констативен нотариален акт. Всички изброени дефекти са външни, видими и могат да бъдат установени от нотариуса при изследването на завещанието.

По различен начин стои въпросът с унищожаемото завещание, което страда от пороци на волята на завещателя – липса на завещателна дееспособност, извършено поради грешка, насилие или измама. Подобно завещание може да породи правно действие и наследникът по завещание или заветникът да придобият собствеността. Третите лица, които имат правен интерес обаче могат с иск да унищожат завещанието на някое от посочените основания. Това право се погасява с тригодишна давност, от момента когато ищецът е узнал за причината за унищожаемостта, но не повече от десет години от откриване на наследството. Този срок е давностен, а не преклузивен. Възражението за унищожаемост, направено във висящ процес, не се ограничава със срок. Тази разпоредба, няма практическо значение, ако възражението се прави далеч във времето след откриване на наследството, тъй като за такъв дълъг период на владение, след като никой не е оспорил до тогава собствеността, често се оказва, че заветникът е придобил същия имот и на друго, самостоятелно основание, например придобивна давност. Снабдяването с констативен нотариален акт на основание наследство по унищожаемо завещание не би накърнило правата

на третите добросъвестни приобретатели, които са придобили имота след вписването на исковата молба за неговото унищожаване и не са знаели за порока, от който то страда.

ЛИТЕРАТУРА

В. Таджер, „Гражданско право на НРБ” – Обща част, дял I, изд. II, София, 2001.

М. Павлова, „Гражданско право”-обща част, 1995.

С. Тасев, М. Марков „Гражданско право”-обща част, изд. „Сиби”, 2007 год.

Сп. „Адвокатски преглед”, бр. 9-10/2002 год.

Бракът в българското семейно право

Галена Стефанова Стефанова

Противно на голяма част от съвременната мисъл и учение бракът не е човешко изобретение. Той не е измислен от човека някъде в хода на човешката история като удобен начин за разпределяне на отговорностите във връзка с децата и т. н. Напротив, Бог ни казва, че сам Той установява, въвежда и замисля брака в началото на човешката история¹⁸. Бог създава брака като основополагащ елемент на цялото човешко общество. Преди да съществуват църква, училище, бизнес институции, Бог официално въвежда брака, заявявайки: „ За това ще остави човек баща си и майка си и ще се привърже към жена си и те ще бъдат една плът”. Бракът е основополагаща институция. Той е първата официално установена институция в рамките на човешкото общество. Самото то във всичките си форми зависи от брака.

Съществуват различни схващания за брака в древността. Най-сполучливото е това дадено от юриста Модестин. То гласи: *Nuptiae sunt coniunctio maris et feminae, consortium omnis vitae, iuris divini et humani communicatio* (Бракът между мъжа и жена, обединение за цял живот, общение в божественото и човешкото право)¹⁹. Тази линия се поддържа и от средновековното каноническо право, което изхожда от бракатайство. След буржоазните революции се развиват възгледите за брака като сделка, следва отричане от съвременните теоретици, които заместват думата сделка с думата съюз. Но никой не отрича, че под думата брак се разбира освен самото брачно отношение и самият акт на свързването между мъж и жена - тоест самото бракосъчетание.

В най-древните паметници на правото се споменават следните форми за сключване на брак: грабежът (кражбата) на жената; купуването на жената; приставането.

Те са засвидетелствани още от историята на различните славянски племена, а също така и от историята на много древни народи. У славянското племе древляне бракът се сключвал чрез грабене на девойките и затова руският летописец пише: “У древляните нямаше брак, но “отмъкваха” при водата девойките”. Подобни сведения има и за други славяни - радимичи, вятичи и северяни. “У тях не съществуваше брак, но игри между селата, встъпвах в полови връзки при игрите, танците и при бесовските игри и там си “отмъкваха” жени”.

Славяните са познавали и заплащането за жената като способ за сключване на брак. Когато на някой славянин се раждали две или три дъщери, това било причина той да се обогати; ако имал двама или трима сина, щял да осиромашее.

Относно сватбените обичаи на древните славяни и българи е установено, че в случаите, когато бракът не се е сключвал чрез насилствено похищение на девойката, сватбата се е започвала с обручение- церемония, при която невестата е поставила ръката си в ръката на своя жених, разменяли се подаръци, след което момата била отвеждана в дома на жениха, където я посрещали с хляб и мед. Преди брака както момците, така и момичетата са водели доста свободен полов живот- девойката, която е встъпвала в брак, не е била девственица, но в брачния си живот славянските жени са се отличавали с голяма добродетел и със съпругеска вярност. Същото

¹⁸ Библия- Битие, Глава- 2 и 3.

¹⁹ Сп. ” Съвременно право”, бр. 2/ 2004 г. - стр. 105.

може да се съотнесе и за прабългарките, чиито полов живот е започвал много преди брака, но е ставал моногамен след сключването му.

Не е маловажен въпросът, дали различните форми за сключване на брака са се явили едновременно на историческата сцена и дали докрай са съществували успоредно една с друга. Обобщаващ отговор на този въпрос не би могло да се даде. За древното българско право (от времето преди покръстването) има указания и за трите форми на бракосъчетание. Така в отговорите на папа Николай I по запитване на български четем: "Същото допускаме и спрямо ония, които отвлекат мъж или жена" – чл. 32. Става дума, че в такива случаи трябва да се спазват постановленията на законите.

Ако отвличането на мъже е означавало заробване, отвличането на жени, както показва историята, се е практикувало много често с цел за сключване на брак. За това, показват не само сведенията за сключването на брака у другите славянски народи, но и данните, които имаме за сключването на брака у нас по време на османското иго. Грабенето на момата се е практикувало до най-ново време в нашите села.

Би могло да се отбележи, че развитието на обичайната регламентация на брака и развода разкрива противоречиви тенденции. От една страна, православната църква се е старала да обхване здраво в своята власт регламентацията на брачноправната материя. Християнската църква, както е известно, е прогласила брака за тайнство и за това е изисквала сключването му да се извършва с участието на църковната власт. Оттам изискването при сключването на брака да се извършва религиозен обред "венчаване".

Векове наред сключването на брака е монопол на църквата. Единствената законна форма на брака е бил църковния брак. Реформата се осъществява с Наредбата-закон за брака от 1945 година. Материята за брака се изземва от църквата и се урежда с издаден от държавата закон и се поставя в компетентност на държавните органи. Въвежда се задължителен граждански брак като единствена валидна форма на брака. Оттогава това модерно и демократично начало се възпроизвежда от всички следващи семейни закони, както и от трите поредни основни закона Конституциите от 1947 и 1971 г и сега действащата Конституция от 1991 година.

Според прогласения от Конституцията принцип, „ законен е само гражданският брак“ (чл. 46 ал. 1). Според Семейния кодекс (СК) „ само гражданският брак, сключен във формата, предписана от този кодекс, поражда последиците, които законите свързват с брака“ (чл. 6 ал. 1 СК).

За да възникне юридическият съюз между мъжа и жената е необходимо да бъде спазена предвидената от закона форма за граждански брак, който да се сключи по законовата процедура в изрично посочената последователност. Всеки съюз между мъж и жена, който не е създаден по предвидената в закона ред и форма не е юридически и не може да породи правни последици. Тоест, бракът може да се определи като доброволен, равноправен и траен съюз между мъж и жена, който има за цел създаването на семейство и възниква по предвидените в закона ред и форма. Характерна особеност на брачния съюз е неговата доброволност. Съюзът има обвързваща сила за мъж и жена, които са сформирали предварително своята воля за неговото създаване и са пристъпили към него с ясното съзнание за настъпване на юридическите му последици. Няма изискване да се пристъпи към брак след продължително обмисляне или забрана за т. нар. "брак по сметка". Достатъчно е всеки от бъдещите съпрузи да е изразил желанието си за брачен съюз без да е бил принуден чрез заплашване с " тежка и предстояща опасност за неговия или на негови близки живот, здраве или чест" (чл. 96 ал. 1 т. 2 СК). Когато брачният съюз не е възникнал на основата на доброволност, той може при спазването на определени предпоставки

да бъде унищожен. Семейното право има за своя основна цел да брани интересите на децата в семейството, а едно безконтролно позоваване на унищожаем брак може да създава правна несигурност в отношенията и за това унищожаване е възможно единствено по съдебен ред. Освен доброволен брачният съюз по нашето право е и равноправен. Важно е да се посочи тази характеристика на брака с оглед историческите особености на семейното право. Дълго време жената в брачния живот е имала неравностойно място спрямо мъжа. Дължала е подчинение и безпрекословно е следвала мъжа. Известни са и нормите на българското обичайно право, според които ръката на бъдещата съпруга се е давала от нейния баща, защото съпругът се е считал за по-важният в съюза. В наши дни все още съществуват такива обичай, но те са по-скоро изключения. Изравняването на двата пола се извършва с нарочен акт от 16 октомври 1944 г. - Наредба-закон за изравняване правата на лицата от двата пола. Съвременното българско право може да претендира, че в тази насока стои до постиженията на най-развитите законодателства. Сключването на граждански брак трябва да стане при спазването на определена процедура и във формата определена от закона. Трябва да бъдат извършени всички предвидени в СК действия и то в посочената последователност. Процедурата за сключване на брака започва с предварително заявление на желаещите да сключат брак до общинския съвет. Заявлението може да се направи устно или писмено. Компетентен е всеки общински съвет, без значение е дали съпада с този по местожителството на лицата. Всеки от желаещите да встъпят в брак може да подаде заявление, не е необходимо съвместното им явяване. И двамата обаче трябва да представят медицинско свидетелство, което да установява, че не страдат от болестите, които са пречка за брак и декларация, че не съществуват пречки за брак. Медицинското свидетелство и декларацията могат да се предявят и в по-късен момент, защото отсъствието на брачна пречка е важно не към момента на заявяването, а към момента на встъпването в брак. Заявлението се вписва в специална книга, в която се посочва датата на направеното изявление, имената на лицата, които са го направили, използваната форма за това и датата и часът, когато ще се сключи бракът. В проекта за Семейен кодекс в глава 2, посветена на сключването на брака е премахната отдавна определеното като ненужно предварително заявяване на брака. Въведено е информираното съгласие за здравословното състояние на встъпващите в брак, както и изискването за свободно и изрично съгласие за сключване на брак. Получил е разрешение практическият проблем за сключване на брак пред лице, което няма качеството на длъжностно лице по гражданското състояние, като в този случай брака се признава за действителен при добросъвестност на встъпващите в брак.

Брак може да се сключи не по-рано от тридесет дни от заявяването в общинския съвет. СК установява срок, достатъчно голям, за да могат желаещите да встъпят в брачен съюз да обмислят своите намерения и да потвърдят желанието си за брачен съюз. Това е минималният срок, който трябва да изтече, а максимален не е предвиден. Като изключение е възможно брак да се сключи и по-рано, ако важни причина налагат това. Важни причини не е легално определено. Всеки конкретен случай подлежи на преценка дали важни причини налагат сключването на брак по-рано от изтичането на тридесет дни. Това обикновено са напреднала бременност, предстоящо пътуване в чужбина, тежка болест на родител и други. Подаването на заявление за брак е началният момент на брачната процедура и е отделен и самостоятелен етап от нея. Но като такъв самостоятелен акт заявлението няма обвързваща сила за заявителите. Те могат и да не сключат брак. Няма и сила на "годеж" или на "обещание за брак".

Компетентен орган да извърши брачната процедура е длъжностното лице по гражданското състояние на територията на общината. Това е кметът на общината, който може да възлага тези функции с писмена заповед на кметовете на кметства и на други длъжностни лица от общинската администрация. Длъжностното лице по гражданско състояние има своя териториална компетентност само в рамките на конкретна община. Недопустимо е кметът на една община или упълномощеното от него лице да извърши брачна процедура на територията на друга община. Брактът се сключва публично и тържествено в общинския съвет. Когато обаче някой от встъпващите в брак не може поради уважителни причини да се яви в общинския съвет, по преценка на длъжностното лице по гражданското състояние той може да бъде сключен и на друго място. Важна в случая е преценката на длъжностното лице дали е уважителна причината и да се спази териториалната компетентност на длъжностното лице по гражданско състояние.

Самата процедура по сключването на брак и изготвянето на документа за сключен граждански брак е описателно уредена в Семейния кодекс. Длъжностното лице по гражданското състояние проверява самоличността и възрастта на страните, представените от тях декларации и медицински свидетелства. Ако няма пречка за встъпване в брак, длъжностното лице по гражданското състояние запитва страните дали са съгласни да встъпят в брак един с друг и след утвърдителен отговор съставя акт за сключване на брак, който се подписва от страните, от двама свидетели и от него. При съставянето на акта за сключване на брак всеки от встъпващите в брак заявява дали запазва своето фамилно име или взема или добавя фамилното име на своя съпруг към своето. Като фамилно име може да се вземе или добави името на другия съпруг, с което той е известен в обществото.

Брактът се счита за сключен с подписването на акта от встъпващите в брак и от длъжностно лице по гражданското състояние. Актът, неподписан от свидетели, има предвидената от закона сила на акт за сключен граждански брак.

След съставянето и подписването на акта за сключен граждански брак на съпрузите се изготвя и дава копие от него –, а актът се съхранява в регистрите за гражданско състояние към общината. От момента на подписване на акта от встъпващите в брак и длъжностното лице по гражданско състояние вече е налице граждански брак. Дори между съпрузите да съществува някаква уговорка, че брактът е фиктивен и няма да породи последици, за държавата и за третите лица е налице брачен съюз. Брачната връзка може да бъде разтрогната само по съдебен ред. Недопустимо е доказването на симулация на брака. Брактът ще бъде нищожен – т. е. ще се счита за несъществуващ – само ако не е издаден акт за сключен брак, ако актът е съставен не от длъжностно лице по гражданското състояние, или не е спазена териториалната му компетентност, или при пълно отсъствие за съгласие на някой от встъпващите в брак. Последното ще е налице само ако лицето не е дало утвърдителен отговор на запитването иска ли да сключи брак или е заявило това желание под някакво условие – напр. че е съгласно само ако отиде да живее със съпруга си в чужбина. Ако брактът е сключен въпреки наличието на пречка за брак, то той отново е валиден, но може да бъде унищожен по съдебен ред.

За да се сключи граждански брак, трябва да са налице посочени от закона изисквания. Тези изисквания не са самоцелно определени от законодателя, а се коренят във вековни традиции на българското общество, крепят се на моралните устои на нацията и са гаранция за създаването на здраво поколение. Изисквания са обстоятелства от различно естество, който законодателят е счел за минимално необходимите условия за създаване на устойчиво семейство и нормално поколение. Условието за встъпване в брак са от разнообразно естество. Те могат да се групират спо-

ред различни класификационни критерии. Те могат да се разделят на условия и пречки за брак. Когато предвидено в закона обстоятелство трябва да е налице, да съществува, за да се сключи брак, то се нарича условие за встъпване в брак (положителни условия), а когато посоченото от закона обстоятелство не трябва да съществува към момента на създаване на брачния съюз, то се нарича пречка за брак (отрицателни условия). Условията за встъпване в брак могат да се разделят и на абсолютни и относителни. Абсолютните условия правят лицето способно или неспособно да сключи брак, с което и да е друго лице. Те се отнасят до самата годност за встъпване в брак въобще. Относителните условия правят лицето неспособно да сключи брак с определено лице. С друг партньор бракът би бил допустим.²⁰

Условията и пречките за брак се изчерпателно изброени в закона - други извън тях не могат да са условия или пречки за граждански брак, независимо от етническата принадлежност или религиозни вярвания на встъпващите в брак. Семейният кодекс сочи като единствено условие за встъпването в брак наличие на брачна възраст - 18 г. Останалите посочени от СК обстоятелства са пречки за сключването на брак - лицата да не се намират вече в брачен съюз; да не са поставени под пълно запрещение или да страдат от душевна болест и слабоумие, основание за поставяне под запрещение; както и лицето да не страда от болест, която представлява опасност за живота и здравето на поколението или на другия съпруг; встъпващите в брак не трябва да се намират помежду си в определена степен на родство. Брачна възраст: СК предвижда като минимална възраст, подходяща за сключване на граждански брак 18 г. Тази възраст съвпада с гражданското пълнолетие. Максимална възраст не е предвидена. Минималната възраст е еднаква за лицата от двата пола. При встъпването в брак наличието на брачна възраст се установява с документ за самоличност.

Изискването за навършени 18 години при встъпване в брак е принципът, който обаче има изключение. СК предвижда, че граждански брак може да сключи и лице, което е навършило 16 г. Брак може да се сключи с разрешение на председателя на районния съд, ако важни причини налагат това. "Важни причини" не е определено като понятие от закона. За всеки конкретен случай председателят на районния съд трябва да направи преценка на обстоятелствата, които налагат сключването на брак преди навършване на необходимата брачна възраст. Най-типични са случаите на бременност, предбрачно съжителство, раждане на дете.

Разрешението си председателят на районния съд дава след молба, подадена от непълнолетния, желаещ да сключи брак. Това той извършва лично, без да е необходимо родителско/попечителско съдействие. Ако и двамата желаещи да сключат брак са непълнолетни, молбата се подава и от двамата. Компетентен е председателят на районния съд по местожителството на лицето. Ако непълнолетните са с различно местожителство, молбата се подава до един от двата компетентни съдилища по избор на желаещите да встъпят в брак.

Председателят на районния съд се произнася с решение след като изслуша непълнолетния. Той изслушва и мнението на родителите/ попечителите, но това мнение няма характер на съгласие на родителя за предстоящия брак. Преценката е от компетентността на председателя на съда. Решението, с което се дава разрешение важи за брак с конкретно лице, а не е разрешение за сключване на брак въобще. То е окончателно и не подлежи на обжалване. Ако е последвал отказ от разрешение, то тогава решението подлежи на обжалване. Няма и пречка да се подаде нова молба за разрешение за встъпване в брак, както със същото лице, така и за сключване на

²⁰ Ненова Л. - Семейно право на Република България- Софи-Р 1994- стр. 109-110.

брак с друго лице. Даденото разрешение не обвързва желаещите да сключат брак да се обвържат в брачен съюз.

Важна последица от сключването на брак от непълнолетен е, че независимо от своята възраст, той вече става напълно дееспособен (каквото е всеки пълнолетен български гражданин) с единственото ограничение, че може да се разпорежда с недвижим имот само с разрешение на районния съд. Това обстоятелство се обозначава в правната теория като еманципация на встъпилия в брак непълнолетен.²¹

Според СК брак не може да сключи лице, което е свързано с друг брак. Наличието на друг брак е абсолютна пречка за встъпване в брак. Липсата на друг брак се установява с документ за самоличност. По нашето право няма никаква правна възможност едно лице да се намира едновременно в брачна връзка с две или повече лица. Тази постановка на закона произтича от моногамия, която е установена като морален принцип на българското общество. Изключение от този принцип не може да има, независимо от религиозните възгледи на лицето. Нарушаването на моногамията води до унищожаването на втория по време брак. Обществената значимост на нарушението личи от овластяването на прокурора да иска прекратяването на втория брак. Това той може да направи и след смъртта на някой от съпрузите по втория брак.

Болестното състояние на встъпващия в брак е издигнато от законодателя като пречка за съществуването на брачния съюз. Според СК не може да сключи брак лице, което е поставено под запрещение или страда от душевна болест или слабоумие, които са основание за поставянето му под пълно запрещение или страда от болест, представляваща сериозна опасност за живота или здравето на поколението или на другия съпруг. Следователно две са категориите болести, пречка за брак - първата е свързана с възможността за валидно извяване на съгласието за встъпване в брак, а втората с опасността, която болестта представлява за живота или здравето на другия съпруг или поколението. Лицето, което страда от болест, основание за поставяне под пълно запрещение или което е поставено под пълно запрещение не може валидно да изяви своята воля за създаването на брачния съюз, не може и да поеме отговорността за бъдещото поколение. Поставеният под ограничено запрещение може да сключва свободен брак.

Опасна болест ще бъде пречка за брак само ако представлява сериозна опасност за живота или здравето на другия съпруг или на поколението. Сериозна е тази опасност, която според установените медицински критерии е от естество да предизвика трайни увреждания на здравето на съпруга или да бъде причина за неговата смърт. Прави се разлика в правната уредба в зависимост дали болестта е опасна за живота или здравето само на съпруга или и за поколението. Когато болестта е опасна за поколението, това е абсолютна пречка за сключването на брак - няма възможност страдащото от болестта лице да встъпи в брак с друго лице. Така се защитава общественият интерес и се гарантира здраво поколение. Без значение дали желаещият да встъпи в брак знае за наличието на болестта. Ако болестното състояние не е опасно за живота или здравето на поколението, а само за другия съпруг, тогава то е само относителна пречка за брак. Тя може да бъде отстранена от другия съпруг, който да декларира, че му е известно наличието на болестта и въпреки това желае да сключи брак с лицето. Отсъствието на болест, пречка за сключването на брак се установява чрез медицинско свидетелство, издадено от личния лекар. Списък с болестите, които се явяват пречка за брак се издава от Министерството на здравеопазването.

²¹ Марков, М., Семейно и наследствено право, ИК "Сиби", 2004.

Брак не може да се сключи между лица, които се намират в определена степен на родствена връзка. Не могат да сключат брак помежду си роднини по права линия; братя и сестри, техните деца и други роднини по съребрена линия до четвърта степен включително. Съображенията за наличието на тази пречка за брак са от морално естество и защитават обществения интерес за здраво поколение. Исторически погледнато сегашната уредба е много либерална. Екзархийският устав, уреждащ до 1945 г. семейните отношения на източноправославните българи е предвиждал забрана за сключване на брак за лица в родствена връзка по съребрена линия до седма степен включително, както и между лица в "духовно родство". Родството като пречка за брак е от категорията на относителните, тъй като е забрана за брак между конкретни лица и няма отношение за възможността да се сключи брак с друго лице. Отсъствието на родствена връзка се установява чрез декларация, която встъпващите в брак трябва да представят.

Осиновяването е "гражданско родство". Между осиновения и осиновителя се създават отношения като между родители и деца и би било неморално макар и да няма опасност за здравето на поколението, да се свържат в брачен съюз лица, между които осиновяването създава много близка роднинска връзка. Още повече, че пред закона няма разлика между родените и осиновени деца. Техният правен статут е напълно идентичен. Семейният кодекс урежда два вида осиновяване - пълно и непълно. Последните на двете разновидности на осиновяването от гледна точка на пречките за брак са различни. При пълно осиновяване не могат да сключат брак лица, между които осиновяването създава отношения на роднини по права линия и на братя и сестри. Тоест за разлика от биологичната роднинска връзка осиновяването не създава пречка за брак между "роднини" по осиновяване от трета и четвърта степен. При непълното осиновяване забрана за брак има само между осиновител и осиновен и неговите низходящи, като пречка за роднините на осиновителя не съществуват. И при двата вида осиновяване обаче се запазват пречките за брак за роднините по кръвната връзка.

В системата на брачните пречки не е включено сватовството, тоест отношение между единия съпруг и роднините на другия, както и отношението между роднините на единия съпруг и роднините на другия съпруг (чл. 48 СК).²²

Установявайки задължителен граждански брак, законът изрично допуска извършването на религиозен обред. Желаетелите са свободни да получат „черковно благословение“ на брака си. Тази възможност е и израз на конституционния принцип за свобода на съвестта и вероизповеданията (чл. 37 ал. 1 от Конституцията). Общото понятие „религиозен обред“ в съчетание със свободата на вероизповеданията означава, че е допустим обреда на всяка религия. Едновременно с допускането на религиозния обред, СК установява две важни правни положения: „Религиозен обред може да се извърши само след сключването на граждански брак. Този обред няма правно действие“ (чл. 6 ал. 2 СК). Предвиден е следователно задължителен ред: най-напред граждански брак, а след това религиозен обред. Нарушаването на задължителната поредност е санкционирано с наказателна отговорност на свещенослужителя (чл. 176 ал. 3 НК).

Категорично е и указването в СК, че религиозния обред няма правно действие, от гледна точка на българското законодателство е „правно нищо“. Въз основа само на него лицата се оказват в извънбрачно съжителство. По тези съображения религиозния обред не може да се окачествява като „църковен брак“.²³ Такаъв термин съз-

²² Ненова, Л., Семейно право на република България, ИК "Софи-Р", 2000; стр. 140.

²³ Сп. „Общество и право“ бр. 19/97 г. - Граждански брак и религиозен ритуал- Лиляна Ненова, стр. 17-19.

нателно не се използва в закона. „Брак по българското право е само гражданския брак“. Приетият през 2005 Кодекс на международното частно право отмени членове 129 - 135 СК, които уреждаха сключване на брак в чужбина, сключване на брак между български и чужд граждани пред български орган на гражданското състояние. Сега тези въпроси са уредени в чл. 75- 83 на Кодекса на МЧП.

Последните години сред младите хора в България се наблюдава тенденцията да живеят на „семеини начала“ – така нареченото в правото фактическо съпружеско съжителство (ФСС). В проекта за нов Семейен кодекс този институт е предвиден в чл. 13 ал. 1- Фактическото съпружеско съжителство между мъж и жена има правно значение в предвидените от закона случаи; ал. 2- ФСС се регистрира по реда на Закона за гражданската регистрация. Заявлението за регистриране се подава лично от двамата партньори и вписването се извършва при адресната регистрация; ал. 3. Прекратяването може да се заяви и само от единия партньор.

За да определим ФСС от гледна точка на правото, е необходимо да видим какво е общото и какво е различното в сравнение с брака. Общия белег на брака и ФСС, който веднага се откроява е, че и в двата случая е налице едно социално отношение между мъж и жена. И бракът, и ФСС са състояния. Състояние на живот в семейство с желан и избран партньор. Когато то възниква от бракосъчетание е състояние на брачен съюз. Когато възниква по волята на партньорите без бракосъчетание, то е ФСС. Породен от правен акт, бракът е правно състояние, докато ФСС няма тази характеристика. И бракът, и ФСС са начин на създаване на семейство. Възниква семейна общност. Когато има брак- това е брачно семейство, наричано още „законно семейство“. Когато е установено ФСС - семейството е небрачно (извънбрачно). Както бракът така и ФСС са строго личен, интимен съюз. И двете са доброволен съюз. Както казва Voirip определяща е истинската общност на живота, която при брака е последица на предварителен ангажимент повече или по-малко лесно отменен, докато при ФСС съгласието се възпризвежда и поддържа ден за ден.

Чрез посочване разликите между ФСС и брака се отговаря на въпроса какво не притежава ФСС, кои елементи на брака липсват при него и ако има нещо повече у неформалното съжителство - какво е то. При ФСС липсва формално учредяване на семейната общност на мъжа и жената. Липсва правопораждащият юридически факт-акта на сключване на брака, който единствен съгласно закона може да породи брачното правоотношение. Докато брачният съюз възниква в един точно определен момент, изрично посочен от закона(чл. 10 ал. 3 СК)- когато се е осъществил предписаният юридически състав, за възникването на ФСС е нужен период от време след началото на съвместния живот на партньорите. От липсата на формален акт на брак идва и следващата разлика: липсва правният ефект на брака, макар и в двата случая да се създава семейство, а отношенията между съпрузите и между партньорите да имат еднакви социални и морални характеристики. Изискванията за определено поведение, установени от Семейното право за съпрузите не се отнасят за партньорите. Те нямат правното качество съпрузи. Липсват правомощия и правни задължения. Достатъчно е бездействието на родителите партньори по ФСС, за да остане детето с неустановено бащинство.

Има разлика и в прекратяването. Бракът може да се прекрати на три основания: 1) със смъртта на единия от съпрузите; 2) с унищожаването на брака; 3) с развод (чл. 94 СК). Смъртта е основание за прекратяване и на ФСС. Приживе на съпрузите прекратяването на брака става само формално- чрез развод или унищожаване. ФСС се прекратява с раздялата на партньорите без да е необходимо да се предприемат правни действия. Може да е налице взаимно съгласие или единият да напусне семейството. Едностранното прекъсване на фактическата съпружеска връзка е въз-

можно във всеки един момент. Изоставеният партньор няма право на обезщетение. Неформалният характер и липсата на правна обвързаност на партньорите е недостатък на ФСС, но и негово предимство. Защото няма нужда от формално прекратяване на общността. Достатъчно е единият партньор да не поддържа волята си за съвместен живот. Избягва се разводът. Но усложненията и имуществените спорове от разпадането на фактическото семейство не могат да се избегнат. Те могат да бъдат също толкова тежки, колкото и тези при прекратяване на брака. Дори още по-тежки.

От общото и различното между брака и ФСС се извлича и определението за последното. Фактическото съпружеско съжителство е неформален, доброволен и траен личен съюз за съвместен живот на мъж и жена, основан на свободната им обща воля за съжителство в семейна общност като съпрузи. Това определение посочва страните, съдържанието, насочеността на фактическата връзка. Има съвместен живот на съпружески начала на мъж и жена без те да са сключили формално брака. Има семейна общност. Има социална връзка създадена от партньорите и носеща интимната, битовата, икономическата и морална характеристика на брака макар да не е правно учредена.²⁴

Бракът е трайно отношение между мъжа и жената и няма законодателство, което да игнорира този факт и да не се стреми да запази и укрепи брачния съюз, да създаде предпоставки за неговата стабилност. Според нас много благотворно ще въздейства уреждането на института на фактическото съпружеско съжителство в новия Семейен кодекс. Това ще означава не само по добра и ефективна защита на децата, пълно провеждане на принципа на равенство на брачни и извънбрачни деца, но и признаване свободата на гражданите сами да решават как да формират семейство. По косвен път това ще стимулира и създаването на брачни съюзи, защото ще има яснота какви са преимуществата и недостатъците на всяка от избраните форми на организиране на семейния живот.

ЛИТЕРАТУРА:

Андреев, М., Българското обичайно право, С., 2001.

Марков, М., Семейно и наследствено право, ИК "Сиби", 2004.

Ненова, Л., Семейно право на република България, ИК "Софи-Р", 2000.

Семейен кодекс, Обн., ДВ, бр. 41 от 28. 05. 1985 г., изм. и доп., бр. 11, 15 от 1992 г., бр. 63 от 2003 г., бр. 84 от 23 септември 2003 г., бр. 42 от 17. 05. 2005, бр. 30 от 11. 04. 2006г., в сила от 12. 07. 2006г.;

Цанкова, Ц., Фактическо съпружеско съжителство и българското семейно право, София 2000, изд. Фенея

---

²⁴ Цанкова, Ц., Фактическо съпружеско съжителство и българското семейно право, София 2000, изд. Фенея, стр. 72- 99.

Форми на митническия контрол

Деница Иванова Дончева

Митническото право регулира процесите на образуване и натрупване на финанси в държавния бюджет. То е част от финансовото право и нормите му регулират отношенията по внос и износ, манифестиране, пазене и приемане на стоки под митнически контрол върху превозните средства и превозваните стоки от физически и юридически лица. Като част от финансовото право нормите на митническото право регулират и:

- образуване на митническата облагаема стойност;
- на обмитяване;

процеса процеси на отнети в полза на държавата и други стоки.

Два процеса се реализират с митническото право. Първият е на контрол върху възникване и приложение на финансовото законодателство, но и нормите на останалите клонове на правото. А вторият е за реално осъществяване на възникналите и развили се частно-граждански правни отношения. Митническото право е компонент на финансовото право, с нормите на което се осъществяват реално само част от процесите на образуване и разпределение на дохода и печалбата.

Чрез митническите норми е създадена система от органи и правила за поведение, правила за отношение на физическите и юридическите лица, когато осъществяват дейност на движение през митническа територия.

Все по-голямото засилване на ориентацията на световната икономика към ограничаване на държавната намеса и стимулиране на частната инициатива оказва съществено влияние върху движението на финансовите и парични потоци между отделните страни. В същото време поредицата от съвещания под егидата на Генералното съглашение за митата и търговията внесоха сериозни изменения в митническите процедури и митническия контрол.

Организацията и методологията на митническия контрол са създадени така, че да съответстват на провежданата от страната ни митническа политика, която има за цел хармоничното развитие на икономиката и повишаване на националния доход. За целта са създадени съответните закони и нормативни документи, регламентиращи правата и задълженията както на физическите и юридическите лица, така и на митническите служители, като последно ниво на митническата администрация.

Самата митническата политика е съвкупност от дейности и механизми, които са създадени да регулират външно-търговския обмен и да защитават националната икономика от конкуренция на по-евтини стоки и услуги от чужбина, а върху нея оказват влияние икономически, политически и социални фактори.

Дейността на митническите органи включва осъществяването от тях на митническата територия на страната на митнически надзор и контрол върху внасянето, изнасянето и транзитирането на стоки за, от и през РБ, събирането на митни сборове, прилагането на административно-наказателни разпоредби и разследване на престъпления в случаите, при условия и по реда, предвидени в НПК.

В глава първа "Общи положения" от Закона за Митниците са дадени легални определения за митнически надзор и митнически контрол.

Митническият надзор е съвкупност от действията на митническите органи, предприемани с цел осигуряване, спазването на митническото законодателство и другите разпоредби приложими за стоките под митнически надзор.

Митническият контрол от своя страна са извършваните от митническите органи специфични действия като проверки на стоки; на транспортни, търговски, счетоводни и други документи на физически и юридически лица; на превозни средства; на багажи и други стоки, пренасяни през държавната граница, и други подобни действия за осигуряване спазването на митническото законодателство и спазването на други разпоредби, приложими за стоките под митнически надзор, както и събирането на митните сборове. Митническата дейност представлява комплекс от волеизявления и разпореждания, конкретни дейности, които не биха могли изцяло да се вместят в предметното съдържание на двете понятия. Двете действия – контрол и надзор понякога прерастват едно в друго при промяна условията на правния режим.

От гледна точка на финансовото право като наука, митническият контрол е вид финансов контрол, който се упражнява от компетентни митнически органи на щатна длъжност. Органите на МВР подпомагат митниците при реалното извършване на контрола.

Митническата контролна дейност представлява митнически режим. Това е комплексна дейност. Митническият режим обхваща внесените стоки, преглеждане, описание, оценяване чрез режим на внос, износ, митническо складиране, свободно складиране, тарифиране на стоките, изчисляване, заплащане или обезпечаване на митните сборове или пропускане на стоките безмитно. Преглеждането и опаковането на стоките е дейност по правоприлагане и контрол. Митническата контролна дейност е правно нормирана (ЗМ, ППЗМ, международни договори, митническа тарифа и ПМС). Друг нейн белег е съпоставянето на обекта и предмета на контрола с действащото митническо законодателство. Предмета ѝ са стоки, багажи, поща и други, а обект са действията на притежателите на стоката. Митническите контролни органи правят проверка на пристигналата вносна стока, за това дали тя отговаря на договорената между двете страни. Проверката обхваща дейността на превозвача, стоките предадени от него в митническите складове и правилното манифестиране на стоката, пристигнал в РБ. Важна част от митническия контрол е установяване на фактит относно правилното прилагане на митническите правни норми и при допуснати нарушения за предприемане на мерки и търсене на отговорност. Друг характерен белег на митническата контролната дейност е за предприемане на мерки за въздействие и отговорност, като отговорността бива административна, наказателна, имуществена и дисциплинарна.

Митническата проверка се характеризира със същите белези като митническият контрол, като различието е в количествено отношение, тъй като митническият контрол е комплекс от действия, докато проверката представлява ограничени действия, които зависят от предмета и обекта на контрола (едно или повече съпоставяния върху един и същ обект или предмет). Предмет на митническия контрол е наличната стока, която ще се изнася или внася, описана в декларацията или манифестирана от превозвача или притежателя ѝ; превозните средства; самите пътници, а обект на митническия контрол са действията или бездействията на физическите лица, които преминават митническата граница в международен и вътрешен аспект, които трябва да съответстват на законите в страната.

Видове митнически контрол са свързани с времето на упражняване на този контрол и биват предварителен, текущ и последващ, като последния има за обект дейността на лицата след като стоката вече е вдигната от митническите складове и предоставена на носителя. Предмета на контрол се разпростира и върху превозваните стоки; върху стоките, пристигащи в РБ от чужбина по воден път; върху временния внос или износ; върху международните пратки, пътници и техните багажи.

Изборът на една или друга форма на контрол се ръководи от конкретните условия, спецификата на подконтролните обекти и възможностите на контролния орган да разгъне най – рационално изпълнителния процес.

Предварителният контрол е предпочитаната форма в митническата практика, защото е насочен главно към общите и специфични условия, които съществуват и пораждаат проявата и развитието на определено явление или процес. Чрез реализацията му се осигурява предварителна информация за контролните органи, която отразява възможните неблагоприятни отклонения при внос и износ на стоки или предмети през границата. Той прогнозира негативните тенденции, протичащи в подконтролните обекти или очаквани нежелани последици, които са породени вследствие отклонение от определените норми. Но положителния му ефект не се приключва само с предпазната му функция, а също така и с предпоставките, които създава за разкриване на неизползвани възможности, свързани с прецизиране на контролното правомощие и разширяване на действителната сфера. Неговата основна цел е да се предотвратят евентуални отклонения от правната норма и да се прилагат оптимални решения за своевременното откриване и отстраняване на отрицателните явления в митническия процес. Предпазното му действие намира приложение в различни направления на митническото дело. Като решаваща е ролята на митническия орган за предварителното уведомяване на пътниците за правата и задълженията им при преминаване на границата, осигуряване на информационен коментар върху митническите предписания, свързани с движението на външнотърговските стокопотоци и последициите при допускане на митнически нарушения от вносителите и износителите, респективните процедури при срочно непогасяване на митническите вземания и пр. По силата на своята предварителност при констатиране отклонения следват наказания, защото се счита, че се извършва митническо нарушение или отклонение. Сред отделните видове митнически контрол (контрол на пътници и багажи, контрол на непридружавани пратки, контрол на пощенските пратки и др.) предварителният митнически контрол е задължителен, което оказва съществено влияние върху ефективността, икономичността и ефикасността на митническия контрол.

Този контрол се осъществява във вътрешността на страната, още при регистрацията на юридическите лица в съответната митница, на митническите пунктове при преминаване на границата. Предварителният митнически контрол се осъществява от износителите или вносителите още преди декларирането на стоки и услуги на самата митница.

Текущият контрол е фактически оперативният, регулярен митнически контрол. Неговото въздействие спомага да се събира постоянна информация за правилното протичане и развитието на явленията, свързани с граничния стокооборот, пътническите съобщения, транспортните потоци. Този контрол съпътства цялата верига на движение на обектите в сферата на контролното действие и се проявява като насочващ и филтриращ, в реализацията на който се установява правилността на управленческата дейност – организация, мотивация, разпоредителност и координация. Чрез него се установява законосъобразността на вноса, износа и транзита на стоките, допуснати грешки и извършени нарушения при граничния трафик и вътрешни зони. Оптималната организация на текущия контрол спомага да се отстранят отклоненията, като се предизвика необходимото регулиране на дейността, обект на контролиране или чрез него може да се предотвратят неблагоприятните насоки в контролната дейност, когато бъдат навреме забелязани. Като възможен пример е проявена тенденция при силен износ от пътници на определени стоки, които са дефицитни на българския пазар. Такова неблагоприятно явление се регулира чрез въвеждане на

лимити и респектиращи санкции от митническия орган. А реализацията им е проявление на текущия контрол.

Текущият митнически контрол по място се осъществява в митническите пунктове, бюра, районни митници, и се извършва по време на преминаване на границата, както и при осъществяването на някои от митническите режими.

Последващият контрол има за обект резултата от завършена вече дейност. Независимо, че предмет на неговото изпълнение са минали процеси и събития, приложното му поле е широко обхватно. Целенасоченото му провеждане спомага за отстраняването на допуснатите отклонения от установените норми на митническия режим. В контролния граничен периметър прилагането му има предимно констативен характер, а последица от неговото изпълнение е санкцията като регулатор на противоправното отклонение.

Предмет на последващия контрол са различни видове вносни и износни стоки, пренесени през границата без знанието на митницата или с нейно разрешение, но при наличие на неправомерно разпореждане с тях. При установяване на нарушения се поражда основание за наказателно преследване или въвеждане на мерки за срочно събиране на митническите вземания.

Съобразно действащите нормативни актове последващият контрол се осъществява в определено време. Митническия орган трябва да ръководи тези коригиращи действия в допустимите давностни срокове за събиране на митническите вземания, установяване на митническите нарушения, конфискации на стоки и др. Просрочването погасява вземането и последващите репресивни процедури са неправомерни и нищожни, макар и регулирани от нормативните текстове. Последващият контрол е резултатно действие, когато се осъществява постоянно и многопосочно с възможното съдействие на другите държавни контролни органи.

Последващият митнически контрол се извършва в случаите, когато преминаването на митническата граница е осъществено. Интерес представляват случаите, в които стоките са пропуснати без мито, защото при тях вносителите имат ограничени права. Те нямат право да продават, залагат, дават под наем и т. н. тези вещи. В случаи на нарушение митническия контрол трябва да събере дължимите митни сборове, а срокът, в който действа последващия митнически контрол е три години след вноса на стоките.

Последващият контрол е с богати възможности за развитие главно по пътя на взаимодействието с другите видове специализиран финансов контрол.

Трите основни форми на контрол са в основата на митническия процес, а от прилагането им зависи неговото развитие. Тяхното действие се проявява главно чрез проверката като основен елемент на контролното правомощие. Но под влиянието на бързо развиващите се международни икономически и политически отношения постепенно митническия контрол променя своя характер и начин на действие. Интензивното развитие на външнотърговските връзки, нарастването на международните превози и туристически контакти извеждат на преден план проблема за приемственост на нови форми на контрол, адекватни на високите изисквания на обществения прогрес. Макар и резервирано, напоследък се въвеждат някои нови форми на контрол, които поставят неговото изпълнение на научна основа.

Възникване и прекратяване на представителното правоотношение

Димитър Неделчев Костадинов

ВЪВЕДЕНИЕ

Правото съпровожда човешкото общество от незапомнени времена. На фона на тази негова извечност, представителството е в известен смисъл по - ново явление. Все пак още от древността има представителство и правила и теории за него. Развили са се няколко теории за същината на представителството:

- естествено-правната. Тази естествено-правна школа отхвърля разликата, правена от римското право между свободни и роби, и така обосновава необходимостта от представителството, което до този момент е било излишно, защото ефектите му са се постигали чрез актовете на робите, които са били смятани за актове на господаря им. Така се преодолява постепенно и забраната *alteri stipulari nemo potest*.

- фикционната теория. Според нея волята на представителя по силата на фикция се приема да е воля на упълномощителя. При сега действащото законодателство тази фикция е излишна, но по времето на създаването на тази теория, е била удачна правна конструкция.

- органова теория. Според тази теория представителят е само „орган“, чрез който представляваният изявява собствената си воля. Теорията не може да обясни феномените на законното и органното представителство в случаите, когато представляваният още, вече или въобще не може да има воля.

- посредническата теория. Съгласно тази теория упълномощителят и представителят правят възможно възникването на правните последици в сферата на упълномощителя чрез договора за поръчка и съпътстващото го упълномощаване. Посредничеството в случая е налице във фигурата на представителя, през когото ефектите на сключената сделка преминават „мигом“ и по силата на мандата. Тази теория не намира нормативна подкрепа в законодателствата, които допускат упълномощаването да се извърши независимо от договора за мандат (каквото е и българското право след 1950 г.). Тази теория у нас се нарича още „теория на съдействието“ или „на сътрудничеството“. - репрезентационната теория. Съгласно тази теория (най – разпространена в днешно време и най-съответна на съвременните законови разрешения) представителят изявява своя воля, а последиците от нея настъпват в патриониума на представлявания.

1. Възникване на представителното правоотношение.

Представителството е извършване на правомерни правни действия за друго лице и от негово име с непосредствено действие за него. Сравнително пълно определение за понятието представителство се съдържа в чл. 36 от ЗЗД. В текста са посочени основните признаци на представителството. За наличието на представителство е необходимо кумулативното съществуване на четири признака:

- правен субект – представител, който извършва правните действия;
- правен субект, от чието име представителят извършва правните действия – представляван;
- представителят извършва правни действия за сметка на представлявания;
- последиците от правните действия на представителя възникват направо за представлявания;

Представителната власт винаги е последица от някакъв правопоращащ юридически факт. Става въпрос за многообразни основания за възникването на представителна власт, които биха могли да бъдат следните:

1. 1. Възникване на представителната власт по волеизявление на частно лице:

а) това на първо място са случаите, когато представителната власт възниква по волята на представлявания, чрез негово едностранно волеизявление (упълномощаване). Напр. при завещанието, в което завещателят може да назначи изпълнителя на завещанието. Но това е дискусийно, тъй като дори и да приемем, че в случая е налице представителство, то кого точно представлява изпълнителят, след като завещателя вече е мъртъв? Още повече, че представителството се прекратява при смърт, както на представителя, така и на представлявания;

б) на второ място това са случаите, когато представителството може да възникне по силата на един договор. Напр. ненаименованият договор за управление;

в) на трето място, представителството възниква и тогава, когато има избор/назначаване на едно лице да изпълнява функциите на представителния орган в дадено юридическо лице. Напр. при сдружение с нестопанска цел или при една фондация. Особено значение тук има вписването на представителя в регистъра.

1. 2. Възникване на представителна власт чрез властнически актове:

а) чрез административен акт – напр. актът, чрез който се назначава настойник, за когото възниква представителна власт вследствие акта за назначаването му от органа по настойничеството;

б) чрез съдебно решение – напр., когато се иска едно лице да бъде обявено за безвестно отсъстващо, съдът назначава управител на имуществото на това лице, а когато бъде обявено за безвестно отсъстващо – за наследниците на лицето възниква представителна власт, те са негови представители;

в) по силата на 59 ЗН – когато лицето, което има право да наследява, е с неизвестно местожителство или пък, макар да е с известно местожителство, не е поело управлението – тогава по искане на заинтересуваните или служебно, районният съдия назначава управител на наследството;

г) по силата на 32 ЗС – когато съсобствениците на една вещь не могат да се разберат за нейното управление или пък мнозинството от тях е взело решение, което е вредно за общата вещь, тогава по искане на който и да е от съсобствениците, районният съд може да назначи управител на вещта.

1. 3. Други юридически факти, от които възниква представителството:

а) раждането – с раждането на едно дете възниква и представителна власт за неговите родители;

б) членството – напр. 55 ЗКооп. дава представителна власт на кооперативния съюз, който представлява кооперациите, членуващи в него; Или пък членството в синдикат, който представлява работниците и служителите, пред държавните органи и работодателите по въпросите на трудовите, социалните отношения и жизненото равнище при колективно преговаряне;

в) сключването на брак – това е един особен юридически факт, който поражда една особена представителна власт между съпрузите. 22, ал. 1 СК предвижда, че всеки от съпрузите може да извършва действие на управление с общи вещи (напр. да сключи договор за наем на недвижим имот), като тук сделката обвързва и двамата съпрузи.

2. Видове представителство.

От причините, обективно съществуващи в обществото са се породили и два основни вида представителство: законно и договорно. Налице е и легално разделение

в чл. 36, ал. 1 от ЗЗД: "...по разпоредба на закона или по волята на представлявания". Терминологията, използвана за обозначаване на двата вида представителство, е до голяма степен условна, тъй като и двата вида се основават на законова разпоредба, но при договорното представителство е необходима и изричната воля на представлявания.

Затова в теорията видовете представителство се обозначават по-точно като задължително и доброволно. Делението на представителството, следователно, се основава на различните фактически състави, които го пораждат.

2. 1 Законно представителство.

Законно е онова представителство, във фактическия състав за възникването на което се включва само правна норма, без да е необходима външно проявена воля на представлявания. Законното представителство е свързано главно с първата група причини за възникването на представителството. При съществуваща принципна невъзможност на титулярите на юридическите права и задължения да ги реализират сами, законодателят е въвел редица правни норми, с които е определил представителите на тези лица и обема на тяхната представителна власт. Юридическите факти, които водят до възникване на законно представителство са многобройни и разнородни. Най-често срещаните хипотези на законно представителство са: родителите спрямо малолетните си деца и настойникът по отношение на поставения под пълно запрещение. И в двата случая представляваните са напълно недееспособни, така че могат да упражняват правата си само чрез друго дееспособно лице – техен законен представител.

Що се отнася до родителите на непълнолетния и попечителя на ограничено запрещение, те не са техни законни представители, тъй като не заместват изцяло волята на представлявания, а дават съгласие за извършените от тях правни действия. В тези случаи, за да настъпят правни последици за ограничено дееспособните лица, следва да се кумулира волята им с тази на техните попечители.

По отношение на юридическите лица, в нормативните актове, уреждащи тяхното устройство, се съдържат конкретни правни норми за лицата или органите, които ги представляват, напр. чл. 26, ал. 2, т. 1 от Закона за кооперациите – "Председателят на кооперацията представлява кооперацията"; чл. 10 от Закона за юридическите лица с нестопанска цел – "Юридическите лица с нестопанска цел се представляват от управителния си орган"; чл. 44, ал. 1, т. 14 от Закона за местното самоуправление и местната администрация – "Кметът на общината представлява общината пред физически и юридически лица и пред съда" и др.

Въпросът за представителството на юридическите лица е спорен в правната теория. Според някои автори (В. Таджер) между юридическото лице и органите му няма представително правоотношение, тъй като органът е част от самото юридическо лице, следователно органът на юридическото лице не е нито доброволен, нито задължителен представител.

2. 2 Договорно представителство

Във фактическия състав за възникване на договорното представителство се включва изрично изразената воля на титуляря на юридическите права и задължения да бъде представляван от определено лице. При доброволното представителство представляваният сам избира представителя си и определя обема на неговата представителна власт. Доброволното представителство възниква чрез упълномощаване. Упълномощаването е едностранна сделка, сключва с волеизявление на упълномощителя и произвежда незабавно действие. В основата на упълномощаването обикновено стои някакво друго правоотношение между упълномощителя и

пълномощника, оформено в договор помежду им, но за възникване на представителството е достатъчен фактът на упълномощаването.

Договорното представителство може да е налице както при дееспособните физически лица, така и при юридическите лица. Юридическите лица, освен представител по закон, могат да имат и представител по пълномощие. ТЗ въвежда понятието "търговско представителство", което далеч надхвърля пределите на представителството по гражданското право, но по своя характер е договорно представителство.

Правната теория познава и други класификации на представителството, напр. активно и пасивно; чисто и смесено; временно и постоянно и др.

3. Граници на допустимост на представителството.

Един от основните въпроси във връзка с представителството, на който правната теория би следвало да обърне особено внимание, предвид значението му за правоприлагането, е въпросът за границите на представителството. Този въпрос следва да се разглежда в два аспекта – 1) принципна допустимост и недопустимост и 2) обем на представителната власт – по количествени, времеви и пространствени признаци.

Предмет на представителството могат да бъдат само правомерни правни действия. Представителство, което има за предмет извършване на престъпления или на неправомерни юридически действия въобще, или пък неизпълнение на правни последици, е принципно невъзможно и правно недопустимо. Несъвместимостта между представителството и неправомерността е абсолютна и не търпи никакви отклонения /в този смисъл реш. 2315 на I г. о. на ВСРБ, сб. Съд. Практика 1963 г. / Както личи от определението, представителството може да има за предмет само юридически, но не и материални действия.

Допустимостта и приложното поле на представителството не са изрично определени в закона и следва да се извеждат чрез тълкуване на отделни правни норми. Поначало представителство е допустимо при всички правомерни правни действия, следователно недопустимостта е изключение. Това изключение се налага от естеството на някои правоотношения, които поради строго личния си характер не могат да се извършват чрез представител. От друга страна, в случаите когато представителство е допустимо, обемът на представителната власт на представителя може да е различен и той се определя от правната норма (при законното представителство) или от волята на представлявания при конкретния акт на упълномощаването (при договорното представителство).

Границите на представителството в посочените два аспекта, в отделните отрасли на правото са:

3. 1. Представителство в семейното право

Поради личния характер на голяма част от правоотношенията в този отрасъл, позитивното право не позволява някои правни действия да бъдат извършвани чрез представител.

3. 1. 1 Съгласието за сключване на брак трябва да бъде дадено лично и не може да бъде изразено чрез представител. В чл. 7 от СК изрично е посочено, че "Бракът се сключва по взаимно съгласие на мъж и жена, дадено лично и едновременно пред длъжностното лице по гражданското състояние". Дори и при затруднения за личното явяване, нашият закон не допуска волята на встъпващия в брак да бъде изразена чрез представител, каквато възможност е установена в някои други законодателства и каквато е съществувала например по българското средновековно феодално право.

3. 1. 2 Упражняването на съпругески и родителски права не може да се извършва чрез представител. Тези действия са толкова тясно и неразривно свързани с личността на техния извършител, че откъснати от него и осъществени не чрез него, те губят правното си и нравствено значение.

3. 1. 3 Съгласно чл. 36 от СК, припознаването се извършва лично пред длъжностното лице или с нотариално заверена декларация. Тълкуването на текста не поражда съмнение, че припознаването е акт, който не може да се извърши чрез представител, тъй като се основава на дълбоко субективни преценки и мотиви.

3. 1. 4 Извършването на осиновяване изисква личното съгласие на страните, участващи в съдебната процедура – осиновяващия, родителите на осиновявания, съпрузите на осиновяващия и на осиновявания и осиновявания, ако е навършил 14 г. Съгласието трябва да бъде дадено лично пред съда, с нотариално заверена декларация или чрез особен пълномощник (чл. 56 от СК).

3. 1. 5 Освен горепосочените действия, при които е налице абсолютна недопустимост за извършването им чрез представител, семейното право познава друг кръг правни действия, които могат да се извършват освен лично и чрез представител, но само с изрично пълномощно. Такива са предявяването на искове за гражданско състояние (за дирене и оспорване на произход и за отмяна на осиновяване), включително брачните искове (искове за установяване съществуването или несъществуването на брак, за унищожаване на брака и за развод) – чл. 21, ал. 2 от ГПК. Строго личния характер на отношенията и в този случай е мотивирал законодателя да изиска личното явяване на ищеца по бракоразводното дело в първото съдебно заседание, а при развода по взаимно съгласие – личното явяване и на двамата съпрузи пред съда.

3. 1. 6 Представителството на недееспособните лица – малолетни и запретиени е уредено основно в СК и ГПК. Принципно положение е, че “малолетните и поставените под пълно запрещение се представляват от законните им представители – родители или настойници” (чл. 16, ал. 2, изр. 1 от ГПК). Малолетните лица (ненавършили 14 г.) се представляват от родителите си, а когато те са починали, неизвестни или лишени от родителски права – от настойник. Поставените под пълно запрещение също се представляват от настойник. Чл. 72 и 73 от СК дават възможност представителството на малолетно дете да се извършва както заедно от двамата родители, така и от всеки от тях поотделно. Тъй като става въпрос за недееспособни лица, които законът особено закриля, са въведени известни ограничения в представителната власт на законните им представители. Така например отчуждаването на недвижими и движими вещи, обременяването им с тежести и разпореждане с имуществата на недееспособни лица се допуска само с разрешение на районния съд при нужда или очевидна тяхна полза. Други правни действия като дарение, отказ от права, даване на заем, ипотека и пр. законните представители изобщо не могат да извършват под страх от нищожност на сделките. В този смисъл са разпоредбите на чл. 73., ал. 2 и 3 и чл. 118, ал. 1 от СК.

Родителите са законни представители на децата си, дори те да не живеят при тях. Така родителят, на когото не са предоставени родителските права при развода продължава да упражнява определени представителни права, напр. без негово съгласие детето не може да напусне страната. Обстоятелството, че детето е дадено за отглеждане с социален дом, не лишава родителите от представителни права (Определение №54/74 г. на II г. о. на ВС). Единствено лишените от родителски права със специален съдебен акт лица, губят качеството си на законни представители на детето. При противоречие между двамата родители по отношение на представителството на малолетното им дете, спора се решава от районния съд (чл. 72 от СК).

Възможно е между интересите на недееспособния и неговия законен представител да е налице противоречие. Затова законът предвижда, само за конкретни случаи да се назначи особен представител, наричан още представител ad hoc. Това е уредено в общата норма на чл. 16, ал. 6 от ГПК, отнасяща се изобщо за противоречие между представляван и представител. Трайната практика на ВКС е наложила по дела за дирене и оспорване на произход задължително да бъде назначаван особен представител на малолетния (Реш. 106/73 г. на II г. о. на ВС, реш. 99/89 на ОСГК на ВС).

Законното представителство на малолетните лица е ограничено със срок – представителната власт на родителя (настойника) отпада от деня, когато те стават непълнолетни. Ако родителят продължи представителните си действия, следва да се приложат последиците от липса на представителна власт.

3. 2. Представителство в наследственото право

Всяко физическо пълнолетно и дееспособно лице може да се разпорежда със своето имущество за след смъртта си чрез завещание. Завещанието е едностранен акт, който съдържа волеизявлението на завещателя и поражда действие след смъртта му. Като израз на неговата последна воля, която най-често е формирана въз основа на субективно значими мотиви, завещателният акт изисква законови гаранции, че тя няма да бъде подменена. Ето защо в чл. 24 и 25 от Закона за наследството (ЗН) е предвидено, че завещанието трябва да бъде направено само лично от завещателя. В случая на нотариално завещание, завещателят изразява устно своята воля пред нотариуса, които я записва така както е изявена, а в случай на саморъчно завещание, той трябва да го напише и подпише ръкописно. Абсолютната невъзможност завещанието да се извърши чрез представител е пречка напълно недееспособните да завещават. Ограничено запретиците, когато разбират смисъла и значението на завещателния акт, могат да се разпореждат със своето имущество за след смъртта си и без съгласието на своя попечител.

Само лично може да се извърши и отмяната на направено вече завещание. Отмяната може да стане с ново завещание или с нотариален акт, в който завещателят отменя изцяло или отчасти предишните си разпореждания.

Приемането и отказът от наследство може да се извърши само чрез лични действия на наследника. Дори да не е направено с изричен акт, приемането на наследството може да стане и чрез конклюдентни действия, отново лично извършени от наследника, които несъмнено сочат неговото намерение.

3. 3. Представителство в трудовото право

“Трудовият договор се сключва между работника или служителя и работодателя” (чл. 61, ал. 1 от КТ). Той има за предмет прехвърляне на работната сила на работника, с която, съгласно принципите на съвременното право, само той би следвало да се разпорежда. Личното подписване на трудовия договор е гаранция срещу нарушаването на признатите права на личността и забраната на принудителния труд. От естеството на трудовия договор следва и личната реализация на трудовите права и задължения.

Законът допуска като изключение от принципа за лично сключване на трудовия договор т. нар. групов (екипен) договор. При него е допустимо сключването да се извърши чрез упълномощен представител на групата работници като правата и задълженията възникват пряко за всеки един от тях (чл. 61, ал. 3 от КТ). Този договор почти не се среща в съвременността и се използва главно в строителството и селското стопанство за извършването на определена сезонна работа.

КТ е въвел специални правила във връзка с представителството на работниците и служителите при защита на техните трудови права. Чл. 45 от КТ предвижда, че

“Синдикалните организации и техните поделения има право по искане на работниците и служителите да ги представляват като пълномощници пред съда”. Аналогичен е чл. 20, ал. 2 от ГПК. Обемът на представителната власт на синдикалния пълномощник е ограничен. Той не може да извършва действия на разпореждане с предмета на спора, освен ако има изрично пълномощно за това.

3. 4. Представителство в облигационното право

В облигационното право представителството има широко приложение, затова ЗЗД съдържа сравнително пълна уредба на този институт, която надхвърля значението му за облигационното право. Използването на представителството при правни сделки (главно на доброволното представителство) има за цел да улесни икономическия обмен.

3. 4. 1. Упълномощаване

Според разпоредбата на чл. 49, ал. 1 от ЗЗД “обемът на представителната власт на пълномощника спрямо третите лица се определя според това, което упълномощителят е заявил”. Този текст урежда само обема на представителната власт при доброволно представителство, което възниква чрез упълномощаване. Упълномощаването е едностранна сделка, извършена от упълномощителя (представявания), с която се поражда представителна власт за пълномощника (представителя). Самият документ, в който е изразено упълномощаването, се нарича пълномощно. След като зависи от волята на представявания, обемът на представителната власт може да варира от най-тесен до най-широк кръг правни действия. Той може да бъде ограничен по количествени, времеви и пространствени признаци.

Пълномощното може да важи за извършване на еднократно действие, за определен период от време или да не е ограничено със срок. Възможно е пълномощното да важи само за определена територия (напр. в рамките на страната или за определено населено място).

В количествено отношение пълномощното може да бъде общо (генерално), което важи за неограничен брой и вид правни действия или да е специално – за един вид правни действия, правни действия в определена област или за точно определено правно действие.

С помощта на общото упълномощаване се избягва необходимостта да се изброяват всички правни действия, които пълномощникът може да извършва, докато при специалното пълномощно е необходимо тези правни действия да бъдат изброени изрично.

Има определен кръг правни действия, за извършването на които, дори при наличие на генерално пълномощно е необходими изрично упълномощаване (напр. за разпореждане с недвижим имот; за получаване на пари; за действия, представляващи разпореждане с предмета на делото при съдебен спор).

За да възникне на представителна власт за пълномощника за сключване на определен вид правни сделки, за които законът изисква особена форма, упълномощаването следва да бъде направено в същата форма (чл. 37 от ЗЗД). Когато правната сделка изисква нотариална форма, упълномощаването трябва да е писмено с нотариално заверен подпис на упълномощителя. Ако формата на упълномощаването не е спазена, лицето ще действа без представителна власт.

3. 4. 2. Договаряне сам със себе си

За да се запазят интересите на представявания, принципно е недопустимо представителят да договаря лично със себе си, нито с друго лице, което той също представлява (чл. 38 от ЗЗД). Тази правна фигура е известна като договаряне сам със себе си. Ако обаче представяваният е дал изрично съгласие за това, представителят може да договаря и със себе си.

3. 4. 3. Множество представлявани и представители

Едно лице може да има няколко представителя. Хипотезата е уредена в чл. 39, ал. 2 от ЗЗД и може да се яви в два варианта: а) едно лице да има няколко представители, които колективно и съвместно да упражняват представителната власт и б) всеки представител да упражнява отделно представителна власт. Когато има колективно представителство, правните действия могат да се извършат само съвместно от всички представители. По-често при множество представители всеки един има самостоятелна представителна власт. Според чл. 39, ал. 2 от ЗЗД, когато представителите са няколко, всеки един може да извърши сам правните действия, освен ако от представителното правоотношение не следва друго. Следователно, установява се презумпция за самостоятелно представителство. Въпросът за представителството от няколко лица е от голямо значение при юридическите лица, особено при търговските дружества.

Едно лице може да бъде представител на няколко представлявани, и то свързани или не по между си. Независимо дали упълномощаването е извършено с един или няколко акта, винаги се създават няколко представителни отношения, всяко от които е напълно самостоятелно и отделно.

3. 4. 4. Договаряне във вреда на представлявания

В чл. 40 от ЗЗД законодателят поставя още една граница на представителната власт. Въведена е забрана представителят да се договаря с трето лице във вреда на представлявания. Ако е налице такова договаряне, сключената сделка не произвежда действие за представлявания, т. е. тя е нищожна. Основанието за тази тежка санкция може да се търси в нарушаването на морала и злоупотребата с оказаното на представителя доверие.

3. 4. 5. Преупълномощаване

Тъй като представителното правоотношение има за основание личните или професионални качества на пълномощника, законът изисква представителната власт да се упражнява лично от пълномощника. Пълномощникът не може да преотстъпи представителната си власт на друго лице, освен ако представляваният изрично го е овластил за това или ако това се налага за запазване интересите на упълномощителя. В чл. 34 от ЗЗД се разглежда правната фигура на преупълномощаването – сделка на един пълномощник (преупълномощител) насочена към пораждаване на представителна власт за друго лице (преупълномощен). Ако упълномощителят е овластил пълномощника си да преупълномощава, възможно е той предварително да е определил преупълномощеното лице. Когато е извършено общо овластяване, преупълномощителят сам избира преупълномощеното лице. Преупълномощителят не може да предостави на преупълномощения по-широка представителна власт от тази, която сам притежава. Тъй като преупълномощеният черпи своята представителна власт от преупълномощителя, с прекратяване на представителната власт на преупълномощителя се прекратява и представителната власт на преупълномощения.

3. 4. 6. Действия от чуждо име без представителна власт

Въпросът за границите на представителната власт е свързан с последиците от извършване на правни действия от чуждо име без представителна власт, тъй като в определени случаи тези действия могат да породят правни последици за мнимия представляван. Възможни са следните случаи на действие от чуждо име без представителна власт:

а) лицето да е имало представителна власт, но тя да е отпаднала (напр. упълномощаването е оттеглено, детето е навършило 14 г.)

б) представителната власт на представителя може да е отпаднала с обратното действие (напр. при унищожаване на упълномощаването поради пороци във волята)

в) упълномощаването да е нищожно (напр. не е спазена формата за действителност)

г) представителят е извършил правни действия, които надхвърлят обема на представителната му власт.

д) лицето няма представителна власт, то само се представя за представител.

В изброените случаи се говори за мним или лъжлив представител (*falsus procurator*). Една от хипотезите (г) се отличава с това, че представителят има представителна власт, но тя не е достатъчна – превишаване на представителната власт (*excessus mandati*).

Правните действия, извършени от представителя без представителна власт, нямат юридическо действие за представявания и за третото лице. На лице е т. нар. хипотеза на висяща недействителност – сделката е нищожна, но може в един последващ момент да бъде потвърдена и да стане напълно действителна и то от момента на сключването ѝ. Потвърждаването на сключената без представителна власт сделка (т. нар. ратификация) е уредено в чл. 42, ал. 2 от ЗЗД. То е едностранно волеизявление на мнимия представяван, с което той *post factum* потвърждава извършените правни действия. Потвърждаването може да се извърши лични или чрез представител. Ако на лицето, което е действало без представителна власт, допълнително бъде предоставена такава, то трябва с ново волеизявление да потвърди извършените от него правни действия, за да предизвикат те последици за представявания.

За потвърждаването се изисква същата форма, която е предвидена за упълномощаването за сключване на договора (респ. други правни действия) – чл. 42, ал. 2 от ЗЗД. Потвърждаването не е ограничено със срок в закона, но то трябва да бъде дадено съобразно изискванията на практиката. Узнаването на извършеното без представителна власт действие не означава неговото потвърждаване (в този смисъл Р-911"а"/83 г. на I г. о. на ВС). Възможно е обаче потвърждаването да стане и чрез такива действия, които недвусмислено показват, че представяваният е съгласен правните последици да настъпят за него (напр. той е извършил плащане по сключеня без представителна власт договор).

3. 4. 7. Договори *intuitu personae*

Интерес за разглеждания проблем представляват т. нар. договори, сключени с оглед личността или договори *intuitu personae*. За тях няма легално определение, но съществуването им може да се изведе от разпоредбата на чл. 73 от ЗЗД. Когато кредиторът по един договор има интерес задължението да бъде изпълнено лично от длъжника, последният няма право да възложи на трето лице да извърши от негово име и за негова сметка дължимите материални действия, респ. да упълномощи трето лице да извърши дължимите правни действия. Доколкото договорът има за предмет извършване на фактически действия, въпросът няма отношение към представителството, но когато става въпрос за юридически действия, напр. при договора за адвокатска услуга, обикновено кредиторът по този договор има интерес от личното изпълнение, поради което адвокатът не може да го възложи на трето лице.

Всеки договор може да бъде *intuitu personae*, ако това личи от волята на страните и е уговорено в него.

3. 5. Представителство в търговското право

Търговците (еднолични търговци, събирателни дружества, дружества с ограничена отговорност и акционерни дружества) се управляват и представляват от свои органи изрично посочени в ТЗ. Едноличният търговец - собственик на предприятието сам осъществява представителството му пред трети лица. Събирателното дружество се представлява от всеки съдружник, ако с дружествения договор не е предвидено

но друго (чл. 89 от ТЗ). ООД се представлява от един или няколко управители, които действат самостоятелно, освен ако дружественият договор предвижда друго (чл. 141, ал. 2 от ТЗ). АД се представлява от членовете на съвета на директорите, съответно от членовете на управителния съвет или от изрично овластени от тях лица (чл. 235 от ТЗ).

Управителният орган, представляващ търговеца, се вписва в търговския регистър. Ограниченията в представителната му власт нямат действие по отношение на трети добросъвестни лица. Дали между посочените управителни органи и търговеца съществува представително правоотношение е спорен в правната теория въпрос.

ТЗ съдържа отделна глава за търговското представителство (гл. VI), уреждаща договорното представителство на търговци чрез лица, различни от управителните им органи.

Търговското представителство в неговия най-общ смисъл (като родово понятие) по обхват надхвърля пределите на представителството по гражданското право. То включва не само гражданското (същинското) представителство, както то е уредено в чл. 36-43 от ЗЗД, но и редица други правни форми на представителство, чак до извършването на фактически действия за сметка на представлявания. С други думи, извършването на правни действия за представлявания е една от възможностите на търговското представителство, тъй като наред с нея търговският представител би могъл да се реализира и във формата на косвен представител, посредник или просто извършващ фактически действия за представлявания.

Различия се наблюдават и в други насоки. Например отношенията между представител и представляван се характеризират с възмездност и относителна трайност и постоянство, нещо което не е валидно за представителството по гражданското право. Въпреки всички различия, между двата института съществуват редица сходства, които не бива да се пренебрегват. Това се дължи на обстоятелството, че ТЗ като цяло, и в частност по отношение на института на представителството, се явява специален по отношение на ЗЗД. В тази насока е и инцидентното, но изрично препращане на чл. 28 от ТЗ към гражданското законодателство (за прекратяване на упълномощаването на търговския пълномощник).

Търговското представителство в неговия най-общ смисъл (като родово понятие) се изразява в извършването на относително постоянни и трайни правни и (или) фактически действия срещу възнаградения от едно лице – търговски представител за друго лице – търговец, като правните последици (с пряк или косвен ефект) настъпват за търговеца.

Според гл. VI на ТЗ търговското представителство бива няколко вида:

3. 5. 1) Търговски пълномощници:

а) прокурист (търговски управител)

Прокуристът е лице, упълномощено от търговеца да управлява предприятието срещу възнаграждение. Представителната му власт възниква по силата на упълномощаването, което трябва да е с нотариално заверени подписи и да е вписано в търговския регистър, но обема на тази власт е определен от закона – чл. 22 от ТЗ. Прокуристът има много широк кръг правомощия, като няма право единствено да отчуждава и обременява с тежести недвижими имоти, ако не е специално упълномощен за това.

б) търговски пълномощник

Представителната власт на търговския пълномощник и нейният обем възникват чрез упълномощаване, чиято форма е писмена с нотариално заверени подписи. При липса на други указания, търговският пълномощник се смята упълномощен да

извършва действия свързани с обикновената дейност на търговеца. За други действия търговският пълномощник трябва да е изрично упълномощен.

Друго ограничаване на представителната власт, важащо за прокуриста и търговския пълномощник, е въведената в чл. 29 забрана да сключват без съгласие на търговеца търговски сделки за своя или за чужда сметка в пределите на упълномощаването.

в) търговски помощник

Той не е търговски представител в гражданскоправния смисъл на думата. Отношенията между него и търговеца се уреждат с трудов или граждански договор. Търговският помощник подпомага фактическото изпълнение на търговската дейност. По принцип той не е овластен да извършва сделки от името на търговеца, освен ако работи в общодостъпно място за търговия, където може да извършва сделките, които обикновено се извършват там (чл. 30, ал. 2 от ТЗ).

3. 5. 2) Търговски представител (видово понятие).

Търговският представител е лице, което самостоятелно и по занятие сътрудничи на друг търговец при извършване на търговската му дейност. Той може да бъде овластен от търговеца да извършва сделки от негово име или от свое име за негова сметка (чл. 32, ал. 2 от ТЗ). Съдържанието и обема на представителната власт на търговския представител се определя с договора за търговско представителство, който е особен вид договор за поръчка.

Обемът на правата и задълженията на търговския представител е различен и в зависимост от него той може да бъде:

а) с пълен обем права и задължения – посреднички, сключва сделките от свое име или от името на търговеца без ограничения в предметно, пространствено и пр. отношение, стига да са в рамките на търговската дейност на търговеца.

б) с ограничен обем права и задължения – напр. само за определени правни действия.

в) с допълнително задължение(делкредере) – да гарантира изпълнението на договора от страна на третото лице, включително, като отговаря лично за задълженията.

г) изключителен търговски представител – когато са му възложени изключителни права да посреднички или извършва правни сделки в определен район или сред определен кръг лица. В този случай, дори сделката да е сключена от друго лице, изключителният търговски представител получава възнаграждение.

Последиците от действията, без представителна власт, на търговския представител, се различават от тези по ЗЗД. Сключеният без представителна власт договор се смята потвърден от търговеца, ако той не го отхвърли веднага, след като бъде уведомен за него от търговския представител или третото лице (чл. 43 от ТЗ).

3. 5. 3) Търговски посредник

Търговският посредник е особен вид търговец, който има специализиран предмет на дейност – посредничество. Търговският посредник не е представител в гражданскоправния смисъл. Той упражнява дейността си по силата на договор ad hoc, в който се определят правата и задълженията му.

3. 6. Процесуално представителство

Същите нужди (недееспособност, фактическо възпрепятстване или неумение лично да се извърши действието), които налагат представителството в гражданските отношения, правят необходимо и представителството в процесуалното право. Процесуалното представителство също бива законно и договорно.

3. 6. 1. Гражданскопроцесуално представителство.

Пред съда малолетните и поставените под пълно запрещение се представляват от законните си представители – родители или настойници (чл. 16, ал. 2 от ГПК). В ГПК са уредени и специални случаи на законно представителство на безизвестно изчезнали, обявени за отсъстващи или лица с неизвестно местожителство. В първия и третия случай това са лица, специално назначени от съда, а във втория – наследниците (чл. 16, ал. 4 и 5 от ГПК). За да запази интересите на горепосочените категории лица, законодателят предвижда, че техните представители могат да извършват действия, за които се изисква изрично пълномощно само с одобрение на съда (чл. 17 от ГПК). По този начин представителната власт на законните представители е ограничена от закона. При противоречие в интересите между представляван и законен представител, съдът назначава особен представител, като представителната власт на законния представител отпада за конкретния случай.

ГПК въвежда ограничения по отношение на кръга лица, които могат да представляват страните в гражданския процес по пълномощие. Единствено изброените в чл. 20 от ГПК могат да бъдат представители по пълномощие. Това са:

- адвокатите
- родителите, децата и съпругът
- юрисконсултите или други служители с юридическо образование при юридическите лица
- юристите от социалноправните кабинети при здравните заведения, които представляват майките и децата, нуждаещи се от правна помощ
- областните управители, упълномощени от министъра на финансите и министъра на регионалното развитие и благоустройството в случаите по чл. 18, ал. 3 и 4 от ГПК
- други лица предвидени в законите
- синдикалните организации и техните поделения по отношение на работниците и служителите

Процесуалното пълномощно по принцип има сила до свършване на делото във всички инстанции, но само за конкретното дело. Възможно е обаче упълномощителят да ограничи пълномощието със срок – само за производството в първата инстанция, във въззивната и пр.

За разлика от ЗЗД, където за преупълномощаването се изисква изрично пълномощно, ГПК предвижда, че общото пълномощно в гражданския процес дава право на пълномощника да извърши преупълномощаване.

Пълномощникът в процеса не може да извършва действия, като сключване на спогодба, намаляване, оттегляне или отказ от иска, признаване на искания на другата страна, получаване на пари или други ценности, както и изобщо действия, представляващи разпореждане с предмета на делото, освен ако няма изрично пълномощно за всяко от тях (чл. 22, ал. 2 от ГПК).

Наличието на представителна власт е абсолютна предпоставка за допустимост на иска, предявен чрез представител, както и за валидност на извършените от него процесуални действия. Представителната власт трябва да бъде доказана от представителя, за да бъде допуснат по делото, като доказването става с акта, от който тя произтича – пълномощно, акт за раждане или назначаване на настойник и т. н. Съгласно чл. 25, ал. 1 от ГПК, съдът служебно следи за наличие на представителна власт на представителя. Ако съдът констатира липсата ѝ, той е длъжен да даде определен срок за поправяне на недостатъка, т. е. за потвърждаване на извършените без представителна власт действия. Ако представителят не потвърди предявения от негово име, но без представителна власт иск, образуваното дело се прекратява след изтичане на срока. Ако липсата на представителна власт засяга само някое проце-

суално действие, и то не бъде потвърдено, съдът счита, че действието не е извършено. Ако обаче съдът, въпреки липсата на представителна власт постанови решение, то не е нищожно (както е нищожна сделката сключена без представителна власт). Решението обвързва представлявания до момента, в който то не бъде отменено по негово искане по съответния процесуален ред. Възможно е обаче представляваният да не предприеме действия за отмяна на постановеното без представителна власт решение, ако то е благоприятно за него и по този начин той е обвързан с него, както ако е действал лично или с надлежно упълномощен представител.

3. 6. 2. Наказателнопроцесуално представителство

В наказателния процес представителят на обвиняемия (подсъдимия) се нарича защитник, а представителя на пострадалото лице, което може да встъпи в процеса в различно качество, се нарича повереник. Спецификата на наказателния процес води до някои отлики от представителството в гражданския процес, макар че до голяма степен те се припокриват. НПК също съдържа разпоредба, която определя кои лица могат да бъдат защитници. Това са адвокатите, съпругът, възходящите и низходящите на обвиняемия (чл. 67, ал. 1 и 2 от НПК). За разлика от ГПК обаче, НПК съдържа разпоредба, която изчерпателно изброява кой не може да бъде защитник в процеса (чл. 67, ал. 3 от НПК). Въведените ограничения целят да не бъдат злепоставени интересите на представлявания и да му се осигури справедлив процес. Лицата, които не могат да бъдат защитници, са длъжни сами да се отведат от делото, ако не направят това съответният орган (съд или орган на предварителното производство) ги отвежда служебно.

Упълномощаването в наказателния процес по принцип може да стане само с изричната воля на обвиняемия. Но отново с цел да се защитят интересите на обвиняемия и да се гарантират процесуалните му права, НПК въвежда случаи на задължително представителство изброени в чл. 70. В тези случаи органът, пред който се развива наказателното производство, е длъжен да назначи служебен защитник - адвокат.

Процесуалното представителство осъществявано от защитника в наказателния процес не може да се отъждести с представителството в гражданското право. Вярно е, че и защитникът изразява и отстоява не своите интереси, а тези на представлявания, че зависи от представлявания и участва в процеса по неговата воля, но процесуалното положение на защитника не се покрива с това на обвиняемия. Освен че е представител на обвиняемия, защитникът сам е страна в процеса и като такава той разполага със собствени права и задължения. В този смисъл обема на представителната власт на защитника се определя не само от волята на представлявания, а и от закона и от волята на самия защитник.

В наказателния процес малолетните и пълно запретените, пострадали от престъпления се представляват от своя законен представител. Чл. 76, ал. 2 от НПК, аналогично на гражданския процес, предвижда, че при противоречие между интересите на малолетния и неговия законен представител, се назначава особен представител – адвокат.

3. 7. Представителство в наказателното право

Наказателното право е единствения правен отрасъл, в който представителството е недопустимо. Този извод се налага от разпоредбата на чл. 35 от НК, според която “Наказателната отговорност е лична.” и “Наказанието може да се наложи само на лице извършило предвидено в закона престъпление.”

3. 8. Представителство в избирателното право

Гарантираното от чл. 42 от Конституцията на Република България право на всеки пълнолетен и дееспособен гражданин да избира държавни и местни органи на

управление и да участва в допитвания до народа се упражнява само лично. Представителство по отношение упражняването на това основно право на гражданите е недопустимо. Този извод се налага от тълкуването на законите за уреждане на изборите, а именно Закона за избиране на Велико народно събрание, Закона за избиране на народни представители, Закона за местните избори и Закона за допитване до народа.

4. Прекратяване на представителното правоотношение.

Прекратяването на представителното правоотношение настъпва по силата на някакъв юридически факт. Тук основанията за прекратяване на представителната власт също са разнообразни и могат да се разделят в следните групи:

4. 1. Общи основания за прекратяване на представителната власт, които са приложими във всички случаи, независимо от това как е възникнало представителството. Тези общи основания са уредени от 41 ЗЗД и са следните:

а) при смърт на представителя или на представлявания. Това е така, защото личността на двамата е от съществено значение в представителното правоотношение. Ако представляваният почине, то тогава представителството се прекратява, тъй като наследниците му може и да не искат да ги представлява лицето "X" или пък може въобще да не желаят да бъдат представлявани. Ако пък почине представителят, то тогава също представителството се прекратява, тъй като представляваният е изявил своята воля да го представлява точно това определено лице и никое друго (защото напр. има доверие само на него или пък само то притежава определени качества);

б) при юридическите лица прекратяването на представителството става при прекратяване на юридическото лице. Но не във всички случаи при преобразуването на едно юридическо лице, ще има прекратяване на представителството, по което страна е юридическото лице;

в) при поставяне под запрещение на представителя или на представлявания – когато представителят бъде поставен под запрещение, то тогава представителството се прекратява по обясними причини (представителят не може да се грижи за своите си работи, камо ли за работите на представлявания). Когато представляваният бъде поставен под пълно запрещение, то тогава му се назначава настойник и следователно представителната власт отпада. Когато обаче представляваният бъде поставен под ограничено запрещение, представителството не се прекратява;

г) при безвестно отсъствие на лицата – обявеното безвестно отсъствие води до възникване на възможността наследниците за започнат да извършват действия по управление на имотите на обявеното за отсъстващо лице. Представителната власт, учредена от отсъстващ се прекратява, така, както се прекратява и представителната власт, учредена на отсъстващия.

4. 2. Специални основания за прекратяване на представителството, които са свързани с особения начин на възникване на представителната власт:

а) при отказ/оттегляне на представителната власт при упълномощаването;

б) при освобождаване от представителна власт при юридическите лица;

в) при осиновяване – при допускането на осиновяване, родителите по произход престават да упражняват представителна власт. Същото важи и при прекратяване на осиновяването;

г) по отношение на обявеното за безвестно отсъствие лице, ако то се завърне;

д) при настойничеството върху ограничено запретен – когато запрещението бъде отменено или когато се премине от пълно към ограничено запрещение;

е) при навършването на 14 г. от децата – с навършването на тази възраст се прекратява законното представителство на родителите спрямо децата им. Същото важи и когато има решение на съда за лишаване от родителски права.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Представителството има голямо значение в съвременния живот. Почти на всеки дееспособен гражданин се е налагало да бъде упълномощител или упълномощен. Без института на представителството, живота щеше да бъде доста по – сложен и труден. А за някой и почти невъзможен. Упражняването на права и задължения, щеше да се затрудни неимоверно много. Именно за това, съществуването на представителството и неговото правно регламентиране е необходимо да бъде на съответното равнище. Трябва да бъдат залегнати в закон или друг нормативен акт, всички възможни сфери и случаи на представителство. Пълното регламентиране на института на представителството, ще ограничи до минимум неясните моменти и спорните случаи.

ЛИТЕРАТУРА

Симеон Тасев, Методи Марков, Гражданско право, София, 2007 г.

Мария Павлова, Гражданско право. Обща част, София, 2002 г.

Витали Таджер, Гражданско право на НРБ. Обща част, София, 2001 г.

Живко Сталев, Българско гражданско процесуално право, София, 2000 г.

Видове гражданскоправни сделки

Ивелина Йорданова Василева

Правните сделки, които се сключват, биват от най-различно естество. Те се отличават едни от други било по техния състав и строеж, по броя на участващите в тях страни, по тяхното съдържание, по наличността или липсата на причина, поради наличността или липсата на форма, по техните последици, по наличността или липсата на връзка със смърт на физическо лице и т. н. Като видовете конкретни сделки не е необходимо да съвпадат с точно определените абстрактни типове сделки, предвидени и уредени по гражданското право. Могат да бъдат сключени и сделки, които по тип не са предвидени и уредени със законен текст, стига само да не накърняват законна забрана и изискванията на морала.

Конкретните сделки, които се сключват, могат да се отклоняват от предвидените законни типове сделки и в една друга посока-те могат да включват в конкретните си фактически съставни елементи, присъщи на няколко отделни типа сделки, да съчетаят тези елементи в една единна конкретна сделка. По този начин разнообразието на видовете и формите на правните сделки, чрез сключването и изпълнението на които протича динамиката на правния живот, е по-голямо от разнообразието и видовете на законно уредените категории или типове сделки.

Основното разграничение между правните сделки е разделянето им на едностранни и двустранни правни сделки (договори).

1. Едностранни сделки – важно е, че разграничителният критерий на тази класификация не трябва да се търси в броя на участниците в една сделка, а в наличността или липсата на насрещни волеизявления.

Този вид сделки се състоят от волеизявлението само на едната страна по правоотношението, което поражда. Едната от страните на гражданското правоотношение със своя волеви акт предизвиква пораждането му и определя въз основа на закона неговото съдържание. От чл. 44 ЗЗД се налага изводът, че едностранните волеизявления поражда правни последици само когато правните норми допускат това. За едностранните сделки има специални правила, които уреждат начина на осъществяването им и правните им последици. Тези сделки се различават съществено една от друга и често има непълноти в специалната им уредба. Това налага съответното прилагане на общите правила за договорите спрямо тях, след като се приспособяват към тяхната специфика.

Едностранни сделки по нашето законодателство са: упълномощаването, развалянето на двустранен договор по чл. 87, ал. 1 и 2 ЗЗД, завещанието, отказът от субективни права, потвърждаването на унищожаема сделка по чл. 35 ЗЗД, приемането и отказът от наследство, записът на заповед, менителницата и чекът, акцентът на менителницата или платежно искане, потвърждаването на сделка, сключена от мним представител, оттеглянето и отказът от упълномощаване, компенсацията на насрещни задължения, припознаване на дете с неустановен произход и др.

За някои от едностранните сделки се изисква, за да породят правно действие, да бъдат адресирани до други правни субекти, т. е. да се направи необходимото, за да достигне волеизявлението до знанието на определен адресат. Това са сделки, които се нуждаят от получаване. Но получаването не представлява изискване адресатът да заяви, че ги приема. Такива са упълномощаването, развалянето на двустранен дого-

вор по чл. 87 ЗЗД, приемането и отказът от наследство и др. Има едностранни сделки, които задължително трябва да бъдат извършени пред държавен орган, за да породят правните си последици. Това се отнася за отказ от право на собственост върху недвижим имот, които се вписва в нотариалните книги, отказ от наследство, които се извършва в райония съд и се вписва в специална книга, припознаване на дете, което се депозира пред длъжностно лице по гражданското състояние и др.

2. Договори

Според чл. 8, ал. 1 ЗЗД “договорът е съглашение между две или повече лица, за да се създаде, уреди или унищожи една правна връзка между тях “. В тази разпоредба се определя родовото понятие договор, с което ЗЗД си служи. То обхваща договора както като двустранна сделка, както и многостранните договори като този за гражданско дружество по чл. 357 сл. ЗЗД, договора за групов строеж по чл. 188 ЗУТ, които законодателят назовава договори, въпреки че не са двустранни сделки.

Родовото понятие договор се характеризира с това, че включва две или повече взаимно свързани волеизявления, насочени към пораждање на правни последици в областта на частното право, които засягат по принцип лицата, които извършват волеизявленията. Тези лица са страни по правоотношенията, които договорът поражда. Понятието “съглашение “ в чл. 8, ал. 1 ЗЗД е употребен като синоним на съгласие и означава покриване по смисъл на волеизявленията на две или повече лица, които се включват във фактическия състав на договора.

Двустранни сделки –за тях е характерно, че два правни субекта извършват волеизявления един спрямо друг-взаимни волеви актове. Всеки от тях е задължително адресиран до насрещния правен субект. Всяко от волеизявленията има свое наименование: едното се нарича предложение (оферта), а другото приемане (акцепт). Предложението може а бъде отправено до определени лица или до неопределен кръг лица. Сделката се сключва ако адресатът на предложението го приеме и отправя своето волеизявление до предложителя. Двете насрещни волеизявления не са еднакви по съдържание, но задължително трябва да съвпадат по смисъл, напр. продавачът предлага да продаде определена вещь за посочената цена, договорът ще се сключи, само ако адресатът на предложението приеме да купи същата вещь при определената цена, като се задължи да я плати. Тъй като на практика двустранните сделки са тези видове договори, които имат най-голямо практическо приложение, в теорията и в съдебната практика терминът договор се употребява и с по-тясното значение като синоним на двустранна сделка.

Едностранни и двустранни договори

Това деление на договорите на едностранни и двустранни се основава на съдържанието на техните правни последици. Едностранните договори пораждат правни задължения само за едната страна по правоотношението, или изобщо не пораждат правни задължения, а само субективни права за другата страна по правоотношението. Такива са заемът за послужване, дарението, влогът и др. При настъпване на допълнителни юридически факти някои едностранни договори се превръщат в несъвършено двустранни договори. С това понятие се означават случаите, когато при едностранен договор по изключение се пораждат задължения и за страната, която обикновено черпи само права от него, напр. влогдателят, който има право да получи обратно дадената за пазене вещь, дължи обезщетение за разноските, които влагоприемателят е направил за съхраняване на вещта, доверителят при договора за поръчка също дължи възстановяване на разноските, които довереникът е направил при изпълнение на задължението да извърши определени правни действия за сметка на доверителя.

Двустранните договори пораждат както субективни права, така и правни задължения и за двете страни по правоотношението. Такива са преобладаващият брой двустранни сделки, като продажбата, замяната, наемът, договорът за изработка, договорът за превоз и др.

Съвместни сделки

Едностранните и двустранните сделки могат да включват две или повече лица на една от страните по правоотношението. Когато двамата съпрузи прехвърлят собствеността върху общата си лека кола или всички наследници упълномощават един адвокат да ги представлява по заведения срещу тях иск от кредитор на наследодателя, това са съвместни сделки. Изискванията за действителност на сделката се преценяват спрямо всеки участник по нея.

Многостранни договори

Тези сделки включват две или повече волеизявления, които имат или еднакво съдържание или са взаимно свързани и са насочени към постигане на общи цели. Тези договори нямат две страни, а двама или повече участници. Всеки от участниците е обвързан спрямо всеки от останалите, сключили договора. Тези договори не пораждат насрещни задължения за размяна на престации, а за извършване на имуществени вноски или за определено поведение, чрез които се осигурява постигането на общи цели. Към този вид договори се отнасят учредителните договори за създаване на корпоративни юридически лица, като напр. сдружения, кооперации, търговски дружества. Правните норми изрично уреждат възможните многостранни договори. За тях се прилагат и общите правила за договорите по ЗЗД след приспособяване към спецификата им.

3. Решения

Това са правомерни правни актове, които представляват волеизявление на орган на юридическите лица като ОС на политическа партия, управителен съвет на ЖСК и др. Или органи на общности от лица, които не са персонифицирани. Тези волеизявления се правят от лица, които нямат властнически правомощия, те са частноправни актове за разлика от решенията на държавните органи, регламентирани от отраслите на публичното право.

Решенията в областта на частното право представляват едно или повече волеизявления, направени от субекти, които са оправомощени да пораждат правни последици за всички или за част от лицата в дадена общност. Специални правни норми регламентират реда за извършване на този особен вид сделки. Предпоставка за постановяване на решения от колегиални органи е кворумът-необходим брой лица, които следва да присъстват, за да се вземе валидно решение. Решенията на колегиалните органи, за да бъдат действителни, се изисква да включват определен брой еднакви по съдържание волеизявления на оправомощени да изявят воля лица. За различните видове решения се прилагат две правила, които определят колко волеизявления са необходими за постановяване на решението. При принципа на еднородието е необходимо всички членове на органа да изявят роля за пораждане на правните последици. На нуждите на практиката в по-голяма степен отговаря принципът на мнозинството, който се прилага по-често при вземане на решение в областта на частното право. При него в зависимост от това какво мнозинство е предвидено _обикновено или квалифицирано и как то се изчислява от списъчния състав на органа или от присъстващите. Решението се постановява с волеизявленията на лицата, които образуват мнозинството.

Решенията на органите на юридическите лица или на общностите пораждат правни последици главно за членовете на общността в техните вътрешни отношения и в отношенията им с юридическото лице. В предвидените от закона случаи тези

решения по изключение могат да породят правни последици и за трети лица, които не са участвали при постановяването им.

Специални правни норми определят реда за постановяване на решенията, контрола за тяхната законосъобразност и правните им последици.

Общите правила за договорите по ЗЗД се прилагат по аналогия и чрез съответно приспособяване към този особен вид правни сделки.

4. Сделки предоставящи или непредоставящи имотна облага

Това са такива сделки, които пораждат поне едно задължение да се извърши или да се даде нещо, което има икономическа стойност. Достатъчно е за едната страна по сделката да възникне такова задължение, за да се признае тя за предоставяща имотна облага. Такива сделки са дарението, заемът, влогът, лизингът, лицензионният договор и др.

Сделките, пораждащи правни последици, които не са свързани с имуществени блага, са непредоставящи имотна облага.

Такива са упълномощаването, припознаването, отмяната на завещание, отказът от права и др.

Само сделките предоставящи имотна облага, участват в следващите две класификации.

От съществено практическо значение е делението на сделките на възмездни и безвъзмездни. В зависимост от това дали въз основа на сделката имотна облага следва да получат и двете страни по нея или само едната от тях, сделките биват възмездни, безвъзмездни и смесени.

При възмездните сделки всяка от страните поема задължение за осъществяване на имуществена престация, защото насрещната страна ѝ дължи имотна облага. Продавачът прехвърля правото върху вещта, за да получи насреща цената. При замяната всяка от страните прехвърля собственост върху своя вещь, за да придобие собствеността на прехвърлената ѝ вещь от насрещната страна. При възмездните сделки страните третират дължимите взаимно престации като еквивалентни, равностойни една на друга. Не е необходимо тези престации да са обективно равностойни.

При безвъзмездните сделки едната страна дава или се обвързва да направи нещо с икономическа стойност, като знае, че няма да получи нищо от насрещната страна.

Такива сделки са едностранните сделки-завещанието и някои договори като дарението, договорът за поръчка, заемът за послужване и др. Законодателят установява съществени различия между режима на двата вида сделки.

При безвъзмездните сделки интересите на страната, която получава нещо даром са по-слабо защитени. Не се носи при тях отговорност за недостатъци и евикция. Лицата, чиито интереси са засегнати чрез такива сделки, по лесно могат да ги отменят, така например за уважаване на отменителния иск по чл. 135 ЗЗД не се изисква знание за увреждането у получилия безвъзмездно имотна облага по сделката. Завещанието и дарението, с които наследодателят е накърнил запазената част на наследник по закон, по негово искане подлежат на намаляване или отмяна по ЗН. Вината на лице, което се е задължило безвъзмездно, се преценява с оглед на полки изисквания и обратно, този, който използва чужда вещь безвъзмездно е длъжен да предпочете нейното запазване пред съхраняване на своите вещи - чл. 244 ЗЗД.

Има договори, които по волята на страните могат да бъдат безвъзмездни или възмездни, като например договорът за поръчка, цесията, лицензионният договор и др.

Смесени са сделките, по които дължимата от едната страна имотна облага се равнява само на част от получената от нея престация по същата сделка, например дължи се само половината от нормално уговорения наем или от цената на продадената вещь. В тези случаи сделката трябва да бъде третирана като безвъзмездна само за половината от дължимата наемна или продажна цена, като се прилагат съответно отчасти правилата за продажба или наем, отчасти за дарение.

Сделките се делят и на каузални и абстрактни сделки, в зависимост от това дали е на лице основание.

Преобладаващият брой сделки, които са насочени към предоставяне на имотна облага са действителни само ако имат основание (*causa*). Тези сделки се наричат каузални. Чрез изискването за основание законодателят допуска да се извършват такива размествания на имуществени блага, които преследват социално оправдани цели. Основанието като условие за действителност на каузалната сделка е възприето у нас под влияние на френското и на италианското гражданско право. Съгласно чл. 1108 и чл. 1131 ФГК договор, който не съдържа законно основание е недействителен.

Същото изискване се поставя и в чл. 1325 ИтГК, като това понятие се определя чрез социалната и икономическата функция на даден вид правни сделки, призната за полезна и заслужаваща защита.

В нашата правна теория основанието на сделката се схваща като непосредствена и типична правна цел, която се преследва с предоставянето на имуществена облага с каузалната правна сделка. Мотивите и крайните икономически цели при сключване на всяка каузална сделка са различни. Те по правило нямат правно значение за действителността на сделката. Непосредствената правна цел към която са насочени всички каузални сделки от даден вид е еднаква. При продажбата тази цел е придобиването на едно право, при дарението - безвъзмездното облагодетелстване на едно лице, при даването на нещо вместо изпълнение - да се погаси съществуващо правно задължение. При двустранните договори основанието на всяко от задълженията е да се придобие насрещно право. При безвъзмездните каузални сделки основанието е свързано с това, което е общо в мотивите на извършването им – дарствено намерение на лицето, което отстъпва едно право, без да желае да получи имуществена облага насреща. В тези случаи също конкретните мотиви на сделката, които са обусловили дарственото намерение, не са основание на сделката.

В правната теория и в съдебната практика се разграничават четири вида непосредствени правни цели, които каузалните сделки могат да преследват. Това са и възможните основания на тези сделки:

acquirendi causa – типична непосредствена цел е да се придобие едно право. Тя е характерна за сделки, въз основа на които се придобива право срещу поемане на задължение за имуществена престация, като например продажба, прехвърляне на имот срещу задължение за гледане, договор за изработка и др.

credendi causa – това основание е частен случаи на първото. Непосредствената цел е да се придобие едно облигационно право, като например договорът за заем правото на заемодателят да получи обратно заетата сума.

donandi causa - основанието се състои в дарственото намерение на страната, която прехвърля свое имуществено право. Характерно е за безвъзмездните сделки.

solvendi causa – целта на прехвърлянето на едно имуществено право е да се погаси съществуващо правно задължение, като например договорът за даване вместо изпълнение.

Основанието на сделката не се формулира изрично в нея, то се извежда от вида и съдържанието ѝ. Според чл. 26 ЗЗД основанието се предполага до доказване

на противното. Съдебната практика сочи, че изискването за основание на сделката няма оправдано практическо значение.

Основанието на сделката следва да се отличава от основанието при исковете за неоснователно обогатяване по чл. 55-59 ЗЗД. Основанието за даване или извършване на нещо, което има икономическа стойност, е наличието на правно задължение, което може да има за източник не само каузална сделка, а и други юридически факти като непозволено увреждане, задължение за издръжка по СК, водене на чужда работа без натоварване, административен акт, съдебно решение. Следователно основанието при исковете по чл. 55-59 ЗЗД е от различно правно естество и има много по широко приложно поле. Връзката между тях е, че при липса на основание на каузалната сделка, тя е нищожна, поради което, ако е извършена имуществена престация, тя следва да се върне като получена без основание поради липса на правно задължение за осъществяването на чл. 34 ЗЗД.

Основанието на сделката трябва да се отличава от насрещното удовлетворение (consideration) по англосаксонското право. То се изисква, за да може да се осъществи принудително дадено обещание при неформална сделка, и се състои в това че лицето, което се ползва от обещанието, трябва да предостави нещо, което има икономическа стойност, или да претърпи някаква загуба в замяна на обещанието на другата страна. Насрещното удовлетворение почива на идеята на реципрочност, взаимност при поемането на правни задължения.

Сделките, предоставящи имотна облага, за които от правната им уредба личи, че законодателят не поставя изискване за основание като условие за валидността им, се наричат абстрактни. В нашето законодателство те са малко на брой и сред тях преобладават едностранни сделки. Единодушно се приема, че записът на заповед, мениелницата и чекът са абстрактни сделки, защото от уредените в закона за тях реквизити не личи каква е непосредствената цел, която се преследва с поемането на имуществени задължения по тях. Според нас абстрактни са още договорите за цесия и за заместване в дълг (чл. 99 и 102 ЗЗД), защото законът не изисква от съдържанието на договора да личи какво е неговото основание. Чрез абстрактните сделки се постига разнообразие и гъвкавост в частноправните отношения.

5. Сделки с оглед на смърт и между живи

Сделките, които пораждат своите правни последици след смъртта на лицето, което е извършило волеизявлението, са сделки с оглед на смърт (mortis causa). При тях е необходимо лицето, в чиято полза е извършена сделката, да надживее този, който извършва волеизявлението. Сделките с оглед на смърт са формални, при тях законът предписва определена форма като условие за действителност, защото след смъртта на лицето трудно може да се докаже какво е било точно съдържанието на неговото волеизявление. Тези сделки не пораждат правоотношение между автора на волеизявлението и ползващото се от него лице. След смъртта на извършилия волеизявлението се поражда правоотношение между ползващото се лице и правоприемниците на починалия или неговите кредитори. Според нашето законодателство сделки с оглед на смърт са завещанията в двете разновидности; като разпореждане с определени имуществени права, завета или с цялото или с дял от цялото имущество на завещателя, договорът за застраховка за в случай на смърт на застрахования в полза на посоченото от него лице.

Сделките, по които правните последици не зависят от смъртта на страна по тях, са сделки между живи. Такива са по-голямата част от сделките в частноправната област.

Тази класификация има практическо значение освен с оглед на изискваният за форма при сделките с оглед на смърт, още и поради други специални правила за последните, като напр. завещание може да се извърши само от навършило пълнолетие физическо лице.

6. Консенсуални, формални и реални сделки

Сделките, при които е достатъчно да се извършат едно или повече волеизявления, за да се породят правните им последици, се наричат консенсуални. Наименованието им произтича от "консенсус" – съгласие, защото при договори от този вид съгласието е достатъчно, за да се породят правните последици на сделката. Такива са продажбите на движими вещи, за които не е предвидена форма за действителност, договор за наем, за изработка за поръчка и др.

Сделките, за които законодателят установява специални изисквания за начина на извършване на волеизявлението форма, за да могат да породят правно действие, се наричат формални. Такива са сделките за прехвърляне или учредяване на вещни права върху недвижими имоти, тъй като по правило те се извършват с нотариален акт. Несъблюдаването на изискването за форма води до нищожност на сделката.

Има сделки, които включват във фактическият си състав освен волеизявления и действия по фактическо предаване на вещи, които са предпоставка за пораждаване на правните им последици. Такива сделки се наричат реални. Такива са залогът, заемът за послужване, , превозни договори на товари в жп транспорта и в крайбрежния воден транспорт, влога и др.

Класификацията на сделките на консенсуални, формални и реални има практическо значение, за да се знае какви юридически факти следва да се осъществят, за да се породят правно действие на сделката.

7. Сделки на управление и сделки на разпореждане

Разграничителният признак е съдържанието на правните последици на сделката. Сделките на управление са насочени към упражняване на права с цел да се увеличи доход от тях, без носителят им да се лишава от тях, или към съхраняване от повреждане и защита на права от нарушение. Такива са договорът за наем със срок до 3 години, влогът, заемът за послужване, договорът за ремонт на вещь и др.

Сделките на разпореждане се характеризират с правно действие, което се състои или в загубване на субективното право от неговия носител или в обременяването му с права на трети лица и тежести, като напр. учредяване на ограничени вещни права като право на ползване, на строеж, на надстройкаване, на обезпечителни права като залог и ипотека.

Тази класификация има важно правно значение поради разликата в реда на извършване на двата вида правни сделки от съпрузите с имуществени права от съпругеската имуществена общност: при реда за извършване на сделки от непълнолетни физически лица и от законните представители на малолетни; при извършването им чрез пълномощник-за сделките на разпореждане се изисква специално пълномощно и др.

8. Главни и зависими (акцесорни) сделки

Действието на главните сделки не се поставя в зависимост от други сделки.

Такива са продажбата, дарението, наемът, поръчката и др.

Зависимите сделки пораждат правно действие само доколкото друга главна сделка е породила правно задължение, от размера на което зависи и задължението по зависимата. Зависимите сделки се сключват самостоятелно и в режима им има

правни норми, които се отличават от уредбата на главните. При тях следва да се държи сметка както за тази относителна самостоятелност, така и за зависимостта на правоотношенията по тях от првното действие на главната сделка. Зависими сделки са договорите за залог, ипотека, поръчителство, гаранция, клаузата за неустойка и др.

9. Комутативни и алеаторни сделки

Сделките, предоставящи имотна облага, се делят на комутативни и алеаторни.

При сключване на комутативни сделки страните по тях знаят точно какво ще получат при упражняване на правата си и какво дължат при изпълнение на задълженията по тях. Такива са продажбата, наемът, изработката, заемът и др. При двустранните комутативни сделки се прилага принципът за еквивалентност на престациите на страните. Когато той е съществено нарушен, в предвидените от закона случаи сделката може да се унищожи-чл. 33 ЗЗД.

За алеаторните сделки е характерно, че една от страните по тях не знае точно размера на задължението си или не знае дали и колко ще получи като насрещна престация срещу това, което е дала или извършила по същата сделка. Такива са прехвърлянето на имот срещу задължение за издръжка и гледане, игра на спортен тотализатор или лотария, покупка на реколтата, която ще се роди, или на рибата, която ще се улови на въдицата на рибаря и др. При тези сделки не се прилага принципът на еквивалентност на престациите.

10. Фидуциарни сделки

Правните последици на тези сделки по волята на страните по тях надхвърлят правната цел, която те преследват. С тях се прехвърлят имуществени права, които приобретателят се задължава по късно обратно да прехвърли на праводателя си. Страните се наричат фидуциант -този, който прехвърля едно свое право, -и фидуциар - приобретателят. За третите лица фидуциарът е притежател на правото и може да се разпорежда с него, докато във вътрешните отношения между страните по сделката той е само управител на правото. При тези сделки доверието между страните има голямо значение. Ако фидуциарът злоупотреби и прехвърли правото на трето лице, фидуциантът може да търси от него отговорност за вреди. Фидуциарните сделки са допустими, макар че не са уредени изрично, стига да не се използват за заобикаляне на императивни норми на закона.

Нарушение на международно задължение като основание за международна отговорност

Мерлин Мехмед Юдает

Понятие за международна отговорност

Отговорността в правото – това е реализация на санкцията, предвидена за нарушение на дадена правна норма. В нормите на материалното право се предвиждат формите, видът и размерите на отговорността, докато процесуалните норми предписват начина, по който тя се реализира. Следователно международната отговорност са юридическите последици от нарушаване на международноправната норма.

Нормите, регулиращи въпросите на отговорността в международното право са предимно обичайноправни.

Първи опити за кодификация на международната отговорност се правят в рамките на Обществото на народите. Веднага след своето създаване, още на първата си сесия след 1949г. Комисията по международно право на ООН включва отговорността в списъка на темите, подлежащи на кодификация. От 1955г. Комисията назначава специален докладчик Франциско Гарсия Амадор, който представя шест доклада, посветени на въпросите на отговорността за щети, причинени на чужденци и тяхната собственост. По-късно Комисията решава да се ограничи само върху въпросите за отговорността на държавите и да отложи въпросите за отговорността на други субекти на МП, включително тази на международните организации. В момента кодификацията на отговорността все още е предмет на разглеждане от Комисията.

В изработените и приети от Комисията материали се дава определение за международна отговорност:

“... всички форми на нови правни отношения, които могат да възникнат в международното право във връзка с правонарушение, извършено от държава, като става дума за отношения, ограничаващи се с отношенията между държавите, извършили неправомерни действия, и потърпевшите държави, които се разпространяват също така и спрямо други субекти на МП, или изразяващи се в отношенията, които се свеждат към задължението на виновната държава да възстанови правото на потърпевшата държава и да възмезди нанесената щета или към невъзможността на самата потърпевша държава или други субекти да приложат по отношение на виновния санкции, допустими по МП” следователно отговорността в МП включва санкциите и тяхната реализация. В своята съвкупност те ни дават правните последици от нарушението на международноправната норма.

Отговорността е дял от МП и същевременно е негов основен институт. Тя е основен постулат, аксиома за съществуването на всяко право.

В изложението на международната отговорност материалите на Комисията по МП заемат основно място, това се налага от следните причини:

Комисията разработва общите въпроси на международната отговорност, които засягат всички субекти на МП, а не само държавите

Дори и предназначени само за държавите, разработваните норми са твърде важни, тъй като именно държавите са основните субекти на МП и международната отговорност е свързана преди всичко с тяхната дейност

Комисията е възможно най-авторитетният орган в сферата на кодификацията и прогресивното развитие на МП.

Международната отговорност притежава редица особености, които я отличават от отговорността в националното право.

- Субекти – отнася се преди всичко до държави. Сравнително неотдавна – след Втората световна война – субекти на отговорността стават и международните организации. Значително по-неразвита става уредбата на отговорността на останалите субекти на международното право, както и тази на индивида.

- Източниците, в които се съдържа нарушеното международно задължение, не оказват влияние върху отговорността. Независимо дали задълженията произтичат от договор, обичай или друг източник, отговорността настъпва.

- Международната отговорност съществува наред с принципа за суверенното равенство на държавите. Това предполага, че държавите могат да носят главно отговорност с репарационен характер. В съвременното право в определени случаи на международни престъпления държавите могат да носят международна отговорност, която съдържа елементи на наказание и превенция.

- Недостатък на МП е отсъствието на уредба относно размера на отговорността и санкциите. Тук се използват общи принципи на правото, аналогии, прецеденти и т. н.

Нарушение на международно задължение като основание за международна отговорност.

Международно правонарушение е налице, когато се констатира поведение, което може да се вмени във вина на държавата и да представлява нарушение на задължение, произтичащо от норма на МП.

Условия/основания за международна отговорност:

В широк смисъл – наличието на норма на МП, която да е в сила в отношенията между държавата-правонарушител и потърпевщата държава.

Източниците на международни задължения са по-широко понятие от източниците на МП, защото освен международния договор, обичай, юридически задължителните актове на международните организации, които са източници на МПП, източници на задължения са решенията на международните съдебни институции и едностранните международни задължения, отнасящи се до тези държави.

В тесен смисъл – международното правонарушение е основание за международна отговорност. По мнение на Комисията за международно право субективният елемент на международното отношение са условията, при които определено поведение се разглежда като деяние на държавата съгласно МП. Обективният елемент включва различни аспекти на деянието като нарушение на задължение, произтичащо от МП. Обективен елемент от състава на международното правонарушение е нарушението на международно задължение. Нарушението може да се изрази в действие или бездействие.

Доколкото държавата действа не като цяло, а чрез своите органи, е възможен конфликт между правомерността на определени действия според вътрешното право и правомерността на същите тези действия според МП.

Правилата, според които държавата не може да се позовава на своето национално законодателство, за да оправдае неизпълнението на международно поето валидно задължение се съдържат в разпоредби на Виенската конвенция за правото на договорите от 1969г. Според нея всеки действаш международен договор е задължителен за неговите участници и страна по договора не може да се позовава на своето вътрешно законодателство като оправдание за неизпълнение, освен в случая, когато международният договор е недействителен вследствие порок на волята, изразяващ се в явно и очевидно нарушение на разпоредбите на вътрешното право, които се отнасят до сключване на международни договори.

Категорията приписване се използва, за да се установи правната връзка между извършителя на международно правоотношение и субекта, който ще носи отговорността. Практически така се установява, че лицата, извършители на противоправно деяние са действали в качеството на органи или длъжностни лица на държавата. Необходимостта от приписване се налага от спецификата на публичните субекти на МП, която засяга мястото на държавните органи в системата на държавната йерархия. Държавата носи отговорност за действията на всички свои органи, без значение дали принадлежат към законодателната, изпълнителната или съдебната власт.

Законодателните органи могат да породят международна отговорност чрез своите действия за издаването на закон, който противоречи на съществуващите международноправни норми. Ако за изпълнение на международноправно задължение е необходимо да се издаде вътрешноправен акт, също е възможна отговорност за действията на законодателен орган. Отговорността настъпва след влизане в сила на вътрешноправния акт. Отговорността настъпва в случаите, когато са настъпили противоправни събития – ако издаването на такъв закон е задължение, изрично предвидено по договора; ако са настъпили други противоправни според международното право последици, които биха се предотвратили от издаване на закона.

Най-често се носи отговорност от органи на изпълнителната власт, при това на всички техни нива. Тя се съчетава с правилото за изчерпване на вътрешните средства за защита – например във връзка със защитата на физическите лица. Смесълът е да се даде възможност държавата да поеме своята отговорност като цяло, да ѝ се даде възможност да поправи дейността на органите, намиращи се в отношения на субординация. Изключение по това правило – правонарушенията относно лица със специална международна защита – дипломати, членове на техни семейства и др. Задължение на държавата е да гарантира зачитането на техните права с всички средства и нейната отговорност настъпва независимо от ранга на конкретния орган.

Държавата носи отговорност и когато противоправни последици са настъпили в резултат на действията на частни лица, намиращи се в пределите на нейната юрисдикция.

Държавата носи отговорност и за действията на съдебната власт – отказ на правосъдие, неспазване на законите и съдебна грешка. Независимостта на съдебната власт няма отношение към отговорността на държавата

Елементи на международната отговорност:

констатацията за действие или бездействие, което нарушава задължение, установено с международноправна норма

обстоятелството, че това противоправно действие трябва да бъде вменено на държава

Сред елементите не се споменава причинена щета. Въпросът е дали наличието на вреда е съставен елемент на международното правонарушение. Комисията по МП не включва вредата в проекта на конвенцията. При това докладчикът се е ръководил от следните съображения. В сферата на международната отговорност се използват термините "първични" и "вторични" норми. Първични са нормите, които съдържат задължения за държавите и чието неизпълнение влече международна отговорност. Вторичните се отнасят собствено до института на международната отговорност. В тях се определят правните последици от неизпълнението на първичните норми. Според Комисията по МП изискването за задължително наличие на щета се съдържа в първичните норми.

Безспорно, за да възникнат на практика отношения на отговорност, е необходимо наличието на щета. От значение е и това, къде ще се установи това наличие –

във вторични или в първични норми. Щетата се причинява на защитени от международно право интереси и придава на една държава статут на потърпевша.

Включването на вредата в състава на международното правоотношение се налага и от мястото, което заема при реализацията на отговорността и следователно спада към нормите на отговорността, т. е. към вторичните норми.

Щетата може да бъде материална и нематериална. В материалната щета се включват и пропуснатите ползи. Видът на щетата е водещ при определяне вида на отговорността на държавата. В зависимост от тежестта на щетата, тя може да засегне само отделна държава или субект на МП или цялата международна общност.

По вътрешното право вината се разглежда като психическо отношение на субекта към неговото противоправно поведение. Когато става дума за МП, публичните субекти винаги действат чрез своите органи, които нямат своя собствена воля. Тяхната воля се определя от националното законодателство в най-широк смисъл и вината се предполага при всяко нарушение на международно задължение.

Категорията вина има значение за установяване на размера на отговорността. При деликтите, където отговорността е репарационна, като правило вината няма съществено значение, защото отговорността се свежда до възстановяване на причинената щета. Но държавите могат да се позовават на отсъствието на вина в своите действия. При международните престъпления, където освен репарационния характер се добавя и превантивен и наказателен елемент, степента на вината има значение за определяне на размера и формата на отговорността. Вината е необходим елемент в този случай от състава на международното престъпление, защото деянията, определени като престъпления, са твърде сериозни и е невъзможно да бъдат извършени със случайни или несанкционни действия.

Вината е спорна категория в МП. Оспорима е тезата, че вината се презюмира при всяко нарушение. За да съществува вината при всяко правонарушение, в понятието вина трябва да се вложи различен смисъл от възприетия по вътрешното право.

Форми на държавно управление и форми на държавно устройство

Миглена Маринова Добрева

Проблемът за същността на държавата и нейната характеристика е предмет за изследване от науката за държавата (Общо учение за държавата). Той обаче не е чужд и на Конституционното право, тъй като Конституцията е правната основа на държавната организация, на държавността. Тя урежда държавната власт, определя нейните предели, както и способите, формите и средствата за осъществяването ѝ. Следователно и Конституционното право има за свой предмет на регулиране и изследване държавата, особено като се има предвид обстоятелството, че Конституцията съдържа разпоредби, които се отнасят до нея. В същото време тази проблематика се ограничава и свежда само до нейната конституционна уредба. Не е възможно обаче тя да се изясни, ако не се вземат предвид общите позиции на учението за държавата.

Всеки обект, всяка съществуваща обективна даденост има свое съдържание и своя форма. Формата е организация на съдържанието. Връзката между форма и съдържание е обективна закономерност на материята. Държавата като вид социално явление не прави изключение – тя също съществува в определена форма.

Съдържанието на държавата като социална организация се проявява в три нива – субстанционално, атрибутивно и институционално ниво. Те показват съществуването на държавата, проявата на нейното съдържание. Същевременно във всяко едно проявление съдържанието получава форма. Ето защо на трите нива на съществуване на държавата съответстват и три нейни форми. Това са форма на държавно устройство, политически режим и форма на държавно управление.

Концепцията за трите форми на държавата е възприета в съвременната правна теория, но често се интерпретира само от позицията на институционалният подход. Съдържанието на държавата съвсем не се свежда само до властовия ред. Марксистко-ленинското обяснение на държавата като апарат, „машина за властване“, като политическа организация, е крайно ограничено и вече преодоляно.

Съвременната правна теория е ориентирана към наложената от Йелинек концепция за конституитивните елементи на държавата. Според него „Държавата е политико-социална общност, която притежава средства, за да наложи определен задължителен ред над членовете си и да защити този ред от външна намеса“.

Държавата е уникален социален феномен, който възниква в процеса на общественото развитие. Тя преминава през редица исторически етапи на изменение и усъвършенстване на своята същност, социално съдържание и форми, за да достигне до съвременната държава.

Държавата е особена организация, която притежава множество характеристики, в зависимост от какъв аспект я разглеждаме или желаем да я видим. Поради това няма и не може да има всеобхватно и общоприето определение за държавата. Философи, политолози, социолози, теоретици на правото и конституционалисти от различни поколения и школи дават различни определения за държавата.

Според някои от тях държавата е организирана сила, която регулира волевите отношения между управляващи и управлявани на определена територия. Според други тя е политическа организация на един народ, установен върху дадена територия. Трети я определят като група от хора, установени на определена територия,

където по-силните налагат волята си на по-слабите. Едни автори определят държавата като юридическо олицетворение на една нация. Според други тя е правен ред. А има и такива, които приемат, че тя е “персонификация” на държавната власт.

Този сбор от кратки определения за държавата показва сложността и многоплановостта на проблема. Някои автори акцентират върху юридическите особености на държавата, други – върху правовия ред, и т. н. Приемливи са тези становища, които извеждат властта (суверенитета) на държавата на преден план. Територията е съществен белег на държавата, макар че в първобитното общество племето също е установено на определена територия, но държавата не съществува. Държавната власт е онзи елемент, който организира обществото в държавата. Безспорно тя е немислима и без останалите два атрибута – народ и територия. Народът, територията и публичната власт са градивните елементи на държавата. Тук трябва да намери място и ролята на правото като особен фактор в битието на държавата, тъй като то създава условия за осъществяване на връзките, чрез които населението от дадена територия постига държавна организираност.

Държавата е особена политическа организация на народа (обществото), който живее в границите на определена територия, върху която се осъществява държавната власт. Тя е инструмент за интеграция на обществото. Това определение няма претенции за прецизност и изчерпателност, но в най-общи шрихи дава представа за съдържанието на държавата. То достатъчно за по-нататъшно изучаване на конституционно установената държавна организация и държавна власт. Цялостното изучаване на различните възгледи за нейната същност са предмет предимно на учението за държавата. Конституционоправната наука изследва проблемите на държавната власт в гражданското общество.

Въпросите за държавната форма, нейните видове и същността им, както вече отбелязахме, са предмет на изследването от Общото учение за държавата. Българското конституционно право се занимава с тези въпроси, доколкото Конституцията на Република България съдържа разпоредби, които се отнасят до тази проблематика (чл. 1, чл. 2, чл. 8).

Общото учение за държавата установява, че съществуват две основни форми на държавата: форма на държавно управление и форма на държавно устройство. Конституцията на Република България определя в чл. 1 формата на държавно управление, а в чл. 2 – формата на държавно устройство. Формата на държавно управление се отнася до организацията на държавната власт, а формата на държавно устройство – до организацията на територията на държавата.

Форми на държавно управление и форми на държавно устройство.

Исторически преглед на класическото деление на формите на държавата

Формите на държавно устройство и формите на държавно управление са явления, плод на историческото развитие на обществото, които с течение на времето са се изменяли и са достигнали вида, в който ние ги познаваме. За това е редно преди да започнем тяхното разглеждане като сега утвърдени форми, да се обърнем към историята и да споменем на кратко по-важните моменти от тяхното историческо изменение, от тяхната еволюция. Благодарение на научните трудове на множество видни философи, учени и мислители, за дадена епоха, ние успяваме да извлечем знания и да добием точна и ясна представа за същността на формите на държавата. За това какво е било характерно за държавното устройство и управление тогава, и какво за същите, обект на нашето разглеждане сега.

Може да се приеме за общоприета формулата, че държавата е обществено-политическа организация, че тя организира политически съответно общество. Същността и особеностите на тази организация са изследвани и определяни още през древността.

Древногръцките философи Платон (428-348г. пр. н. е.) и Аристотел (384-322 пр. н. е.) са смятани за основатели на европейското учение за държавата, в чийто рамки са разграничавани отделни форми на държавата. Според Аристотел признакът, който разграничава държавата от другите форми на обществено съжителство е автархията (самозадоволяване на нуждите) в древна Елада, при държавите-градове, автархията е била отличителен белег на държавата. В съвременното общество обаче тя вече не е характерен белег и не е в състояние да я разграничи от останалите обществени формации. Аристотел изучава държавният стрий, строежа на държавата и организацията на върховната власт и ги подрежда според критерия колко хора а решаващата власт в държавата. Когато властта се осъществява за общото благо, формите са:

- монархия- господство на един (на отделният)
- аристокрация-господство на малкото (на "най-добрите")
- полития/демокрация- господство на многото (на народа)

Аристотел не прави преценка коя форма е по-добра, а че формата се прави според потребностите. той подрежда и формите при които се действа в частен интерес:

- тирания-произвол на един
- олигархия-произвол на повечето
- охлокрация-господство на тълпите

Аристотел набляга на една форма- политията- смес от олигархия и демокрация (умерените управляват в интерес на общото благо). важно в учението е, че не се абсолютизира чистотата на формите; напротив-държавният идеал е смесената форма: "Колкото една държавна форма е по-добре смесена, толкова по-трайна ще е тя", (Н. Неновски)

Тази концепция има продължение и обогатяване от древноримския историк Полибий (201-120г. пр. н. е.).

Според Цицерон "Държавата (respublica)е достояние на народа (res populi). Като "народът не е всяко обединение от хора, събран по какъвто и да е начин, а обединение на много хора, които са свързани помежду си чрез единно право и общи интереси". Тъй като правото е волева категория, волята е елемент на публичната власт, която заема централно място в учението за държавата, Цицерон свързва, макар и косвено, своето управление за държавата с властта.

Флорентинският държавник и философ Николо Макиавели (1469-1572) прави по категоричен начин разграничението между "монархия" и "република", като подрежда формите на държавата според критерия кой е държавния глава и как заема длъжността си, както и кой представлява държавата в международните отношения:

- монархия- държавната власт принадлежи на едно лице, което я придобива по правило чрез наследяване, но може и да бъде избрано от тесен кръг държавници; заема длъжността пожизнено.

- република- държавният глава заема длъжността си чрез избор от народа; управляват много лица, дошли на власт чрез избор. Терминът res publica- "дела в общ интерес", в чието управление участва народът, дълго време е използван като синоним на държавата въобще. Тази широка рамка оправдава често употребяваното опростено дефиниране- република е всяка държава, която не е монархия.

Класификацията “република-монархия” е преживяла режими и епохи и се е превърнала в традиция.

Темата за държавата е била и е актуална през всички исторически епохи. Тя е разработвана обстойно и през миналия век от такива известни френски автори като Леон Дюги и Каре дьо Малберг и от немският автор Георг Йелинек.

Карл Льовенщайн (1891-1973), конституционалист и политолог на ХХ век, въвежда деление на формите на държавата, при което за критерий използва въпроса, как се упражнява държавната власт:

- конституционно управление –контролирано държавно управление и разделение на властите;

- автократия- властта се упражнява от едно лице или от група хора, от политическа партия; налице е концентрация на власт, която ражда авторитарни режими и тоталитаризъм.

По-специално, според Йелинек “Държавата е политико-социална общност, която притежава средства, за да наложи определен задължителен ред над членовете си и да защити този ред от външна намеса”. Като доразвива тази позиция, авторът заключава- държавата е обладаваща първична върховна власт на населяващ определена територия народ.

Това определение не се различава съществено от разбирането на Каре дьо Малберг за държавата, който я определя *in concreto* “като общност от хора установена върху съответната територия и притежаваща организация, от която следва за тази общност в нейните отношения с членовете ѝ една върховна власт на действие, заповядване и принуждаване”. Държавата се характеризира чрез население, организирано върху съответна територия и подчинено на върховна власт.

Това подчинение обаче не трябва да се изразява в насилие и произвол.

То може да се осъществява само в рамките на закона и преди всичко в рамките на върховния закон- Конституцията. Именно тя е, която учредява властите, но пак тя е, която определя предела на властването, за да осигури свобода на личността, демократизъм и развитие на гражданското общество.

Поради това в преамбюла на Конституцията се поставя задачата Република България да се изгражда като демократична, правова и социална държава.

Форми на държавно управление

Формата на държавата е формата на политическо властване, което характеризира конкретната държава. Това е ключова категория в учението за конституцията. Всяка държава съществува в една или друга политическа форма, чрез която нейното съдържание се организира и действа. Установената форма на една държава има своето основание и оправдание в добруването на целостта от обществото, т. е. в т. нар. “общо благо”. Всяка форма на държавата се изгражда в една или друга система от ценности, които съставляват ядрото на общото благо.

Науката изследва политическите и етическите елементи от организацията и функционирането на публичната власт, обособява и разграничава различните политически и организационни проявления на богатата същност на държавата. Днес най-прилаганото деление на формите на държавата са формите на държавно управление и формите на държавно устройство.

Проблемът за формите на държавно управление е един от най- дискусионните, защото политолози, философи, историци, теоретици на правото, конституционалисти от различни школи определят формата на държавно управление на основата на различни критерии. И оттук идват съществените различия в определенията. Те са толкова разнородни и противоречиви, че даже е трудно да се класифицират в групи.

Значителна част от тях имат за основа реално съществуващите форми на държавно управление, но друга част са плод на теоретични абстрактни построения. Например за критерии при определяне формата на управление се приемат: системата за висшите държавни органи; начинът за образуването им; формата и съдържанието на политическата зависимост на правителството от парламента; способите за осъществяване на държавната власт; видът на висшите държавни органи и т. н.

Неоснователни са твърденията на някои конституционалисти, че в нашето съвремие монархическата и републиканската форма на държавно управление изгубват своето значение. Аргументите в подкрепа на посоченото твърдение се свеждат до това, че са други техните съществени белези, а не дали държавата се оглавява от монарх или президент. Безспорно, от гледна точка на същността на управлението това е така. Една монархия може да се окаже по- демократична от една република, това се потвърждава от историята и сегашният опит на самите държави. Но това не е аргумент, който дава основание да се отречат съществуващите дадености, наличието на монархическа и републиканска форма на управление, които ще бъдат разглеждани по- долу.

Формите на държавно управление се разделят, според следните два критерия:

Форми на държавата според носителите на държавната власт.

Форми на държавата според държавния глава.

Форми на държавата според носителя на държавната власт

Монархия- "господарство на един". Тази форма не принадлежи само на историята, и в днешно време се среща- напр. "личен режим", диктатура.

Аристокрация- господарство на група лица, в началото се е приемало положително, тъй като малък брой хора най- добре знаят какво е най- добре за всички, но от историята следва че днес формите на "аристокрация" имат малко значение. Като нейни форми днес се сочат съсловната феодална държава и разновидностите на военните диктатури.

Демокрация- "народовластие". В тази представа днес се вместива разбирането, че народът, следователно и всеки гражданин като част от него, е притежател и носител на държавната власт. Член 1, ал. 2 от действащата българска конституция гласи, че "Цялата държавна власт произтича от народа."

Съгласно принципът, че народът е първичният източник на цялата държавна власт, а от там и че всички граждани в държавата са равноправни. Следователно демокрацията дава равноправно участие на всички в управлението ма задачите, които представляват общ интерес. С това демокрацията се стреми да постигне идентичност между управляващи и управлявани. В демократичната държава гражданинът представлява субектът на политическия живот. Една демократична общност, вкл. и държавата, има за цел постигането на идеала, изразен в известните думи свързани с Аристотел и векове по- късно с първият президент на САЩ Е. Линкълн: "управляване от народа, за народа, чрез народа." демократичната държава се подкрепя от мнозинството и е легитимирана чрез него: тя трябва да е възможно най- широко приемана, да се гради върху справедливост и равенство, да осигурява свободата.

Демокрацията в съвременността бива: "непосредствена" и "опосредена демокрация", както и подразделянето на опосредената демокрация на "парламентарна" и "президентска".

Неразделна част от демокрацията е принципа, че държавната власт трябва постоянно да принадлежи на народа. Но от този статичен момент на принадлежност, следва да бъде отделян другият, динамичния елемент- самото упражняване на държавната власт. Според това дали народът сам взема най- важните решения чрез из-

бори и гласувания (различни форми на допитване, подписки и т. н.), или народът бива представляван при вземане на важните държавни решения от свои избраници-се касае за "непосредствена" или за "опосредена" демокрация. Критериумът е начина на упражняване на властта.

При непосредствената/пряка демокрация решенията се вземат от т. нар. активно гражданство- гражданите имащи активно изборително право. По този начин гражданите вземат пряко участие в държавната дейност и самите те упражняват държавната власт. Тази демокрация е приложима там, където има "ясна видимост" по дадени въпроси- решението се взема с отговор "да" или "не". Поради тази причина приложението на пряката демокрация е ограничено. В съвременните държави преобладава опосредената демокрация.

При опосредената демокрация- народът без съмнение остава носител на държавната власт, но тази власт се упражнява чрез представители, които са избирани от народа и така са демократично легитимирани и възприемани. Представителите се избират чрез пряк избор от народа и така при осъществяване на държавната власт, народът е представляван от тях. Народното представителство от своя страна формира състава на други органи-правителство, Сметна палата и други така снабдява и тях с легитимна власт.

В конституционната теория и практика се прави разграничение между "парламентарна" и "президентска" демокрация като различни форми на управление.

При парламентарната демокрация Парламентът има решаващо въздействие върху образуването и дейността на правителството. Парламентът може и "да сваля", предсрочно да прекрати мандата на правителството, а то подлежи на постоянен парламентарен контрол, носи политическа отговорност и постоянно се нуждае от подкрепата на народното представителство за да управлява. Правителството се ръководи от министър- председател, който е самостоятелен държавен орган. Правителството има законодателна инициатива. За президентската демокрация е характерно, че държавният глава има власт за вземане на политически решения. Президентът е едновременно държавен глава и глава на правителството. Президентът също е и най-важният орган на изпълнителна власт в държавата. Той се избира от народа. Това го легитимира демократически наравно с парламента. Президентската демокрация се характеризира със стриктно разделение на властите. Законодателна и изпълнителна власт са строго разделени-парламент и президент. Президентът не е отговорен пред парламента и формира правителството си, като назначава държавни секретари, като свои съветници, които може и да освобождава от длъжност. Държавните секретари са отговорни пред президента, парламента не може да гласува "вот на недоверие", нито на президента, нито на секретарите.

Съвременната българска държава като държавна форма е демокрация. Демократичният принцип се съдържа в самия конституционен модел в преамбюла на Конституцията, България е демократична, правова и социална. Най-ярко демократичното начало се проявява в принципа за народния суверенитет: "Цялата власт произтича от народа. Тя се осъществява от него непосредствено и чрез органите, предвидени в тази Конституция"(чл. 1, ал. 2 от КРБ). В съвременна България властта се упражнява чрез формите на пряка и представителна демокрация, на централно и местно равнище. Що се отнася до органите на публичната власт- те всички са демократично легитимирани: чрез преки избори или опосредено чрез избиране от Народното събрание или от друг орган, който е формиран от Народното събрание.

Но съвременната българска държава не е само демокрация, а определен тип демокрация, който съдържа: права и свободи на гражданите, разделение на властите, представителна система, политически плурализъм, правова и социална държава,

за да се постига и възпроизвежда идентичност на управлявани и управляващи, равенство в правата, решаваща власт у мнозинството, търпимост, състезателност на властните елити, баланс на интересите, пространство за компромиси, партньорство. Само заедно, в тяхната съвкупност тези компоненти разкриват богатото съдържание на съвременната демокрация.

Посочените по-горе разпоредби на чл. 1 от Конституцията определят кой е носителят на държавната власт в Република България – народът, и легитимирането на властта- управляващите се издигат от народа. Участието на народа в управлението се реализира в правноустановени форми. Централно място в съвременната българска държава има представителната система- периодичните избори са основен елемент на демократичната държава.

Форми на държавно управление според държавният глава и начина, по който той е заел своя пост

Според този критерий формите на държавно управление са “монархия” и “република”-обособени и разграничени в това им качество от Николо Макиавели.

Монархията е форма на държавата, в която държавният глава е заел своята длъжност по пътя на наследяване, а в редки случаи чрез избиране от особена колегия. Държавата се представлява от княз, цар, крал, т. е. от титуловано висше длъжностно лице, принадлежащо в повечето случаи към определена династия. Монархът има тази длъжност до живот, на фамилни и наследствени основания (по реда на заемане на престола). При монархиите легитимността на властта лежи върху известно сакрализиране и практическа непроменяемост на ценностните ориентири. Сакрализиране на особата на държавния глава се предвижда и от Търновската Конституция, която в чл. 8 постановяваше, че “Лицето на царя е свещено и неприкосновено”. При съвременните демократични монархии сакралността постепенно губи своето значение.

Конституционната история познава различни типове на държавната форма “монархия”.

При абсолютната монархия цялата държавна власт е съсредоточена в едни и същи ръце. Монархът властва по “божията воля”, сам управлява, всяко изразяване на воля от негова страна е воля на държавата. властта на монарха е юридически неограничена, той не е отговорен пред никоя земна инстанция. Народът представлява негови безправни поданици. При абсолютната монархия няма Конституция в съвременния смисъл. Най-добра характеристика за този тип монархия дава френският крал Луи XIV (1638-1715) с думите си: “Държавата – това съм аз”.

При конституционната монархия като форма на държавата властта на монарха е ограничена и балансирана на основата на ясни принципи, записани в конституцията като инструмент за контролирано управление. Властта на монарха бива ограничавана по различни начини: отделни държавни функции се упражняват в сътрудничество с други органи (напр. с парламента) или упражняването на държавната власт е разделено между отделни титуляри.

В исторически план не може да бъде пренебрегнат факта, че учредяването на Третата българска държава е свързано с утвърждаване на конституционна монархия, която не изразява идеите на революционерите, а е наложена чрез Берлинския договор. Търновската конституция в чл. 4 постановява: “Българското княжество е монархия, наследствена и конституционна, с народно представителство”. Отсъства ясно определение за формата на държавно управление. Категорично е заявена само монархическата форма на управление, без да се определя нейното конкретно съдържание. Акцентува се на две качества на монархията- наследствена и консти-

туционна, а като добавка е вмъкнато и “народно представителство”. На монарха са предоставени широки правомощия в областта на изпълнителната и съдебната власт, докато Народното събрание е с ограничени правомощия и стои в сянката му. Това дава основание да определим формата на държавно управление в Княжество България като конституционна монархия с някои твърде неясно очертани белези на парламентаризъм, които законодателят е определил в добавката “с народно представителство”. Не всяко управление обаче, при което съществува народно представителство, е парламентарно, но парламентарно управление не е възможно без народно представителство. По Търновската конституцията при отношенията “държавен глава”-“парламент”- “правителство”, решаващата дума е у държавния глава, а не у парламента, парламента не гласува, нито председателят му, нито членовете му.

Всъщност “конституционната монархия” и “парламентарната монархия” са близки форми на държавно управление. Парламентарната монархия е произлязла от конституционната монархия и представлява нейното развитие.

При парламентарната монархия монархът притежава присъщите на институцията държавен глава правомощия, но те са неутрализирани с правомощията на други конституционни органи. Монархът не е решаващ орган. Народът чрез своите представители в парламента и чрез подкрепяното от него правителство взема политическите решения. Актовете на монарха изискват приподписване от министър, с което той, респ. правителството поема отговорност за тях, вкл. пред парламента. Следователно в същността си парламентарната монархия е една демократична държавна форма. Примери за парламентарна монархия са Великобритания, Дания, Швеция, Норвегия, Холандия и други.

Втората форма на държавно управление, според държавния глава е републиката. Думата има латински произход- “res publica”, т. е. дела в общ интерес. Републиката е отказ и разграничаване от монархията. Главен разграничителен критерий е, че държавният глава не е монарх, а президент (председател на Републиката), заел поста си по демократичен път. Днес републиката се разглежда по-малко според това как държавният глава заема поста си, а повече като форма на държавата според това кои са носителите на властта и как я упражняват. В тази връзка често споменава на е перифразата на известните думи на френския крал Луи XIV: “Държавата- това сме ние!”

Днес повечето държави по света са възприели републиканската форма на организация на суверенната власт, откъдето произтича т. нар. управление чрез участие, т. е. определянето на “общата воля” и “общото благо” в демократичната република се осъществява с участието на активното гражданство. Върху тази плоскост в някои държави е въведена конституционна забрана за промяна на републиканската форма на управление на държавата. Това е предвидено в чл. 139 на Италианската конституция (1947г., с изм.); чл. 89, ал. 5 на Френската конституция (1958г., с изм.); както и чл. 110 на Гръцката конституция (1975г., с изм.). тези мерки са взети за да не се стига до отказ от гарантирани чрез републиканската държавност основни права и свободи на гражданите.

Аналогично на парламентарната и президентска демокрация в теорията и конституционната практика се прави разграничение между “президентска република” и “парламентарна република” като форми на държавно управление. Според други автори (например проф. Стефан Стойчев) формите на републиката са три, като той прибавя и “полупрезидентска република”, като междинна форма, отличаваща се с някои белези.

При президентското управление президентът осъществява изпълнителната власт, а Парламентът има изцяло законодателната власт. Това е формата при която

има реално и пълно разделение на двете власти. Президентът няма право да разпуска Парламента, той и неговите министри нямат право на законодателна инициатива, Парламентът не може да търси отговорност от тях.

Президентът се избира с пряко или косвено гласуване и съвместява пълномощията на държавен глава и на носител на изпълнителната власт. Той сам подбира и назначава своите помощници в изпълнителната власт- министрите (в САЩ - секретари на департаменти) с одобрението на Парламента (Сената- в САЩ). Те са негови лични сътрудници и са отговорни единствено пред него. Той може във всеки един момент да ги отстрани и замени, без да е длъжен да посочва официално мотиви и без да е необходимо съгласието на Парламента.

Държави с президентско управление са: САЩ, Мексико, Венецуела, Уругвай, панама и други.

Парламентарното управление е представително управление, в което водеща роля има Парламентът. Тя се проявява в контрола върху правителството, което осъществява изпълнителната власт. Парламентът избира министрите като членове на колективния орган- Министерски съвет (Правителство) и ги отзовава. Правителството е отговорно пред Парламента и това е политикоправното основание то да се сформира от парламентарното партийно мнозинство. Това позволява известно проникване и солидарност в общото основание на държавното управление.

Отделно място при парламентарното управление заема държавният глава.

В конституционната монархия монархът е едновременно и държавен глава, и се определя като титуляр а изпълнителната власт, която делегира на министрите.

Монархът в парламентарната монархия, както и президентът в парламентарната република, остават извън изпълнителната власт и осъществяват основно прерогативите на държавен глава. Разликата между тях е, че президентът се избира, участието му в управлението е ограничено с мандат и е политически, а някъде и юридически отговорен. Докато монархът се наследява и е политически не отговорен за действията си.

Парламентарната форма в отделните държави се проявява чрез различни взаимоотношения между парламента, изпълнителната власт и държавния глава. В отделните държави парламентаризмът се проявява чрез различни парламентарни модели, характеризиращи се със свои особености.

Рационализиращият парламентаризъм представлява система от конституционни установени взаимоотношения между парламента и правителството. Предназначението му е да се създаде правителство, предпазено от инцидентни кризи. Установена е конституционна процедура и само чрез нея може да се гласува вот на недоверие на правителството. Такъв е парламентарният модел на Германия, Чехия, България и някои други държави. В Германия е регламентиран т. нар. "конструктивен вот на недоверие" на правителството, който изключва възможността държавата да остане без висш орган на изпълнителната власт. В българската конституция, принципа за рационализиран парламентаризъм се откроява най- ясно в чл. 89, ал. 3 "Когато Народното събрание отхвърли предложението за гласуване на недоверие на Министерския съвет, ново предложение за недоверие на същото основание не може да бъде направено в следващите шест месеца".

Дуалистичният парламентаризъм се характеризира с отговорността на правителството пред парламента и пред държавния глава. То може да търси подкрепата и доверието и на двата органа. Такъв модел на парламентарно управление е бил установен с Юлската конституция на Франция от 1830г.

При монистичния парламентаризъм изпълнителната власт е отговорна само пред парламента или само пред неговата долна камара, ако той е двукамарен.

Третата форма на държавно управление се определя като полупрезидентско управление. Наименованието е въведено от френският държавовед и политолог Морис Дюверже.

По същество тази форма възниква като републиканска проекция на конституционната монархия. Структурата на държавните органи и отношенията между тях по принцип са същите, както в конституционната монархия, но с тази разлика, че са вмъкнати в “републиканска рамка”: мястото на наследственият монарх е заето от избран президент.

Президентът е държавен глава, но има повече собствени правомощия. За разлика от парламентарното управление. Тук той изпълнява реални, а не символични функции; той притежава прерогативи, които го извеждат от сферата на “неутралната” власт. Основанието за това е неговият пряк избор. Той се избира от суверена непосредствено или при посредничеството на “големи избиратели” по американски образец.

Парламентарният държавен глава, независимо дали е наследствен монарх или президент избран от парламента, остава само символ и няма легитимност сравнима с тази на народните представители. Президент, избран въз основа на всеобщо избирателно право, както посочихме по-горе, е равен по легитимност с Народното събрание.

Същността на полупрезидентското управление е в участието на президента в изпълнителната власт. В по-голяма или по-малка степен той разделя изпълнителната власт с министър - председателя и подобно на конституционния монарх е неин шеф.

Най-важното правомощие на президента, което го доближава до едноименния орган в президентската република е назначаването на правителство. Президентът назначава правителството и неговия ръководител без да иска съгласие от Парламента, но то може да се задържи на власт само ако има одобрението на законодателното тяло. В случай, че Парламентът гласува вот на недоверие на правителството, президентът е длъжен да го смени с друго. Ако не желае да смени правителството, то той трябва да разпусне Народното събрание и да насрочи нови парламентарни избори. От своя страна, Парламентът може да насрочи референдум за сваляне на държавния глава. С този референдум суверенът избира между Парламента и Президента. Ако отговори с “да” на предложението на депутатите, държавния глава се освобождава от длъжност и се провеждат нови избори за президент. Ако отговорът е “не”- Президентът остава на власт, а Парламентът се разпуска и се насрочват нови парламентарни избори.

Така в последна сметка, полупрезидентското управление се определя от позициите на един силен държавен глава, който има само част от правомощията на същия в президентската република. Отчасти е независим, отчасти е обвързан с Парламента. Включен е в изпълнителната власт, но не я притежава изцяло; основната ѝ част остава в министър-председателя и правителството, които осъществяват управлението в съгласие с Парламента.

Историята показва, че няма вечни форми на управление, нито държавни институции или политически режими. Изменението на обществените условия води до тяхната промяна.

След 1946г. формата на управление у нас може да се определи на две равнища. Първото, по-обобщено – България е държава с републиканско управление. И второ, тази форма се проявява в две конкретни разновидности. В периода 1946-1991г. – като република с представително управление, а след приемането на Конституцията от 1991г., като република с парламентарно управление. Тези две разно-

видности са обусловени от прехода от една социална система към друга, в резултат на дълбоките промени в развитието на обществото.

През 1946г. с референдум е решен въпроса за формата на управление, който заменя монархията с републиката. Така се поставя началото на републиканското управление у нас. Републиката се провъзгласява на 8 септември 1946г., но конституционно е закрепена година по-късно, с приемането на Конституцията от 4 декември 1947 г. в нея е посочено, че Народна република България е държава с представително управление. Тази формулировка има за цел да разграничи социалистическото представително управление от буржоазния парламентаризъм. Комунистическата партия се стреми да създаде нов тип държавно управление като антипод на парламентаризма.

Конституцията от 1971г. също възприема представителното управление, без изрично да декларира това. Чл. 1, ал. 1 само прогласява, че България е народна република. Тя регламентира социалистическата същност на държавата, без да определя конкретната форма на държавно управление. Едва в чл. 2, ал. 2 косвено се подсказва, че България е република с представително управление. Предвижда се създаване на единна система от представителни органи, липсват белези на класическо парламентарно управление, тъй като тази конституция е продължение на предишната от 1947г.

Конституцията от 1991г. в чл. 1, ал. 1 прогласява: "България е република с парламентарно управление", а в други текстове установява механизмите на парламентарното управление. Това става възможно след дълбоките социални промени след 1989г. С дефиницията на чл. 1, ал. 1 ясно и категорично конституционният законодател се е постарал да определи не само формата на управление като република, но и да даде допълнителна квалификация, че тя е парламентарна. Това означава, че парламентът има водещо място във вземането на политическите решения, въпреки максимата, че парламентът не управлява, той оставя да се извършва управлението. Чрез парламента се формира правителството, което от своя страна е отговорно и подчинено на парламента.

Политическият плурализъм става основен конституционен принцип, който легитимира опозицията в парламента. Взаимодействията между Народното събрание и Министерския съвет се основават на идеята за рационализиращия парламентаризъм, който осигурява стабилност на изпълнителната власт. Народното събрание се превръща в работещ, дискутиращ и контролиращ орган от парламентарен тип.

Едва ли може да се открие тип държавна форма "в чист вид". Навсякъде тя има свои специфични и конкретни особености-население, епоха, исторически момент и т. н.

Българският парламентарен модел, установен с Конституцията от 1991г., притежава някои особености, които го отличават от класическия парламентаризъм. Той не е лишен от недостатъци, които стават възможни в резултат на политически компромиси, липсата на традиции и опит. В конституционно установената парламентарна система съществуват някои значителни отклонения от традиционните системи за парламентарно управление.

Принципът за разделение на властите в своя български вариант изключва доминирането на един от трите титуляра на държавната власт.

Нетрадиционен за парламентарното управление е прекият избор на президента от народа. Този начин на избор създава две висши държавни институции- парламента и президента, които по начин на получаване на своите властнически правомощия са равнопоставени. Някои оценяват прекия избор като фактор, който стабилизира парламентарната система.

Нетипични за парламентарното управление са ограничените правомощия на президента при образуване на правителството. Той само задвижва процедурата за съставяне, а парламентът го избира. В класическите парламентарни режими държавният глава назначава правителството, след това то трябва да получи доверието на парламента.

Друга особеност на нашата парламентарна система е несъвместимостта на министърската длъжност с депутатския мандат. При класическото парламентарно управление обаче министрите могат да са и депутати.

Характерно за парламентарния режим е равновесието на властите, възможността взаимно да си въздействат и да се възпират. Отговорността на правителството е реципрочна на инициативата на правителството за разпускане на парламента. У нас изпълнителната власт, не разполага с такава конституционна възможност. Тези и други някои особености на българския парламентарен модел го отличават от класическия парламентаризъм.

Има два основни модела на парламентаризъм, относно партийните системи. При първия никоя партия няма сама мнозинство и не може да състави правителство. Такива партии се коалират. Другият тип са парламентите с дупартийно правителство, т. е. дуполюсните. Една партия има мнозинство и сама създава правителство, а другата е опозиция. Обикновено двете се редуват във властта.

Българският парламентарен модел се основава на основата на многопартийната система.

В световната практика са установени два типа дупартийни парламенти. В Англия държавните партии са с такава идеология, че смяната на парламентарното мнозинство не води до съществени промени в характера на властта. Те се редуват и не са антагонисти. В България двете основни политически партии имат коренно различна идеология и политика. Смяната на мнозинството в парламента води до промяна в характера на властта. Докато при парламентарния модел в Англия в общи линии се запазва интегритета и приемствеността между партиите, то в България това води до промяна на политиката и забавяне на демократичния процес. Изводът е, че проблемът при нас не произтича от дуполюсния модел на парламента, а от неговия конфронтационен характер.

Конституцията предвижда възможността да се внасят изменения във формата на държавно управление и държавно устройство, дори чрез ревизия (изменение) в съответните разпоредби, но от Велико народно събрание (чл. 158, т. 3), съгласно който изменения в тази област могат да се правят, не от обикновен парламент, а само от Велико народно събрание. Това означава, че една промяна във формата на държавно управление не може да бъде постигната със закон за изменение на Конституцията, който да бъде приет от Народното събрание по предвидения усложнен ред; за постигане на такава промяна – напр. за установяване на монархия, Конституцията предвижда единствено избиране на Велико народно събрание, което да гласува въпросното изменение на Конституцията. Тези изменения не могат да бъдат оправдани, ако не се налагат от съществени промени, в обществения живот, тъй като става въпрос за основни елементи в държавността. Особено неприемливо е, че се допуска това да става с ревизия на Конституцията. В чл. 89 от Конституцията на Франция например, се постановява, че промяна в републиканската форма на управление не може да се извършва чрез ревизия на Конституцията. Ако се направи внимателен анализ на конституционния текст, може да се установи, че на практика това не би могло да става чрез изменение на Конституцията, тъй като целия текст на основния закон е съобразен с установената в чл. 1 и чл. 2 форма на държавно управление и форма на държавно устройство.

Във връзка с изменението на формата на държавно управление и формата на държавно устройство през 2003 г. Конституционният съд даде задължително тълкуване на понятието “форма на държавно управление”. Произнесеното тълкуване очертава особено широка рамка на конституционното понятие, като вмества в нея всички конституционни органи и тяхното взаимодействие. Решение №3 на Конституционния съд от 2003 г., Държавен вестник, бр. 36 от 2003г. във връзка с дело №22 от 2002 по искане на главния прокурор за тълкуване разпоредбите на [чл. 158, т. 3 от Конституцията](#) в частта ѝ “промени във формата на държавно устройство и на държавно управление”. Поискано е във връзка с тълкуването да се даде отговор на въпросите:

1. Какво означава изразът “формата на държавно устройство и на държавно управление”.

2. Кога са налице “промени във формата на държавно устройство и на държавно управление”.

Конституционният съд реши, че териториалната цялост и установеният от Конституцията унитарен характер на държавата с местно самоуправление при недопускане на автономни териториални образувания съставляват формата на държавно устройство по смисъла на [чл. 158, т. 3 от Конституцията](#).

Формата на държавно управление по смисъла на [чл. 158, т. 3 от Конституцията](#) следва да се тълкува разширително. Това понятие се определя не само от характера на държавата като парламентарна или президентска република или монархия. В него се включва и изградената от Великото Народно събрание чрез редица конституционни текстове, които доразвиват парламентаризма, система от висши държавни институции - Народно събрание, президент и вицепрезидент, Министерски съвет, Конституционен съд и органите на съдебната власт (Върховен касационен съд, Върховен административен съд, прокуратура, следствие и Висш съдебен съвет), тяхното съществуване, мястото им в съответната власт, организацията, условията, начина на формиране и мандата им.

Във формата на държавно управление се включват и възложените от Конституцията на тези институции дейности и правомощия, доколкото с изменението им се нарушава балансът между тях при съблюдаване на основните принципи, върху които е изградена държавата - народен суверенитет, върховенството на основния закон, политически плурализъм, разделението на властите, правовата държава и независимостта на съдебната власт. Според Конституционния съд има промяна във формата на държавно управление във всички случаи при които преминават функции или органи от една власт към друга.

Във връзка със промяна във формата на държавно управление е и решение №8 на Конституционния съд от 2005г., Държавен вестник, бр. 74/2005г.

Делото е по искане на Върховния касационен съд (ВКС) за тълкуване на [чл. 153](#) и [чл. 158, т. 3 от Конституцията](#) във връзка с конституционните промени в съдебната власт- ще представлява ли промяна във формата на държавно управление приемаме на конституционни разпоредби свързани с промяна в съдебната система (прокуратура и следствие).

Конституционният съд реши, че Промени в Конституцията, концентрирани в рамките на съдебната власт, във връзка с първите четири питання в искането, които са насочени към реструктуриране, оптимизиране от съдържателна гледна точка и прецизиране на отделни функции на нейни органи, поставяне на акценти или уточняване на техни правомощия или наименования, както и взаимодействието им с институции на другите власти, не представляват промяна във формата на държавно управление и могат да бъдат извършени от Народно събрание, ако с тях не се на-

рушава баланса между властите и се съблюдават основните принципи, върху които е изграден действащия конституционен модел на държавата – правата на личността, народният суверенитет, политическият плурализъм, правовата държава, върховенството на правото, разделението на властите и независимостта на съдебната власт.

Промяна на формата на държавно управление ще настъпи ако в Конституцията се предвиди промяна в структурата и начина на избиране на Висшия съдебен съвет, като се предвиди професионалната квота да включва като членове по право председателите на ВКС, ВАС, ръководителя на прокуратурата, поддържаща обвинения пред съда, както и ръководителя на съдиите по разследването следователи. Останалата част от професионалната квота да се избира с мнозинство от две трети от всички съдии. Парламентарната квота също да се избира с мнозинство от две трети. Поради тази причина Конституционният съд определя искането като недопустимо.

Форми на държавно устройство

Критериум за групиране и класифициране на формите на държавата е различното третиране на “държавната власт” като компонент от същността на държавата. Отделен подход в третирането на държавната власт се проявява във вътрешното разделяне на тази власт и намира израз в понятието “държавно устройство”, което правната наука и практика използва като критерий за самостоятелна класификация-форми на държавата според държавното устройство. Според това дали държавата е упражнявана на една или две плоскости, се разграничават съответно единна/унитарна и съюзна/федерална държава.

Формата на държавно устройство е териториално-властовата организация на държавата. Тя се обуславя от носителя на държавния суверенитет и от държавно-териториалната организация.

Единна / унитарна държава

В единната (унитарна) държава всички държавни дейности произлизат от една “централа”- това е принципът на унитаризма. Цялата държавна власт се концентрира и упражнява на една плоскост. Тя има изградена единна система от държавни органи, които осъществяват публична власт; единна Конституция; единно законодателство и единно гражданство. всички държавни органи са пряко подчинени на “държавната централа” и се подчиняват на нейните нареждания и указания. Държавното устройство на единната държава не изключва обаче административно-териториалното деление, без което никоя съвременна държава не може да съществува. Но това деление има административен характер, откъдето идва и понятието административно-териториални единици, които според чл. 135 от Конституцията на България са общини и области. Такива единици не притежават собствена първична власт.

Предимствата на единната държава са във възможността за бързо реагиране към обществените потребности, в ясните управленски структури, широкообхватното, по правило равноправно третиране на гражданите, и еднаквите правни условия за стопанска дейност. Недостатъци могат да се проявят в усиливане на заложената по дефиниция тенденция към централизиране. Съобразяването на местните с общите държавни интереси се осъществява в структурите на местното самоуправление и в деконцентрацията на държавната власт по места. Но всички тези структури функционират в рамките, в които се упражнява централно ръководната власт в единната държава.

Използват се основно две двойки понятия – “концентрирана- деконцентрирана” и “централизирана-децентрализирана” държавна власт. Концентрираната е такава

организация на управлението, в която определянето и реализирането на държавни задачи е разположено на централното управленско равнище на държавната администрация (министерствата). И обратното, при децентрацията изпълнението на държавните задачи се извършва от звена на по-ниските държавни управленски равнища (опосредна държавна администрация), при което обаче централата във всички случаи запазва контрола за целесъобразност и законосъобразност. Това е т. нар. упорядяване на държавна власт по места.

Принципът за централизацията означава, че всички държавни задачи се осъществяват от "централата", а където държавните задачи са прехвърлени (делегирани) върху самостоятелни недържавни носители на публична власт, например общините- децентрализация. В този случай държавата се отдръпва от осъществяване на определени функции от властта, като ги предоставя на други субекти на публичната власт, те осъществяват функциите въз основа на делегацията, но от собствено име и за собствена сметка. Спрямо тези субекти съществува надзор само за законосъобразност.

Чл. 2, ал. 1 от КРБ гласи: "Република България е единна държава е местно самоуправление." Ясно и категорично е определена формата на държавно устройство на съвременна България- "единна държава". Едновременно с това е поставено удареие върху местното самоуправление. В Глава седма "Местно самоуправление и местна администрация" Конституцията съдържа принципите на местното самоуправление и местната администрация.

В Република България не се допускат автономни териториални образувания. Това гласи второто изречение на чл. 2, ал. 1 от Конституцията на Република България. Заложен е принципа на засилен унитаризъм – действащата Конституция не допуска развитие на регионализъм, който да надхвърли установената форма на единната държава. Административно- териториалните единици се създават за целесъобразното решаване на местни въпроси. Не се допуска създаване на административно- териториални единици на етническа или верска основа, тъй като това би противоречило на тяхната същност и на предназначението им.

Въпросите на местното самоуправление се уреждат освен от Конституцията и от специално законодателство- закон за местното самоуправление и местната администрация и други.

Сред основните начала определени по конституционния ред, (Глава първа) формата на държавно устройство, се определя и реда за изменението на Конституцията (Глава девета). Формата на държавно устройство и формата на държавно управление принадлежат към особените материи, които поради основното им значение не могат да бъдат изменени от Народното събрание, а само от нарочно избрано Велико народно събрание (чл. 158, т. 3 от КРБ). В този смисъл е задължителното тълкуване, което Конституционният съд даде в решение №3 от 2003г. относно реда за изменението на установената в Република България форма на държавно управление и на държавно устройство. Решението е във връзка с дело по искане на главният прокурор, по следните въпроси:

1. Какво означава изразът "форма на държавно управление и форма на държавно устройство"?

2. Кога са налице промени във формата на държавно устройство и държавно управление?

Конституционният съд, след разглеждане на въпросите, реши:

1. Териториалната цялост и установения от Конституцията характер на държава с местно самоуправление при недопускане на автономни териториални образувания

съставляват формата на държавно устройство по смисъла на чл. 158, т. 3 от Конституцията.

2. В решението на Конституционният съд се казва още, че при закриването на която и да е конституционно определена институция, това неминуемо ще доведе до промяна във формата на държавно управление и държавно устройство. При липсата дори на една от сега действащите институции би довела до нарушаване на баланса и промяна във формата на държавата.

Съюзна / федерална държава

Названието идва от латински: foedus- съюз. Характерно за тази държавна форма е, че държавните функции са разположени на две равнища: едното е съюзната държава, другото: "полу-държавите"- провинции, щати, кантони, ландове и др.

Федерацията има общи органи- парламент, правителство, върховни съдебни органи. Обикновено парламентът е двукамарен, едната камара се избира от цялото дееспособно население на съюзната държава, другата се състои от представители на държавните образувания, които са субекти на федерацията.

Основно правило при федералното държавно устройство е, че общата схема В Конституцията трябва да обхваща организацията и правният ред на съюзната държава и на полу-държавите по такъв начин, че да е налице взаимно обвързване на задачи, дейности и компетенции в ясна общодържавна хомогенност.

Държавната власт е поделена между федералната държава и полу – държавите. В първите десетилетия на федералната държава САЩ в теорията и практиката се застъпва разбирането за наслагването на суверенитета- на федерацията, и на щата; битува понятието за "двойния суверенитет", около който се разгръща най- голямата държавна криза в историята на САЩ- стремежът за отделяне на Южните щати и войната, известна като Сецесионната война (1860-1863).

Конституционализмът се е справил с този сложен проблем; използва правната фикция, че първичен и неделим суверенитет се упражнява само в рамките на конституционното разпределение на компетенциите между федералната държава и полу- държавите; а полу- държавите имат "идеални части" от неделимия първичен суверенитет, като очертанията на тези части, изразени съответно в компетенции, следва да се съдържат във федералната конституция.

В САЩ например суверенитетът принадлежи на съюзната държава; щатите не са самостоятелни държави и не притежават суверенитет. СССР, Чехословакия и Югославия са били особен тип федерации, техните субекти са били суверенни държави (съюзни републики), които са могли да осъществяват международни контакти, да сключват международни договори.

Субекти на федерации могат да бъдат национални държави, както в бивша Чехословакия. В Югославия, например са съществували етнически и религиозно обособени държавни образувания. В САЩ и Германия субекти на федерацията са териториални държавни образувания- щати, провинции и др.

Разграничаването на функциите по упражняване на държавната власт и разпределянето им като съответни правомощия между двете равнища на властта съставляват ядрото и гаранцията за удачното решаване на управлението във федералната държава. Двете равнища следва взаимно да се допълват.

Принципът на хомогенността е присъщ на федералното държавно устройство: изразява се в синхрон между федералната конституция и конституциите на полу-държавите, при което водещо положение има федералната конституция.

Федералното право има предимство пред правото на полу-държавите.

Изменение на федералната конституция не може да бъде извършено без участието на полу-държавите.

При федерациите действия и принципът за субсидиарност: по-голямата общност може да бъде заставена да изпълни една обществена функция само тогава, когато тази функция не може да бъде изпълнена от по-малката единица. Полу-държавата има първичната компетентност за осъществяване на държавни дейности върху нейната територия и само ако тя не може да се справи, на нейно място встъпва по-голямата държавна единица, т. е. федералната държава.

Днес най-големите държави в света има федерално държавно устройство – САЩ, Канада, Мексико, Венецуела, Аржентина, Бразилия, Малайзия, Индия, Германия, Швейцария, Белгия (от 1988г.) и др.

Понятието за формата на държавно устройство постоянно се развива и обогатява. През втората половина на XX век в Южна Америка се забелязва тенденция към федерализиране; в Европа се наблюдава засилено развитие на регионализма (Италия, Испания, Великобритания).

Но през последните десетилетия в Европа е налице и обратното явление: федерации се разпадат – СССР, Югославия, Чехословакия. Причините са сложни и специфични. САЩ, Канада, Австралия – процеси на деколонизация. В Швейцария – специфични фактори като релеф, територия, обичаи и т. н. В Белгия в следствие на двете народности и езикови общности в населението, довело до обособяването им като полу-държави във федерална Белгия.

В историята на България въпросът за участие във федерация почти не присъства. Действащата българска Конституция съдържа ясно разбиране за необходима стабилност в конституционно установената форма на управление и форма на държавно устройство. За нейното изменение, както и за изменението на конституционно установената форма на държавно управление, е предвиден най-сложният път – Велико народно събрание. (чл. 158, т. 3 от КРБ).

Обединение от държави

Обединението /съюзът от държави се различава от федералната държава по това, че при него отсъства първичната държавна власт. В съюза от държави участващите държави запазват своя суверенитет; съюзът от държави няма собствен суверенитет. Обикновено такива съюзи са възникнали и възникват въз основа на международен договор.

Обединението от държави не е държава в общия смисъл. Унията е особено формиране, с лабилни връзки между държавите. Личната уния е формиране, при което едно лице-монархът е глава на две или повече суверенни държави. Обединител е държавният глава. Тя е нетрайно обединение. Реална уния е другата разновидност, при която един монарх държавен глава на множество суверенни държави, но съюзът между тях е траен и скрепен в конституциите на държавите.

Актовете на такава държавно обединение се нуждаят от транспортиране, т. е. въвеждане във вътрешното право на полу-държавите. Отделната държава може да напусне обединението, за разлика от федералната държава, където това по принцип не е присъщо.

Примери от историята за такива обединения на държави са Швеция и Норвегия до 1805г. (персонална уния), Австро-Унгария (реална уния) и др.

Конфедерация

Когато такава обединение от държави се създава не на основата на международен договор, а на вътрешна конституционна основа, е налице обединение,

което има засилен акцент върху властните отношения; такова обединение представява конфедерация. Различия между федерация и конфедерация:

- съюз на самостоятелни държави, създаден въз основа на споразумение, с конституционноправни елементи;

- за осъществяване на общи цели и задачи, вкл. насърчаване на еднопосочни интереси, както и защита "отвън".

- не притежава първична държавна власт; участващите в обединението държави запазват суверенитета си.

Конфедерация са били американските колонии в периода между Декларацията за независимостта от 1776г. до приемането на Федералната конституция през 1787г., конфедерация е Германският съюз (1815-1866) и др.

Супранационални обединения от държави

Тук се има предвид Европейският съюз, Африканският съюз, Азиатският съюз и др., които съдържат черти както на международна организация, така и на федерално / конфедерално държавно устройство, но не съдържат трите елемента от същността на държавата и не са държави.

Особено внимание се полага на Европейския съюз, тъй като Република България е държава- членка в този съюз. Освен това Европейския съюз се отличава от другите супранационални съюзи, тъй като е изградил самостоятелна правна система, която има пряко и универсално действие в държавите- членки с предимство пред националното право при колизия на правните уредби.

Европейският съюз няма качеството на нова държава, но е супранационален/наддържавен съюз *sui generis*, по- силен от традиционните обединения на държави. По повод особената правна природа на Европейския съюз Федералният конституционен съд в Германия въведе в европейското пространство особена терминология, като създаде нова дума: в термина "Staatenbund", означаващ "конфедерация", е вметена представката "ver"- "трайно образование". Резултатът е новата дума: "Staatenverbund", непреводима на друг език, която вече се е наложила като идентификация на особената правна природа на Европейския съюз.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Категорията "форма на държавата" е сложна и многоизмерна, отразява разнообразни и често изпълнени с вътрешно напрежение явления и процеси. Държавната форма синтезира в себе си конститутивните елементи на държавата- народ, територия и публична власт. В нея намират израз както ценностният ред, така и институционалната структура на държавата. Формата на държавата определя начина, по който се осъществява взаимодействието между управляващи и управлявани, т. е. очертава механизма, чрез който гражданското общество и държавата се интегрират в единна, но диференцирана обществено- държавна цялост.

ЛИТЕРАТУРА:

[1] Дачев, Л., Учение за държавата, С., 2001.

[2] Друмева, Е., Конституционно право, С., 2008.

[3] Спасов, Б., Конституционно право на Република България– част I-ва, Университетско издателство СУ "Кл. Охридски"2002.

[4] Стойчев, Ст., Конституционно право, изд. Сиела 2002.

Съдебна практика на Конституционния съд във връзка форма на държавно управление и форма на държавно управление.

[1] Решение №3 от 2003г., Държавен вестник, бр. 36/2003: чл. 1, ал. 1; чл. 2, ал. 1; чл. 153; чл. 158, т. 3 (форми на държавно управление и държавно устройство, изменения в тези държавни форми от Велико народно събрание).

[2] Решение №8 от 2005г., Държавен вестник, бр. 74/2005: чл. 158, т. 3 (конституционни промени в съдебната власт, свързани с промяната на формата на държавно устройство).

Заповедно производство

Невена Заранкова

Summary: In the present report specific characteristics of legal procedure of orders, varied cases of issuing an order, and the procedure of issuing are being examined.

Differences between common order and order for immediate execution are being analysed. Means of defence for the debtor and for the creditor, as well as the international law for such cases, are being surveyed.

Key words: order for execution; order for immediate execution, arguments, seize of execution, international law

I. ВЪВЕДЕНИЕ.

Вследствие развитието на глобализационните и интеграционните процеси в международната общност, обхващащи все по-интензивно и нашата страна, се налага предприемане редица промени в множество законодателни сфери, с цел хармонизация с установените стандарти.

Международният обмен на блага, инвестиции както и дейността на чуждестранни лица в страната изискват наличието на сериозни правни гаранции за изпълнение на задълженията. Наред с тези, предвидени в ЗЗД и Търговския закон, както и санкциите за неизпълнение, за забавено изпълнение или възможността за учредяване на обезпечение, е от особена важност да се гарантира и възможността за принудително изпълнение на задълженията.

Стъпка в тази насока се явява приемането на новия Граждански процесуален кодекс (В сила от 01. 03. 2008 г. Обн. ДВ. бр. 59 от 20 Юли 2007г., изм. ДВ. бр. 50 от 30 Май 2008г., изм. ДВ. бр. 63 от 15 Юли 2008г., изм. ДВ. бр. 69 от 5 Август 2008г., изм. ДВ. бр. 12 от 13 Февруари 2009г., изм. ДВ. бр. 19 от 13 Март 2009г.), който отменя изцяло ГПК от 1952г.

С приемането на новата процесуална уредба, се поставят редица въпроси пред юридическата наука. Значителна част от тях са във връзка с правния режим на принудителното изпълнение, уреден в Част Пета на кодекса - „Изпълнително производство”, като съществено изменение се явява въвеждането на заповедното производство и премахване списъка с изчерпателното изброяване на несъдебните изпълнителни основания.

II. ИЗЛОЖЕНИЕ

1. Исторически бележки

Заповедното производство не е новост в българската правна действителност. След освобождението е действал Закон за заповедното съдопроизводство от 1897г. (утвърден с указ от 30. 11. 1897 г., под № 206, обн., ДВ, бр. 277 от 15. 12. 1897 г.), заимствал основните си идеи от законодателството на Германия и Австрия. Предвидено било, че ако предметът на иска е парично вземане, ищецът може да пожелае издаването на заповед за плащане против ответника, при условие, че всички обстоятелства, върху които се основава вземането му, са удостоверени с нотариален акт или с частен документ, засвидетелстван по нотариален ред, стига от външна страна тези актове да са редовни (чл. 2). Съществувала е освен това и възможност за издаване на заповед за изпълнение по менителница и запис на заповед (чл. 14).

Общата идея на закона била да се придаде изпълнителна сила на актове, удостоверяващи вземания, които се характеризират със значително по-висока степен на безспорност.

През 1942 г. във втория български Закон за гражданското съдопроизводство (в сила от 1930 до 1952 г.) е била предвидена заповед за изпълнение, но с призоваване на длъжника. След приемането на първия български Граждански процесуален кодекс това производство е премахнато.

Към 2005 г. България подготвя проект за реформа на стария граждански процесуален кодекс с помоща на австрийски експерти и въвеждането отново на заповед за изпълнение. В Австрия заповедта за плащане обаче е задължителна процедура при искове до 30 000 евро, а възражението трябва да е обосновано, за разлика от уредбата, която е възприета в сега действащото законодателство.

2. Настояща уредба на заповедно производство

На 1 март 2008 г. влезе в сила новият Гражданско-процесуален кодекс. Задача, която законодателят си поставя със създаването му е по-голяма бързина, ефективност и предвидимост на правосъдието. Промените, които въвежда са много и произват цялата правна уредба на гражданските правоотношения.

В глава Тридесет и седма е уредено заповедното производство като факултативна възможност на кредитора да защити своите интереси. Това производство е съдебна процедура, по силата на която титулярят предявява вземането си до съда посредством заявление. В закрито заседание, без участието на другата страна, бива постановен юридически акт - заповед за изпълнение - спрямо длъжника, с който му заповядва да плати определена сума, да предаде определено количество заместили вещи или индивидуално определена движима вещ.

Основните цели, които се преследват с въвеждането на заповед за изпълнение в новия ГПК, в сила от март 2008 г., са:

да бъде облекчено правораздаването в случаите, в които е вероятно, че длъжникът няма да оспорва исканията на кредитора.

да бъдат премахнати извънсъдебните изпълнителни основания, за да се отговори на изискванията на ЕКЗПЧОС, според които на длъжника трябва да бъде дадена възможност за навременна защита и възможност за признаване на решенията, без утежняване на производството.[4]

Белези на заповедното производство

Бързина и ефективност. Нововъведеното производство цели по-ефективна защита на правата и законните интереси на длъжника, като му се дава възможността да възрази срещу заповедта за изпълнение, преди да се стигне до влизането и в сила. Поради това, че на длъжника се връчва самата заповед, не следва да се връчва отделно призовка за доброволно изпълнение. Дадена е възможност на длъжника да се запознае със съдържанието на акта и да предприеме действия в срок, ако не е съгласен с твърденията на заявителя. Кратките срокове, в които съдът трябва да се произнесе, пък са в полза на заявителя. Тези срокове следва да се смятат за инст-руктивни.

Достъпност. Заявлението за издаване на заповед за изпълнение, както и възражението на длъжника се подават по образец (арг. от чл. 425 ГПК), съгласно Наредба № 6 от 20. 02. 2008 г. за утвърждаване на образци на заповед за изпълнение, заявление за издаване на заповед за изпълнение и други книжа във връзка със заповедното производство.

Не се изисква представяне на доказателства, тъй като се цели изпълнение на неоспорено вземане. Естествено, ако се иска заповед с разпореждане за незабавно

изпълнение, следва да бъде представен и документът по чл. 417 ГПК, на който би се основало такова. Заявлението за издаване на заповед за изпълнение трябва да отговаря на изискванията на чл. 410, ал. 2 ГПК, преpraщащ към реквизитите на исквата молба. Приложенията към Заявлението са пълномощно, когато молбата се подава от пълномощник и документ за внесени държавни такси и разноски, в случай, че такива се дължат.

Заявителят може да поиска от съда издаване на заповед за изпълнение при хипотезите на чл. 410, ал. 1 ГПК и чл. 417 ГПК. При издаване на заповед за изпълнение, уредена в чл. 417 ГПК, кредиторът се ползва от възможността да поиска от съда, да постанови незабавно изпълнение и да издаде изпълнителен лист веднага.

Компетентен при заповедното производство е Районният съд. Следователно търговските спорове са изключени от приложното поле на заповедното производство, тъй като са подсъдни на Окръжен съд. [2]

Изпълнителни основания и заповедно производство.

След внимателен прочит на разпоредба на чл. 404 ГПК се вижда, че законът визира в нея само т. нар. „съдебни изпълнителни основания“ – решения и други актове, постановени от съдебен или друг правораздавателен орган. Премахнато е изчерпателното изброяване на извънсъдебните изпълнителни основания. Техен аналог можем да открием в чл. 417 ГПК - основания за издаване на заповед за незабавно изпълнение. [3]

Заповедното производство е уредено като производство, предхождащо започването на същинското изпълнение, т. е. производството по издаване на изпълнителен лист, уредено в чл. 405-409 ГПК. Следователно, самата заповед за изпълнение, включително заповедта за изпълнение въз основа на документ по чл. 417 ГПК, се явява „изпълнително основание“ по смисъла на чл. 404 ГПК, когато е допуснато незабавно изпълнение или когато заповедта за изпълнение е влязла в сила. [1]

Заповед за изпълнение може да бъде издадена:

при вземания за парични суми или за заместими [вещи](#), когато искът е подсъден на районен съд – т. е. става дума за претенция до 25000лв., както е видно от анализа на чл. 410 във връзка с чл. 103 и 104.

при предаване на движима вещь, получена от длъжника със задължение да я върне, такава обременена със залог, или прехвърлена от длъжника със задължение да предаде владението, в случай че искът е бил подсъден на районен съд (чл. 410, ал. 1, т. 2).

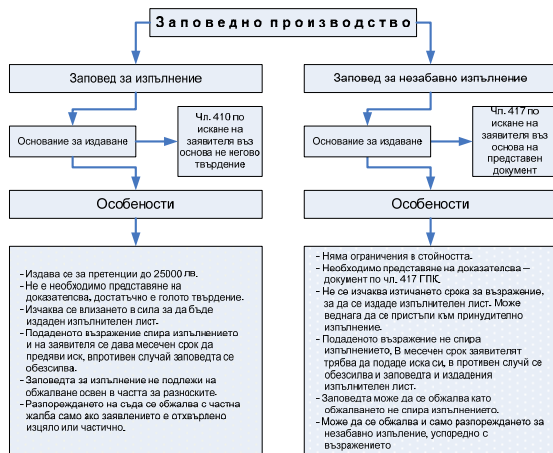
при представяне на някой от точно посочените документи в чл. 417 ГПК – в този случай може да бъде издадена заповед с разпореждане за незабавно изпълнение.

Макар и да е налице някое от основанията за започване на заповедно производство, кредиторът може да предпочете да води дело по общия ред. Т. е. дали ще се ползва от възможностите на заповедното производство или не, зависи единствено от неговата лична преценка.

3. Заповед за изпълнение. Видове. Производство.

С оглед на правния ефект на заповедта за изпълнение ГПК предвижда две възможности. Първата е издаването на обикновена заповед за изпълнение, а втората – въз основа на документ – т. е. заповед за незабавно изпълнение. Съществената разлика между двете е обстоятелството, че при втората съдът издава изпълнителен лист преди нейното влизане в сила, като по този начин предоставя на заявителя възможността незабавно да образува изпълнително производство срещу длъжника.

В таблицата по долу са разгледани най - съществените различия между двете:

Фиг. 1. Обикновено и незабавно изпълнение

3. 1. Заповед за изпълнение по чл. 410 ГПК

Съгласно чл. 410 ГПК заявителят може да поиска издаването на заповед за изпълнение при парични вземания, заместими вещи, или за предаване на движима вещ, когато искът е подсъден на районния съд. Заявителят може да предяви заявлението в районния съд по постоянния адрес или седалището на длъжника, или в районния съд по местоизпълнението на задължението. Заявлението трябва да съдържа искане за издаване на заповед за изпълнение и да отговаря на изискванията, предвидени за редовност на исковата молба, вземането трябва да бъде индивидуализирано, но не е необходимо представянето на доказателства за установяването му. За самата заповед за изпълнение също има установени изисквания в чл. 412 ГПК.

В закрито заседание съдът разглежда заявлението и ако то е редовно, издава заповед за изпълнение. Срокът за издаването и е изключително кратък, с оглед осигуряване бързина и ефективност – тридневен. Съдът ще откаже издаването на такава заповед в случай, че искането не отговаря на установените в чл. 410 изисквания или е в противоречие със закона и добрите нрави, както и ако длъжникът няма постоянен адрес, седалище, обичайно местопребиваване или място на дейност на територията на страната.

Препис от заповедта се връчва на длъжника. Осигурена му е възможност в двуседмичен срок от получаването на заповедта да възрази, без да е необходимо мотивиране на възражението. При направено възражение заповедта за изпълнение не влиза в сила. В този случай заявителят има право да предяви осъдителен иск срещу длъжника за вземането си в едномесечен срок от получаване на заявлението, като следва да до внесе дължимата държавна такса. Развива исково производство. Ако кредиторът не заведе дело в едномесечния срок, заповедта за изпълнение се обезсилва.

При положение обаче, че възражение не е подадено в срок или е оттеглено, тя влиза в сила и съдът издава изпълнителен лист за вземането.

3. 2. Заповед за незабавно изпълнение

Производството по нея е един вид аналог на производството по издаване изпълнителен лист въз основа на т. нар. несъдебни изпълнителни основания. В слу-

чай, че кредиторът разполага с някой от изброените в чл. 417 ГПК документи, независимо от цената на вземането, може да поиска да му бъде издадена заповед за незабавно изпълнение и съответно и изпълнителен лист, стига документът да е редовен от външна страна и да удостоверява ликвидно вземане срещу длъжника. При издаването на такава заповед длъжникът също има право да възрази, като и в този случай заявителят е длъжен да предяви иск за съществуване на вземането си. Заповед с разпореждане за незабавно изпълнение се връчва на длъжника чрез съдебния изпълнител. Изпълнението обаче може да започне веднага, без да се чака да изтече срокът за възражение.

За разлика от възражението срещу обикновената заповед за изпълнение, тук възражението няма да спре изпълнението, освен ако длъжникът не представи надлежно обезпечение по реда на чл. 180 и 181 от ЗЗД. Единственото изключение, при което възражението има суспензивен ефект, е, когато заповедта е издадена въз основа на менителничен ефект, предвид значителната възможност за злоупотреби с такива. Успоредно с възражението, длъжникът има право да обжалва с частна жалба разпореждането за незабавно изпълнение като може да се основава единствено на съображения, извлечени от актовете по чл. 417 ГПК. Предявяването на частна жалба обаче също не спира изпълнението. [5]

4. Способи за защита при заповед за изпълнение.

4. 1. Защита при обикновената заповед за изпълнение.

Нов момент, който цели защита на длъжника, е връчването му на препис от заповедта за изпълнение, за да се започне то. Посредством връчването длъжникът бива уведомен за претенциите на заявителя и пред него се разкриват редица възможности за защита, въпреки че този начин се създава известна вероятност за уреждане интересите на кредитора - ако длъжникът се укрива или посоченият адрес не е коректен.

На първо място задълженият може да изпълни доброволно претенцията на заявителя в двуседмичен срок от връчването на заповедта (арг. от чл. 412, т. 7 ГПК). От една страна този срок значително забавя удовлетворяването на кредитора, но от друга страна се предоставя възможност на длъжникът да плати и да не се стигне до принудително изпълнение.

В случай че не е съгласен със заповедта за изпълнение, длъжникът може да подаде възражение в посочения в закона двуседмичен срок (арг. от чл. 412, т. 8 ГПК). Възражението се подава в образец, утвърден от Министъра на правосъдието в Наредба № 6. Обосноваване не се изисква, достатъчно е голото твърдение на длъжника, че не дължи.

Подаленото възражение в срок, в предвидената от закона форма спира изпълнението. От тук на сетне възниква възможност за заявителя да предяви иск, чрез който да докаже вземането си в едномесечен срок, в противен случай, съдът обезсилва заповедта за изпълнение частично или изцяло – в зависимост от направеното възражение.

Ограничена е възможността за обжалване на заповедта за изпълнение – тъй като е напълно достатъчно длъжникът да възрази срещу нея. Тя може да се обжалва само в частта за разноските.

Разпореждането на съда, с което бива отхвърлено изцяло или частично заявлението за издаване на заповедта, може да се обжалва от заявителя с частна жалба.

4. 2. Защита при незабавното изпълнение.

Това, което отличава незабавното изпълнение от обикновеното такова са, на първо място, доказателствата, които трябва да бъдат приложени към заявлението за издаване на заповед за изпълнение – т. е. документът по чл. 417 ГПК и незабавното издаване на изпълнителен лист. Съдът проверява само дали документът е редовен от външна страна и удостоверява ли подлежащо на изпълнение вземане срещу длъжника, т. е. заповедта незабавно влиза в сила и подлежи на принудително изпълнение.

Друга съществена отлика на незабавното изпълнение от това по чл. 410 ГПК е обжалването на разпореждането за незабавно изпълнение – то може да се обжалва с частна жалба в законоустановения двуседмичен срок, за разлика от заповедта за изпълнение по чл. 410 ГПК, при която е допустимо единствено обжалване в частта за разноските. За обжалване пък на разпореждането, с което изцяло или отчасти е отхвърлена молбата за издаване на изпълнителен лист е предвиден едноседмичен срок.

На следващо място спирането на изпълнението при заповед за изпълнение в хипотезите на чл. 410 ГПК и чл. 417 ГПК е различно.

При незабавно изпълнение възражението срещу заповедта за изпълнение не спира принудителното изпълнение, освен ако длъжникът не представи надлежно обезпечение на кредитора по реда на чл. 180 и 181 ЗЗД или заповедта е издадена на основание чл. 417 т. 9. Тази разпоредба определено поставя кредитора, който се ползва от документ по чл. 417 ГПК в по-изгодна позиция от кредитора по чл. 410 ГПК. В крайна сметка, документът, притежаван от длъжника по чл. 417, говори за вероятна основателност на претенцията, а при длъжника по чл. 410, тя се базира само върху неоспореното му твърдение.

Освен чрез подаване на възражение в законоустановения срок по чл. 414 ГПК длъжникът може да защити правата и законните си интереси и при хипотезите на чл. 423 и чл. 424 ГПК.

Длъжникът може да подаде възражение до въззивния съд срещу заповедта за изпълнение, в едномесечен срок от узнаването за нея, вслучай, че:

заповедта за изпълнение не му е била връчена надлежно, лично или пък в деня на връчването той не е имал обичайно местопребиваване в страната.

длъжникът не е могъл да узнае своевременно за връчването или да подаде възражението си поради особени непредвидени обстоятелства, които във втория случай не е успял да преодолее.

Подаването на възражение пред въззивния съд също не спира изпълнението на заповедта. По искане на длъжника съдът може да спре изпълнението при условията на чл. 282, ал. 2. Съдът следва да приеме възражението, ако установи, че са налице горните предпоставки. Вече, ако възражението бъде прието, изпълнението на издадената заповед по чл. 410 се спира. Едва след това, съдът разглежда и подадените с възражението частни жалби по чл. 413, ал. 1 и чл. 419, ал. 1. Ако възражението е прието, поради факта, че при издаване на заповедта не са били налице предпоставките на чл. 411, ал. 2, т. 3 и 4, съдът служебно обезсилва както нея, така и издадения въз основа на нея изпълнителен лист.

Чл. 424 ГПК пък урежда хипотезата, при която длъжникът може да оспори вземането по исков ред, когато се намерят нововъзникнали, новооткрити обстоятелства или нови писмени доказателства от съществено значение за делото, които не са могли да му бъдат известни до изтичането на срока за подаване на възражението или, с които не е могъл да се снабди в същия срок. Искът следва да се предяви в тримесечен срок от деня, в който на длъжника е станало известно новото обстоя-

телство, или от деня, в който длъжникът е могъл да се снабди с новото писмено доказателство, но не по-късно от една година от погасяване на вземането.

III. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

С въвеждането на заповедното производство в нашето законодателство се отговаря на европейските изисквания за свободно движението на съдебните решения и изпълнение на безспорните вземания, посредством една, значително опростена процедура. Същевременно се дава възможност за адекватна защита на длъжника, като му се осигуряват редица средства за противодействие, в случай, че има желание за такова, т. е. оспорва изцяло или частично вземането, разносните или само разпореждането за пристъпване към незабавно изпълнение. Заедно с това се гарантират и правата на кредитора, който сам преценява, дали желае да се ползва от възможностите на заповедната процедура, като, за по-голяма сигурност, му е дадено правото, винаги при евентуален спор, да развие исково производство и да докаже претенцията си.

ЛИТЕРАТУРА

Александър Тонев, Милен Бъзински „Някои въпроси на новия граждански процесуален кодекс и международното принудително изпълнение”

Вяра Василева и Габриела Стоянова „Новите положения в изпълнението – или за това как правата на длъжника и кредитора могат да бъдат ефективно защитени”

Живко Сталев „Българско гражданско процесуално право” С., 2004г.

МС (2006-05-11). „Мотиви към проекта за ГПК”. НС.

Стефан Кюркчиев „Заповедно Производство по новия ГПК” изд. Сиела, 2008г.

За контакти:

Невена Георгиева Заранкова, студент в РУ „Ангел Кънчев”, Юридически факултет, фак. № 047060, e-mail: nikiit@abv.bg, тел. 0878244793.

Характеристика на съвременната българска избирателна система

Пресиана Борисова Данева

Избирателната система е инструмент за формиране на представителните органи. Народът чрез избирателния корпус предоставя на определени лица – политически представители да осъществяват държавната власт от негово име и в негов интерес.

Изборите са онзи демократичен фундамент, върху който се изгражда държавното управление. Основната част от политическите институции на всяка конституционна система се формират чрез избори. Те легитимират държавните институции, дават им първично основание да осъществяват своята компетентност, но това върви с власт, която по презумпция се осъществява от името на избирателите в публично осъществен интерес.

Избирателното право е основно, конституционно, политическо право, което се основава на два основополагащи конституционни принципа: на суверинитет и политически плурализъм.

Исторически преглед на българското избирателно законодателство

При създаване на Търновската конституция още не е измислена пропорционалната избирателна система и изборите се провеждат по мажоритарната избирателна система.

По-късно Народното събрание приема различни закони или кодифициран акт или акт за отделен избор. Прилагана е мажоритарна избирателна система (МИС) и с относително и с абсолютно мнозинство.

През 1921 г. за пръв път в Белгия се прилага пропорционална избирателна система (ПИС). През 1911/12 г. в България за пръв път се прилага пропорционална и смесена избирателна система (ИС). Изцяло ПИС има до 1937 г. и от 1947 г. до 1951 г. и от 1991 г. до днес. През другото време се е прилагала МИС. От 1951 г. е било записано, че ако се появи един кандидат, то той се смята за избран.

От началото на 1990 г. до края на месец април заседава Националната кръгла маса – своеобразен парламент. В края на месец април 1991 г. тази кръгла маса излиза с няколко споразумения, включително каква избирателна система да се прилага в България. ½ от 7-то ВНС ще се избират по МИС, а другата ½ по ПИС. Изборите се провеждат на 10. 06. 1990 г., а вторият тур за мажоритарни кандидати е на 17. 06. 1990 г. България приема в по модифициран вид системата, която прилага Унгария по това време. В Унгария съотношението между МИС и ПИС е 30% към 70%.

ВНС наред със задачата за Конституция, приема и ЗИНПОСК малко преди разпускането си. По-късно въз основа на различни вариации този закон се прилага до пролетта на 2001 г. и до 2005 с различни изменения и допълнения, когато на 38 НС се прие и ЗИНП.

Приетият през 1991 г. закон регламентира и избора на общински съветници и кметове. 37 НС през 1995 г. приема ЗИОСК, който с различни изменения се прилага и до днес (на 2-ри тур хипотетично могат да се явят трима кандидати).

През 1990 г. Президентът се избира от ВНС, през 1991 г. се приема специален закон за избор, който с изменения и допълнения действа и до днес.

Принципи на избирателното право.

Българската Конституция, както и други демократични конституции, приемат т. нар. четири-единство на принципите:

Всеобщност на избирателното право;

Равно избирателно право;

Пряко избирателно право;

Тайно гласоподаване;

Тези 4 принципа постепенно се налагат в подредбата от 1 до 4. За пръв път Франция въвежда тези принципи, като първоначално са възприети само всеобщността и равенството през 1848 г., а от 1946 г. и четирите, които са записани и в Конституцията на IV Френска република.

Характерно за всеобщността на избирателното право (ИП): Под всеобщност се разбира, колкото се може повече граждани да избират и да бъдат избирани, като гласоподавателите да отговарят на определените изисквания.

Равно ИП – има доста голямо нарушение на избирателния процес. Идеята е гласа или гласовете на всички да са равни на гласа или гласовете на други. Поради различните избирателни райони има различна тежест на гласовете.

Пряко ИП – при възникване на ИП изборите са били непреки. Обикновено населеното място избира т. нар. гласни и те в големия град избират представителите. Форма на непряк избор е формирането на Бундесрат в Германия.

Тайно гласоподаване – това е спор от Гръцката демокрация – по римско и гръцко време се е гласувало явно с идеята лидерите да покажат как трябва да се гласува. За селяните и зависимите има последици след избора.

Днес е възприет таен вот почти навсякъде, като в България действащото законодателство го гарантира с въведени изисквания – бюлетина в плик, параван с перде, гласоподавателят да е сам, като изключение се прави за лицата с физически или психически увреждания.

Видове избирателни системи

Понятие за ИС, характеристика на ИС, система от елементи, атакуване (обжалване) на резултати от изборите.

В правната теория под избирателни системи се разбират различни неща – няма легална дефиниция. Всеки автор променя съдържанието им и те се явяват работни. Под избирателна система (ИС) се разбира системата от правни норми, която регулира механизма на изборите и правилата при референдум. Поставя се равенство между ИС и позитивното избирателно право като институт на конституционното право (КП). Това разбиране обслужва нормативистичния подход за обясняване на отношенията в които се влиза. Най-вече се акцентира върху процедурния характер на изборите като технология за излъчване на определени лица измежду множество кандидати или за вземане на решения.

Този подход е полезен дотолкова, доколкото изборите представляват една завършена процедура – изборен процес като система от последователни развиващи се във времето действия на определени правни субекти. Следователно това разбиране подчертава инструменталния характер на ИС, при която разбира се всяко действие на съответния правен субект трябва да бъде уредено с оглед легитимността и законосъобразността на проведения избор.

Възприетият подход би се оказал погрешен, когато се изследва процеса на формиране на политическо представителство. Съществуват обществени отношения, които обслужват политически представители и които не са регулирани с правна норма, а с друг тип социални норми, включително и отношения, които не предполагат

повторяемост поради което не могат да бъдат нормирани. Пример - Механизмите за издигане на кандидатури от съответната политическа организация. Тези отношения не се регулират с правни норми. Вътрешно партийните устави и решения са основата върху която се излъчват кандидатурите. В правната литература под ИС често се разбира системата за определяне на изборния резултат. Последният е система от математически и логически правила, закрепени с правна норма, посредством която абсолютния брой действително подадени гласове за съответните кандидати или партии се трансформира в съответен брой персонално определени места или мандати от състава на изборните държавни органи. Системата за изборен резултат трансформира гласовете по места. Гласовете трябва да са действително подадени. Регулирането на тази система е с правни норми. Системата за определяне на изборните резултати влияе върху всички останали действия включително и върху политическите цели, които си поставят партиите в изборния процес, т. е. влияе върху тактиката и стратегията на политическото съревнование в изборите.

Системата за определяне на изборните резултати влияе върху избирателните райони, кандидатите, характера на предизборната кампания, гласуването. Системата се използва като критерий за класифициране на избирателните системи.

Най-широко разбиране под ИС се разбира цялата система от обществени отношения, която се поставя в ход по време на избори. Това съдържание най-често се използва от КП, социологията, политологията, социалната психология. За да отделим този правен анализ от другите социални науки ИС може да се определи като система от отношения, които се регулират от нормите на правото. Ако се възприеме това разбиране – елементите трябва да са такива посредством които да може да се опише всяка ИС – в света има около 60 избирателни системи.

Една подходяща система от елементи включва следните звена:

Избирателен корпус;

Избирателни райони;

Кандидати и политически партии;

Избирателни листи и бюлетини;

Система за определяне на изборния резултат;

Избирателни процедури;

Избирателните системи са всички правоотношения възникнали по повод тези елементи. Първите 5 елемента са статични, поради което се регулират с материално-правни норми. Шестият елемент (избирателни процедури) е динамичен и се регулира с процесуално-правни норми. Петият елемент (с-мата за определяне на изборния резултат) влияе върху същността на всички останали без първия (избирателен корпус). Избирателният корпус се влияе от принципа на всеобщност на избирателно право.

Преглед на елементите по отделно:

Избирателен корпус – разбира се съвкупността от гражданите към определен момент притежаващи избирателно право. Съвкупността има граници, които се определят в зависимост от разбирането за всеобщност на избирателното право.

Всеобщо избирателно право – универсален характер. Предоставено на всички граждани, които са в състояние да осъзнаят политическия си интерес и да го обективират чрез гласуване за един или няколко кандидата в политическата платформа.

Избирателният списък:

Включването в избирателните списъци не дава избирателни права, а е обратно. Избирателният списък идентифицира едно лице като избирател, легитимира избирателя, поради което ако не се присъства в списъка не може да се участва в изборите. Избирателните списъци се формират по 2 начина:

чрез заявление от страна на лицето;
служебно;

Избирателни райони – представляват временни или трайни териториални образувания. Избирателите, които живеят на територията на тези райони са длъжни да избират определен брой мандати (места) от състава на НС.

Избирателите са трайно свързани с избирателната територия – там са адресно регистрирани и живеят. Избирателният район се характеризира с 3 параметъра:

територия (площ) – зависи от географски и юридически фактори. Обикновено избирателните райони съвпадат с границите на административно-териториалните единици.

населението, което живее на територията им.

броя на мандатите, които разпределя избирателния район.

Най-важен е последният параметър наричан още магнитут на избирателния район. Избирателните райони според този параметър се делят на:

Едномандатни;

Многомандатни;

Броя на избирателите се обвързва с броя на мандатите, така че да се спазва принципа на равното избирателно право и правната тежест на гласовете. Поради това съотношението брой мандати към брой на избирателите трябва да е равно. От тук следва, че всички избирателни райони са едномандатни и трябва да обхващат равен брой избиратели. Избирателните райони не могат да се формират на база равен брой избиратели, защото избирателния корпус е променяща се величина.

Територията зависи от административно-териториалното устройство, но и от географските фактори. Територията трябва да е такава, че да позволява комуникации между неговия център и най-отдалеченото място. Не винаги е възможно да се използват границите на териториалните единици.

Кандидати и политически партии - Кандидатите са лица, които се регистрират за участие в изборите и изразяват воля, отговарят на изискванията и им се признава юридически статут на кандидат. Поначало условията, на които те трябва да отговарят са по-тежки отколкото при избирателите.

Изисквания:

Не всеки избирател може да е кандидат, но обратното е задължително. Условието, на които трябва да отговарят кандидатите са условия за избираемост. Контитуцията предоставя избирателни права на всички български граждани – 18 годишни, които не са под запрещение, не изтърпяват наказание лишаване от свобода. Възрастта е свързана с психо-физичната зрялост на индивида, както и пълнолетието като дееспособност. Лицата под запрещение не могат да изразяват правно-валидна воля. Характер на ограничение има само изтърпяването на наказание лишаване от свобода. Трябва да се отделят някои категории. Под стража е лишено от свобода, но не е осъдено. Тези лица имат избирателно право. Ако е осъдено условно – се изтърпява наказание (това е изпитателен срок) – имат право. Ако е постановена присъда, но не е влязла в сила – има право, ако е влязла в сила присъда, но той не е в затвора – има право. Няма избирателно право до момента на освобождаване от затвора.

Изборните листи – включват кандидатите на политическата партия в съответния избирателен район. Тя може да включва един или списък от кандидати. Изборната листа е съдържание на гласа на избирателя, за кого той гласува. Тя трябва да индивидуализира кандидата от всички останали и да говори за съответната политическа принадлежност. Спрямо тази изборна листа избирателят изразява своята воля. Изборните листи могат да бъдат:

обвързващи – гласува се така, както са представени;

класиращи – може да се подреждат кандидатите;

свободни – да се формира своя собствена листа;

Избирателната листа е материално-технически носител на гласа на избирателя. Тя може да съдържа един или няколко листа, но гласувайки посредством бюлетина се гласува за една листа, за която дава своя глас. Интегралната бюлетина съдържа няколко листи – избирателят концентрира своята воля върху определена листа.

Система за определяне на изборния резултат – принципи:

принцип на мнозинството;

принцип на пропорционалността;

Има системи, които комбинират двата принципа. При принципът на мнозинството за избран се обявява онзи кандидат, който е получил мнозинство в съответния избирателен район. При принципът на пропорционалността мандатите се разпределят между кандидатите на различни политически партии и независимите кандидати, както се съотнасят получените гласове за съответните листи. Мандатите, които съответната партия получава са пропорционални на нейните гласове. Ако са 30% гласовете – 30% мандати. Допуска се и едновременно прилагане на двата принципа, независимо от конкретните формули, които се прилагат.

Избирателните процедури – те са система от действията на субектите включени в изборите. Те се подреждат във времето в определен логически ред и не могат да променят местата си. Реализирането на една процедура е необходимо и достатъчно условие за реализиране на следващата процедура. Те се застъпват или протичат успоредно в няколко случая, но с участието на различни субекти.

Всички процедури формират един изборен процес, който включва следната последователност:

насрочване на изборите;

формиране на избирателните райони и секции;

формиране на избирателните комисии;

съставяне на избирателните списъци;

издигане и регистриране на кандидатите;

предиизборна кампания;

гласуване;

определяне резултатите от гласуването;

разпределяне мандатите и тяхната персонификация;

Атакуване (обжалване) на резултатите от изборите – това става, когато някой от участниците прецени, че има нарушение на закона, което прави резултатите нелегитимни, не могат да се приемат от обществото и държавата.

Избирателната система се приема като един от основополагащите елементи на политическата система в обществото. От конституционното право най-политическият институт е избирателното право като опосредстваща система между избирателните субекти и държавата.

Мажоритарни избирателни системи (МИС)

Избирателните системи се класифицират в зависимост от принципа залегнат в системата на изборния резултат – принципа на мнозинството, пропорционалността или се прилагат и двата принципа. Системите се делят на пропорционални, смесени и мажоритарни, като делението не е много точно. Възможно при мажоритарните системи е да се стигне до пропорционално разпределение на гласовете. Като цяло това е по-скоро изключение. МИС се основава на правилото, че мнозинството взима по-

литическите решения, а малцинството се подчинява. МИС могат да се изпълняват от колективни и еднолични органи, в едномандатни и многомандатни райони. МИС са прости за прилагане. Правилата, които се използват при тях са понятни и разбираеми за кандидатите и избирателите. В зависимост от вида на мнозинството МИС се делят на:

мажоритарна система на относителното мнозинство – свързано е с надмощието на един кандидат по отношение на останалите, при което той събира най-много гласове. Печелившият кандидат побеждава опонентите си всеки един, взет по отделно, т. е. гласовете му превъзхождат гласовете на всеки един от противниците му. Това е система на първия, преминал чертата. Системата не значи, че избрания кандидат трябва да победи всички останали кандидати, взети заедно.

Мажоритарна система на абсолютното мнозинство – правилата изискват за спечелването на мандата, кандидатът да е получил повече от половината от действителните подадени гласове. Той побеждава своите противници не само по отделно, но и всички, взети заедно. Тази разновидност на МИС не винаги е ефективна.

МИС водят до стабилни парламентарни мнозинства. Личностният избор на избирателя е на преден план. Тук принципът на представителството се нарушава заради голямата загуба на гласове. Гласовете за кандидатите, които не печелят мандата, се губят.

ИС задължително трябва да води до избиране на кандидат. Винаги трябва да се определи избран резултат.

Предимствата на МИС са свързани с простите правила, които са понятни за всички. Тези ИС персонализират връзката между избирателите и кандидатите и между избиращите и избрания. Избирателите се ръководят от персоналните качества на кандидата, а не само от политическата програма на политическата партия. МИС създава стабилно парламентарно мнозинство, което гарантира стабилна изпълнителна власт – Министерски съвет. Те дават възможност за търсене на политическа отговорност. МИС стимулират по начало избирателите да гласуват, тъй като практически всеки глас е важен и може да се окаже фатален – за победа или загуба. МИС не дава възможност за изява на малцинствата, освен ако не доминират в определен избирателен район. При МИС много внимателно се определят границите на избирателните райони. Това райониране става от политически независими субекти и много често се променят границите на районите.

Пропорционални избирателни системи (ПИС)

ПИС се появяват в средата на 19 в. Те първо са осмислени теоретически, обосновани са политически и са въведени. За пръв път дебат за въвеждане на ПИС се провежда във Великобритания. ПИС е продукт на възприемане на принципа за всеобщност на избирателното право. При ПИС има близост до идеята за справедливост, защото всеки взима толкова, колкото е определено от избирателите. Пропорционалното разпределение на мандатите предполага равенство, в зависимост от броя на гласовете равенство на дяловете. При ПИС има 2 разновидности:

ПИС с избирателни квоти – квотни методи - да се изчисли цената на 1 мандат изразена в брой гласове.

ПИС с делители – методи с делене.

ПИС може да се използва в многомандатни избирателни райони за избиране на колективни органи, не на еднолични. (Квота = брой гласове/брой мандати, за партията = резултата на партията/квотата). ПИС работи с действие делене. Ако има остатък се прилага метода на най-големия остатък. Тази квота е проста и е създадена от Томас Хер, който за пръв път я прилага. Създава се таблица, като по вертикала

се подреждат партиите в низходящ ред в зависимост от гласовете, а по хоризонтала се въвеждат числата 1, 2, 3, 4.... и след това по хоризонтала се проследява коя партия колко мандата притежава. Този метод носи името на Виктор Д'Онт. Предимството на метода е, че не става за разпределение посредством остатъците. Партиите не регистрират отделни кандидати, а листи с кандидати.

ПИС дават възможност за различни листи и партийното ръководство определя листите и кандидатите. Партията се явява посредник между избиратели и кандидати. Това са твърди листи. Избирателите нямат възможност да избират кандидатите в листата, не могат да променят реда им. Понякога се допуска избирателите да изразят волята си, да пренаредят кандидатите в т. нар. гъвкави листи. При свободните листи – на практика партиите не регистрират кандидати, а избирателите сами ги нареждат. Партиите не преминали бариерата не участват в разпределението на мандатите. Гласовете се преразпределят между тези преминали бариерата. Предимства на ПИС: Политически справедливи, по-представителни са – НС има шанс да е истински представителен орган в държавата. Тези системи стимулират избирателите да гласуват, водят до предизборна борба между идеи и политически програми, а не между личности, Генерират многопартийност. Недостатъци на ПИС: Заличава персоналният характер на връзката между избирателя и избраниците, води до прекомерно раздробяване на парламентарното пространство и трудно създаване на МС, което води до създаване на неочаквани коалиции. Методиките за разпределение на мандатите са доста сложни и трудно се разбират от обикновения човек. Заличава се политическата отговорност, която избирателите е необходимо да търсят от лидерите на съответните политически партии.

Смесени избирателни системи (СИС)

СИС се установяват след Втората световна война. СИС е персонализирана избирателна система. Разработена е 1949 г. с цел да даде по-голяма възможност на замисъла да махнат (фашистките и комунистическите партии) големите партии ограничаващи малките. Тяхната цел е да бъдат обединени предимствата на МИС и ПИС. СИС се използват за избор само на колективни органи и основното е че има съставни избирателни райони. Регистрират се отделни кандидати и партийни листи. При СИС избирателите имат повече от един глас, които гласове се предоставят на кандидати и листи. Не може с всеки глас всеки да гласува за един и същи кандидат или една и съща листа. В зависимост от приложението на МИС и ПИС – самостоятелно или обвързано – СИС се делят на:

механично смесени;

функционално смесени;

Механично смесена е системата за избор на ВНС. През 1990 г. 400 народни представители бяха избрани, като 200 от тях от многомандатни избирателни райони по МИС, а другите 200 от 28 многомандатни избирателни района. Избирателят има 2 гласа – 1 мажоритарен избор и 1 за партийна листа в многомандатен избирателен район. Практически ПИС и МИС се прилагат успоредно.

Функционално смесените – са обвързани. Пример е избирателната система за избор на Бундестаг в ФРГ (Федерална република Германия). В отделните провинции са многомандатни избирателни райони и вътре във всеки има едномандатни избирателни райони. Партиите регистрират листи на ниво провинция, а в отделните едномандатни избирателни райони партиите регистрират отделни кандидати. Прилага се МИС на относителното мнозинство (глас за мандат и листа).

СИС са сложни и трудно се разбират от избирателите, които имат 2 гласа - мажоритарен за 1 партия и за пропорционална листа на друга партия.

Организация на изборите

Тя обхваща избирателните процедури, които предхождат гласуването. Включват се действията както на Министерски съвет, така и действията на местните органи на самоуправление, действията на системата от избирателни комисии, партията, кандидатите и избирателите.

Организацията предполага формирането на първите елементи на избирателната система за конкретния избор:

Избирателен корпус (изработване на избирателни списъци);

Избирателни райони и секции;

Регистриране на партии и кандидати, като се формират партийни листи и се изработват съответните бюлетини;

Тези действия правят възможно гласуването на избирателите в деня на изборите. Често се включва и предизборната кампания, но тя е средство на политическата борба за спечелване доверието на избирателите. Тя не е задължителна и не се отразява на организационно-техническата подготовка на изборите.

Характеристика на съвременната българска избирателна система

Конституцията съдържа норми относно политическия плурализъм. Като основен принцип е определянето на политическите партии и свободата на сдружаване като основа за формиране на политическата организация. Конституцията урежда активното и пасивното избирателно право за президент и Народно събрание. За кметове и общински съветници условията са законово уредени. У нас действат 4 избирателни закона:

Закон за избор на президент и вицепрезидент;

Закон за избор на народни представители;

Закон за местни избори;

Закон за избор на ВНС (формално не е отменен, но не може да бъде приложен);

Елементи на избирателната система:

Всеобщо избирателно право и формиране на избирателния корпус, който съпада с българските граждани над 18 години, към тях прибавени българските граждани, които живеят в чужбина и гласуват само на парламентарни и президентски избори, не и за кметове и съветници. В местните избори се допуска участие на граждани от Европейския съюз, които трайно пребивават в населеното място.

При президентски избори – 1 избирателен район.

При парламентарни избори – 31 избирателни района.

При местни избори – 264 общини, като кметове се избират в населените места с над 250 жители.

Допускат се както партийни така и независими кандидати. У нас се използва класическа методика за бюлетините и листите. Технологиите на гласуване се различава дотолкова, доколкото се използват (общо) интегрални бюлетини – местни избори 1999 г., Парламентарни избори 2005 г. – до този избор се използват цветни бюлетини. За президент и вицепрезидент бюлетините са бели на цвят.

Тенденцията е към възприемане на интегралната бюлетина във всички видове избори. Проблемът е, че те се подлагат на по-сериозни спорове за действителността им. Няма практика и все още има бюлетини, които се приемат за недействителни. Проблемът у нас е за съществуващата забрана за предварително раздаване на бюлетините и изработване на фалшификати. У нас не е създадена постоянна изборна администрация (система от комисии, които организират и провеждат избори), тъй

като тя е скъпотруваща. Подобен орган не може да функционира независимо от изпълнителната власт, тя е политическа.

Организационно-техническата страна, както и финансирането се извършва от МС и в частност министъра на държавната администрация. Средствата се заделят в разходната част на държавния бюджет. Политическите субекти, които участват в изборите не изразходват средства за организация и провеждане на изборите. Партиите изразходват средства само за изборен депозит в президентски и парламентарни избори. Този депозит се възстановява на партии и коалиции преминали 1%.

Една партия може да дойде на власт само чрез изборителната система, това е легалният начин. Съвременните конституции не позволяват друг път. Изборителите посредством изборителната система определят кой ще управлява за определен мандат. Изборителната система въздейства по отношение на политическата култура и активност на гражданите. Самата практика на провеждане на изборите формира у изборителите определени възгледи (политически). Изборителната система води до политическа консолидация. Води до формиране на политически диалог и търпимост между различните социални групи – политиката като съревнование на идеи с оглед общото благо. Изборителната система играе ролята на своеобразен арбитраж за разрешаване на политически конфликти. По отношение на индивида води до политическа социализация на гражданите. Представителните демокрации се превръщат в основна система за осъществяване на държавната власт от обществото, формата се най-важните държавни институции, а другите са производни на изборните институции.

Допълнение:

България е парламентарна република, в която върховен законодателен орган е Народното събрание с 240 на брой народни представители и мандат на управление 4 години. То формира временни и постоянни комисии от депутати и приема закони, решения, декларации и обръщения. Народните представители се избират пряко от гласоподавателите на базата на пропорционална изборителна система. За да имат парламентарно представителство, участващите в изборите партии и коалиции трябва да съберат най-малко 4% от общия брой подадени гласове. Когато се наложи промени в Конституцията се гласуват с квалифицирано мнозинство от три четвърти от народните представители или свиканото специално за целта Велико народно събрание. Министър-председателят се номинира от спечелилата най-голям брой гласове партия, след което президента му дава мандат за сформирване на правителство. Министър-председателят и състава на Министерски съвет се одобряват от Парламента. Основната функция, която изпълнява правителството е да ръководи и провежда вътрешната и външна политика на държавата, осигурява обществения ред и националната сигурност и упражнява контрол върху държавната администрация и въоръжените сили. Дейността на Министерския съвет се контролира пряко от Народното събрание (НС). Начело на държавата стои президентът, който също се избира пряко от гласоподавателите, мандатът на управлението му е 5 години, като един и същи човек може да бъде избран за президент не повече от два мандата. Възлага на министър-председателя да формира правителство, насрочва датата за избор на Народно събрание, определя датата за национален референдум след съответното решение на Народното събрание, одобрява приетите от Парламента закони с указ, подписан съвместно с министър-председателя или съответния министър. Другите органи, които се избират пряко от гласоподавателите са местните органи на самоуправление и в частност кметовете на общини и кметства и общинските съвети. Техният мандат на управление също е 4 години. Прекият избор от гласопо-

давателите е изключително важен и избирателната активност на гражданите може да послужи за индикатор относно ефективността и пълноценното функциониране на политическата система.

Принципите на избирателната система се делят на основни и второстепенни. Като основни се посочват принципите на общото, равното, прякото избирателно право и тайното гласуване. Упражнявайки избирателните си права, гражданите изразяват волята си и избират представители без да загубват свободата и суверенитета си. Като гласуват, гражданите участват в създаването на законодателство, отразяващо техните интереси. Право да гласуват имат всички пълнолетни граждани с изключение на тези, които не могат съзнателно да ръководят постъпките си и са поставени под запрещение. Изборите се провеждат в неработен ден, а избирателните райони и секции са организирани така, че да са свързани с постоянното местоживее на избирателите.

Избирателните системи са пропорционални, мажоритарни и смесени. През 1991 г., 1994 г. и 1997 г. у нас се прилага пропорционалната избирателна система с 4% праг, разпределяне на мандатите въз основа на гласуването за цялата страна и използването на твърдите партийни листи.

Сегашната система е смесена – има си мажоритарен елемент в лицето на т. нар. независими кандидати. Тази система е с 4% праг и национален Д'Ондт, който осъществява добро пропорционално съответствие между политически гласове и спечелените места в парламента.

За първи път пропорционалният принцип е използван в България през 1911-1912 г. в една смесена (избирателна) система. Пропорционалната избирателна система функционира в нашата страна през различни исторически периоди преди началото на прехода към политическа демокрация и пазарна икономика – 1912-1937 г. и 1945-1953 г. Пропорционалният принцип на разпределение на гласовете и мандатите е прост: депутатските места в даден избирателен район се разпределят (pro-rata) според подадените гласове. Пропорционалното представителство изисква задължително гласуване с партийни листи, което означава, че идеите и предизборните платформи, а не личностите или отделните кандидати, са фокусът на предизборната кампания. Главното предимство на пропорционалната избирателна система е справедливостта от гледна точка на представителството. Тази система обаче в различните си разновидности притежава и сериозни недостатъци. Пропорционалното представителство с неговата система на партийни листи отдалечава гласоподавателя от избраника. Стига се понякога до невъзможност да бъде избран стабилен парламент или правителство. Това е най-лошият ефект от пропорционалното представяне. Какъвто и начин да се избере за разпределение на мандатите, винаги се получават „остатъци“ от гласове, които не се оползотворяват. В Европа и света съществуват системи на пропорционално представителство, в тях се използват най-често делителните методи, които основно са три: методът на Д'Ондт, който функционира и в България, и който облагодетелства големите партии и пречи на малките партии. Стремехът да се компенсират по някакъв начин последиците от него довежда до възникването на други делителни методи – метода на Сен-Лаг и модифицирания метод на Сен-Лаг. Основната теза, която може да се потвърди със сигурност е, че пропорционалната избирателна система в МИР (многомандатните избирателни райони) благодарение на методиките за разпределение на мандатите, особено използването на метода (правилото) на Д'Ондт и 4 %-ната изборна бариера, дава различни стойности на диспропорционален ефект при четирите парламентарни избори в България през периода 1991-2001 г. Най-висок е този ефект през 1991 г., а най-

нисък – през 1997 г. Пропорционалната избирателна система в МИР в България през периода 1991-2001 г. не постига високо изборно участие на пълнолетните граждани.

До 2001 г. българите вече са участвали в десет изборни процеса, проведени едновременно или последователно в национален мащаб. При такава интензивност не е чудно, че политическите партии преминават през всички възможими ситуации на възникване и изчезване, на успех и провал, на коалиции и разцепления. Приемането на нов Закон за политическите партии, обнародван през м. март 2001 г., не промени коренно философията, т. е. основните правила за образуване, регистрация, дейност и прекратяване на политическите партии.

Голямото разнообразие на изборни процеси в нашата страна показва съществените проблеми на прехода към политическа демокрация и пазарна икономика. Институционалното регулиране на сега действащата избирателна система става с приемането и обнародването през м. август 1991 г. на ЗИНПОСК (Закон за избор на народни представители, общински съветници и кметове), претърпял три частични изменения през 1991 г., 1995 г. и 1997 г., които не променят същността, основните принципи и техническите елементи на пропорционалната избирателна система в МИР. Използването на метода на Д'Ондт на национално равнище с части от делението с числата от естествен ред за разпределение на мандати между партии и коалиции, прескочили 4 %-ната бариера, се осъществява при парламентарните избори от 1991, 1994 г., 1997 г. и 2001 г. Теоритично методът на Д'Ондт при българския случай може да „подари“ на водещата в изборите партия или коалиция до 11 мандата в сравнение с чисто пропорционалното разпределение. Статистическите данни показват, че след първоначалното разпределение на мандатите между партии и коалиции на национално равнище преразпределението на мандатите по райони фаворизира победителите в изборите. Това обстоятелство в четирите поредни изборни процеса през 1991, 1994, 1997 и 2001 г. предизвиква недоволство, протести и критика, от една страна, на местни партийни лидери, от друга страна, на експерти и анализатори. Опит да се преодолее този съществен недостатък от техническите елементи на съществуващата избирателна система е дискусиата, която се разгаря в публичното пространство преди приемането на новия Закон за избиране на народни представители (ЗИНП), който се гласува от 38-ото ОНС и обнародва в ДВ, бр. 37 от 16 април 2001 г. Вероятно поради това след съгласуване с политическите сили в НС, ЦИК възприема и публикува нова Методика за определяне на мандатите в избирателните райони, обнародвана в ДВ, бр. 40 от 20. 04. 2001 г. – пропорционално на броя на населението при единна норма на представителство, в която се използва методът на най-големия остатък. Според новата методика единната норма на представителство е частно от делението на броя на населението на България с броя на мандатите в НС. За всеки избирателен район броят на населението му се дели на единната норма на представителство. Полученото число в общия случай е дробно и се нарича общ дробен мандат. Общият дробен мандат е сума от цяла част и остатък. Първоначално всеки район получава толкова мандата, колкото е цялата част на общия му дробен мандат. Остават неразпределени мандати, чийто брой е равен на сумата от всички остатъци. Неразпределените мандати се разпределят между останалите. Приетият нов Закон за избиране на народни представители (ЗИНП), обнародван в ДВ на 16. 04. 2001 г. в бр. 37, не променя по същество съществуващата от 1991 г. пропорционална избирателна система в МИР – запазват се 4%-ната изборна бариера, алгоритъмът за разпределение на мандатите между партии и коалиции по метода на Д'Ондт на национално равнище, цветните бюлетини и твърдите (блокирани) партийни листи. Мажоритарният елемент присъства само при независимите кандидати, които в зависимост от района и броя на кандидатите в него могат да се регист-

пират с по-голям или по-малък брой подкрепящи ги граждани чрез инициативен комитет. Новото, което се регламентира със ЗИНП в сравнение със ЗИПОСК, е:

· някои времеви срокове и технически процедури, осигуряващи организацията на изборния процес от изборната администрация;

· политическите партии сами да осигуряват финансовите разходи за участие в изборите – да заплащат разноските по отпечатването на бюлетините;

Сегашната система по метода на Д'Ондт на национално ниво общо взето осигурява достатъчно пропорционално съответствие между подадените гласове и спечелените мандати от дадена партия и по този начин отразява до голяма степен предпочитанията на избирателите. Тя гарантира по-добро представителство на различните политически сили и дава възможност за участие във властта на по-малки партии и коалиции. Така вотът на всеки гражданин има реална стойност, тъй като няма такава загуба на гласове, както при мажоритарните избори. Предимство на мажоритарната система е, че тя създава стабилни, дори понякога изкуствени мнозинства. При нея в зависимост от разпределението на гласовете е възможна партия с малко предимство да реализира много повече мандати от своите опоненти. Така се увеличава и отговорността на съответното мнозинство, тъй като то не може да използва извинението, че коалиционните партньори са били причината за неизпълнението на част от предизборните обещания. Така мажоритарната система насърча партиите да променят вътрешните си процедури за номиниране на кандидати и в резултат се повишава доверието на обществото към парламента. Основен недостатък е, че с малко повече от половината гласове могат да бъдат спечелени всички мандати.

Смесените системи имат за цел да съчетаят предимствата на горните две, като съдействат за отстраняването на недостатъците им. На всеки избирател се дават по два гласа – за отделен човек и за листа. Но и тази система има своите недостатъци – усложнява се гласуването, тъй като за едно и също нещо се използват по две бюлетини.

Основна цел на всяко политическо управление са гражданите на дадената страна и затова избирателната активност е барометърът за развитието на партийната система. Правейки своя избор всеки един от нас очаква нещо по-добро от бъдещите ръководители и се надява да бъдат удовлетворени неговите интереси и потребности. Благодарение на изборите на гражданите, народните представители влизат в Парламента, за да създават законите на България и на първо място да защитават правата и интересите на гражданите.

Обща характеристика и определение на правни субекти

Хафизе Юмер Ахмед

Съществен и необходим елемент на правни явления са правни субекти. Това са всички ония лица, които според правната норма са и могат да бъдат носители на права и задължения.

През ранните етапи на правната еволюция на всеки етап от развитието на обществото правото е давало различни отговори на въпроса: кой може да се конституира като носител на юридически права и задължения? В ранните етапи на правната еволюция правото тръгва от идеята за принципната невъзможност големи групи хора да се конституират като субекти на правото, на тях то е гледало преди всичко като обекти на правото (робовладелското право). По-късно в процеса на своята хуманизация то вече стига до принципното решение, че всеки човешки индивид следва да се разглежда като субект на правото, но обвързва тази своя позиция с редица съществени принципни ограничения. Едва много по-късно под влияние на идеите на Великата френска революция и на християнското правно мислене се приема идеята, че всеки човешки индивид от момента на неговото раждане следва да се разглежда като субект на правото. Оттогава нататък тази идея несъмнено се превръща в постулат на цивилизованото правно мислене.

Правни субекти са съществен и необходим елемент на правни явления. Анализът на всички правни явления, разкрити от емпиричната правна действителност, отбелязва всякога наличиостта на правни субекти като съществен и необходим техен елемент. Тоя анализ отбелязва всякога наличиостта на особени носители на права и задължения, породени от предварително проявени юридически факти. Така напр. анализът на всички покупки и продажби ни разкрива наличиостта на купувач и продавач, като носители на права и задължения, породени от сключената продажба и от правно нормативната необходимост да се съпроводи тъй сключената продажба с действителното заплащане на уговорената цена и с действителното предаване на купения елемент.

Правни субекти са ония дадености, чиято наличност се предполага от нормативната същност на правни явления и вътрешния техен динамизъм. Правни субекти са оня елемент на правни явления, който чрез творческата си деятелност и съответни делови постъпки, свързва юридически факти с прикрепените към тях правни последици и ги обединява в едно цялостно явление, осъществявайки нормативната негова същност. Правните субекти, упражнявайки отдадените им права или изпълнявайки наложените им задължения осъществяват правно нормативната връзка между проявени юридически факти и прикрепени към тях правни последици и довършват развитието на цялостното правно явление, съобразно с вътрешния негов строеж и вътрешната негова логика.

Правни субекти и носители на права и задължения са и могат да бъдат само човешки личности. Не са и не могат да бъдат правни субекти или носители на права и задължения всички други одушевени същества, както и всички неодушевени предмети. Също така, не са и не могат да бъдат правни субекти или носители на права и задължения идеи, мисли, понятия или някои въображаеми същества, облечени или необлечени в образ и подобие на човек, като духове, разни въображаеми въплотявания на сатаната и т. н.

Схващанието, че човешки личности са единствено възможните правни субекти, е ясно само по себе си. Ако в правни субекти биха могли да бъдат въздигани и други дадености освен човешки личности, правни явления биха загубили човешката опора, върху която се крепят, и човешкия субстрат, който определя цялата тяхна същност.

Правни явления са явления, които могат да се осъзнаят психично, да се осмислят етично и да се осъществят обществено само чрез психологичното, етичното и общественото творческо съзнание на човешки личности. Вследствие на това, човешки личности не могат да не бъдат включени в правни явления, като техен съществен елемент. Такъв елемент е и може да бъде само елементът правни субекти.

Началото, според което правни субекти са и могат да бъдат само човешки личности, може да се обоснове най-напред емпирично. Правни субекти във всички правни явления са били и са само човешки личности.

Началото, че само човешки личности могат да бъдат правни субекти произтича на първо място от същността на правни явления. Правни явления са явления на духовната, етико социологичната реалност. Тяхната етична страна, преживяването и изпълнението на правни норми, предпоставя етично съзнание, присъщо само на човешки личности. Само човешки личности могат чрез присъщото им нравствено съзнание, да формулират правни норми, да схванат, осмислят и осъществят етичното и логично съдържание на формулирани вече правни норми. Само човешки личности са в състояние, чрез съответни действия на тяхното творческо съзнание, да изпълнят правни норми и да превърнат тяхното етично и логично съдържание в живи факти на обществено правната действителност. Човешки личности са, които определят съдържанието и структурата на правни явления, ритъма, темпа и насоката на правната динамика. С други думи казано, само човешки личности могат да съзнаят етически, а след това и да осъществят етически и обществено всички останали елементи на правни явления. Само те са, които могат да заемат положението и да изпълняват функциите на правни субекти.

Но човешки личности нямат друга възможност да осмислят етично и да осъществят социологично всички други елементи на правни явления и цялостното правно явление освен чрез упражнение на права или чрез изпълнение на задължения, които им принадлежат, т. е. чрез функционирането им като правни субекти. Чрез упражнение на съответни права и чрез изпълнение на съответни задължения те установяват правни норми, с изключение на правните норми, установени по силата на първичния факт на държавното създаване. Чрез изпълнение на задължения, те осъществяват правни последици и установяват правно необходимите предпоставки за упражнение на права. Стигаме до заключение, че съществен и необходим елемент на правни явления са не всички, а само ония човешки личности, които са правни субекти и носители на права и задължения, и че правни субекти са и могат да бъдат само човешки личности.

Невъзможността да се въздигнат в правни субекти други дадености освен човешки личности произтича на второ място и от функцията на правни явления в динамиката на обществения и правния живот. Правни явления не могат да не бъдат подчинени на законите на психологичния и обществен теологизъм, на психологичния и обществен финализъм. Те не могат да не бъдат човешки средства за задоволяване на човешки нужди и цели даже тогава, когато те, визират като че ли други нужди и цели. Правни явления, разгледани от гледището на тяхната функция в обществената и правна динамика, не могат да не обхващат човешки личности като тяхен съществен и необходим елемент.

Човешки личности могат да осъществят функцията на правни явления в обществената и правна динамика само чрез упражнение на права и изпълнение на задъл-

жения, които им принадлежат. Всяко задоволяване на нужди и цели, което не почива върху упражнени права или върху изпълнени задължения, е извън правно и не засяга правната динамика. То е даже противоправно, ако се дължи на накърнени права или на неизпълнени задължения.

Правни субекти и човешки личности достигат до задоволяване на техни нужди и цели през правни явления, чрез права и задължения само, като използват тяхния обект, т. е. като използват системата действия и бездействия, комбинирани в повечето случаи с вещи, съставляващи материалното съдържание на правни явления, на права и задължения. В същност, стремежът на човешки личности към придобиване, запазване, изменение, прехвърляне и погасяване на права и задължения е стремеж към поставянето им чрез тъй установените права и задължения в определени съотношения с правни обекти. Благодарение на тия съотношения, човешки личности, действащи в качеството си на правни субекти в рамките на притежаваните от тях права и задължения.

Началото, че само човешки личности са и могат да бъдат правни субекти, проистича и от вътрешната спойка между отделните елементи на правни явления, от иманентна логика на вътрешния тяхен динамизъм.

Отделните елементи на правни явления представляват от себе си обособени, завършени и самостоятелни дадености, често пъти разнородни едни от други и възприемани сетивно и опитно като разнородни. Обособени, завършени, самостоятелни и съществуващи сами за себе си са всички ония емпирични дадености, които ние наричаме юридически факти, правни последици, правни субекти, правни обекти и правни норми.

Отделните елементи на правни явления не разкриват връзки на формално логична наложителност даже тогава, когато се разглеждат в тяхното мислено, идейно битие. Връзката между отделните елементи на правни явления е етико нормативна. Нейното осъществяване не следва само по себе си. То не е иманентно необходима последица, а е поставено в зависимост от наличността на предпоставки.

Първата предпоставка се осъществява от правни норми. Това е оня елемент на правни явления, който със своята етична същност и с интенционално нормативното си съдържание придава етично значение и правна квалификация на всички останали елементи и ги обединява в едно цялостно явление. Втората предпоставка се осъществява от човешки личности. Само човешки личности могат да схванат етичната същност и интенционалното съдържание на правни норми, да осъзнаят и осмислят етично останалите елементи на правни явления. Впрочем, не само втората, но и първата предпоставка се осъществява от човешки личности. Установяването на правни норми е също така резултат на етичното съзнание и творческата дейтелност на човешки личности. Само човешки личности са в състояние да осъществяват цялостни правни явления в тяхното идейно и фактическо, в тяхното мислено и реално битие. При такова положение, човешки личности не могат да не бъдат съществен и необходим елемент на правни явления, а като правни субекти не могат да не функционират само човешки личности.

Чрез упражнение на права и чрез изпълнение на задължения човешките личности установяват правни норми, установени с историчния факт на първичното държавно създаване. Чрез упражнение на права и чрез изпълнение на задължения те предизвикват проявление на юридически факти, когато тия факти са правомерни юридически действия. Човешки личности осъществяват правни явления само с упражнение на права и изпълнение на задължения. Правата и задълженията, чрез които човешки личности осъществяват правни явления, им са отдадени като на техни носители. Човешки личности, погледнато от чисто правно гледище, осъществяват

правни явления не сами по себе си, а само в качеството си на правни субекти. Съществен и необходим елемент на правни явления са само ония човешки личности, които са едновременно и правни субекти. По силата на същата детерминация като правни субекти функционират и могат да функционират само човешки личности.

Правни субекти е правно нормативно понятие. Подобно на всяко друго правно понятие, то е изградено върху психологична, етична и социологична основа и включва в себе си психологични, етични и социологични елементи.

Но понятието правни субекти е само изградено върху психологична, етична и социологична основа. Самото то не е чисто психологично, чисто етично или чисто социологично понятие. То е правно нормативно понятие.

Правни норми са етични заповеди, императиви. Но тъкмо защото са заповеди, те не могат да не включат в себе си една синтеза на емпиричната действителност. Правни норми не могат да не въздигнат в правни субекти само човешки личности. Правни норми установяват понятието правни субекти в зависимост не от простата даденост на човешки личности и техните психологични, етични и социологични преживявания, необходими за осъществяване на правни явления, а в зависимост от един подбор между тях. Тоя подбор се извършва въз основа на съответна правно нормативна тяхна преработка според усвоеното от законодателя желано развитие на правно социологичната зависимост.

Аналогична грешка правят ония, които обясняват понятието правни субекти в зависимост от фактически дадени нужди, цели и интереси. Обяснително начало в дефиницията на понятието правни субекти са не всички фактически съзнавани наши лични или обществени, духовни или материални нужди, цели и интереси. Обяснително начало при понятието правни субекти са само правно нормативно преработените, преобразени, пречистени и одухотворени нужди, цели и интереси. Това са ония наши нужди, цели и интереси, които в тяхното идейно битие са включени в интенционалното съдържание на правни норми и задоволяването на които е психологичния, етичен, социологичен или духовен рефлекс от изпълнението на правни норми и тяхното интенционално съдържание.

Правно нормативната преработка на психологичните, етични и социологични елементи, върху които е изградено понятието правни субекти се установяват от правни норми и тяхното интенционално съдържание. А пък правни норми се изпълняват само чрез упражнение, респ. чрез изпълнение на ония права и задължения, които са породени вследствие на правно нормативната необходимост да се свържат проявени вече юридически факти с техни правни последици. Всички тия психологични, етични и социологични дадености, взети даже в тяхната правно нормативна преработка, не са първични, основни, а вторични, производни обяснителни елементи в дефиницията на правни субекти. Първични нейни обяснителни елементи са само установените и разпределени права и задължения.

Понятието и идеята за правно нормативно преработени психологични дадености, върху които е изградено понятието правни субекти, ни дава възможност да достигнем и до едно по-правилно разрешение на проблема, за тъй наречените нормни адресати, т. е. за лицата, по отношение на които са отправени правни или етични норми.

Поставени във връзка с правни субекти, проблемът за тъй наречените нормни адресати се свежда към въпросите: могат ли малолетни, умоповредени и юридически личности да се разглеждат като правни субекти и носители на права и задължения, когато те са лишени от психологичната и етична възможност да схванат, осмислят, осъзнаят, упражняват и изпълняват субективни права, правни задължения и правни норми?

Погледнато на проблема за нормните адресати от чисто психологично гледище, очевидно е, че малолетни, умоповредени, недееспособни, юридически лица не могат да бъдат нито нормни адресати, нито правни субекти. Всички тия лица или не ни разкриват никакви собствени преживявания, или пък не ни разкриват надеждни психични и етични преживявания за схващане, възприемане, осмисляне, осъзнаване и изпълнение на правни и етични норми, на права и задължения. Поне съвременното наше етично и правно съзнание не ни позволява да не разглеждаме малолетни, умоповредени и недееспособни като равноправни и равноценни на всички други лица. Ние приравняваме в това отношение малолетни с пълнолетни, заради това, защото тяхната завършена психологична и етична личност, възникването и затвърдяването у тях на психологични и етични преживявания, необходими за етичното осмисляне и психологично етичното изпълнение на правни норми, са въпрос на време, на едно постепенно, но сигурно развитие. Умоповредени и останали недееспособни ние разглеждаме като етично равноценни с нормални, пълнолетни заради това, защото техният нормален психологичен и етичен живот не всякога е засегнат в самите си основи, или пък, ако е засегнат даже при най-безнадеждни диагнози, не изключват евентуалността за възвръщането им, чрез надеждно лекуване. Що се отнася до юридически личности, тяхното приравнение към човешки личности и тяхното въздигане в самостоятелни и обособени правни субекти се дължи на правни и обществени необходими, наложени от наличността на колективни обществени единства и техните функции за задоволяване разнообразни нужди на човека. Те са санкционирани като правни субекти, защото нашето правно и етично съзнание не може да се примири, ако не се усвои пълното правно и етично идентифициране на колективни и обществени единства със съставлящите ги човешки личности.

Обикновено правните, етичните и обществените необходими при нормни адресати и при правни субекти се придружават от психологично дадените и се комбинират с тях. Без потребните психологични дадености и без съответни психологични преживявания възникването и оформянето на правното, етичното и обществено съзнание нито е мислимо, нито е възможно. Но веднъж установени, правните, етичните и обществените необходими придобиват самостоятелно значение при обяснение на правни дадености и правни понятия, при обяснение на дадеността и понятието за нормни адресати и правни субекти. Следвайки този път, ние разглеждаме малолетни, умоповредени, недееспособни, юридически личности като нормни адресати и правни субекти не в зависимост от наличността на определени психологични и етични преживявания, а в зависимост от правни и етични норми, в зависимост от собственото наше правно, етично и обществено съзнание. А това съзнание ни предписва въздигането на малолетни, умоповредени, недееспособни, юридически личности в нормни адресати и правни субекти.

В нашето психологично и етично съзнание възниква най-напред дадеността на установени и съществуващи субективни права и правни задължения, а след това настъпва възможността да се упражняват тия права и задължения чрез съответни проявления на съзнателна наша волева дейтелност. Упражнението на субективни права или изпълнението на правни задължения от други, от законни или договорни представители, не може да се обособи от установяването и от общия психологичен и етичен процес на приложението. За да може упражнението на субективни права или изпълнението на правни задължения да се осъществи от други, от законни или договорни представители, очевидно е, че последните трябва да могат да схванат, възприемат, осмислят и осъзнават установените субективни права и правни задължения. А това те могат да направят само в зависимост от съответни психологични и етични преживявания, първият момент от които се заключава в съзнанието на уста-

новени права и задължения, а вторият тяхен момент – в приложението или изпълнението на схванатите, възприети, осмислени и осъзнати вече права и задължения.

Оценъчни теории, както и всички други, формулирани против императивни теории върху логичната същност на правни и етични норми, не застъпват по-правилни схващания. В същност, всички тия теории, противопоставяйки се на императивни предимно поради това, че правни и етични норми се отпращат и спрямо малолетни, умоповредени, недееспособни, юридически лица, застават върху чисто психологична плоскост. Те са засегнати от всички несъобразности на психологичните теории относително логичната същност на правни и етични норми, или относително нормни адресати и правни субекти.

Веднъж императивната логична и етична същност на правни и етични норми, усвоена, поставя се във връзка с нея нов един проблем. Това е проблемът на нейните съотношения с наличността на психологични предпоставки, необходими за нейното схващане, възприемане, осмисляне, осъзнаване и изпълнение. Императивната логична и етична същност на правни и етични норми предоставя тая наличност. Императивната логична и етична същност на правни и етични норми предоставя и не може да не предостави наличността на психологични нейни адресати. А тия адресати са и не могат да не бъдат само човешки личности с нормално развито психологично и етично съзнание.

Но оттук почва втората грешка на оценъчни и на всички теории, формулирани против императивни теории. Тая грешка се свежда към това, че всички тия теории смятат, какво нормните адресати могат да бъдат само психологично дадени нормни адресати. Втората грешка, която правят тия теории, е същата оная, която правят всички психологични теории въобще, включително психологичните теории, останали верни на императивни теории. В същност, обществената и правна действителност ни разкрива наличността не само на психологични, но и на правно нормативни или етично нормативни адресати. Това са всички лица, които, като непълнолетни, умоповредени, недееспособни, юридически лица, са по силата на съответни правни и етични норми, правни субекти и нормни адресати, без да могат да бъдат и тяхни психологични адресати, т. е. без да могат със собствени психологични преживявания да схванат, възприемат, осмислят, осъзнаят и изпълнят правни или етични норми, отправени към тях.

Извън несъобразностите, общи на всички против-императивни теории, оценъчни теории разкриват и други, специфично тяхни. Първата из между тях е тая, че оценъчни теории, схващайки логичната същност на правни норми като ценностни съждения, сами изпадат в същата противоречива и неразрешима дилема, в която те смятат, че изпадат императивни теории, и поради която те се обявяват против тия теории.

Малолетни, умоповредени, недееспособни, юридически личности са нормни адресати и правни субекти не в зависимост от съответни преживявания на правни норми като ценностни съждения, и които по силата на тия ценностни съждения отдават на малолетни, умоповредени, недееспособни и юридически лица положението на нормни адресати и качеството на правни субекти. Ако всички хора бяха умоповредени, очевидно е, че не би могло да се говори нито за императивна, нито за ценностна същност на правни или етични норми. Но тогава не би могло да се говори и за правен или обществен ред въобще.

Същото това вътрешно противоречие на оценъчни теории се разкрива и от друго едно гледище. Това е гледището на ценностни съждения и тяхната логична същност. Ценностни съждения не са самостоятелни съждения. Малолетни, умоповредени, недееспособни, юридически личности се въздигат в правни субекти само по си-

лата на правни или етични нормни съдържания, на съответни ценностни съждения, само по силата на ценностни съждения, изградени върху правни или етични нормни съдържания и развили се в съзнанието на нормално развити човешки личности. С други думи казано, малолетни, умоповредени, недееспособни, юридически личности се въздигат и от това гледище в нормни адресати и в правни субекти само като нормативен или ценностен рефлекс в съзнанието на ония, които са в състояние, поради съответни преживявания, да схванат, възприемат и осъзнаят правни или етични норми, разгледани като ценностни съждения.

Оценъчни теории застават на правилно становище, когато поддържат, че правни норми не се установяват сами за себе си, а се формулират в зависимост от високи духовни, културни, обществени и стопански ценности и всякога визират въплътяването и осъществяването на тия ценности. Формулираните вече правни или етични норми са крайният резултат на процеса за тяхното установяване, а повишаването на ценностни съждения, които ги разкриват, са началният негов момент. Логичната същност на формулираните вече правни или етични норми следва да се извлече от самите тях, като специална категория дадености, а не от логичната същност на дадености, които предхождат тяхното установяване.

От друга страна, установяването на правни или норми в зависимост от високи духовни, културни, нравствени, обществени, стопански ценности не само не изключва, но даже предпоставя императивната същност на установените вече правни и етични норми. Всички ценности никога не достигат сами по себе си, с простото тяхно съзерцание, до тяхното осъществяване и въплътяване. Осъществяването на преживяваните ценности е нова даденост, установена под въздействието на нови фактори.

Самата зависимост на правни и етични норми от по-върховни преживявани ценности е резултат на тяхната императивна, логична и етична същност. Установяването на всяка заповед, не само на правни и етични норми, но даже на най-обикновената заповед се предшества психологично и логично от преживяването на определени предпоставки или на определени ценности, в зависимост от които заповедта възниква и се оформя в нашето съзнание и осъществяването, на които е непосредствената или посредствена цел на издадената заповед. При заповедта, отправена към някого и визираща донасянето на чаша вода, тия предпоставки и ценности са напр. чувството на жажда и съзнанието, че донесената и изпита чаша вода ще уталожат преживяваната жажда. Правни и етични норми са и не могат да бъдат императиви, заповеди.

Теории за понятието правни субекти

Изложеното схващане на понятието правни субекти не е единственото. Освен него съществуват и много други, някои от които достигат до пълното отричане дадеността и необходимостта на правни субекти като съществен елемент на правни явления. По-важните измежду множеството тия схващания могат да се групират в следните основни теории.

1. Волеви или волунтаристични теории, застъпени в тяхния първоначален вид от Savigny, Windscheid и други, а с някои видоизменения от Zitelmann, Nauriou, Горюнов и други. Тия теории, намиращи се в тясна връзка с волевите или волунтаристични теории върху същността на субективни права, определят понятието правни субекти в зависимост от наличността на една обикновена, нормална или от една де-материализирана, чиста психологична воля. Според привърженици на волеви теории в тяхния първоначален вид, правни субекти са всички носители на нормална

психологична воля, която ги поставя в положение да проявят юридически действия, да изпълнят правни задължения и да осъществят субективни права.

Zitelmann, Naujiou, Горощев и други внасят някои нови елементи в това класическо схващане на волеви теории. Тия автори „дематериализират“ понятието правни субекти. Те въздигат в правни субекти не толкова човешки личности като носители на една абстрактна воля, колкото „дематериализираната, чистата воля“. Те откъсват понятието правни субекти от човешки личности. Или го свързват с тях до толкова само, доколкото човешки личности са двигатели на отделни конкретни волеви действия, на отделни волеви искания.

2. Утилитаристични и финалистични теории или теории на интереса или на целта, застъпени от Jhering, с някои изменения от Merkel, Saleilles и други. Тия теории са формулирани като реакция против волунтаристични теории и против логично необходимата тяхна последица да се отрече качеството на правни субекти на лица, лишени от психологична воля, или пък лишени от отделни искания, каквито са напълнелетни и умоповредени. Според тия теории, правни субекти са всички носители на юридически покровителстван интерес.

Други пък автори като Bernatzik, Jellinek и тяхни привърженици, внасят в първоначалните схващания на Jhering някои финалистични или целеви елементи и застъпват финалистични или целеви теории върху същността и понятието правни субекти. Финалистичните елементи, застъпени от тия автори са изградени върху психологичния телеологизъм на Jhering. Те са изградени върху учението за целта като казуално обяснително начало на нашата правна, както и на всякаква друга наша творческа деятелност. Субективни права са за тях само ония правно покровителствани интереси, които са въздигнати от правнозадоволени чрез проявление на съответната воля в рамките на обективното право. А правни субекти са, за същите автори, всички носители на една човешка цел, призната от обективното право и правната организация като цел сама за себе си и осъществима чрез съответна воля на нейните носители, насочена към задоволяване на тяхни правно покровителствани интереси.

3. Дуалистични или еклектични теории, застъпени от Jellinek, Saleilles, Bernatzik, Michond, Bekker и други. Дуалистични или еклектични са тия теории заради това, защото те обясняват същността на понятието правни субекти чрез механичното или синтетичното обединение на двете основни обяснителни начала в тая материя – волята, обяснителното начало на утилитаристични теории.

Но същински дуалистични или еклектични теории са застъпените от Bekker и Demogue. Тия теории, различавайки в субективни права две тяхни страни – правото на ползване и правото на разпореждане – и допускайки възможността тия две права да съществуват отделно и да имат особени носители, достигат до едно раздвояване на понятието правни субекти и до разграничението между субекти на ползване и субекти на разпореждане. Първите са носителите на правото на ползване, вторите – носителите на правото на разпореждане. Правото на ползване според тия теории, е основното.

Holder внася някои съществени изменения в дуалистичните схващания на Bekker. В различие от последния, той въздига в основно не правото на ползване, а правото на разпореждане. Истински правни субекти са за него не носителите на правото на ползване, а носителите на правото на разпореждане.

Правни субекти, според него, са настояниците, а не поставените под настояничеството, или, по-общо казано, законните представители, а не представляваните от тях. Волята на правни субекти според Holder е правно определена и трябва да се движи само в рамките на законното представителство, т. е. в рамките на службата, поета от законните представители.

4. Релационни теории, застъпени от Hold Von Ferneck, Binder и други. Според тях, понятието правни субекти е реалционно, а не субстанционално. То, според същите теории, указва на отношения и съотношения, а не на лица, същества и предмети, като носители на права и задължения. Според тия теории, субективни права са също така релационни, а не субстанциални понятия. Правни субекти според, тия теории, са само крайните точки, в които завършват правните и обществените отношения.

5. Отрицателни теории, застъпени от Brinz, Planiol, Geny, Kelsen. Отрицателни теории са поставени върху различни теоретични плоскости от страна на различните техни привърженици. От едни, те са поставени върху плоскостта на един обективен обществен функционализъм. От други, те са поставени върху плоскостта на един обективен обществен солидаризъм. А от страна на Kelsen и неговите ученици, те са поставени върху плоскостта на формалния нормативизъм и чистото учение на правото.

Brinz и неговите последователи спадат към първата група привърженици на отрицателни теории, т. е. към оная група, която отрича само необходимостта на правни субекти като елемент на правни явления. Според него и неговите последователи, същността и значението на субективни права не е да бъдат отдадени някому, а да обслужват обществени функции, да задоволяват обективни обществени нужди и цели.

Geny признава необходимостта от понятието правни субекти, но това той прави от съображения на по-големи теоретични удобства, а не по съображения на една логична и фактична необходимост. За него понятието правни субекти е само една субективна теоретична конструкция, установена за по-задоволителното изяснение наредбата на закона и на обективното право.

Според Kelsen, правни задължения и субективни права не са нищо друго освен индивидуализирани правни норми, т. е. „правни норми”, разгледани във връзка със статуираното от тях конкретно поведение на една строго определена човешка личност.

Всички тия теории не обясняват по един задоволителен начин понятието правни субекти. Едни от тях, като отрицателни и релационни теории, се намират в пълно противоречие с даденостите на емперичната правна действителност, когато отричат наличността и необходимостта на правни субекти, или пък ги свеждат към отношения, лишени от всякаква субстанциална опора. Освен това, всички тия теории застават на методологично погрешна основа, когато обясняват правни субекти в зависимост от съдържанието, а не в зависимост от простата даденост на субективни права. Правно нормативният характер на понятието правни субекти е въобще чужд на тия теории.

Въпреки Kelsen и неговите привърженици, човешки личности са необходимата субстанциална опора на всички центрове от частични правни редове, на всички единства от правни задължения и субективни права. В същото време, те са правни субекти, носители на тия правни задължения и субективни права.

Релационните теории не отричат дадеността и необходимостта на правни субекти като елемент на правни явления. Но те влизат в противоречие с емпиричната обществена и правна действителност, когато отричат всяка субстанциална опора на правни субекти и свеждат тяхната същност към същността на чисто релационни понятия.

Волеви, утилитаристични и дуалистични теории застават на сравнително по-правилно становище. Те приемат дадеността и необходимостта на правни субекти като съществен елемент на правни явления. Но те грешат, когато обясняват същ-

ността на правни субекти едностранно, в зависимост само от волевото или само от утилитаристичното начало или в зависимост от комбинираната даденост на двете тия начала, но при фактическата и логична преднина на едно от тях. Волевото начало е немислимо и не ни е дадено без утилитаристичното и обратното – утилитаристичното е немислимо и не ни е дадено без волевото. Всяка нужда, цел, полза или интереси са ни дадени, погледнато строго емпирически, или като мотиви, или като осъществени резултати на наши постъпки, т. е. като необходими елементи на един единен волеви процес.

Всички изложени теории върху правни субекти разкриват и друга методологична грешка. Те използват като обяснителни елементи на понятието правни субекти чисто фактически дадености, а не тяхната правно нормативна преработка според интенционалното съдържание на правни норми.

Методологично погрешно е напр. да се обяснява понятието правни субекти от волунтаристични теории в зависимост от волевото начало и от наличността на една чисто психологична съзнателна воля. Подобно обяснение се намира в пълно противоречие с факта, че от една страна робите са лишени от качеството правни субекти, макар да разкриват наличността на една съзнателна психологична воля, а от друга страна малолетни, умопобъркани, юридически личности са въздигнати в правни субекти, макар да са лишени от съзнателна или въобще от всякаква психологична воля.

Правно нормативната преработка на фактически дадености, върху които е изградено понятието правни субекти, е включена в идейното съдържание на субективни права и правни задължения, тъй като тя е включена в интенционалното съдържание на правни норми. Вследствие на това, значението на правно обработените фактически дадености отстъпва пред значението на субективни права и правни задължения като обяснителни елементи на понятието правни субекти. То се поглъща от обяснителното значение на субективни права и правни задължения и се включва, съдържа в него. Правни субекти могат тогава да се определят като човешки личности, които са носители на права и задължения. Това определение е достатъчно и напълно изчерпателно. То включва в себе си всички други обяснителни елементи на това понятие, взети в тяхната правно нормативна преработка. То е и обоснованото по-горе.

ЛИТЕРАТУРА

Проф. Венелин Ганев – Учебник по обща теория на правото - том II

Правна уредба на законодателния процес в Република България

Юлия Миткова Николова

„Народното събрание осъществява законодателната власт и упражнява парламентарен контрол”, гласи чл. 62, ал. 1 от Конституцията на Република България. Народното събрание е титуляр на законодателната власт, но в нейното осъществяване участват и президентът на републиката, който има право да промулгира приетите от парламента закони, и да ги връща на Народното събрание за ново обсъждане, и Министерският съвет, доколкото има право на законодателна инициатива. „Народното събрание приема, изменя, допълва и отменя законите”, гласи чл. 84, т. 1 от КРБ. Народното събрание е парламентът на Република България.

Когато се говори за „законодателна власт” се излиза от идеята за разделението на властите. КРБ в чл. 8 постановява, че държавната власт се разделя на законодателна, изпълнителна и съдебна. Тази постановка поставя множество въпроси, които са били и са спорни и получават на практика различни решения. Независимо от това, кой вариант на учението за разделението на властите ще бъде възприет, в парламентарната държава, каквато е Република България, парламентът осъществява законодателната функция, а законите са юридическа база за дейността на органите на изпълнителната и на съдебната власт. По този начин се очертава юридическо и фактологично предимство на законодателната власт пред другите власти.

Законодателната дейност е правотворческа дейност. Тя е най-важната от всички функции по осъществяване на държавната власт, главният канал, по който се въздейства върху социалния живот чрез механизма на правното регулиране. Историческото развитие на законодателната дейност може да бъде проследено още от Кодекса на Хамураби (XVII в. пр. н. е.), през законите на Солон (VI в. пр. н. е.) и т. н. Дискусиите около същността на законодателството продължават и днес. При всички различия, все пак се стига до обединяващото заключение, че всяка държава се нуждае от установено обвързващо право, което се създава от правоустановяваща власт.

Когато осъществява законодателната власт Народното събрание създава юридическите закони. Те заемат най-високо място в системата на правнонормативните актове. На тях се признава висша юридическа сила. Освен това законодателната власт е и конститутивна – учредява определени органи и попълва техния персонален състав. Титулярът на законодателната власт осъществява и специфичен парламентарен контрол. Но основното при законодателната дейност е създаването на закони. Чрез тях тя намира всеотна и пълна изява.

Съвременното право е позитивно право. Политически значимата и конституционноправно решаващата част от правотворчеството е законодателството. Законът като акт на парламента е съвкупност от правни норми, създадени от националния представителен орган по надлежно установен процесуален ред съобразно изискванията на Конституцията. Всички дейности в държавата трябва да са съобразени със законите, написани и приети по установения ред – това е същностен принцип на съвременната правова държава. В рамките на принципа за правовата държава законът има една особена функция – тази да бъде гаранция: да служи като основа и граница за администрацията и правосъдието и с това да осигурява изискванията, съдържащи се в принципа за правовата държава, за надежност, за уповаемост на правото, за правна сигурност и за закрила на основните права на гражданите; и при

всичко това – да се запази политическото пълномощие на парламента да решава държавните въпроси.

Законодателството представлява самостоятелна форма на политическо воле-образуване. Чрез прилагане на принципа за разделение на властите то се е обособило самостоятелно спрямо другите функции и власти, при това с по-силна и определяща позиция. В британския конституционализъм се е формирал принципът за върховенството на парламента, който и до сега конкурира с „разделението на властите“ като основно начало.

Все още битова в правната теория, пък и в практиката, едно традиционно деление на понятието за закон: „закон в материален смисъл“ и „закон във формален смисъл“. Тези понятия се свързват с германската правна теория и с именития юрист Паул Лабанд (1838 – 1918). Съвсем опростено, смисълът на това разграничаване е следният: „закон в материален смисъл“ е всеки правнонормативен акт, независимо кой е неговият автор, достатъчно е този акт да съдържа правни норми. „Закон във формален смисъл“ е всеки акт на парламента като национален представителен орган, който е приет от него по установения законодателен процес, без значение дали съдържа правни норми.

Законът е един от юридическите източници на правото и с гласуването му се създават правни правила за поведение, като за целта се спазва определена законодателна процедура. Съществено във връзка с това е, че нормите на закона имат общ характер. Законовите норми, освен че са общи, са още и първични. Те нямат произведен характер, не се издават въз основа на правила за поведение от по-горна степен, с цел да ги доразвият. Поради това законовата норма подлага на първично, оригинерно юридическо уреждане съответните обществени отношения.

Правната теория работи с две понятия:

законодателен процес в широк смисъл – обхваща подготвителен (предпарламентарен), парламентарен и административен (следпарламентарен) стадий. Това са действия, актове, процеси, които далеч надхвърлят „парламентарните стени“. Разбирането за законодателен процес в широк смисъл го приравнява до правотворчески процес въобще – разбиране, което е прекомерно широко за предмета и целите на конституционното право.

Законодателен процес в тесен смисъл представлява установеният ред за извършване на юридически значими действия, без които не може да се създаде юридически закон като акт на парламента с висша юридическа сила. Този ред формално отличава закона от другите правнонормативни актове.

Традиционно законодателният процес протича в три фази: начална (вносяне), същинска (обсъждане и гласуване) и заключителна (санкция, промулгация и обнародване).

Субект, на когото Конституцията е възложила правото на законодателна инициатива, внася надлежно оформено предложение за създаване, изменение или отмяне на закон; предложението е оформено като законопроект, снабден с мотиви. Възниква правоотношение: от едната страна е вносителят, който упражнява правото на законодателна инициатива, от другата – парламента, който е длъжен да обсъди законопроекта и да го:

приеме като закон със или без изменения;

отхвърли;

остави в някой от законодателните стадии, където с приключване на законодателния процес той „умира“: това се случва с всички недовършени в края на законодателния процес проекти – за да има движение по тях в следващия парламент, те трябва да бъдат

внесени отново; в конституционната теория и практика този ефект е известен като „дисконтинуитет на легислатурата“.

Чл. 87, ал. 1 от КРБ гласи: „Законодателната инициатива принадлежи на всеки народен представител и на Министерския съвет“. Това е общият ред относно „обикновените“ законопроекти. А законопроекти за изменение и допълнение за Конституцията се внасят в Народното събрание от минимум една четвърт от народните представители или от президента на Републиката (чл. 154 ал. 1 от КРБ), а във Великото народно събрание – от минимум една втора от народните представители или от президента на Републиката.

Законът за нормативните актове (чл. 28) и Правилникът на Народното събрание (чл. 63) изискват законопроектите да бъдат снабдени с мотиви, които да съдържат:

причините, които налагат издаването на акта;

целите, които се преследват с него;

смисъла и съдържанието на основната уредба;

очакваните резултати от прилагането му и становище на вносителя за очакваните последици, включително и финансови, от прилагането на бъдещия закон.

Съществуват особени правила, предвидени за отделни видове законопроекти. КРБ предвижда, че законопроектът за годишния държавен бюджет се внася само от Министерския съвет (чл. 87 ал. 2); народен представител няма това право. Само Министерският съвет може да внася и законопроект за изменение и допълнение на действащ закон за годишния държавен бюджет. Като изключение от общия ред за обикновените закони КРБ предвижда, че законопроект за изменение на Конституцията може да се внася от минимум една четвърт от народните представители или от президента на Републиката (чл. 154 ал. 1).

Разпространена практика по света е особеният режим на т. нар. „финансови законопроекти“ (Великобритания), или „парични законопроекти“ (САЩ, Аржентина, Бразилия). Има се предвид законопроекти, които предвиждат разходи от бюджета, които не са обхванати от закона за годишния държавен бюджет; такива законопроекти могат да бъдат внасяни само от правителството. В други страни (Австрия, Белгия, Гърция) народни представители също могат да внасят такива законопроекти, но на определена фаза от законодателния процес трябва да постъпи становище от правителството – без него законопроектът не може да продължи по-нататък в законодателния процес.

Българското парламентарно право е стъпило на принципа, че вносителят, т. е. субектът на правото на законодателна инициатива, е автономен в упражняването на своето право както за внасяне, така и за оттегляне. Но тази му автономия има определени граници – те допират до друг принцип: парламентът да не бъде излишно натоварван със законопроекти, които нямат никакви изгледи за успех. Вносителят може безпрепятствено да оттегли законопроекта до започване фазата на първото четене в пленарна зала (чл. 72 от ПОДНС). След това вносителят може да оттегли своя законопроект само с решение на Народното събрание. Законопроект, който е отхвърлен във фазата на първо четене в пленарна зала, може да бъде внесен повторно само след съществени промени в основните му положения, което се отразява в мотивите; такова повторно внасяне се допуска не по-рано от следващата парламентарна сесия (чл. 69 от ПОДНС).

Обсъждането и гласуването на законопроекта е същинската фаза на законодателния процес. По българското парламентарно право обсъждането протича в няколко етапа:

предварително обсъждане на законопроекта в постоянни комисии;

включване на законопроекта в дневния ред за пленарно обсъждане;

обсъждане и гласуване на законопроекта в пленума на Народното събрание на първо четене;

обсъждане на писмени предложения на народни представители по законопроекта, постъпили във водещата комисия;

обсъждане и гласуване в пленума на парламента на второ четене.

Член 88, ал. 1 от КРБ постановява, че законите се обсъждат и приемат на две гласувания, които се провеждат на различни заседания. По изключение двете гласувания могат да се проведат в един и същи ден. Още тук трябва да бъде уточнен, че не само тази разпоредба, но и цялата Конституция използва термина „гласуване“ в два смисъла:

в смисъл на „четене“ като специфичен стадий на обсъждането и приемането на актовете в пленарната зала на Народното събрание, и

като технология и способ, при който чрез гласоподаване от страна на народните представители се взима решение по конкретен въпрос, включително и законопроект.

Този подход на Конституцията едва ли е най-удачен. В съвременния парламент законопроектите не се „четат“ в залата, а предварително се размножават и дават, но терминът „четене“ е традиция в парламентарната практика и позволява отграничаване от „гласуването“ като техника за вземане на решения. „Двете четения“, т. е. двете гласувания, предвидени в КРБ, представляват двата решаващи стадия в обсъждането на законопроекта. Те протичат изключително в пленарната зала, следователно „първо четене“ и „второ четене“ означават пленарно обсъждане и гласуване на законопроекта.

Обстоятелството, че броят на четенията е записан в КРБ, свидетелства за значението на този въпрос. Първо четене е стадий, на който законопроектът се обсъжда по принцип и в цялост, т. е. народните представители се произнасят по основните положения на законопроекта (чл. 67, ал. 4 от ПОДНС). След като законопроектът е приет на първо четене, по него народните представители могат да правят предложения за изменения и допълнения. На второ четене законопроектът с направените депутатски предложения се обсъжда и гласува текст по текст, раздел по раздел, глава по глава (чл. 71, ал. 1 от ПОДНС). Постъпват в Народното събрание законопроект, с мотивите към него, се завежда в публичен регистър „Законопроекти“ и постъпва в кабинета на председателя на Народното събрание. В тридневен срок с акт на председателя на Народното събрание законопроектът се разпределя между специализираните постоянни комисии (чл. 64, ал. 1 от ПОДНС), като за всеки законопроект председателят определя една от комисиите да бъде „водеща комисия“ по този законопроект – чл. 64, ал. 2 от ПОДНС. Критерий за разпределяне на законопроектите по комисии са обществените отношения, които законопроектът урежда, и съответстващата „специализираност“ на постоянните комисии.

На първото пленарно заседание след тридневния срок за разпределяне председателят на Народното събрание прави устно оповестяване на новопостъпилите законопроекти и съобщава постоянните комисии, на които те са разпределени. В едномесечен срок от това съобщаване вносителят на законопроекта и заинтересованите комисии, недоволни от разпределянето, могат да правят възражения, на които председателят на Народното събрание реагира със съответното разпореждане в двудневен срок. Значението на тези срокове е, че ако не бъдат спазени, комисията би могла да разгледа конкретния законопроект, но нейното становище няма да е формално изискуемо за по-нататъшния ход на законопроекта.

Съгласно ПОДНС законопроектите, преди да пристъпят прага на пленарната зала за първо четене, постъпват в постоянните комисии – това означава, че по дейс-

тващото българско парламентарно право „стадият на комисия“ предхожда стадия на „първо четене“.

Първото четене на всеки законопроект протича в пленарната зала. Правило в българското парламентарно право е, че постоянната комисия обсъжда законопроекти по една и съща материя едновременно. Това обаче е допустимо до деня, в който водещата комисия започва обсъждането. Такива законопроекти се внасят и обсъждат на едно и също заседание в пленарната зала на Народното събрание (чл. 68, ал. 1 от ПОДНС). Законопроектите се обсъждат едновременно, но се гласуват поотделно. Когато на първо четене са приети повече законопроекти по една и съща материя, водещата комисия с участието на вносителите на законопроектите изготвя от тях един общ законопроект за второ четене в срок от 14 дни (чл. 68, ал. 2). След като законопроектът е гласуван на първо четене, народните представители имат право да правят писмени предложения за изменение и допълнение на отделни текстове от законопроекта, както и върху изготвения общ проект, когато има такъв. Срокът за такива предложения е 7 дни след приемането, респективно представянето му, с възможност за удължаване до три седмици, или скъсяване, но да не е по-кратък от 3 дни. Предложенията се отправят чрез председателя на Народното събрание до председателя на водещата комисия.

В тази фаза на законодателния процес водещата комисия има силна позиция. Тя провежда обсъждане на законопроекта и направените писмени предложения за изменения и допълнения и изготвя мотивиран доклад.

Второто четене протича в пленарната зала. На него законопроектът се обсъжда и гласува глава по глава, раздел по раздел или текст по текст. Обсъждат се само постъпилите писмени предложения на народни представители и предложенията на комисията, включени в доклада. Допустимо е предлагането на редакционни поправки. Предложения, които противоречат на принципите, приети на първото четене на законопроекта, не се поставят на обсъждане и гласуване на второто му четене (чл. 71, ал. 2 от ПОДНС). Всеки народен представител може да обоснове направеното си предложение в рамките на 5 минути. Обсъждането на второ четене в пленарна зала се води от председателя на водещата комисия. Гласуването на отделните текстове, респективно глави и раздели, се извършва по определено време и по определен ред.

По изключение двете пленарни четения на един законопроект могат да се извършат на едно заседание, въз основа на решение на Народното събрание – чл. 88, ал. 1 от КРБ. Правилникът на Народното събрание добавя условието – само ако по време на обсъждането не са направени предложения за изменение или допълнение на законопроекта (чл. 67, ал. 2). Тази практика е присъща на законопроектите за ратифициране или денонсиране на международен договор, т. к. Народното събрание няма право да изменя текста на договора (чл. 74 от ПОДНС).

С гласуването на последния текст от законопроекта, както и на отложените текстове (ако има такива), законопроектът е приет на второ четене и с това е приключил движението в парламентарната си фаза.

Председателят на Народното събрание подписва приетия закон и удостоверява неговия текст (чл. 77, ал. 1, т. 4 от КРБ). Приетият закон напуска Народното събрание, отправен към президента на Републиката. В тази заключителна фаза на законодателния процес държавният глава е активен участник.

В правната теория се застъпват различни становища за ролята на държавния глава в тази заключителна фаза, както и за принадлежността на тази фаза към същинския законодателен процес. Преобладава разбирането, че тази заключителна фаза е част от цялостния законодателен процес. Това е така, защото без предвиде-

ните действия приетият от парламента акт не може да произведе правните последици на закона.

Като синоним на несъгласието и санкцията на държавния глава върху приет от парламента закон се използва терминът „вето”. „Санкция” и „вето” не са понятията на КРБ. Но и без тези понятия Конституцията съдържа участието на държавния глава в края на законодателния процес. Съгласно чл. 101, ал. 1 в 15-дневен срок от приемането на закона президентът на Републиката може мотивирано да го върне за ново обсъждане в Народното събрание и такова обсъждане не може да му бъде отказано. Това процесуално право на президента почива върху неговото материално право да изрази несъгласие с приетия закон и да участва в края на законодателния процес, когато законът е напуснал парламента и предстои обнародване. Това негово право се дължи на факта, че той се избира пряко от народа – неговата демократична легитимност е изравнена с тази на Народното събрание. Предвид функциите и правомощията, които президентът има по Конституция, налице са основанията за участието на президента в законодателния процес в съвременна България да се разглежда изцяло на плоскостта на т. нар. проверки и баланси в схемата за разделените власти, изцяло в класическите правомощия на държавен глава, избран пряко от народа.

Процедурата на президентското veto и неговото преодоляване има уредба в КРБ (чл. 101) и в Правилника на Народното събрание (чл. 73). В тридневен срок от постъпването на президентския указ, с който законът се връща за повторно разглеждане в парламента, председателят на Народното събрание възлага на комисията, която е била „водеща”, да докладва пред пленарната зала указа на президента и мотивите му. Правилникът предвижда кратки срокове за повторното разглеждане и гласуване на върнатия от президента закон – в 15-дневен срок той трябва да е в дневния ред.

Несъгласието на президента може да засяга приетия от парламента закон цялостно, а може да засяга само негови отделни части. Тази възможност за „частично veto” не е изрично уредена в Конституцията. Но Правилникът предвижда правото на президента да върне закон, като го оспорва: в цялост и по принцип, или като оспорва отделни негови текстове (чл. 73, ал. 5 и 6).

За преодоляване на президентското veto КРБ предвижда повторно приемане на закона с еднократно гласуване, което се решава с абсолютно мнозинство, т. е. повече от половината от всички народни представители (чл. 101, ал. 2). При това решаващо гласуване се допускат дебати („ново обсъждане”), но не се допускат предложения за поправки; законът се гласува *en bloc* със съдържанието, с което е бил приет от парламента и върнат от президента. Ако решаващото еднократно гласуване е в подкрепа на закона, президентското veto е преодоляно и повторно приетият закон се изпраща на президента за обнародване, което той е длъжен да направи в 7-дневен срок (чл. 101, ал. 3 от КРБ). При обнародването на закона се посочват двете дати за неговото приемане.

Ако върнатият закон не получи при решаващото гласуване необходимото мнозинство, той продължава своето движение в парламента, съобразно с това дали е бил оспорен изцяло или е бил оспорен само по отделни части. В първия случай той подлежи на разглеждане по общия ред, предвиден за обсъждане и приемане на законопроекти – законът се трансформира в новопостъпил законопроект и поема повторно своя ход в парламента, но вече съпътстван с възраженията на президента, поради които той е върнал закона.

Във втория случай – ако върнатият закон е придружен с възражения само по отделни текстове и президентското veto не е било преодоляно, тогава законът се връща на по-напреднал стадий – след приемането му на първо четене: по законови-

те текстове, оспорени от президента, народните представители могат да правят предложения за изменение и допълнение и се процедира както в общия законодателен процес (чл. 73, ал. 6 от ПОДНС). След приключването на второто четене по оспорените текстове целият закон се обнародва (с двете дати на приемане).

Следователно санкцията, която президентът на Републиката може да упражни върху приет от Народното събрание закон, представлява по своята правна природа едно отлагателно вето. Произходът на този институт е в Конституцията на САЩ от 1787 година. За да бъде преодоляно ветото на американския президент, върнатият закон следва да бъде приет повторно и в двете камари на Конгреса, при това с по-високо квалифицирано мнозинство – най-малко 2/3 от присъстващите.

Санкцията, която президентът на Републиката може да упражни върху приет от Народното събрание закон, е жив и прилаган институт. В 36-ото Народно събрание президентът е упражнил санкция върху 4 закона; в 37-ото Народно събрание – 18 закона; в 38-ото Народно събрание – 10; в 39-ото Народно събрание – 14; в 40-то Народно събрание (до март 2008) – 5.

Преди обнародването или рамо до рамо с него „върви“ промулгацията на закона. Промулгацията е правен институт, който принадлежи на монархичното минало. Традиционно в правната теория промулгацията е възприемана като акт на управление, който се извършва от държавния глава и съдържа заповед приетият закон да влезе в сила и да бъде изпълняван.

В съвременния конституционализъм промулгацията не се възприема като самостоятелен компонент на законодателния процес. Пример за това е действащото българско право, което не урежда промулгацията самостоятелно, а я оставя да бъде „погълната“ от обнародването на закона.

Обнародването е в края на законодателния процес. С него се извършва оповестяване и официално осведомяване на гражданите; с обнародването законът става задължителен. Осъществява се неделима връзка между законотворчеството и законоприлагането.

Съгласно чл. 88, ал. 3 от КРБ приетите от Народното събрание актове, в това число и законите, се обнародват в „Държавен вестник“ не по-късно от 15 дни след приемането им. В този срок след приемането на закона от Народното събрание трябва да се вместят: евентуалното упражняване на президентската санкция (само началото), полагаането на държавния печат и обнародването на закона в „Държавен вестник“.

Обнародването на приетите закони се осъществява само с указ на президента на Републиката като негово конституционно правомощие (чл. 98, т. 4), с изключение на законите за изменение на Конституцията, които се обнародват от председателя на Народното събрание (чл. 156 от КРБ). Това е официалното обнародване на законите, което прави закона изпълняем. То е оповестяване, което ангажира държавата.

Поставя се въпросът защо Конституцията предвижда обнародването на законите да се прави от президента на Републиката, а не например от председателя на Народното събрание? Още повече, че президентът по Конституция няма задължението да удостоверява текста на приетия закон – това е задължение на председателя на Народното събрание (чл. 77, ал. 1 т. 4 от КРБ). Отговорът е в миналото на конституционализма и традиционния прерогатив на монарха като държавен глава със свой акт да удостоверява съдържанието на приетия закон и да заповядва този закон да бъде изпълняван – т. е. да извършва промулгацията на закона. Както вече бе посочено, съвременният конституционализъм не съдържа промулгацията като обособен компонент от участитето на държавния глава в законодателния процес, но някои нейни елементи са се запазили и днес: например Народното събрание приема зако-

на, а нареждането за обнародване се прави от държавния глава. Тази конструкция се проявява и в Закона за държавния печат, който предвижда (чл. 8, ал. 1, т. 8), че печатът се подлага не върху закона, а върху указа на президента за обнародването му.

Законът влиза в сила три дни след обнародването му в „Държавен вестник“, освен ако самият закон предвижда друго. Това основно правило на правовата държава е записано в разпоредба (чл. 5, ал. 5) от „Общите начала“ на КРБ визираща правно-нормативните актове въобще.

Критичният анализ на абсурдите и несъвършенствата на българския законодателен процес може да послужи като отправна точка за очертаване на възможните направления за преодоляването на проблемите и взимането на мерки за засилване на ефективността.

Законопроектите трябва да се изработват от опитни юристи, специализирани в предоставянето на висококвалифицирана правна помощ, в предпарламентарната фаза на законодателния процес. В тази насока следва да се има предвид и богатият опит на страните от англосаксонския правен кръг, където изготвянето на текстовете на повечето законопроекти е поверено на специализирани точно в тази дейност юристи. Известно е, че има пряка връзка между качеството на работата в подготовителната фаза и качеството на самия закон като краен продукт, като в тази насока би трябвало подзаконовите нормативни актове по прилагането на нов закон да бъдат изработвани още преди законът да влезе в сила, а не след това.

Обстойно трябва да се проучват и анализират връзките и зависимостите между законопроекта и релевантните действащи закони, за да се постигне хармония в съответната правнорегулирана област, в която се провежда конкретната политика. Следва задълбочено да се проучват и международните договори, по които България е страна, с цел да се избегнат евентуални противоречия между националното и международното право. Сравнителноправният опит на чуждите държави може да се прилага като отправна точка, но само след творческо приспособяване към особеностите на българските социално-икономически и политически условия.

За предпочитане е новите функции, които се установяват чрез съответния закон, да се възлагат на вече съществуващи органи, а не да се създават нови административни структури, утежняващи излишно тромавия държавен апарат. Следва да се засилят тенденциите за кодификация в отделните правни отрасли.

Полезно е по-често да се привличат знанията и уменията на адвокатите, магистратите, учените и университетските преподаватели. Качественият законодателен процес е предпоставка за качествени закони. Необходимо е стратегическо програмиране и планиране в контекста на ефективното осъществяване на държавната политика в отделните социално-икономически сектори.

Според класическата максима на Аристотел "законът е разум, освободен от страстите". Именно това обаче е забравено от българските нормотворци, които са превърнали голяма част от българските закони във фасадна форма на концептуализирана нормативност, изразяваща селективно страстите на определени лобистки, корпоративни и ведомствени интереси.

ЛИТЕРАТУРА:

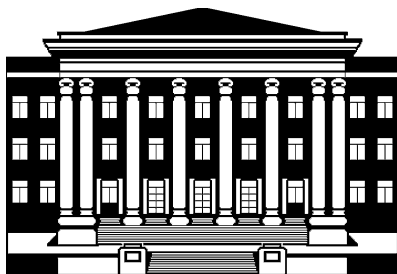
проф. Емилия Друмева – „Конституционно право“.

проф. Спасов – „Парламентарно право“.

Петър Илиев – „Абсурдите на българския законодателен процес“ – статия публикувана във вестник „Дневник“.

Петър Илиев – „Как законодателният процес да стане по-ефективен“ - статия публикувана във вестник „Дневник“.

**РУСЕНСКИ УНИВЕРСИТЕТ
“АНГЕЛ КЪНЧЕВ”**

**СТУДЕНТСКА НАУЧНА
СЕСИЯ
СНС'10**

П О К А Н А

**Русе, ул. "Студентска" 8
Русенски университет
"Ангел Кънчев"**

Факултет „Юридически“

**СБОРНИК ДОКЛАДИ
на
СТУДЕНТСКА НАУЧНА СЕСИЯ – СНС'09**

Под общата редакция на:
проф. д-р Лъчезар Дачев

Отговорен редактор:
доц. д-р Ангел Смрикаров

Народност българска
Първо издание

Формат: А5
Коли: 13.75
Тираж: 25 бр.

ISSN 1311-3321

Печатна база
при Русенски университет “Ангел Кънчев”

<http://conf.ru.acad.bg/bg/>

Научна конференция на Русенски университет - 2009 - Windows Internet Explorer

http://conf.ru.acad.bg/bg/

File Edit View Favorites Tools Help

★ Научна конференция на Русенски университет - 2...

 РУ

РУСЕНСКИ УНИВЕРСИТЕТ "АНГЕЛ КЪНЧЕВ"
СЪЮЗ НА УЧЕНИТЕ - РУСЕ

"Work, finish, publish" Michael Faraday

НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЯ

30 - 31.10.2009
ПОСВЕЩАВА СЕ
НА ДЕНЯ НА НАРОДНИТЕ БУДИТЕЛИ

- ENGLISH
- Начало
- Покана за участие
- Организатори
- Организационен комитет
- Тематични направления
- Работни езици
- Исквания към оформлението на докладите
- Публикуване на докладите
- Такса за право на участие
- фирмено участие
- Срокове
- График на провеждане
- Адрес за кореспонденция
- Телефони за резервация
- Програма на конференцията
- Сборници с доклади

СТУДЕНТСКА НАУЧНА СЕСИЯ

- Покана за участие
- Сборници с доклади

Copyright © 2008-2009

Internet 100%